

Alfons Chorus: beeld van de mens en psycholoog

ALFONS CHORUS: BEELD VAN DE MENS EN PSYCHOLOOG

Alfons Chorus:
portrait of the man and psychologist
(with a summary in English)

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit Utrecht onder gezag van rector magnificus, prof. dr. H.R.B.M. Kummeling, ingevolge het besluit van het college voor promoties in het openbaar te verdedigen op vrijdag 8 februari 2019 des middags te 2.30 uur
door

Rogier Constant Maria CHORUS
geboren op 7 augustus 1943
te Nijmegen

Promotoren: Prof. dr. W. Koops
Prof. dr. W.J. Heiser
Copromotoren: Dr. J.C. Bos
Dr. K. Hilberdink

Dit proefschrift werd mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van de Universiteit Leiden en het Archief en Documentatiecentrum van de Nederlandse Gedragswetenschappen (ADNG).

Aan Mirjam, mijn vrouw

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	12
Inleiding	15
De ontplooiing van de Nederlandse psychologie	15
Vier vragen	18
De biografische methode	19
De relationele biografie	22
Primaire bronnen	25
Secundaire bronnen	26
Indeling	27
I Een katholieke jeugd	29
Het Limburgse grensland	29
Arnold en Pauline	30
Opgroeien in een Limburgs dorp	32
Limburgs katholiek	34
Op weg naar het priesterschap?	35
Rolduc	36
Een betrokken mentor	37
Vincent Pijls	39
II Student in Nijmegen	41
De jonge Nijmeegse universiteit	41
Een jong vak aan de nieuwe universiteit	42
In het veld	44
Utrecht	46
Een studentenliefde die zou blijven	48
Het Nijmeegse studentenleven	51
Dietse gedachten	53
Een baan met perspectief	54
Fictieve bewegingen	56
III Onderzoek en praktijk	58
Een gedroomde bron van praktijkervaring	58
Het stenen beeldje	59
Het verfijnen van de indeling	59
Een wetenschappelijke primeur	61

Internationale erkenning blijft uit	63
Met de metronoom tegen ongedurigheid	65
De Nijmeegse vrienden	66
Het grote gezin	68
De eerste oorlogsjaren	69
Zuigeling en Kleuter	71
Privaatdocent	73
IV Bezetting en bevrijding in Nijmegen	75
Protestant en katholiek	75
Freud	77
Ideologische verblinding naast praktische zin	77
Geteisterd Nijmegen	79
De wetenschap weer centraal	80
Het lectoraat	82
Schrijfactiviteiten	84
V Nieuwe wetenschap aan 's lands oudste universiteit	86
Het Leidse Praesidium Libertatis bedreigd?	86
De nieuwe leerstoel	87
Vormgeven aan de nieuwe studierichting	89
Intelligentie-onderzoek	91
De 'Verenigde Faculteiten'	92
De Rijkpsychologische Dienst	93
Directeur of adviseur?	94
Verdere discussies over betaald advieswerk	95
Snelle groei	97
VI Naar en over de grenzen der wetenschap	100
Sociale psychologie	100
Plagiat	100
Het Gerucht	103
Le symbolisme de l'amour	104
'Gewone' psychologie	106
Karakterkunde	107
De Evangelisten	109

Ontwikkelingspsychologie	109
Naar een dynamische typologie	111
De toekomst van de psychologie	112
Amerika	115
VII Gezin, vrienden en de samenleving	117
Het gezin in Oegstgeest	117
Opvoedingsmodel	118
De Leidse vrienden	121
Actief in de samenleving	122
Volksopvoeder	123
Ongehuwde moeders	125
Zwakzinnigen	126
Ondernemen in de zorg	127
Professionalisering	128
Pro Africa	130
VIII De biografische methode	132
De biografie in de psychologie	132
De ‘oude’ biografie	133
Zelfkennis: de autobiografie	134
Het drieluik afgerond	136
De Nederlander	138
Een lawine van reacties	140
Een conservatief beeld	142
De relatie van mens en dier	143
IX Het Leidse Professoraat herijkt	146
Nieuwe uitdagingen voor universiteit en studierichting	146
Een nieuwe faculteit; een nieuwe vakstructuur	147
Studenten en autoriteit	149
De medewerkers	150
Zijn collega's	152
Leiden in last	153
De knuppel in het hoenderhok	155
De opnieuw gewijzigde structuur: een groeiend isolement	156

X Roerige tijden, in en buiten de Academie	159
Het modelgezin onder druk	159
De Kerk als machtsinstituut	160
Maatschappelijk minder actief	162
Narijping bij zwakzinnigen	163
Verbreiding naar autisme	165
Het ‘Nollen-syndicaat’ ontmanteld	166
‘Gewone’ psychologie opnieuw gezien	168
Een kritische ‘Chinees’	171
De Vrouw	172
Gevoelens	174
Persoonlijkheidspsychologie herbekeken	175
 XI De laatste jaren	 177
Een afscheid in mineur	177
Emeritaat	179
Schrijven met breed focus	180
Het afscheid	182
Tenslotte: de biografie	184
 Conclusies	 185
Keerpunten in een verleden tijd	186
Zijn studenten en de maatschappij	189
De wetenschapper	191
De biografische methode	194
De persoon Alfons Chorus	195
 Samenvatting	 198
 Summary	 203
 Overzicht interviews	 211
 Bibliografie Chorus	 212
Boeken	212
Andere publicaties	212

Bijlage Overzicht Plagiaatspassages	220
Eindnoten	222
Personenregister	240
Zakenregister	244

WOORD VOORAF

In de zomervakantie van 2007 bereidde ik mij voor op mijn laatste jaar in dienst van de Europese keramische industrie en op wat daarna zou komen. Bij een bezoek aan mijn broer Boudewijn toonde hij mij het archief dat hij had aangelegd over onze vader, Alfons Chorus. Het betrof stukken die na het overlijden van Chorus in 1998 niet waren overgedragen aan het Archief- en Documentatiecentrum Nederlandse Gedragswetenschappen (ADNC). Bij die stukken bevond zich een veertiental mappen met een nooit gepubliceerde aanzet tot een autobiografie.

Het doorbladeren ervan voerde mij terug naar mijn jeugd en de dominante rol die Chorus in zijn gezin had gespeeld, maar vooral naar zijn werk als psycholoog, waarop we als kinderen een beperkt zicht hadden. Ik meende zijn sterke en zwakke kanten als persoon redelijk goed te kennen, maar had nooit goed begrepen waarom hij een afscheid in mineur had genomen van zijn hoogleraarschap, en waar zijn negatieve opstelling in die latere jaren aan te wijten was. Ik besloot de zaken op een rij te zetten, en mijn bevindingen, aan de hand van dit familiearchief, op te schrijven. Dat was het begin van deze biografie.

Toen ik het idee kreeg om Chorus' levensverhaal te schrijven, vond ik dat hij ten onrechte in de vergeethoek was geraakt. Als jurist kon ik niet goed beoordelen wat hij voor de Nederlandse psychologie had betekend, al had ik als niet-vakgenoot misschien het voordeel van wetenschappelijke onpartijdigheid. Anderzijds wist ik heel goed dat ik me als zijn zoon kwetsbaar zou maken voor kritiek. Maar het feit dat Chorus toen al tien jaar dood was, had gezorgd voor de afstand die ik begreep nodig te hebben. Ik nam mij voor de valkuil te vermijden van de hagiografie, en zijn sterke, maar ook zijn zwakke kanten evenwichtig in kaart te brengen.

Allereerst wilde ik het beeld dat ik me van mijn vader had gevormd confronteren met de kijk die anderen op hem hadden. Dat vond ik de beste manier om tot objectiviteit te komen. Door die vroege gesprekken begreep ik dat ik Chorus' werk zou moeten lezen. Geen geringe opgave: het gaat om een kleine twintig boeken en minstens honderd artikelen in tijdschriften. De generalist die Chorus was, en wilde zijn, had zich bewogen op veel terreinen van zijn vak, en ook daarbuiten. Hij was opgetreden als volksoepvoeder en had in die hoedanigheid verschillende functies bekleed. Daarnaast had hij zich in zijn op het brede publiek gerichte boeken uitgelaten over ontwikkelingen in de samenleving en in de katholieke kerk. Dat hield voor mij in, dat ook ik me op die terreinen moest oriënteren.

Het werd me geleidelijk duidelijk dat ik me met zijn werk en de psychologie van zijn tijd diepgaand moest bezighouden, om zijn levensloop te kunnen begrijpen. In 2015 kregen mijn plannen extra vaart. De Leidse hoogleraar Willem

Heiser, die Chorus nog had meegemaakt, stelde me voor, gezamenlijk een artikel over hem te schrijven in het kader van de reeks *Pioniers van de Nederlandse Gedragswetenschappen*. Al doende kreeg ik er meer vertrouwen in, dat ik ook het wetenschappelijk aspect van Chorus' levensloop goed kon belichten. Na overleg met de Utrechtse universiteitshoogleraar Willem Koops besloot ik de biografie over Chorus als proefschrift te verdedigen.

Bij het schrijven heb ik van veel kanten steun gekregen. Allereerst van mijn promotores, met wie ik herhaalde malen, ook voordat ik het plan opvatte van de biografie een proefschrift te maken, diepgaand heb kunnen praten over Chorus en zijn tijd, en de historische ontwikkelingen in de Nederlandse psychologie. Die gesprekken vonden plaats op de werkkamer van eerste promotor Willem Koops. Mijn tweede promotor Willem Heiser had als opvolger van Van de Geer in Leiden, vanaf het begin van zijn studie met Chorus te maken gehad. Naast de statistiek, die hij doceerde, heeft de geschiedenis van de Leidse psychologie zijn grote belangstelling. Zo mochten wij samen het artikel 'Psycholoog van de menselijke levensloop' over Chorus schrijven in *Zeven grondleggers van de psychologie*. Van mijn co-promotoren was Jaap Bos al vroeg betrokken bij mijn schrijfwerk; zijn biografie *M.J. Langeveld – pedagoog aan de hand van het kind (2011)* was voor mij een voorbeeld. Koen Hilberdink werd op mijn verzoek co-promotor om het biografisch aspect van dit proefschrift gestalte te geven. Koen had in het *Biografie Bulletin* een in memoriam over Chorus geschreven, waarin hij op diens bestudering van de biografie inging, en ook opriep tot het schrijven van een biografie over Chorus. Na twintig jaar wordt die oproep nu beantwoord.

Ook ben ik de oud-studenten en -medewerkers van Chorus, die ik heb kunnen interviewen dankbaar. Zij brachten veel gegevens boven tafel die ik nooit in de archieven had kunnen vinden. Een lijst van geïnterviewden is opgenomen achterin dit boek. Ik wil enkelen van hen speciaal noemen. Ko en Annelies van Meel hielpen mij ook met mails en anderszins aan belangrijke informatie over het keerpunt in de opleiding psychologie in de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig. Nico van Oudenhoven ontving mij verschillende malen, was steeds erg begaan met het werk in voortgang en gaf belangrijke informatie over de rol van Chorus bij de zwakzinnigenzorg.

Mijn vriend Herman de Liagre Böhl leerde me doelgericht in de archieven te duiken, en benadrukte dat ik toch zeker het gehele werk van Chorus moest lezen. Ook gaf hij in verschillende fasen opmerkingen over de tekst in wording. Vriend en jaar-genoot Kees Schuyt deed dat ook; hij was vooral behulpzaam bij het behandelen van Chorus' plagiaatskwestie. Mijn broers en zussen en mijn schoonzus Mária gaven als eerst-betrokkenen commentaar op passages van de tekst. Ik wil speciaal Laura

bedanken, die als enige van zijn kinderen in het voetspoor van Chorus psychologie heeft gestudeerd, en ook stage bij hem liep. Zij kon mij aan veel informatie helpen over zijn werkstijl, en de sfeer in het Psychologisch Instituut in de vroege jaren zeventig.

Ook mijn broers Boudewijn, die het familiearchief over Chorus heeft opgezet, met een uitstekend overzicht van zijn publicaties, en Jeroen, die de gegevens waarover hij beschikte met me deelde, evenals mijn oudste zus Monica, die nog herinneringen aan de oorlog had, ben ik dankbaar.

Onze kinderen en schoonkinderen wil ik bedanken voor hun steun en voortdurende belangstelling, waarbij Caspar ook wetenschappelijk advies heeft gegeven dat zeer welkom was.

De medewerkers van archieven en bibliotheken die ik bezocht mogen in dit dankwoord ook worden genoemd: van de Leidse Universiteitsbibliotheek, de Groninger Archieven, waar een deel van Chorus' archief berust, het Nijmeegse Katholieke Documentatiecentrum, het Rijksarchief en het archief van de F.I.O.M. in Amsterdam. Overal werd ik hartelijk ontvangen, en kreeg ik professionele steun. Ook dank aan Keith Paton, die mij hielp met de Engelse versie van de samenvatting.

De laatste woorden van dank zijn voor mijn vrouw Mirjam. Zij heeft me door al die jaren heen gesteund met dit werk, gaf raad en was een steeds beschikbaar klankbord. Aan haar draag ik dit boek op.

MECHELEN, 16 SEPTEMBER 2018

INLEIDING

DE ONTPLOOIING VAN DE NEDERLANDSE PSYCHOLOGIE

Voorordat de *dramatis persona* optreedt is het goed het toneel te verkennen waarop zijn of haar levensloop zich ontvouwt. Ook voor Alfons Chorus werd dat toneel bepaald door de maatschappelijke ontwikkeling in zijn tijd. Voor hem was vooral de verzuiling van de Nederlandse samenleving van belang. Zij bereikte een hoogtepunt tijdens zijn studiejaren voor de oorlog, maar onderging, na een nabloei in de jaren vijftig, een gestage neergang die zich voortzette tot het einde van de twintigste eeuw. Die ver- en ontzuiling, die sinds de studie *Verzuiling, pacificatie en de kentering in de Nederlandse politiek* (1968) van Arend Lijphard veel aandacht heeft gekregen, bepaalde Chorus' levensloop in hoge mate. Voor Chorus als wetenschapper was de ontwikkeling van zijn vakgebied, de psychologie, binnen dat maatschappelijke kader van nog groter belang. Reden om hier aandacht te besteden aan de ontplooiing van de Nederlandse psychologie in die jaren.

De psychologie heeft in Nederland relatief laat een wetenschappelijke status gekregen. Daarvoor zorgde de Wet op het Hoger Onderwijs van 1876: de 'zielkunde', zoals het vak toen werd genoemd, werd ermee een verplicht onderdeel van de studierichting wijsbegeerte. Ruut Eisenga schrijft in zijn *Geschiedenis van de Nederlandse psychologie* (1978) - die ik voor deze paragraaf geregeld heb gebruikt - dat de eerste Nederlandse hoogleraren in dit vak bij Duitse of Duits georiënteerde psychologen hadden gestudeerd.¹ In die beginjaren was het de Groningse filosoof Heymans (1857-1930) die in het voetspoor van Duitse voorgangers zoals Gustav Fechner (1801-1887) koos voor het psychisch monisme. In de verhouding materie – psyche meenden deze monisten dat de geest de materie inspireert en de werking van de hersenen wordt bepaald door het bewustzijn, en niet omgekeerd.

Heymans kwam zo tot zijn bewustzijnspsychologie, waarin hij bewustzijnsinhouden van de mens zag als een soort atomen die zich groeperen volgens natuurkundige wetten. Het zoeken naar dergelijke wetmatigheden voor psychische processen rangschikte hij onder de 'Algemene Psychologie'. Daarnaast moest er aandacht zijn voor verschillen tussen mensen: dat was het onderwerp van de 'Speciale Psychologie', waarover hij in 1929 een Inleiding schreef. Ook hier zocht Heymans naar wetmatigheden, die hij meende te vinden in het verband dat tussen individuele verschillen bestaat. De gegevens waarop hij deze wetmatigheden baseerde, moesten verzameld worden met een 'experimentele methode', door geduldige observatie van de werkelijkheid.

Zoals zijn Duitse tijdgenoten werd Heymans ingehaald door de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Met de Eerste Wereldoorlog kwam een eind

aan de dominantie van de positivistische wetenschapsbeoefening van die tijd. In Duitsland, dat voor de Nederlandse wetenschappers de toon bleef aangeven, hadden wetenschappers als Franz Brentano (1838-1917) bezwaar tegen de ‘elementaristische’ benadering van de mens door de positivisten. Men keerde zich af van de natuurwetenschappelijke aanpak, die verweten werd de mens te willen *verklaren* door het in elementen opgesplitst onderzoeken van zijn gedrag. Dat onderzoek moest wetmatigheden opleveren, die steeds zouden opgaan voor bepaalde facetten van dat gedrag. Zo kon alleen maar een verbrokkeld beeld van de mens ontstaan.

De nieuwe richting wilde de mens *begrijpen*, door hem in zijn gehele persoonlijkheid te benaderen. Dat was het streven van de Gestalt-psychologie, maar ook van de fenomenologie, die in die vooroorlogse jaren in Nederland, en tot de jaren zestig in Utrecht, de toon aangaf. Daarmee ging gepaard een groot geloof in de maatschappelijke opdracht van de psychologie, tot heil van de mens. P.J. van Strien beschrijft in zijn *Nederlandse psychologen en hun publiek* (1993) hoe deze meer geesteswetenschappelijke ontwikkeling in Nederland werd omhelsd in confessionele kring. Sprekend over een ‘reallocatie van de ziel’ legt hij uit hoe problemen die verbonden waren met levenshouding, seksualiteit, huwelijk en opvoeding, geleidelijk niet meer ‘normatief’ werden opgelost door dominees en priesters, maar een ‘empirische’ behandeling kregen van psychologen. Nederland werd volgens Van Strien vooral daarvoor het land met de hoogste dichtheid aan psychologen.

Een kristalliseringspunt voor de nieuwe richting werd de aan de Amsterdamse Vrije Universiteit verbonden Valeriuskliniek, waaraan psychiaters als Leendert Bouman (1869-1936) en Hen Rümke (1893-1967) verbonden waren. Zij hadden vooral belangstelling voor wat in die tijd psychopathologie, en later klinische psychologie genoemd werd. Rümke benadrukte dat psychisch leven zich nooit openbaart in afzonderlijke verschijnselen, maar dat de gehele persoonlijkheid moest worden bestudeerd. Daaruit vloeyde een pleidooi voort voor het ontwikkelen van een persoonlijkheidsleer, een ontwikkelingspsychologie en zelfs een psychologie van de levensloop. Een voorbeeld van het laatste werd zijn bekende *Levenstijdperken van de Man* (1938).

Tegelijk had het gebruik van tests in de Eerste Wereldoorlog een grote vlucht genomen in de V.S., waar ze werden benut bij de rekrutering van soldaten. De basis hiervoor was gelegd door de Franse psycholoog Alfred Binet (1857-1911) en aangevuld door de Duitse bedenker van het intelligentie-quotiënt William Stern (1871-1938). Dat leidde tot de opkomst van de psychotechniek, een vorm van toegepaste psychologie die zich bijvoorbeeld ging bezighouden met tests voor school- en beroepskeuze. Deze richting werd in Nederland ingezet door de eerste voltijdse hoogleraar psychologie, Frans Roels (1887-1962). Roels’ leerling Theo Rutten

(1899-1980) had bij hem in Utrecht gestudeerd en was er een adept geworden van de toegepaste psychologie; hij kreeg begin 1931 in Nijmegen een aanstelling tot buitengewoon hoogleraar. Dat was ruim een jaar voordat Chorus één van Ruttens eerste studenten werd.

William Stern was ook in een ander opzicht een belangrijke referentie voor Nederlandse psychologen in die tijd. Hij had in 1900 *Über Psychologie der individuellen Differenzen* geschreven, waarmee hij de grondslag legde voor de ‘differentiële psychologie’, die vergelijkbaar is met de ‘speciale psychologie’ welke Heymans zoals eerder aangegeven in 1929 beschreef. Deze vorm van psychologie beschrijft de verschillen tussen personen, maar ook tussen groeperingen van personen. Daarbij worden testresultaten frequent gebruikt om te komen tot een kwantitatieve onderbouwing van die verschillen. Voor Stern was dat slechts een tussenstation. Hij koos tenslotte voor de bestudering van de mens als ‘unitas multiplex’, een eenheid waarin verschillende elementen zich samenvoegen, en kwam daarmee op hetzelfde spoor als de fenomenologen.

Vlak voor de Tweede Wereldoorlog, bij het begin van Chorus’ wetenschappelijke loopbaan, was het studiegebied van de psychologie in Nederland grofweg als volgt verdeeld: een voortzetting van Heymans’ bewustzijnspsychologie onder zijn opvolger H. Brugmans (1884-1961) in Groningen; toegepaste psychologie (psychotechniek en ‘praktische psychologie’) onder Roels in Utrecht en Rutten in Nijmegen; fenomenologie onder de psychiater Rümke en de pedagoog M. Langeveld (1905-1981) in Utrecht; tenslotte als buitenbeentje G. Révész (1878-1955) in Amsterdam, die in zijn gehechtheid aan de theoretische en waarnemingspsychologie de Duitse traditie van zijn leermeester Müller voortzette. Zijn leerlingen A. de Groot (1914-2006) en H. Duijker (1912-1983) zouden de weg effenen naar een meer exacte en statistische benadering van het vak, waarbij zij overigens bleven vasthouden aan de filosofische inslag van de Europees-continentale wetenschapsbeoefening. Zij werden wat later in die exacte oriëntatie bijgestaan door een nieuwe lichter psychologen, onder leiding van Chorus’ leerling J. van de Geer (1926-2008).

Intussen had de Amerikaanse psychologie in de Tweede Wereldoorlog een grote vlucht genomen. Zij werd vlak ervoor verrijkt door veel uit Duitsland gevluchte vakgenoten. Daarnaast had zij ook aan breedte gewonnen, mede doordat het massale onderzoek van militairen in oorlogssituaties een rijke voedingsbodem voor verdere analyses bood. De Amerikaanse wetenschapstraditie was utilitair gericht, ze had niet veel op met de ‘zware’ Duitse filosofie. Voor de psychologie betekende dat een duidelijke keuze voor wat later de ‘empirisch-analytische’ aanpak ging heten. Daarmee kwam de benadering van Heymans c.s. terug, maar op basis van veel meer cijfermateriaal werden nu inderdaad, soms indrukwekkende, wetmatigheden gevonden. Pas

langzaam maakte deze aanpak school in Europa. In Nederland gebeurde dat tegen het eind van de jaren vijftig, maar dat veroorzaakte spoedig een radicale breuk met het verleden. Tien jaar later was er nog nauwelijks een jonge psycholoog te bekennen die het hield bij de Europese kwalitatieve benadering welke vanaf de jaren dertig de toon had aangegeven.

De geschiedschrijving van werk en opvattingen van de eerste generatie hoogleraren psychologie in Nederland kan ons verduidelijken hoe, en waarom, de geesteswetenschappelijke oriëntatie verdween uit de academische psychologie en de psychologie tenslotte een empirisch-analytisch vakgebied werd. De ontwikkeling van het vak in de jaren 1930 – 1980 kan duidelijk worden toegelicht aan de hand van Chorus' levensloop. Hij was, als eerste hoogleraar psychologie in Leiden, een voorvechter van een psychologie die zowel *verklaart* (gebaseerd op de empirie) als *begrijpt* (op een meer literair-filosofische basis). Daarnaast wilde hij dat zijn vak dienstbaar was aan de samenleving, en resultaten boekte waarmee de behandelde mensen geholpen werden. De wens om dit te verduidelijken is een belangrijke overweging geweest voor het schrijven van deze biografie: een zorgvuldige analyse van Chorus' leven en werk kan zo bijdragen tot een beter begrip van de begintijd van de moderne psychologie in Nederland.

Een tweede overweging heeft te maken met de relevantie van Chorus' werk. Hij heeft geen school gemaakt, maar het is inmiddels ook duidelijk dat de *'verklarende'* empirisch-analytische aanpak gebaat kan zijn met een aanvullende kwalitatieve benadering, al is het maar omdat een strikt kwantitatieve benadering soms wetmatigheden oplevert die triviaal of niet reproduceerbaar zijn. Dat ligt natuurlijk niet aan die benadering op zich. Maar als zelfs de beroemde 'marshmallow test' van Water Mischel,² die de zelfbeheersing van kinderen als maatstaf voor hun succes op school nam, volgens recent onderzoek geen overtuigende wetmatigheid blijkt op te leveren, is de vraag gewettigd of aanvullende kwalitatieve benaderingen, zoals de biografische methode die Chorus voorstelde, de experimenteel-analytische aanpak kunnen verrijken. Deze biografie gaat daarop in; zij stelt aan de orde waarom Chorus steeds meer de nadruk ging leggen op de *'begrijpende'* psychologie, en waarom hij er tenslotte door geïsoleerd raakte.

Vier vragen hebben richting gegeven aan de beschrijving van zijn levensverhaal.

VIER VRAGEN

'Inzicht in de vóórwetenschappelijke psychologie, zoals die te vinden is bij schrijvers als Shakespeare, Montaigne, Pascal en Dostojewsky, zou een onderdeel moeten vormen van de studie empirische psychologie.' Zo luidt een stelling, die Alfons Chorus in 1940 verdedigde bij zijn promotie aan de R.K. Universiteit Nijmegen. Ze geeft bondig weer waar

Chorus op uit was. Hij wilde de rijke bronnen van de literatuur benutten in de psychologie, die daarnaast ook empirisch, dat wil zeggen, gebaseerd op ervaring, moest zijn. Hoe kwam Chorus tot die opvatting, en vooral: waarom sloeg de Nederlandse psychologie enkele decennia na zijn promotie een richting in die het literair-historische aspect van het vak negeerde?

Een daaraan voorafgaande vraag rijst: hoe kon een jongeman van het Limburgse platteland, afkomstig van wat in het begin van de twintigste eeuw nog een verwaarloosde, en ook nog oer-katholieke, uithoek was van ons land, uitgroeien tot de all-round psycholoog die dat nieuwe vak in het liberale Leiden na de oorlog vorm mocht geven?

Daarnaast is er de vraag hoe de maatschappelijke verschuivingen in de twintigste eeuw hun weerklink kregen in zijn leven, zoals de ontzuiling en secularisering, de democratisering van het universitair onderwijs in de vroege jaren zeventig, en de groei van een hiërarchische maatschappij - die de opvoeding van de jonge mens tot verantwoordelijk staatsburger hoog in het vaandel voerde -,³ naar een open samenleving met meer ruimte voor het individu. Op al die punten koos Chorus positie, en moest hij in de loop van de tijd zijn standpunten herzien, of bleef hij, soms krampachtig, eraan vasthouden.

Tenslotte is er de vraag: hoe kan het dat zijn talenten hem zó ver brachten, maar dat hij op zijn levensavond niet tevreden was met wat hij had bereikt? Lag dat aan zijn persoonlijkheid, of was het zo dat zijn omgeving hem niet (meer) naar waarde schatte? Op deze vier vragen wil dit boek een antwoord geven. Het verband tussen deze vier vragen is te vinden in de persoonlijkheid van Chorus, het vak dat hij beoefende, en de maatschappelijke context waarin zijn levensloop zich afspeelde.

DE BIOGRAFISCHE METHODE

Deze biografie wil de vier hierboven geformuleerde vragen beantwoorden. Daarbij heb ik de ambitie de persoon Chorus en zijn werken op te roepen, hem in zijn tijd te plaatsen, aan te geven in hoeverre hij als psycholoog door de stand van zaken in zijn vak werd bepaald en ook hoe de ontwikkeling van de psychologie tenslotte zijn levenslot mee ging bepalen. Om dat verantwoord te doen is gekozen voor de vorm van een wetenschappelijke biografie.

Volgens letterkundige Marita Mathijssen “toont een *wetenschappelijke biografie* een academische attitude ten opzichte van de gebiografeerde”.⁴ Dat is een ruime definitie, die zij vervolgens aanscherpt met een achttal criteria die merendeels voor de hand liggen (bronvermelding, scheiding feiten van interpretaties, plaatsen in de tijd). Zwaarder weegt haar laatst genoemde criterium, dat vraagt om een beschouwing over de opzet van de biografie met gemaakte keuzes en niet gekozen alternatieven, waarbij ook een

onderzoeksvraag kan worden geformuleerd die de biografie dan dient te beantwoorden. Vervolgens zet zij de wetenschappelijke biografie af tegen de *publieksbiografie* die wat losser met op wetenschappelijk onderzoek gebaseerde gegevens mag omspringen.

De onderzoeksvraag die Mathijsen geformuleerd wil zien moet inderdaad gesteld worden - in deze biografie gaat het om vier vragen - maar zij houdt ook een risico in, omdat bespreking van de levensloop van een mens niet mag worden verengd tot het veld dat die éne vraag bestrijkt, hoe veelomvattend zij ook is. In het geval van Chorus staan zijn wetenschappelijke prestaties centraal, maar er moest ook aandacht worden gegeven aan zijn maatschappelijke activiteiten, die lang niet altijd in het verlengde van zijn hoogleraarschap lagen of wetenschappelijk verantwoord waren. Zijn grote gezin, zijn reizen, en vooral ook zijn in het liberale Leiden afwijkende Limburgse en katholieke achtergrond, moesten evenzeer in beeld komen om zijn leven en werk te kunnen beschrijven.

Bovendien moest het toneel waarop Chorus acteerde worden beschreven. Chorus introduceerde in Leiden wat hij in Nijmegen had geleerd van Rutten: aandacht voor de praktische, toegepaste psychologie die de mensen kon verder helpen. Hij richtte zich aanvankelijk op de psychotechniek om zich later te verdiepen in karakterkunde en de psychologie van de levensloop. Het betrof steeds in die tijd actuele onderwerpen. Pas in de jaren zestig begon hij zich te verzetten tegen de Amerikaanse richting die de psychologie in Nederland insloeg, maar ook daarin had hij aanvankelijk medestanders. Dat beschrijft deze biografie, en met de persoon Chorus kan dus ook een tijdsbeeld geschetst worden van de Nederlandse beoefening van het vak.

De biografie is bij uitstek geschikt als kader waarin kennis van die verschillende facetten gebundeld kan worden. De menging van geobjectiveerde kennis afkomstig van artikelen en boeken van en over hem, met persoonlijke ervaringen uit interviews, gesprekken en getoetste eigen herinneringen, kan in de biografie - beter dan met andere middelen - na een afgewogen selectie worden vastgelegd op een wijze die de werkelijkheid het dichtst benadert. In de *werken* van de beschreven persoon klinkt zijn persoonlijkheid door: in het geval van Chorus is dat bijvoorbeeld de combattieve en vaak eenzijdige beoordeling van andere wetenschappers. In het *leven* komt de mens achter de wetenschapper, politicus, schrijver of ondernemer naar voren, en kunnen zijn 'werken' meer profiel krijgen. Bij Chorus versterkte zo zijn negatieve instelling zijn hardnekkigheid in het gevecht tegen de uitsluitend empirisch-analytische aanpak.

Binnen het genre biografie zijn verschillende categorieën te onderscheiden. Een indeling die Hans Renders - met verwijzing naar de Amerikaanse letterkundige James Lowry Clifford - noemt in zijn artikel 'Het zelfbewustzijn van de biograaf' (2007, *Zacht Lawijd*) is die van *objectieve, wetenschappelijk-historische, artistiek-wetenschappelijke, narratieve* en *fictionele* biografieën, met daarnaast het wat afwijkende type van

de *werkbiografie* die gegevens uit de privé-sfeer mijdt. Deze indeling daalt af van een strikt op de feiten gebaseerd verhaal ('objectief') tot een relaas waarbij de feiten mogen wijken voor wat had kunnen zijn ('fictioneel'). Tegelijk is er een stijgende graad van interpretatie, die bij de objectieve vorm (de *feitenbiografie*) afwezig is en bij de fictionele de feiten overwoekert. Zo ligt de fictionele biografie dichtbij de 'vie roman-cée' welke niet meer gezien wordt als een type biografie maar als een soort roman.⁵ Anderzijds zal de werkbiografie in de praktijk terechtkomen in de bredere categorie 'feitenbiografie', maar ze lijkt buiten het genre 'biografie' te vallen omdat met het weglaten van de privé-sfeer een essentieel aspect van de beschreven persoonlijkheid buiten beeld blijft. De feitenbiografie zelf laat de invulling van het beeld van de beschreven persoon over aan de lezer, maar verzinkt gemakkelijk in saaiheid omdat de motivering achter veel feiten in de levensloop van mensen niet aan bod komt. Bovendien wordt er geen hiërarchie van de feiten gegeven: niet ieder feit is even belangrijk in het te beschrijven leven.

Weging van die feiten is al een begin van interpretatie. Deze interpretatie kan niet worden gemist bij het scheppen van een waarheidsgetrouw en overtuigend beeld, maar zij zal zelf, zoals de feiten, de toets van de waarheid, tenminste zoals de schrijver van de biografie die aanvoelt, moeten kunnen doorstaan. Een goede interpretatie van de feiten zal gebaseerd zijn op psychologisch inzicht, maar daarmee is nog niet gezegd dat een interpretatieve biografie gelijkstaat aan een *psychologische*, of zelfs *psychoanalytische* biografie. Chorus wijst er zelf op dat de psychologie "voorzichtig moet zijn met het aanbieden van zogenaamd definitieve of voor altijd geldende persoonsconcepties of mensbeelden".⁶ Hij heeft vanuit een psychologische invalshoek veel geschreven over de biografie. In *De nieuwe mens* noemt hij de drie ingrediënten van een moderne biografie: het brengen van betrouwbare feiten, die de essentiële dimensies van een leven weerspiegelen, in een chronologische ordening en wel zo, dat we kunnen zien hoe het één uit het ander voortvloeit. Dat laatste is een vorm van interpretatie, die psychologisch inzicht vereist.

Een stap verder gaat Joseph Ponterotto. Hij introduceert de *psychobiografie* als categorie. Volgens hem is de psychobiografie een "biography that makes substantial use of psychological theory and knowledge".⁷ Hierbij rijst het gevaar waarop ook Chorus wijst, dat de beschreven persoon wordt gereduceerd, teruggebracht, totdat hij past in de psychologische of psychoanalytische theorie waarvan de psychobiograaf uitgaat. Maar het is duidelijk dat kennis van de psychologie, met name van de persoonlijkheidsleer, de ontwikkelingspsychologie en de psychologie van de levensloop, veel steun kan bieden bij het schrijven van een wetenschappelijke biografie.

Omdat het onderwerp van de onderhavige biografie een psycholoog is, die zich bovendien vooral bezighield met de psychologie van de levensloop, meen ik dat de

psychologie uitgebreid aan bod moest komen bij het schrijven van dit verhaal. Maar bij dat proces is steeds rekening gehouden met wat de theoretici van de biografie stellen. Dresden schreef in *De structuur van de biografie*: “Aangezien nu de biografie tegelijkertijd wetenschap en kunst is, dient zij aan de waarheid van kunst én wetenschap te beantwoorden. Zij moet de persoonlijke overtuiging van de biograaf én de wetenschappelijke, controleerbare documenten van de historicus in zich sluiten”.⁸ Chorus zelf onderstreepte dat “een goede biografie in de eerste plaats moet uitbeelden. Verklaren moet de wetenschap doen, uitbeelden doet de kunst”.⁹ Het is natuurlijk duidelijk dat een goede wetenschappelijke biografie zowel verklaart als uitbeeldt.

Nog even terug naar de door Renders genoemde biografie-types. Tussen de uitersten van de objectieve en de fictionele biografie plaatst hij de wetenschappelijk-historische en de artistiek-wetenschappelijke biografie. De ook door hem genoemde narratieve biografie lijkt als categorie op de publieksbiografie welke Mathijssen ziet als pendant van de wetenschappelijke biografie. Het onderscheid tussen historisch en artistiek binnen de categorie *wetenschappelijk* lijkt gezocht. Elke biografie is historisch, omdat ze een leven uit het verleden beschrijft. En een goede biografie moet ook artistiek zijn, precies om de reden die Dresden en Chorus hierboven aangeven.

DE RELATIONELE BIOGRAFIE

Tenslotte nog aandacht voor de biografie die wordt geschreven door verwanten van de hoofdpersoon. Dit specifieke genre zou de *relationele biografie* genoemd zou kunnen worden omdat de schrijver kan putten uit persoonlijke herinneringen aan de beschreven persoon, met wie hij of zij een familieband heeft. In het gamma van objectief tot fictioneel zal dit genre, vanwege de persoonlijke relatie, de neiging hebben te schuiven in de richting van het fictionele. Veel feiten die je als kind meent te hebben onthouden van je ouders blijken immers niet toetsbaar en als ze dat wél zijn is de werkelijkheid vaak anders dan wat je onthield. Er is in dit geval dus extra reden tot waakzaamheid en, als de ambitie van het familielid het schrijven van een biografie is, verdient daarom een wetenschappelijke aanpak de voorkeur.

Jan Fontijn geeft in zijn *De Nederlandse schrijversbiografie* (1992) enkele voorbeelden van Nederlandse biografieën door zonen over hun vaders. Zo schreef Jacob van Lennep in 1862 de dubbelbiografie over zijn vader en grootvader *C. en O.J. van Lennep, beschreven en in verband met hun tijd beschouwd*. Naar aanleiding van de sterke biografie *J.A. Alberdingk Thijm door A.J.* (diens zoon Karel, beter bekend als Lodewijk van Deyssel) betoogt Fontijn dat “schrijven over je vader tegelijk over jezelf schrijven is”, hoewel hij daar geen overtuigende voorbeelden bij geeft. De mentaliteit van vader Thijm, die een bijkans middeleeuws levensideaal had, stak wel erg sterk af bij die van de jonge Thijm, die vier jaar eerder over zijn internatservaringen in Rolduc *De kleine*

Republiek had geschreven. *De Gids*, het tijdschrift dat in die tijd aansloot bij het gedachtengoed van Thijm senior, had dit boek gerecenseerd als “een vuil boek”.

Dat gevoel van over jezelf schrijven kan optreden voor zover levens van vader en kind elkaar overlappen. Een voorbeeld is het recente *Raadselvader – kind in de koude oorlog* van Jolande Withuis (2018, De Bezige Bij) over haar vader B. Withuis, dat ook over haar jeugd gaat en mede om die reden in de ik-vorm is geschreven. Bij het schrijven van de onderhavige biografie heb ik, vanwege de nagestreefde objectiviteit, bewust niet voor die vorm gekozen, al kwam dat schrijven soms dichtbij een dialoog met mijn vader. Het sterkst voelde ik dat bij het beschrijven van moeilijke momenten uit zijn leven. Een voorbeeld is zijn plagiaat van Amerikaanse schrijvers in *Grondslagen der sociale psychologie*. Dit 600 bladzijden dikke boek moest ik napluizen op alle door hem geplagieerde passages, door ze te vergelijken met de originele teksten. Ik wist dat hij aangesproken was door twee van zijn collega's op dat plagiaat, maar niet wie dat waren, en om welke passages het ging. Helemaal achter in zijn eigen exemplaar van het boek vond ik echter een katebelletje (een kopie is op p. 101 opgenomen), waarop hij die passages had gekrabbeld met de tekst: “Bespreking Duijker Koekebakker 2/2 53”. ‘Nu je zo hard hieraan gezwoegd hebt moet ik me wel overgeven: hier is wat je zoekt’ leek hij me op dat moment te zeggen.

Karel Thijm publiceerde zijn biografie in 1893, vier jaar nadat zijn vader was overleden. Hij was toen 29 jaar, en bleek al voldoende distantie te hebben genomen van zijn vader om hem objectief, maar liefdevol, te beschrijven. Voor wie zich als kind waagt aan het schrijven over zijn of haar ouders zal die distantie pas na langere tijd ontstaan. Het werk aan deze biografie is bijvoorbeeld pas tien jaar na de dood van de gebiografeerde begonnen. Die tijd was nodig om te komen tot de afstand, die moest voorkómen dat het hagiografische en emotionele het zou winnen van de realiteit. Renders geeft in zijn eerder aangehaalde artikel het voorbeeld van Elisabeth van Blanckestein. Zij schreef een biografie over haar grootvader, de journalist M. van Blanckestein. Daarin laat ze zich ontvallen dat “het niet mocht gebeuren dat ik uit vrees voor een hagiograaf versleten te worden, juist krampachtig zou gaan zoeken naar situaties waarin hij minder gunstig naar voren kwam”. Ook in mijn geval leidde de vrees, de levensloop van Chorus te verfraaien soms tot overcompensatie. In eerste aanleg had ik bijvoorbeeld het plagiaat dat hij pleegde te zwaar aangezet, en moesten mijn meelezers me erop wijzen dat dat plagiaat, hoewel verkeerd, ook wel te verklaren was, en in die tijd moest worden geplaatst.

Toch is het feit van de nauwe verwantschap mijns inziens meer een voordeel dan een bezwaar. De intieme kennis van de beschreven persoon maakt dat je je goed kunt voorstellen waarom hij bepaalde dingen deed of achterwege liet. Die kennis vergemakkelijkte ook het zoeken naar verhelderende feiten, in zijn boeken of in de

archieven. Ook bevat het familiearchief zaken die een derde niet, of niet gemakkelijk te zien zou hebben gekregen. Zo heb ik een drietal concrete vragen kunnen beantwoorden, die tot nu toe onopgelost of onopgemerkt bleven. De eerste betreft de primeur die Chorus had met het beschrijven van autisme bij kinderen. In het Nijmeegse Paedologisch Instituut werkte hij samen met twee andere wetenschappers. Documenten in het familiearchief bewijzen echter dat hij het was die de classificatie van ‘moeilijke kinderen’ opstelde, waarbij autisme een aparte, duidelijk omschreven categorie werd. Met recht was hij dan ook degene van het team, die aan die classificatie en aan autisme bij kinderen het wereldwijd eerste wetenschappelijke artikel wijdde.

Vervolgens was er de benoeming van Chorus in Leiden. Zelfs zijn naaste medewerker Van de Geer meende dat hij door katholieke protectie in Leiden terecht was gekomen. Gericht zoeken in het archief van het College van Curatoren van de Leidse universiteit bracht duidelijkheid: Chorus stond eerste op de nominatie die de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte had opgesteld; de katholieke Minister van Onderwijs was niet tussenbeide gekomen. Een bijkomende vraag was ook verbonden met zijn benoeming: wat was het effect van de antisemitische uitlating die Chorus zich, schrijvend over Freud, had veroorloofd? In het interview dat Ruud Abma hem in 1983 afnam, begon Chorus ongevraagd over die uitlating, die hem bijna zijn benoeming in Leiden had gekost. Zoals beschreven had de tussenkomst van een protestant-christelijke hebraïcus hem gered.

De laatste concrete vraag ging over de mate waarin Chorus plagiaat had gepleegd bij het schrijven van *Grondslagen van de Sociale Psychologie*. Nauwkeurig onderzoek wees uit dat dit plagiaat veel meer omvatte dan de twaalf passages waarop hij door zijn Amsterdamse collega's was gewezen. Hierbij telde mee dat ook het zonder bronvermelding overnemen van verwijzingen naar onderzoek van derden als plagiaat moet worden betiteld. Wie die Amsterdamse collega's waren kon ik alleen achterhalen dankzij het eerder genoemde kattebelletje, dat lag in zijn exemplaar van *Grondslagen*.

Hilberdink beschrijft in de inleiding op zijn Rodenko-biografie *Ik ben een vreemdeling. Ik sta apart* hoe de mythe die Rodenko over zichzelf had gecreëerd zich aan hem opdrong.¹⁰ Dat is de ervaring van veel biografen. Een dergelijke levensbepalende mythe heb ik bij Chorus niet kunnen ontdekken. Bij hem vielen beeld en werkelijkheid goeddeels samen. Vanuit dat beeld van Chorus dat ik had, heb ik gewerkt en gaandeweg kreeg het een verdere invulling. Ik onderschrijf daarbij wat Herman de Liagre Böhl hierover, op grond van de lectuur van de biografie-kenners Romein, Dresden en Chorus, stelde op een recent symposium over Miskotte. Hij zegt van de drie geleerd te hebben, “dat je een concept (een beeld van de beschreven persoon) moet hebben om de veelheid van bronnenmateriaal te ordenen”.¹¹ Zonder dat concept kunnen de

‘kleine, ware (onthullende) feiten’ die Chorus zelf voor een goede biografie noodzakelijk achtte, niet gevonden worden.

PRIMAIRE BRONNEN

Om deze biografie te schrijven moest ik mijn subjectieve oordeel over mijn vader aanvullen met een zo objectief mogelijk relaas over Chorus’ leven en prestaties. Die laatste lieten zich vooral beoordelen aan de hand van zijn gepubliceerde werken. Ik kon ze meestal vinden in het goed bijgehouden familiearchief, en in de Groninger Archieven, die een afdeling hebben met gegevens over Nederlandse gedragswetenschappers. Een overzicht hiervan is opgenomen in de bibliografie.

Chorus begon al als student te publiceren, en hij is daarmee doorgegaan tot lang na zijn emeritaat. Vanuit die boeken en artikelen kon ik zijn persoonlijkheid, zijn belezenheid, zijn neiging tot polemieken, zijn stokpaardjes en soms obsessies, en zijn anekdotiek, goed afzetten tegen mijn persoonlijke ervaringen. Zijn bewaarde correspondentie is helaas beperkt: het merendeel van zijn briefwisselingen heeft hij aan het eind van zijn leven verbrand. Maar het is ook zo dat hij minimaal met zijn collega’s communiceerde over zijn vak. Formele gegevens over zijn wetenschappelijke loopbaan in Leiden vond ik in de archieven van de Universiteit Leiden en het Nationaal Archief.¹²

Veel informatie over zijn levensloop vond ik in de niet gepubliceerde autobiografie, die hij aan het eind van zijn leven schreef. Die is onvoltooid gebleven en was ook beperkt van opzet, omdat ze, zoals Chorus zelf in de inleiding ervan schreef, meer ging over “de ontwikkeling van psychologische ervaringen en visies daarop” dan over “een geschiedenis van daden en avonturen”. Dat was op zich al kenschetsend, omdat Chorus op die wijze zijn gezin en vriendenkring geheel buiten beeld kon laten. Een aanpak die niet strookte met de definitie die hijzelf had gegeven in *Vormen van Zelfkennis* over het doel van de autobiograaf, als iemand die “... een balans opmaakt van zijn leven en van zichzelf, en deze balans ook nuttig acht voor anderen”.¹³ Chorus had wél artikelen in Limburgse tijdschriften geschreven over zijn jeugd en zijn familie van moederskant. Die gaven een mooi sfeerbeeld van zijn jonge jaren in het Limburg van die tijd, maar bleven discreet over zijn persoon.

Aanvullend kon ik, naast mijn eigen ervaringen en herinneringen, ook die van mijn broers en zussen en van enkele andere familieleden benutten. Ik heb ze de passages van dit boek voorgelegd waarin zij een rol spelen. In hun reacties werden de beschreven feiten niet betwist, maar het bleek dat hun visie op het onderwerp van mijn boek lang niet altijd strookte met, en vaak rooskleuriger was dan ‘het beeld van de mens Chorus’ dat ik me geleidelijk gevormd had. Daar krijgt natuurlijk elke biograaf van niet zo lang geleden overleden personen mee te maken. Het verschil is dat het in dit geval om mijn eigen familie gaat. Ik heb met hun

opmerkingen rekening gehouden, overigens zonder concessies te doen aan wat naar mijn oordeel over Chorus gezegd moet worden.

Een bron van ‘oral history’ vormden verder de oud-leerlingen en -medewerkers van Chorus die ik mocht interviewen. Die interviews, waarvan een lijst in dit boek is opgenomen, waren beperkt in aantal, maar ik kon uit elke periode van zijn Leidse hoogleraarstijd tenminste twee getuigen spreken. Daardoor konden de meeste genoemde feiten die ik niet in de literatuur vond bevestigd worden; als dat niet zo was heb ik dat in de tekst aangegeven. Zijn collega’s zelf waren inmiddels bijna allen overleden, ook de nauw met hem samenwerkende John van de Geer.

Het interview dat Ruud Abma Chorus in 1984 afnam ter voorbereiding van zijn publicatie *Methodisch zonder confessie* over de opleiding psychologie in Nijmegen, was een erg nuttige bron van informatie over Chorus’ Nijmeegse tijd. Daarvan bestaat een schriftelijke versie en een (meer uitgebreide) opname van het gesprek. Het boek van Henk Termeer *Nijmegen Frontstad* gaf een uitstekend beeld over Nijmegen in oorlogstijd. Voor Chorus’ Nijmeegse jaren steunde ik ook op de informatie in *Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1973* onder redactie van Manning c.s. en op de archieven van de Radboud Universiteit en het Katholiek Documentatiecentrum (KDC) in Nijmegen.¹⁴

Ondanks de grote hoeveelheid aan beschikbaar materiaal zullen er leemten in het verhaal aan te wijzen zijn. Zo heb ik slechts enkele stukken correspondentie met Chorus’ collega’s, medewerkers en studenten kunnen vinden, en dan nog vooral in de archieven van die collega’s. Hun deel heeft Chorus als gezegd grotendeels vernietigd. Ook was er niets te vinden over zijn contact met de uitgevers. Er is wel een map met recensies, maar die is waarschijnlijk niet volledig. In enkele gevallen heb ik moeten gissen naar wat is gebeurd: ik heb dat steeds in de tekst duidelijk gemaakt.

SECUNDAIRE BRONNEN

Ik heb veel literatuur doorgenomen die indirect met het onderwerp te maken had, vooral over de biografie als zodanig. Niet alleen omdat Chorus die zag als een ‘Fundgrube’ voor het opdoen van mensenkennis. Hij had het mij gemakkelijker gemaakt door een aantal regels op te stellen, waaraan een psychologisch verantwoorde biografie moest voldoen. Biografieën over Nederlandse psychologen die ik gericht heb gelezen, omdat ze van belang waren voor mijn verhaal, maar ook als voorbeeld konden dienen vanwege de gekozen opzet, zijn: *M.J. Langeveld – Pedagoog aan de hand van het kind* (2011) van Jaap Bos en de vijfdelige serie *Pioniers van de Nederlandse gedragswetenschappen* (2013-2016) onder redactie van Vittorio Busato, Mineke van Essen en Willem Koops. Daarnaast zijn er de collectie autobiografieën en de reeks interviews met psychologen van gisteren en vandaag, die op de website van

het ADNG zijn gepubliceerd.

Recente biografieën over Leidse collega's uit andere studierichtingen, zoals *Het spoor terug* (2010) van Kees Schuyt over de criminoloog en schrijver Willem Nagel en *Miskotte – theoloog in de branding* (2016) van Herman de Liagre Böhl, hielpen mij de sfeer onder hooggeleerden in Leiden beter te begrijpen. Daarvoor zorgde ook *Het bolwerk van de vrijheid* (2008), een geschiedenis van de Leidse universiteit van de hand van W. Otterspeer.

Ik heb mij verdiept in de psychologie, vooral die van Chorus' tijd; daarbij was ik allereerst uit op het begrijpen van de wetenschappelijke standpunten die hij innam. Ik ben voorzichtig geweest met het hanteren van de psychologie om hem beter te kunnen doorgronden. Chorus zelf vond dat een biografische benadering vanuit een vooropgestelde theorie de beschreven persoon vaak tekort doet. Zo vond hij dat de psychoanalyse, waarvan biografen soms gebruik maken, "geen geprivilegieerde toegang geeft tot de mens". De psycholoog Jaap van Heerden zegt in de bundel *Biografie en Psychologie* dat de psychologie "niet het vermogen heeft, een alles doordringende diepere samenhang te leveren".¹⁵

Maar het is wél zo dat de psychologie van de levensloop, overigens een van de specialismen van Chorus, mij heeft geholpen. Bijvoorbeeld bij het begrijpen van zijn ambities, zijn streven zich als zuiderling waar te maken aan de meest vermaarde universiteit van Nederland, en tenslotte zijn hardnekkige vasthouden aan een visie op zijn vak die door het gros van zijn vakgenoten niet meer werd gedeeld. Om zijn kijk op de menselijke levensloop te toetsen aan de huidige stand der wetenschap las ik *De constructie van de levensloop* (1994) van Gerrit Breeuwsma. Om mijn kennis van het vak als zodanig te verbreden las ik onder andere *Psychology – Pythagoras to present* (2009) van John Malone, *Differential Psychology* (1946) van Anne Anastasi en delen van *De regels van het vak* van Trudy Dehue (1990).

Voor een beter begrip van de ontwikkelingspsychologie gebruikte ik onder meer *Een beeld van een kind* (2016) van Willem Koops en *Kwetsbare kinderen* (2016) van Nelleke Bakker. Tot slot, om Chorus' werk over autistische en ongedurige kinderen in perspectief te zetten (delen van) het *Handboek Klinische Ontwikkelingspsychologie* (2014) onder redactie van Pier Prins en Caroline Braet, en *ADHD en comorbiditeit gedurende de levensloop* (2000) onder redactie van Thomas Brown.

INDELING

Bij de indeling van het boek heb ik de chronologische volgorde zoveel mogelijk aangehouden. De eerste twee hoofdstukken behandelen afkomst, jeugd en studie, studentenleven en huwelijk in Nijmegen. Daarna volgt een hoofdstuk over Chorus' eerste wetenschappelijke prestaties, zijn promotie, de Nijmeegse vrienden en het begin van

de oorlog. Hoofdstuk vier is gewijd aan de laatste oorlogsjaren, de bevrijding en de eerste jaren van wederopbouw in Nijmegen. Het vijfde hoofdstuk behandelt zijn benoeming in Leiden en het opzetten aldaar van de studierichting psychologie. In hoofdstuk zes komt zijn wetenschappelijk werk in de jaren vijftig aan de orde, met inbegrip van zijn boeken over karakterkunde en de menselijke levensloop. Gedeeltelijk met die tijd samenvallend bespreekt hoofdstuk zeven zijn gezin, zijn Leidse vrienden en zijn maatschappelijke activiteiten. Hoofdstuk acht is gewijd aan zijn schrijfwerk in de jaren zestig, met veel aandacht voor de trilogie over de (auto-)biografie. In hoofdstuk negen, dat de tweede helft van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig behandelt, ga ik in op de veranderingen in de opzet van de studie psychologie in Leiden en de belangrijke gevolgen ervan voor Chorus. Het tiende hoofdstuk bespreekt ontwikkelingen in het gezin van Chorus, zijn verhouding tot de Kerk en zijn werk voor ‘zwakzinnigen’. Ook worden zijn laatste boeken beschreven. Het elfde en laatste hoofdstuk gaat over de afronding van zijn hoogleraarschap, zijn emeritaat, zijn overlijden en de reacties daarop in de media. De Conclusies geven tenslotte een evaluatie van de omslagpunten in Chorus’ leven, zijn prestaties als wetenschapper, de relatie met zijn studenten en zijn werk voor de samenleving en een beoordeling van zijn persoonlijkheid.

*Voor elke wetenschap is de geschiedenis van haar wording belangrijk.
Maar voor gene zo belangrijk als voor de psychologie'*

(A. CHORUS IN 'DE BIOGRAFIE IN DE PSYCHOLOGIE', 1964)

I EEN KATHOLIEKE JEUGD

HET LIMBURGSE GRENSLAND

Alfons Chorus was, en voelde zich, een Zuid-Limburger. Munstergeleen, waar hij in 1909 werd geboren, ligt onder Sittard, en dus nog juist in de vruchtbare, heuvelige lössstreek. Zuid-Limburg was toen letterlijk - vanwege de slechte verbindingen met het Noorden -, maar ook figuurlijk een verre uithoek van ons land. Tot de negentiende eeuw was het gebied versnipperd tussen Staatse (Nederlandse), Spaans/Oostenrijkse, Luikse en Duitse machthebbers. Het Nederlandse deel was tot de Franse tijd een 'generaliteitsland', dus een in feite een wingewest; alle zeggenschap lag bij de Staten-Generaal in Den Haag. Sittard en omgeving, met inbegrip van Chorus' geboorteplaats Munstergeleen, was tot die tijd deel van het Duitse Hertogdom Gulik.

Die verbrokkeling leidde tot een zwak bestuur, en de neiging van de inwoners zich te onttrekken aan de vaak vreemde overheid. De Nederlanders werden nog het meest als bezetters gevoeld, omdat ze het protestantisme bevoorrechtten in de zeer katholieke streek. Dat gevoel leefde ook nog in het begin van de twintigste eeuw. Maar toen begon 'Den Haag' - vanwege de kolenmijnen - belangstelling te krijgen voor Limburg, en gingen de Limburgers zich Nederlanders voelen.¹⁶

Chorus was een boerenzoon, en, zoals hij zelf in een van zijn publicaties zei: 'een boer voelt zich in Zuid-Limburg vlugger heer, en leeft er ook naar'.¹⁷ Dat had volgens hem ook te maken met de vruchtbare lössgrond in die streek. Maar het betekende niet dat die boeren ook leefden zoals bijvoorbeeld de kosmopolitische herenboeren uit het Groningse Hogeland. De belangstelling voor zaken buiten het boerenbedrijf, zoals de wereld van de kunst of de politiek, was bij de Zuid-Limburgse boeren niet of nauwelijks aanwezig. De horizon was meestal beperkt tot de boerderij en haar directe omgeving. En alles draaide om grondbezit.¹⁸

Zijn overgrootvader van vaderskant was uit Aken naar Limburg gekomen. De Akense voorouders van deze Johann Arnold Chorus waren er in de 17de en 18de eeuw naaldenfabrikanten en brandewijnstokers. Ze gingen prat op verwantschap met Ridder Gerard Chorus, een Akense stadsbestuurder en diplomaat uit de 14de eeuw. Op zijn best was die verwantschap indirect, omdat de Ridder kinderloos

gestorven was. Toch konden sommige familieleden zich daardoor wat belangrijker voelen dan de rest, en in zekere zin gold dat ook wel voor Chorus zelf. Hij droeg een zegelring met het wapen (een eg) van de naaldfabrikanten, al vond hij zijn vaders kant veel minder interessant dan die van zijn moeder. Zure mensen waren het volgens hem, met weinig fantasie. Dat had ook te maken met wat zijn eigen vader, Arnold Chorus, was overkomen.

ARNOLD EN PAULINE

Arnold's moeder stierf bij zijn geboorte in 1880 in het kraambed.¹⁹ Omdat haar man vrijwel direct hertrouwde, en kort na elkaar zes kinderen kreeg uit de tweede echt, voelde Arnold zich verweesd. Zijn stiefmoeder was niet aardig tegen hem; ze zorgde ook dat het beheer van de Watersley-hoeve, waarvan zijn vader pachter was, terecht kwam bij haar eigen oudste zoon. De Watersley is een grote boerderij, die nog steeds te vinden is in Sittard, pal aan de Duitse grens.

Misschien was het niet zo slecht dat Arnold op zoek moest naar iets anders: via zijn toekomstige vrouw kreeg hij een prachtige boerderij in Munstergeleen. Toch raakte hij door de opvolgingszaak gebrouilleerd met zijn vader en stieffamilie, en daardoor had zijn zoon later ook geen contacten met deze kant. Dat die toch de voornaam Alphons (Fons) van zijn grootvader kreeg, is puur vanwege de traditie.

Ondanks die familievete was Arnold een opgewekte en open man. Als enige van de lokale boeren had hij de landbouwschool afgemaakt. Een goede partij op de huwelijksmarkt in het toen nagenoeg geheel agrarische Zuid-Limburg. Hij maakte zijn aanstaande, Pauline, die niet alleen door haar afkomst, maar ook door haar schoonheid veel aanbidders had, lang en met grote volharding het hof. Dat blijkt uit een grote reeks ansichtkaarten uit het begin van de 20ste eeuw, die zij heeft nagelaten in een mooi familiealbum. Arnold had succes: in 1905 trouwden zij. Een huwelijk dat 68 jaar zou duren.

Pauline was een Pijls: die familie bezat eeuwenlang enkele grote hofsteden in en om Schinnen. Zij werd, net als haar echtgenoot, in 1880 geboren. Ze was het achtste kind in een groot gezin dat woonde op de boerderij in Puth, een gehucht bij Schinnen. Haar vader overleed toen zij acht jaar was, en haar moeder Netje had van toen af haar handen vol aan het beheer van de boerderij én de opvoeding van haar inmiddels elf kinderen. De twaalfde, een zoon, was kort voor Netje's man gestorven. Netje werd hierdoor een ernstige en ook strenge vrouw. Chorus schreef hierover later: "Ik zie haar zo voor me, altijd in het zwarte weduwenkleed, met een zwarte huifhoed, een streng gezicht, zelden lachend, veel berispelend, maar waardig en eerbiedwekkend. Ik keek benauwd tegen haar op en hield niet van haar".²⁰

Pauline erfde die strengheid. Dat merkten later ook haar kleinkinderen. Een

van hen praatte op een zondag in de kerk, toen zij bij haar zoon logeerde. “Een wraakroepende zonde!” zei ze bij thuiskomst tegen het achtjarige kind. Een vroege eigen herinnering is dat ik, logerend op opa’s boerderij in Munstergeleen, bij een onweer door haar uit bed werd gehaald, om op de knietjes te bidden op de koude keukenvloer totdat het voorbij was. Dat gebed duurde lang, maar gelukkig hielp het wel.

Het grote gezin waarin Pauline opgroeide was een wereld op zich, een miniatuur van de Limburgse samenleving in die tijd. Voor haar zoon Fons waren al die ooms en tantes, die hij geregeld zag op familiebijeenkomsten en bij logeerpartijen, een kleurrijk geheel van mensentypes dat hem zo boeide dat hij jaren later, in 1983, zijn herinneringen erover neerschreef. Dat werd het boekje *Liebeke kiekt weer* dat hij aan het eind van zijn leven aan zijn kinderen gaf. Vooral de ooms komen goed uit de verf: de één genereus, de ander gierig, een derde cynisch en onder zijn niveau gebleven, en weer een de man van actie. Hij observeerde ze en onthield alles, waarbij de bonte reeks verhalen soms wat werd bijgekleurd.

Merkwaardig is dat hij daarin nauwelijks schrijft over zijn eigen ouders. De reden kan deels zijn geweest dat hij niet veel warmte meekreeg van zijn moeder. Maar hij had sowieso moeite zijn gedachten neer te leggen over zaken die dicht bij hem kwamen. In het voorwoord van zijn -niet gepubliceerde- autobiografie zegt hij: “hoe de ontmoetingen met mijn vrouw en kinderen, vanzelfsprekend maar moeilijk interpreteerbaar, mijn visies en werk beïnvloed hebben blijft hierbuiten”. En inderdaad, in het een paar honderd bladzijden tellende manuscript is niets te vinden over zijn vrouw of zijn gezin.

Wat er in *Liebeke kiekt weer* staat over zijn moeder, gaat over haar jeugd. Pauline werd na het overlijden van haar vader door een heerroom, de broer van Netje, in huis genomen. Die was pastoor in het Belgische ’s-Gravenvoeren, juist onder Eysden. Ze ging er na de lagere school naar de ‘école moyenne’ op een pensionaat van de Ursulinen, en leerde er dus goed Frans, zoals dat in die tijd een nette jongedame betaamde. Ze werd er ook ouderwets katholiek opgevoed: op haar vijftiende won ze als beste leerlinge de Klasseprijs, met het boek *Conversions au XIXe siècle*²¹ waarin een twintigtal kopstukken uit die tijd werden geportretteerd. Zij hadden zich allen op latere leeftijd tot hetatholicisme bekeerd. De enige naam uit die lijst die bekend is gebleven is Alexandre Dumas père.²²

Heerroom werd een soort geweten voor haar, want als haar kinderen iets uithaalden was haar dreigement: “dat zal ik aan heerroom vertellen”. Zij was erg op hem gesteld, en toen de Eerste Wereldoorlog contact niet meer mogelijk maakte, woog dat zwaar op haar. Zodra de Duitsers zich terugtrokken, nog vóór de wapenstilstand, ging ze met haar inmiddels negenjarige zoon Fons langs smokkelpaadjes de

grens over naar heerroom. Door de zogenaamde ‘draad des doods’ heen. Dat was een prikkeldraadversperring onder hoogspanning, die de Duitsers langs de hele Belgisch-Nederlandse grens hadden aangelegd om te voorkomen dat vluchtelingen naar het neutrale Nederland zouden trekken. De stroom was op die novemberdag al uitgeschakeld, maar ze hadden nog een lijk zien hangen in de versperring.²³

OPGROEIEN IN EEN LIMBURGS DORP

Arnold Chorus en Pauline Pijls konden na hun trouwen de hoeve in Munstergeleen betrekken waarin Paulines grootmoeder Netje indertijd was geboren. Die boerderij, die nu de Chorushoeve heet, stamt uit 1623, toen Munstergeleen nog deel uitmaakte van het Hertogdom Gulik. Het is een prachtig voorbeeld van vakwerkbouw, en had toen nog gronden aan beide zijden van de Geleenbeek, aan de rand van het dorp.

Chorushoeve Munstergeleen vanaf Geleenbrug 1930.

In de houten dorpel boven een deur aan de kant van de binnenplaats staat nog het opschrift: ‘O Herr gieb Gnaedt zum in und ausgang freug und speadt’ (O Heer, geef genade bij het naar binnen en buiten gaan, vroeg en laat).²⁴ Hier werd, op 18 april 1909, hun oudste zoon Alfons geboren. Hij zou bij die geboorte ‘geschreeuwd hebben als een heidekrekel’, maar dat had weinig voorspellende waarde: hij bleek een zwakke stem te hebben. Dat de Groningse hoogleraar G. Heymans (1857-1930) in zijn geboortear de twintigste eeuw uitriep tot de eeuw der psychologie, zou meer betekenis krijgen voor de boreling.²⁵ Het echtpaar kreeg binnen de vijf jaar nog twee kinderen, Joseph en Emilie.

Arnold was een perfectionist: een akker moest zo vrij van onkruid zijn als een siertuin. De zestien hectare grond die hij had baatte hij uit als een gemengd bedrijf: naast de akkers had hij vee staan op de weiden. Hij had ook een flinke boomgaard: voor dat laatste was de lössgrond zeer geschikt. Maar het meeste plezier beleefde hij aan de

Fons, Emilie en Joseph 1915.

paardenfokkerij. Hij deed geregeld mee aan wedstrijden, en won zo eens een tweede prijs op een keuring in Den Haag. Hij was ervan overtuigd dat één van zijn paarden iets zou winnen en had daarom een postduif meegenomen om het thuisfront op de hoogte te houden (telefoon was toen nog een exotisch instrument). Bij thuiskomst viel hem een grootse huldiging ten deel, waarbij de schutterij en de fanfare waren uitgerukt, samen met de overige dorpsgenoten.²⁶

Buiten het boerenbedrijf, de fokkerij en zijn gezin had Arnold weinig ambitie, al was hij bestuurder bij de lokale Boerenleenbank en las hij graag over de politiek in de krant. En na het werk speelde hij graag en goed kaart: zó goed dat een gierige zwager na verlies nooit meer met hem wilde kaarten. Ook later, in het bejaardenhuis, kon hij tot zijn verdriet door zijn te goede spel geen medespelers vinden.

Fons en zijn broer Joseph moesten helpen de akkerbermen onkruidvrij te houden; zij hadden weinig begrip voor het perfectionisme van hun vader. Toch zorgde het werken in het veld bij Fons voor een levenslange intense belangstelling voor de natuur en het buitenwerk. Hij liet later nooit een dag voorbijgaan zonder een uur te werken in de tuin, te wandelen of te fietsen: dat bewaarde hem, zoals hij zei, voor de overspanning die hij bij sommige collega's aan de universiteit zag optreden. Hij werd een natuurliefhebber, en vooral een verwoed vogelaar. Kraaiachtigen die de nestjes van zangvogels leegroofden, konden rekenen op zijn verzet. Vanuit het in een park gelegen huis in Oegstgeest, dat hij als hoogleraar bewoonde, beschoot hij geregeld met een pluimpjesgeweer de roeken die nestelden in de om het huis staande hoge bomen. Aan het eind van zijn leven schreef hij nog "hoe heerlijk het was te denken, bij het plukken van de goudreinetten in de herfstzon, aan het straks lezen onder de avondlamp in Vergilius' Georgica, met de geur van appels in mijn neus".

Arnold werd geregeld opgeroepen voor herhalingen. De wet op de persoonlijke dienstplicht was in 1898 ingevoerd, juist toen hij 18 jaar werd. Dat betekende voor 'miliciens' - dienstplichtige soldaten - zoals hij, dat ze ook na hun diensttijd elk jaar tenminste drie weken onder de wapenen waren. Daarnaast kon hij ook voor andere zaken opgeroepen worden. Zo werd hij door het leger ingezet als stakingsbreker bij de spoorwegstaking van 1903. Het werd erger bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Fons herinnerde zich nog de dag dat de veldwachter met een bel kwam klingelen langs de huizen om de algemene mobilisatie af te kondigen. Voor zijn vader betekende het dat die jarenlang bij Roermond en Echt de grens moest bewaken, vooral tegen de smokkel van paarden naar Duitsland. Dat was een last voor het jonge gezin.

Op prentbriefkaarten die Arnold vanuit verschillende legerplaatsen naar huis stuurde, is zijn wrevel onmiskenbaar. "Was ik toch nooit in dienst gekomen! De

paarden zullen net zo vermoeid zijn als ik hier ben” schreef hij. Of: “Weer in mijn oude garnizoen. Morgen krijg ik mijn pakje weer aangeknoopt”. Pauline schreef hem toen ze nog zonder kinderen waren eens terug: “Zeer geliefde Arnold, ik geloof niet dat de tarwe deze week opkomt”. Haar correspondentie was nooit zo liefderijk als die van hem, maar ze was wél praktisch.

Pauline had belangstelling voor zaken die buiten het boerenbedrijf lagen. Zij was in de jaren twintig – het vrouwenkiesrecht dateerde van 1919 – het eerste Zuid-Limburgse vrouwelijke raadslid, in Munstergeleen dus. In de Raad zag ze vooral toe op het fatsoen. Ze was als vrouw van een herenboer erg ‘op stand’ gesteld: als mede-raadsleden niet netjes gekleed waren kregen ze dat van haar te horen.²⁷ In het huwelijk was zij, met haar deftige opvoeding en de grote familie achter zich, de begeerde partij voor wie Arnold moeite moest doen. Hij vond dat niet erg en ze hielden van elkaar. Op haar 35ste verjaardag schreef hij, wederom vanuit dienst (!), “Ik wens je nog tweemaal 35 jaar toe, tot geluk van de kinderen en van mij”. Gesterkt door die wens werd ze tenslotte 93.

LIMBURGS KATHOLIEK

In dit boerengezin groeide Fons, met zijn broer en zus, op. Het was een gezin waarin de godsdienst een grote rol speelde. In het begin van de twintigste eeuw vierde de verzuiling hoogtij, en juist in de wedijver met de andere zuilen kwamen de meest benarde en defensieve trekken van een zuil tot uiting. Ook in Limburg was een scrupuleus, soms benepen, geloof de norm, zeker op het platteland. In het gezin Chorus was dat ook zo.²⁸

Pauline had behalve haar heerroom twee broers en een zuster die geestelijken waren geworden, en haar moeder was een achternichte van de ter plekke bekende pater Carolus Houben. Bij hen thuis stond een door pater Carolus geschonken Heilig-Hartbeeld achter glas, met de belofte in de hemel te komen als men negen Eerste Vrijdagen van de maand achter elkaar ter communie gegaan was. Iets wat de jonge Fons tot zijn spijt nooit lukte. Later schreef hij: “Heerroom Houben werd als priester uitgezonden naar een zeer katholiek land: Ierland. Zulk een soort ‘heilige’ zal in deze tijd nog moeilijk als voorbeeld aanbevolen kunnen worden, daar men nu toch niet gemakkelijk zulk een ‘peur de vivre’ (hij sloeg altijd de ogen neer als hij een vrouw zag aankomen) als voorbeeldige vroomheid kan doen doorgaan”.²⁹ Daarin vergiste hij zich: in 2007 werd Carolus Houben door paus Benedictus XVI heilig verklaard...

Fons had een geborgen jeugd, in zijn gezin, en met de grote familie van moederskant, die hem veel logeeradressen opleverde. Maar juist in die kinderjaren was zijn vader door de mobilisatie veel afwezig. Zijn moeder moest dan alleen voor de

opvoeding zorgen, en door haar strengheid werd hun band nooit innig. Als oudste zoon die doorleerde kon hij zich vanaf de middelbare school grotendeels onttrekken aan het werk in het huishouden en op het land. Dat belastte het contact met zijn broer en zus, en, zoals later bleek, ook dat met zijn vader. Hij werd verwend. En dat heeft hem later soms iets verongelijks gegeven.

Toen hij in Oegstgeest woonde, bezocht Fons zijn ouders niet veel meer dan éénmaal per jaar, op zijn moeders naamfeest in juni. Het omgekeerde gebeurde sporadisch. Hoewel, zijn moeder bezocht hém nog wel: aan het eind van zijn leven, toen hij al dementeerde, verscheen ze hem soms in angstdromen.

OP WEG NAAR HET PRIESTERSCHAP?

Op een wandeling met zijn vader kwam Fons eens, zoals hij vertelt in het artikel ‘Oude Herinneringen’³⁰, langs het Bisschoppelijk College van Sittard.

Bisschoppelijk College Sittard 2017.

“Mijn vader zei: ‘Kijk, dat is nu het College – daar ga je heen als je goed leert’. Vanaf dat ogenblik ontstond in mij een brandend verlangen om eenmaal in dat College te komen”. Midden in de zesde klas ging hij inderdaad van de dorpschool naar de voorbereidende (eveneens zesde) klas van het College. In die jaren nog een zeldzaamheid: de Limburgse jeugd ging na de lagere school als regel meteen aan het werk. Wie mocht doorleren ging naar ‘het College’, en meest-

al mondde dat dan uit in het priesterschap.³¹

De Bisschoppelijke Colleges van Sittard, Roermond en Weert waren in het midden van de 19de eeuw opgericht door de latere bisschop van Roermond, Paredis. Het doel was een middelbare schoolopleiding te verzorgen voor de katholieke jeugd. De leerkrachten waren vaak geestelijken: dat was goedkoper. In de jaren ‘20 werd het bijzonder middelbaar onderwijs immers slechts voor 80% door het Rijk gesubsidieerd, en vóór de onderwijswet van 1920 gebeurde dat al helemaal niet. De ouders moesten dus bijbetalen, en die bijdrage werd zo laag mogelijk gehouden. Het nadeel was wél dat veel van de leraren op de Colleges in die tijd niet bevoegd waren. Het eindexamen gaf daardoor geen toegang tot de universiteit.³²

Fons kreeg er les van wat hij noemt “amateurs in de goede zin: liefhebbers van hun vak én opvoeders van de jeugd die hun was toevertrouwd”. Zijn start op het College was niet vlekkeloos: hij bleef zitten in de voorbereidende klas. Maar het toeval kwam hem te hulp: met een paar klasgenoten kreeg hij een herkansing aan het begin van het tweede schooljaar. Hij haalde het, maar alleen door het overschrijven van een som van zijn buurman. “Wat zou er gebeurd zijn als ik die som niet had afgepend? Mijn leven zou dan wel heel anders geweest zijn. Nu begon ik de nieuwe klas met de vaste wil om te bewijzen dat ik niet de minste was” schreef hij later in ‘Oude Herinneringen’.

Of die door bedrog verkregen overgang levensbepalend was, is de vraag. Zijn ouders zouden hem, de oudste zoon die mogelijk priester zou worden, zeker een nieuwe kans hebben gegeven. Maar dit voorval geeft wél aan dat hij, thuis gewend aan een voorkeursbehandeling, toen al meende dat bepaalde regels niet op hem van toepassing waren. Hijzelf zag het zo: “Toch keur ik het afpennen nog steeds af en ik acht het aannemelijk, dat in mijn geval een bijzondere dispensatie van de Voorzienigheid in het spel was”. Hij voegde eraan toe dat hij vanaf toen hard ging werken, waardoor hij spoedig bij de besten van de klas hoorde. “Dat was mijn eerste ervaring van de wijze, waarop minderwaardigheidsgevoelens gecompenseerd kunnen worden”.³³

Zijn keuze voor het Gymnasium (het alternatief was de handelsschool; een HBS had het College nog niet) was eerder toevallig, maar bleek een gelukkige te zijn. Hij deed er een grote liefde op voor de klassieken, en kreeg er ook lessen welsprekendheid, wat later van pas kwam. In de vijfde klas sneed Fons het punt van het niet erkende eindexamen aan bij de schooldirecteur: hoe moest het verder gaan als hij géén priester wilde worden? Voor de priesteropleiding had je, vreemd genoeg, geen officieel examen nodig. De directeur zei dat dat wel in orde zou komen...³⁴ Kennelijk was dat in die tijd voldoende als antwoord. Zo zijn meerdere studenten de weg naar het priesterschap opgegaan zonder daar echt voor gekozen te hebben.

ROLDUC

En dus ging hij na het eindexamen in 1927, met praktisch al zijn klasgenoten, naar Rolduc. Die beroemde abdij, waarin de graven liggen van de oude hertogen van Limburg, bevindt zich achter Kerkrade op de grens met Duitsland. Kort na 1839, toen Limburg definitief bij Nederland kwam, werd Rolduc door het Bisdom Luik verkocht aan de eerder genoemde bisschop Paredis. Hij richtte er een priesteropleiding in, maar ook de eerste katholieke middelbare school van Nederland. Naar het eraan verbonden internaat stuurden de katholieke notabelen vanuit het hele land hun zonen³⁵. Niet alleen vanwege het Luikse verleden was de voertaal op Rolduc

tot in de twintigste eeuw het Frans. Vanaf 1912 was dat niet meer verplicht, maar de studenten werden nog lang geacht Frans te spreken aan tafel ‘omdat het spreken van een vreemde taal een middel was tot zelfdiscipline’³⁶.

Fons kwam er op het bij het gymnasium aansluitende Philosophicum (de eerste twee jaar van het Grootseminarie, de gevorderde priesteropleiding). Hij laafde zich daar aan de plezierige sfeer en het intellectuele klimaat. Hij begon veel te lezen en ontwikkelde een grote literaire interesse. Ook later had hij de gewoonte tot diep in de nacht door te lezen, markeerde de passages die hem opvielen met een rood potlood en onthield veel met zijn sterke geheugen. Die twee jaar filosofie op Rolduc omvatte logica, ethiek en ontologie op scholastieke (aristotelisch-thomistische) basis. Daarnaast kreeg Fons vakken als economie, recht en kerklatijn.

Rolduc klas filosofie 1928, met Fons derde rij tweede rechts; Sassen eerste rij tweede rechts).

Hij leerde er veel mensen kennen, en ontdekte dat hij goed gezichten kon onthouden: dat kwam hem later van pas bij zijn werk als psycholoog. Hij deed er ook aan sport en toneel.³⁷

Muziek was minder aan hem besteed: wijs houden kon hij niet. Iets wat zijn kinderen later erg vermakelijk vonden. Zijn professoren waren mensen van kaliber. Zo gaf Cobbenhagen, mede-oprichter van de latere Katholieke Economische Hogeschool Tilburg, economie.

Geschiedenis van de filosofie kreeg hij dan weer van de vijftien jaar oudere Sassen. Deze zou een belangrijke rol gaan spelen in zijn leven.

EEN BETROKKEN MENTOR

Ferdinand Sassen (1894 – 1971) stamde uit een Brabants geslacht van notabelen.³⁸ Hij volgde het gymnasium bij de jezuïeten op het bekende Canisiuscollege in Nijmegen, en studeerde vervolgens filosofie aan de katholieke universiteit van het Zwitserse Fribourg. Op zijn twintigste doctoreerde hij daar met een proefschrift over de neoplatonist Plotinus. In 1919 werd hij priester in het bisdom Roermond en professor filosofie in Rolduc.³⁹ Hij doceerde er de geschiedenis van de filosofie, maar gaf ook een overzicht van modern empirisch psychologisch onderzoek door geleerden als Wundt en Ebbinghaus, en behandelde de waarneming van illusies.

Ferdinand Sassen, portret door Huib Luns.

De intellectuele patriciër Sassen was erop gespist jonge talentvolle katholieken aan te zetten tot verdere studies en ze te helpen aan een carrière die ze verder bracht dan het eigen milieu. Een typisch facet van de katholieke emancipatie, die in de jaren twintig van de vorige eeuw op gang kwam.⁴⁰ Door de eeuwenlange discriminatie – katholieken konden tijdens de Republiek niet benoemd worden in overheidsambten – behoorde het katholieke volksdeel in het begin van de 20ste eeuw meest tot de lagere middenstand of de arbeidersklasse. Die groepen kregen pas stemrecht in 1919, bij de invoering van het algemeen kiesrecht. Vanaf toen werd het politieke gewicht van de katholieken voelbaar, en

de politiek werd de motor van de emancipatie. De R.K. Staatspartij werd de grootste van het land, onmisbaar voor elke regerende coalitie. De minister-president, de Limburgse Ruys de Beerenbrouck, was een katholiek: de eerste keer dat dit in Nederland voorkwam.

En dan was er, sinds 1923, de katholieke universiteit in Nijmegen. Sassen probeerde zoveel mogelijk van zijn leerlingen daarheen te brengen. Hij was dus niet zo enghartig alleen te denken aan het priesterschap, waartoe de studenten filosofie in Rolduc eigenlijk voorbestemd waren. Het klikte tussen hem en de vijftien jaar jongere, onbeschreven maar leergierige, boerenzoon. Fons vond hem “een onvergetelijk, helder docent”. Sassen raadde hem het *Lehrbuch der experimentellen Psychologie* van de neothomistische psycholoog Fröbes aan⁴¹, en zo zette hij hem op de weg die zijn leven zou bepalen.

In 1929 werd Sassen benoemd aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen; hij vertrok in 1931 uit Rolduc. Maar niet uit het leven van zijn pupil. Chorus schreef later, jaren na Sassens dood in 1971, “voor zijn wegwijzing en begeleiding ben ik mijn leven lang dankbaar geweest; maar niet dankbaar genoeg, moet ik tot mijn spijt bekennen”.⁴² Het is moeilijk te achterhalen waarom hij dat laatste zei; mogelijk had het te doen met het feit dat hij in de jaren zestig afstand ging nemen van de Kerk als instituut. Sassen was, zeker in het begin van Fons’ carrière, en zelfs bij het vinden van zijn vrouw, een belangrijke steun. In feite vervulde hij zo de vaderlijke rol die Fons thuis niet meer kon vinden. Later doopte Sassen al zijn negen kinderen, was voor hen ‘heerom’ en kwam geregeld bij de familie Chorus eten. De kinderen vonden hem een wat vormelijke man, die toch veel belangstelling had voor hun reilen en zeilen.

Na twee jaar filosofie ging Fons bijna automatisch naar de laatste paar opleidingsjaren voor het priesterschap: het Theologicum. Het contrast met de filosofie-opleiding was groot. Hij vond de hoorcolleges saai: bij de theologie stond alles vast, er viel niets te redeneren. De éne uitzondering was een college seksuele voorlichting aan de hand van een platenboek van vrouwen die de meest afschuwelijke geslachtsziekten hadden opgedaan. “Wat een celibatair al moest doen om zich de vrouw van het lijf te houden” vond hij later. “Omdat de studie mij nauwelijks interesseerde, en ik alleen alles las wat ik kon krijgen op letterkundig en aesthetisch gebied, kreeg ik dra het advies eruit te stappen”. Hij pakte zijn spullen, ging als vrij man de stad (Kerkrade) in, en viel er naar eigen zeggen van blijdschap bijna een onbekend meisje om de hals.⁴³

Dat moet geweest zijn in het voorjaar van 1931; hij had dus ruim drie jaar op Rolduc doorgebracht. Die jaren zijn vooral intellectueel een uitdaging geweest: praktische vaardigheden waren voor aanstaande priesters niet in tel. Hij werd en bleef een onhandige man, die thuis nog geen pot thee kon zetten. Dat was in die tijd overigens minder vreemd dan het nu is.

Zijn afscheid van de opleiding voor het priesterschap, waar hij nooit bewust voor had gekozen, bracht duidelijkheid. Maar zijn thuiskomst zal een grote schok geweest zijn voor zijn ouders. In die tijd was het een eer voor de ouders als een zoon koos voor het priesterschap, en dit vonden zij vast een mislukking.

VINCENT PIJLS

Op advies van Sassen, die met zijn stap geen probleem had, ging Fons een erkend eindexamen α halen. Daarvoor trok hij naar het Gymnasium van de Franciscanen in Venray. Daar woonde ook zijn oom Vincent, de jongste broer van zijn moeder, en hij kon voor een jaar bij hem intrekken. Vincent Pijls was toen 42; hij had in Venray een manufacturenwinkel, die overigens vooral door zijn vrouw werd uitgebaat. Zelf was hij een man van actie, die alles wist van paarden. Met veel plezier had hij dan ook als wachtmeester gediend bij de cavalerie. In 1918 was hij nog met zijn oude strijdmakkers naar Den Haag getrokken om Troelstra's poging tot opstand in de kiem te smoren.

Tijdens Fons' verblijf bij hem liefthebberde hij in antiek, waarvoor hij de boerderijen in de buurt afreed. Fons ging wel eens mee, en zag zo ook eens wat zijn oom met paarden kon doen:

“we waren een drassige veldweg opgereden, en stuitten op zeker moment op een jonge boer die met zijn zwaarbeladen kar en paard in een kuil van de weg vastzat. De man sloeg op het paard, vloekte, ging voor aan zijn kop aan het halster staan, trekken: niets hielp. We keken even toe; toen zei oom Vincent tot de man: laat mij

eens proberen. Hij ging vooraan bij het paard staan, praatte er wat tegen en aaide het op de hals. Toen, opzij van het paardenhoofd staande, vatte hij dit bij de teugel, zei 'Allee hop!' en maakte tegelijk een buigbeweging voorover alsof hij met het paard mee áántrok. En ziedaar, direct ging het paard met al zijn kracht in de haam liggen en trok de kar uit het moddergat".⁴⁴ Een paardenfluisteraar avant la lettre. Fons vond het een aardig voorbeeld van praktische psychologie.

Vincent zorgde ervoor dat zijn neef wat wereldser werd na de op het priesterschap gerichte jaren. Het eindexamen haalde hij met hoge cijfers, zodat hij voor een universitaire studie kon rekenen op een studiebeurs van het Rijk, van jaarlijks f600. Zijn ouders konden die last moeilijk dragen - ze waren misschien rijk in grond, maar niet in geldelijke middelen -, en de beurs zou hem in staat stellen ook financieel zijn eigen weg te kiezen. Bij het behalen van zijn eindexamen kreeg hij een briefje van Sassen, dat duidelijk maakt welke rol die in zijn leven wilde spelen: "„ nu zal 't zaak zijn ervan te maken wat ervan te maken is: carpe annos! Blijft je keuze bepaald op de studie van de psychologie en kom je in Nijmegen wonen....? Ik zou je willen vragen daaromtrent geen beslissing te nemen voordat je mij hebt geraadpleegd. Het spreekt vanzelf dat je ook verder op mij kunt rekenen".⁴⁵

II STUDENT IN NIJMEGEN

DE JONGE NIJMEEGSE UNIVERSITEIT

Door zijn wat ongebruikelijke schoolparcours was Chorus al 23 jaar toen hij, in 1932, begon met zijn universitaire studie. Het werd dus psychologie, in Nijmegen. Door de eerdere priesteropleiding was hij vrijgesteld van de dienstplicht: zijn jongere broer Joseph deed die in zijn plaats. De katholieke Universiteit Nijmegen was een uitkomst voor jongeren zoals hij: tot dan toe was voor hen studeren aan een ‘neutrale’ universiteit ongepast, en restte eigenlijk alleen de katholieke universiteit Leuven als ze geen priester wilden worden.⁴⁶

De argumenten die ouders, geholpen door de lokale geestelijken, gebruikten om het studeren aan een neutrale universiteit af te raden, waren precies die, welke leidden tot de oprichting van wat toen nog de ‘bijzondere’ universiteiten genoemd werden. Gevreesd werden de ‘gevaaren van een vertrouwelijke omgang met andersdenkenden, met kans op gemengde huwelijken, en de gedwongen kennisname van ongodsdienstige lectuur’.⁴⁷ Meer positief gesteld zorgden de bijzondere universiteiten ervoor dat jongeren uit katholieke en protestant-christelijke milieus, die anders niet aan een studie gedacht zouden hebben, kozen voor een universitaire opleiding. Zo werden de Vrije Universiteit in Amsterdam (1880) en de Roomsch-Katholieke Universiteit in Nijmegen (1923) het kroonstuk van de verzuiling.

Na generaties van achteruitzetting hadden de katholieken in Nijmegen, die altijd meer dan de helft van de bevolking hadden uitgemaakt, het er nu ook politiek voor het zeggen. Na de invoering van het algemeen kiesrecht kreeg de RK Staatspartij (RKSP) de meerderheid in de Nijmeegse gemeenteraad. De verzuilde verhoudingen maakten dat een motie tégen de komst van de universiteit, in het stichtingsjaar 1923, met 16 tegen 15 stemmen werd verworpen. Socialisten, liberalen en ook de protestanten van AR en CHU vonden elkaar in die motie, maar ze werden dus overstemd door de vertegenwoordigers van de RKSP.⁴⁸

De katholieken waren met hun universiteit meer dan een generatie later dan de gereformeerden. Dat had te maken met het verzet van voormannen als Schaepman tegen het streven naar een katholieke universiteit, dat zij als isolationistisch zagen. Maar de verzuiling, waarvan het onderwijs op confessionele grondslag een logische uitwerking was, stoelde niet alleen op de wens de gelovigen af te schermen van andersdenkenden, zij was ook een gevolg van de grote maatschappelijke achterstand van de katholieken. Zeker in de wetenschap, of het nu ging om studenten of hun leermeesters, stond het aandeel katholieken, omstreeks 10% in de jaren dertig, lang niet in verhouding tot hun deel van de Nederlandse bevolking (toen omstreeks 35%). Een eigen universiteit kon helpen die kloof te dichten.⁴⁹

Ook bij de oprichters van de Nijmeegse universiteit waren er die kozen voor een open wetenschapsbeoefening. Dat gold met name voor de eerste Rector Magnificus, de classicus Schrijnen. Bij de opening zei hij: “Deze universiteit zal worden een nationale, Nederlandsche universiteit. Zij is een vredeswerk, en wil niet scheiden maar vereenigen, niet afbreken maar aanvullen”.⁵⁰ Maar in de praktijk hadden de bisschoppen een dikke vinger in de pap. Zij beheerden immers de collectegelden waarmee de Nijmeegse universiteit in die vooroorlogse jaren werd gefinancierd. Studierichtingen als de filosofie en de psychologie (toen nog zielkunde genoemd) werden daarbij scherp in de gaten gehouden. De vrije wil van de mens, een van de uitgangspunten van de sinds Paus Leo XIII in katholieke kring gepropageerde Thomistische wijsbegeerte, diende daarbij als toetssteen.

Zo werd Sassen, die vanuit Rolduc eind 1929 in Nijmegen aantrad als hoogleraar filosofie, al vrijwel direct geconfronteerd met de macht van de bisschoppen. Begin 1931 had hij in het behoudend-katholieke dagblad ‘De Maasbode’ een artikel geschreven over Thomas van Aquino en Hegel. Volgens de Dominicaanse moraaltheoloog V. Kuiper oordeelde hij daarin te positief over Hegel. Kuiper bracht de zaak aan bij het universiteitsbestuur en eiste Sassens ontslag als hoogleraar. Oprichter Schrijnen ‘zag daar geen mogelijkheid toe’, maar de bisschoppen dwongen Sassen door het stof te gaan met de in het Latijn gestelde verklaring ‘dat hij nooit iets tegen het thomisme had willen inbrengen, dat hij daartoe wél de verdenking had doen rijzen, en dat het hem speet dat die indruk was gewekt’. Hij werd in genade aangenomen, maar tot 1938 toe moest zijn Nijmeegse hoogleraarschap jaarlijks bevestigd worden.⁵¹ Dat was voor hem bijzonder vernederend. Zodra hij de mogelijkheid zag vertrok hij uit Nijmegen. Dat deed hij overigens pas ná de oorlog.

EEN JONG VAK AAN DE NIEUWE UNIVERSITEIT

Dat de Nijmeegse universiteit al bij de oprichting in 1923 een leerstoel psychologie instelde, was dus wel verrassend. Wegbereiders waren daarbij de Belgische kardinaal Mercier, die al in 1906 zorgde voor een (door Albert Michotte bemande) leerstoel experimentele psychologie in Leuven, en ook Nederlandse priester-filosofen als J. Hoogveld en Sassen. Nederland was sowieso laat met het omarmen van de psychologie als zelfstandige universitaire studie. Soms werd het vak gedoceerd als bijvak van de studies medicijnen en wijsbegeerte. In Utrecht betrad de medicus F.C. Donders in de 19de eeuw het terrein van de psychologie vanuit de fysiologie, en de Groningse Heymans gebruikte zijn leerstoel filosofie om als eerste in Nederland experimentele psychologie te doceren.⁵²

Utrecht werd de eerste universiteit die, in 1922, een volwaardige leerstoel ‘empirische psychologie’ instelde, als onderdeel van de studie filosofie. ‘Empirisch’, om

aan te geven dat het niet om een speculatieve, maar om een op ervaringsgegevens gebaseerde wetenschap ging. De eerste Utrechtse hoogleraar psychologie, Frans Roels, was gepromoveerd in Leuven bij eerder genoemde Michotte. De toen nog katholieke Roels werd een jaar later tevens de eerste hoogleraar psychologie in Nijmegen. Hij gaf daar drukbezochte colleges, en schafte een aantal indrukwekkende meetinstrumenten aan⁵³, maar had nog geen eigen studenten. Wél zorgde hij dat zijn Utrechtse leerling Rutten in Nijmegen werd aangesteld als zijn assistent.

Theo Rutten werd zo de leermeester van Alfons Chorus, die zijn tweede student psychologie was. Rutten was geboren in Schinnen: zij waren dus streekgenoten. Hij had een enorme werkkraft, getuige het feit dat hij in Utrecht tegelijk Nederlands en Psychologie had gestudeerd. Binnen een jaar doctorerde hij tweemaal; in beide gevallen cum laude. In 1928 verdedigde hij in Leuven zijn proefschrift als Neerlandicus over Felix Timmermans, en begin 1929 promoveerde hij bij Roels in Utrecht met het proefschrift 'Psychologie der waarneming, een studie over gezichtsbedrog'. Eind 1929 vertrok Roels uit Nijmegen vanwege zijn vele werk in Utrecht, en een jaar later werd Rutten als zijn opvolger benoemd tot hoogleraar in de 'empirische en toegepaste zielkunde'.⁵⁴

Nog meer dan Roels was Rutten een man van de empirische wetenschap. Daarbij werden in de praktijk ontwikkelde ideeën 'opgetild' naar wetenschappelijk niveau, in plaats van het omgekeerde.⁵⁵ Rutten was praktisch, en wist zijn vak bovendien goed te verdedigen tegenover de kerkelijke universiteitsbestuurders. Chorus zelf beschreef de psychologie van zijn leermeester bij diens 25-jarige hoogleraarschap als één die "openstond voor alle succes belovende benaderingswijzen". Rutten had een "methodologische onbekommerdheid ... en een empirische en praktische benadering".⁵⁶ Dat vloeide voort uit zijn opvatting over de psychologie die vooral een maatschappelijk belang had: ze was "omtrent mensen en voor mensen".⁵⁷ De studie psychologie was nog ondergebracht in de faculteit voor letteren en wijsbegeerte, en psychologie-studenten kregen dus ook een filosofische scholing. In Nijmegen was er in die vooroorlogse jaren geen inbreng vanuit de exacte wetenschappen: voor de 'duurdere' faculteiten medicijnen en natuurwetenschappen ontbraken vooralsnog de financiën.

Chorus ging wonen op kamers bij een hospita: dat was niet duur in de crisistijd, die toen een dieptepunt bereikte. Hij was ouder dan de meesten van zijn jaargenoten, en maakte niet echt vlot contact met anderen. Mede daarom zat hij dat eerste jaar vooral tussen de boeken. Door de opleiding in Rolduc kon hij al aan het eind van het eerste studiejaar, in juni 1933, zijn kandidaatsexamen doen. Dat omvatte naast drie (!) vakken filosofie en het vak inleiding in de criminologie ook het vak 'empirische psychologie' waar het hem vooral om ging. Studenten die zoals hij psychologie als hoofdvak kozen kregen van Rutten college in 'de psychologische

Student in Nijmegen 1933.

beoordeling van personen', 'waarnemen en streven' en 'psychologie der rijpende jeugd', met een practicum op de zaterdagochtend.

Na zijn kandidaats werd Chorus assistent van Rutten. Hij moest les geven in statistische methoden en hun toepassing, en over het opzetten van experimenten. Ook gaf hij inlichtingen aan studenten die psychologie als bijvak kozen. Dat was er een twintigtal, naast de inmiddels vier of vijf voltijdse studenten psychologie. Voor dit werk kreeg hij een jaarwedde van f500,-: dat liet hem samen met zijn studiebeurs toe, zijn studie geheel zelf te bekostigen.⁵⁸

IN HET VELD

Rutten stuurde hem al snel 'het veld in'. Hij vond immers dat je de mensen die hulp nodig hadden zoveel mogelijk in hun eigen omgeving moest opzoeken. Een eerste opdracht was het toetsen van de activiteiten van een wichelroedeloper in het Oosten van Noord-Brabant. Chorus bezocht eerst de klanten van deze man. Het bleek dat die niet alleen voor ze op zoek was naar putwater, maar de wichelroede ook gebruikte om kwalen bij zijn klanten te ontdekken. "Ik heb toen geprobeerd de man zijn sprong van 'water' naar 'lichaamsonderzoek' als kwakzalverij te doen inzien. Ook zei ik hem dat ik de geneeskundige inspectie zou inlichten als hij zijn gevaarlijke werk voortzette". De aankomende psycholoog maakte kennelijk indruk, want de wichelroedeloper zou zijn opgehouden met die praktijken.

Het verhaal kreeg nog een staartje toen bekend werd dat dezelfde man 'aardstralenkastjes' had laten installeren om het huis van de taalkundige en Nijmeegse hoogleraar Van Ginneken. Chorus kreeg toestemming om zo'n kastje te bekijken, en trof er, zo gaat zijn verhaal, een baksteen gewikkeld in een doek aan. Hij liet het daarbij, maar vond het een geval van mythevorming met "interessante sociaal-psychologische aspecten".⁵⁹ Dit geval is duidelijk meer anekdotisch dan wetenschappelijk, maar het geeft goed aan waarheen Chorus' belangstelling uitging: merkwaardige zaken die hij dan kan ontraadselen.⁶⁰

Een tweede missie was het bezoek met Rutten aan het blindeninstituut te Grave. Na enkele dagen observatie begon Chorus daar een onderzoek van een paar weken naar de ruimte-opvatting van blinden. Hij gebruikte daarvoor bouwdozen en blokken waarmee allerlei vormen konden worden gemaakt. Het onderzoek resulteerde in zijn eerste wetenschappelijke artikel 'over de ruimte-opvatting van blindgeborenen'.⁶¹

Het ging in op de waarneming door blindgeborenen, waarbij hij vaststelde dat de waarneming is opgebouwd uit specifieke gewaarwordingen en algemene virtuele bewegingen, die vorm geven aan gewaarwordingen, en zo een onverbreekelijke eenheid vormen. Bij blinden heeft de beweging een belangrijke functie in het waarnemen, omdat zij tastend de ruimte afbakenen. Normaal maakt het zien die bewegingsfunctie overbodig.

Chorus gebruikte voor zijn onderzoek 21 proefpersonen uit het blindeninstituut. Het resultaat was interessant voor de waarnemingspsychologie, die Duitse grondleggers van de psychologie, zoals Wundt en G.E. Müller, centraal stelden. Hij mocht zijn bevindingen presenteren op een psychologencongres in Parijs, waarover later meer.

In 1946 kwam Chorus op dit onderwerp terug met een artikel over de gedragsveranderingen van een geopereerde blindgeborene.⁶² Hij kon toen vaststellen, dat elk handelen bestaat uit ‘beleving’ en ‘gedraging’, waarbij een verandering van beleving leidt tot gedragsverandering. In het geval van de blinde die zijn zicht door een operatie terugkreeg, bracht dat in eerste aanleg onzekerheid (die zich bijvoorbeeld uitte in het tegen meubels aanlopen, al werden die gezien). Pas geleidelijk resulteerde de nieuwe beleving in nieuw (bewegings-)gedrag. Chorus concludeerde dat de tastzin die de blinde gebruikt, als gevolg heeft dat hij zichzelf tot middelpunt van zijn belevingswereld moet stellen. Hij maakt geen deel uit van het grote geheel, dat hij zich hoort afspelen ergens buiten hemzelf, en is zo ‘de maat der dingen’, maar dan in ruimtepsychologische zin, aldus Chorus.

Intussen deed hij ook praktijkervaring op bij drie pas opgerichte katholieke medisch-opvoedkundige bureau’s (M.O.B.’s), in Den Bosch, Helmond en Oss, waar hij tot na de oorlog enkele dagen per maand kinderen testte die minder begaafd waren of gedragsproblemen hadden.⁶³ Met behulp van de Binet-Norden test⁶⁴ en de placentests van de Amerikaan Pintner⁶⁵ gaf hij adviezen over het onderwijs dat voor die kinderen het best geschikt was. Meestal kwam dat neer op wat toen het ‘buitengewoon lager onderwijs’ (B.L.O.) heette. Met de opgedane ervaring gaf hij wijkverpleegsters van het Wit-Gele Kruis in Breda een cursus kinderpsychologie – vooral gericht op het omgaan met moeilijk opvoedbare kinderen. Hiermee zette hij de eerste stappen op een terrein dat hem ook in de toekomst zou bezighouden.

Chorus zegt erover in zijn autobiografie (p. 29): “De ervaringen bij de M.O.B.’s kon ik goed gebruiken toen men mij vanuit het Wit-Gele Kruis vroeg om kinderpsychologie, met name die van het probleemkind, aan de cursus voor wijkverpleegsters in Breda te geven”. ‘Probleemkinderen’ zouden het onderwerp van zijn eerste baan worden, en hij zou er ook zijn proefschrift aan wijden. Chorus begon vanaf 1935 ook met enige regelmaat artikelen over opvoeding te schrijven voor het Tijdschrift ‘Moederschapzorg’ van de katholieke vroedvrouwenopleidingen.⁶⁶

UTRECHT

Naast de praktijk bleef ook de studie aandacht vragen. In overleg met Rutten ging hij in 1934 een dag per week in Utrecht colleges psychopathologie volgen, bij de psychiater Rümke. Dit onderwerp, op het snijvlak van psychologie en psychiatrie, werd een bijvak voor Chorus' doctoraalstudie. H.C. Rümke was bekend geworden met zijn proefschrift over het geluksgevoel. Hij was een jaar eerder, in 1933 door zijn leermeester, de psychiater L. Bouman, naar Utrecht gehaald als bijzonder hoogleraar ontwikkelingspsychologie. Enkele jaren later zou hij Bouman opvolgen als hoogleraar psychiatrie.

De medicus Rümke had een brede belangstelling, die filosofie en literatuur omvatte. Hij haalde tijdens zijn college veel literair beschreven ziektegevallen aan. Dat sprak Chorus erg aan: later verwees hij op zijn beurt in zijn colleges naar voorbeelden uit de grote literatuur. Rümke behandelde in zijn college ook Freud's psychoanalyse, een onderwerp dat in Nijmegen nog taboe was. Dat een mens door het onbewuste wordt beheerst stond immers haaks op de leer van de vrije wil die in katholieke kringen opgeld deed.⁶⁷

Chorus was onder de indruk van Rümke. Volgens hem was Rümke de enige Nederlandse hoogleraar psychiatrie die een duidelijk onderscheid tussen geestelijk gezond en ziek maakte. Bovendien begreep hij dat je door kennis van neurosen niet meteen een mensenkenner wordt. Rümke zou hebben geschreven: "Het is mijn stellige overtuiging dat het kennen van ziekelijke stoornissen van de mens ternauwernood bijdraagt tot het kennen van de gezonde (mens)".⁶⁸ Hij volgde diezelfde dag ook de colleges psychiatrie van L. Bouman, die zijn patiënten als studieobject gebruikte. Nijmegen beschikte nog niet over een medische faculteit, en juist het contact met de wijkverpleegsters in Breda had Chorus overtuigd van het belang van de medische invalshoek, vooral voor de klinische psychologie.⁶⁹

Een zijsprong was de rechtenstudie die hij daarnaast aanvatte. In de jaren dertig was er voor pas opgeleide psychologen nog geen vast 'afzetgebied' waar ze werk konden vinden. Daarom vond Rutten dat zijn studenten naast de psychologie een andere studie moesten volgen. Met een rechtenstudie werd de kans vergroot op werk, bijvoorbeeld bij de opvoedingsinstellingen (M.O.B.'s). Maar Chorus' eerste poging om het kandidaatsexamen rechten te halen mislukte: hij kreeg drie maanden, door een onvoldoende voor het vak 'staathuishoudkunde' (economie). Dat toont aan dat hij moeite had met een meer exact gericht vak. De niet begrepen en overgeschreven som op school in Sittard was dus geen geïsoleerd geval: hij bleek een beperkte aanleg te hebben voor de exacte vakken. Later, toen twee van zijn kinderen te maken kregen met dat vak in de rechtenstudie, zou hij beweren dat de economie eigenlijk géén exact vak is, maar pure psychologie. Emoties spelen immers

een grotere rol dan de wet van vraag en aanbod. Een stelling waar vandaag de dag, met de opkomst van 'behavioral economics,' veel voor te zeggen is.⁷⁰

Hij haalde het kandidaatsexamen rechten tenslotte in februari 1935. Uit de rechtenstudie koos hij als tweede bijvak voor zijn psychologiestudie de criminologie. Dat vak volgde hij bij de redemptorist en strafrechtsgeleerde Prof. Willem Duynstee (1886-1968), die in 1928 in Nijmegen was benoemd. In die jaren was het merendeel van de Nijmeegse hoogleraren, zoals Duynstee, priester. Voor Duynstee betekende dit dat hij het thomisme als basis nam voor de rechtswetenschap die hij beoefende.⁷¹ Met diens hulp deed Chorus een onderzoek naar de gezinsstructuur en de beroepssituatie van 1000 jongeren die in de periode 1928-1933 op de Nijmeegse tuchtschool hadden gezeten. Zijn conclusie in twee, pas in 1942 gepubliceerde artikelen is, dat jongeren die in hun puberteit niet terecht komen in een gunstig (gezins-)milieu, moeite hebben zich in sociale zin aan te passen aan het door hen gekozen beroep, en daarmee een groot risico lopen te vervallen tot criminaliteit.⁷²

Met en dankzij zijn mentor Sassen kon Chorus in de zomer van 1934, in dat vroege stadium van zijn studie, deelnemen aan een internationaal congres van filosofen in Praag. De Nederlandse delegatie, met filosofen als H. Pos uit Amsterdam en Leo Polak uit Groningen, ging er per trein door het 'nieuwe' Duitsland naar toe. Op het congres waren vele grote namen van de filosofie en de psychologie present. Een receptie in aanwezigheid van de Tsjechoslowaakse president Beneš sloot het congres af; het weelderige buffet deed voor Chorus een kleine illusie teniet: "Ik had nooit vermoed dat grote denkers zo geweldig veel konden eten". Hij ontmoette er onder anderen de Zwitserse psycholoog Eugène Claparède, van wie hem de onhandigheid opviel: "met zijn kleren bedolven onder diverse soorten voedsel gaf hij een ongewilde demonstratie van die apraxie waarover hij kort voordien geschreven had".⁷³ Na afloop van het

VALABLE — GÜLTIG — VALID — VALABILE
28. VIII.—12. IX. 1934 incl.

Oraztkuje výdejna jízdenek při jízdě DO PRAHY

LEGITIMACE čis. 306

pro účastníka VIII. mezinárodního kongresu filosofického v Praze, ve dnech 2.—7. září 1934 k jízdě do Prahy a zpět v době od 28. srpna do 12. září 1934

Pan(t) a. Chorus

bydliště v Nijmegen, Holands

železniční nástupní stanice _____

jest oprávněn(a) požadovati za podmínek a v rozsahu na rubu této legitimace uvedeném 33% slevu jízdného na všech tratích vyjmenovaných v železničním osobním tarifu ve skupině „A“ a „B“, vyjma okresní dráhu Frýdlantskou, Hustopečskou m. dr., trať Štřba-Štřbáké Pleso a lanovou dráhu Horní Hanychov-Ještěd.

Will. mezinárodní kongres filosofů
Congrès international de philosophie
2.-7. IX. 1934
PRAHA:

Vlastnoruční podpis držitelův (inko) _____
Signature (par encre)
Eigenhändige Unterschrift (mit Tinte)
Signature (with ink)

Em. Stille
(Razítko a podpis)

Oraztkuje výdejna jízdenek před jízdou Z PRAHY

Toegangsbewijs 8ste Internationaal
Filosofencongres Praag 1934.

congres brachten zij nog een bezoek aan Wenen; op een foto staat Chorus voor de beroemde Neue Burg van architect Semper, op het Heldenplatz in die stad. Nog geen vier jaar later zou Hitler op diezelfde plek de Anschluss van Oostenrijk aan zijn 'Reich' uitroepen.

De Nazi's manifesteerden zich in 1934 nog niet zo duidelijk, maar Chorus nam toch "allerlei georganiseer van de nieuwe machthebbers in Duitsland" waar. Ook viel hem de "krampachtige afweerhouding" op taalgebied van de Tsjechen op: "Alle opschriften waren in voor ons onverstaanbaar Tsjechisch en de mensen op straat weigerden Duits te spreken... Merkwaardige verblinding van het Masaryk-regiem, dat juist zo ijverde voor de rechten der minderheden".⁷⁴ Die opmerking viel eigenlijk moeilijk te rijmen met het begrip dat Chorus als Limburger had voor de Vlamingen, in hun strijd tegen de dominantie van het Frans in België. Dat laatste

was ook gebleken uit een artikel van zijn hand in het studentenblad de 'Vox Carolina', waarover later meer.

Wenen september 1934 op de Heldenplatz voor de Neue Burg.

EEN STUDENTENLIEFDE DIE ZOU BLIJVEN

Die eerste studiejaren legde hij een grote werkracht aan de dag. De lange aanloop via Rolduc en Venray had zijn nut gehad. Maar veel vrienden had hij nog niet gemaakt: zijn afstandelijkheid en verlegenheid, mogelijk het gevolg van een onzekerheid die hij bij zijn strenge moeder had opgedaan, remden hem daarbij. Hij zou steun krijgen

van een jaargenote. Die had al snel belangstelling voor deze knappe maar afstandelijke en toch al zes jaar oudere studiegenoot.

In elk geval werd uit een felicitatiebrief van Sassen bij zijn kandidaatsexamen duidelijk dat de liefde al vroeg in zijn Nijmeegse tijd in het spel was. Op 21 juni 1933, op de dag van Chorus' kandidaatsexamen, schreef hij: "Hartelijk gefeliciteerd met je slagen! Wees overtuigd dat (uitgezonderd één persoon) niemand in Nijmegen zich zoo verheugt over je succes als ik. Die ééne persoon was vanmorgen tijdens het examen bij mij, zoodat ik haar wat kon plagen met haar zenuwachtigheid. Maar in ernst: ik hoop dat je ook verder de verwachtingen zult vervullen die ik van den beginne in je academische studie gehad heb...". Die 'ééne persoon' was zijn jaargenote Herma Borgers, die in hetzelfde gebouw als waar hij studeerde een aan de Nijmeegse universiteit verbonden opleiding M.O. pedagogiek volgde.

Herma was enig kind van Jan Borgers en Anna Maria Henseler. De familie Borgers was afkomstig van het Belgische Arendonk; Jan was in 1885 geboren in

Valkenswaard. Zijn vader trok naar de Randstad, waar hij als stationschef bij de Nederlandse Spoorwegen het beheer had over het station Rotterdam. Herma herinnerde zich hoe hij zijn zoon Jan met gezin eens in spoorweguniform uitgeleide deed toen zij vandaar reisden naar Roemenië, waar zij toen woonden. Van zijn vader erfde Jan, die de oudste van 7 kinderen was, zijn praktische vaardigheid en zin voor techniek. Hij ging mijnbouw studeren aan de Technische Hochschule in Aken. Deze hogeschool had op Delft vóór dat de studie afgesloten kon worden met de academische titel Diplomingenieur; in Delft kon dat pas vanaf 1905. Bovendien had de TH Aken nauwe contacten met de mijnbouw van het Ruhrgebied: die praktische gerichtheid trok Jan zeker aan.

Hij ging in Aken op kamers bij Frau Henseler, die in de jonge student al spoedig meer zag dan een kostganger. Zij was 14 jaar ouder dan Jan, en had twee dochters en een zoon uit een eerder huwelijk met een man die was weggelopen. Dat bleek geen belemmering voor het aangaan van deze nieuwe relatie, die bij het afstuderen van Jan leidde tot een huwelijk. Kort voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kreeg hij een baan aangeboden bij Astra Romana, een olieraffinaderij in Roemenië, die enkele jaren daarvoor in handen gekomen was van de Bataafse Petroleum Maatschappij (een dochter van Koninklijke Olie/Shell). Zo werd Herma op 20 oktober 1915 geboren, in Tintea, Roemenië, bij de olievelden aan de rand van de Karpaten.

Haar wiegje kreeg weinig rust. Nog geen jaar na haar geboorte koos Roemenië de zijde van de Entente, en dat zorgde voor een prompte inval van de Duits-Oostenrijkse troepen onder Feldmarschall Mackensen. Binnen twee maanden werd Roemenië onder de voet gelopen, maar Engelse agenten zagen kans de boortorens op de olievelden waar Borgers werkte, onklaar te maken.⁷⁵ Eind 1918 werden de rollen omgedraaid: de raffinaderij werd weer opgetuigd, en de zaken gingen erg goed lopen met de opkomst van de auto.

Herma leerde als kind goed Roemeens spreken: zij zat in Tintea op de dorpschool. Haar moedertaal was het Duits, en ze vertelde haar kinderen hoe ze eens als klein meisje bij haar Rotterdamse grootouders was en een kind haar vroeg op het strand van Hoek van Holland: “Wil je met me spelen, zus?”. Zij zei verschrikt tegen haar moeder: “Mama, das Kind spricht holländisch!”.

Spelen deed ze eigenlijk graag, maar ze was eenzaam als enig kind, en dat werd erger toen haar vader in 1925 voor de Bataafse in Soeban Boeroeng, bij Palembang op Sumatra, ging werken. Dat was een van de concessies van de Bataafse die lang is blijven renderen. Omdat er geen behoorlijke school was kreeg Herma onderwijs van haar vader; ze herinnerde zich met afkeer zijn lessen wiskunde, waar ze niet veel van begreep.

Uitkomst is er wanneer zij als twaalfjarige, in 1928 met de boot, maar zonder haar

Nieuwjaarsviering 1928 sociëteit 'De Bataaf' in Soeban Boeroeng (Sumatra) met Herma links van het midden en haar vader rechts boven haar.

ouders, naar Nederland mag. Ze ging er op het internaat van de Nijmeegse meisjesschool Mariënbosch naar de Middelbare Meisjesschool (MMS). Mariënbosch was vier jaar eerder gestart als de eerste katholieke middelbare meisjesschool van het land; de zusters van Jezus, Maria en Jozef voerden er een mild bewind, en naast de lessen was er veel te doen. Herma speelde er graag toneel en tennis, en bij haar schoolgenootjes voelde ze zich als in het grote gezin dat ze zo miste.

Na haar eindexamen in 1932 wilde Herma gaan studeren. Met een MMS-diploma kon dat alleen bij de opleiding voor toekomstige leraren in het middelbaar onderwijs (M.O.), die verbonden was aan de Nijmeegse universiteit. Daar begon ze de studie pedagogiek. Met haar lange, slanke figuur en spontaniteit viel ze op bij haar leermeesters en medestudenten. Als lid van de 'Meisjesclub' werd ze meteen actief in het studentenleven. In het lijflied van die club klinkt het: 'Wij zijn de betere meisjesstudenten. Ons lokken mannen niet uit onze tenten'. Maar voor haar gold dat alleen de eerste paar maanden, voordat ze Fons Chorus in het vizier kreeg. De lessen pedagogiek werden in hetzelfde pand gegeven waar Rutten zijn psychologie-colleges gaf, en het aantal studenten liep in die jaren nog in de enkele tientallen. Ze leerden elkaar dus al vroeg kennen, maar het is waarschijnlijk dat Sassen ook dit vuurtje heeft aangewakkerd, getuige zijn eerder aangehaalde felicitatiebrief.

HET NIJMEEGSE STUDENTENLEVEN

Herma zorgde dat Fons meer ging meedoen aan het studentenleven. In het familiearchief bevindt zich een brief van september 1934, aan het begin van zijn derde studiejaar, waarin ze hem vraagt toe te treden tot de redactie van het studentenblad de 'Vox Carolina'. Hij heeft dan al een drietal artikelen voor dat weekblad geschreven. Het eerste is een reactie op een stuk over de verantwoordelijkheid van de student. Zijn in Rolduc opgedane kennis van de logica wordt daarbij nogal zwaar in stelling gebracht. Naast de intellectuele vorming op de universiteit heeft de student meer nodig, vindt hij: een "noodzakelijke aanvulling voor (zijn) volledig schone-mens worden... moet juist in de (studenten)vereniging plaats vinden". Het pleidooi voor gezelligheidsleven naast de studie is duidelijk, al zouden wij dat nu niet meer zo verwoorden. Zijn tweede artikel is van meer politieke aard; hierover later meer.

Zijn studiekennis gebruikte hij in het derde stuk, dat hij begin 1934 schreef, met als titel 'Psycholalogie'.⁷⁶ Het gaat over een volstrekt gefingeerd verhaal over muizen die, voorzien van brilletjes met prismaglas, de wereld op z'n kop zien. Ze leren daarmee te leven, maar als de brilletjes worden afgedaan gaan ze op hun rug liggen om alles weer normaal te kunnen zien. Tot zover lijkt het verhaal lijkt sterk op het onderzoek van Wundts leerling, de Amerikaan George Stratton, die omstreeks 1900 experimenteerde met een prismabril, om de 'binoculaire' perceptie bij zichzelf te meten. Die bril zorgde aanvankelijk dat hij alles ondersteboven zag, maar na vier dagen zag hij mét die bril alles weer normaal.⁷⁷ De hersenen corrigeren dan dus wat op het netvlies wordt geprojecteerd: precies als bij de muizen van Chorus.

Diens verhaal gaat dan verder met de introductie van 'magogenetiese straling' waardoor niet behandelde muizen die in aanraking komen met de rugliggers zelf ook op hun rug gaan liggen. Hij citeert erbij enkele niet bestaande geleerden, waaronder de Russische Marmaladoff, een naam die hij aan 'Misdad en Straf' van Dostoevski ontleende. De Vox-redactie trapte erin, en publiceerde het stuk als een bijdrage in het wetenschappelijk deel van het eerste Lustrumnummer. In het volgende Vox-nummer gaf Fons opening van zaken. Het is duidelijk dat er geen geschoolde psychologen onder het lezerspubliek van de Vox waren, maar de affaire leverde hem de eerder genoemde uitnodiging van de Vox-redactie op. Herma's in studentikoze stijl geschreven uitnodigingsbrief had het gewenste effect.

De pas toetgetreden redacteur Chorus streefde naar een nieuw blad. Maar zijn

Herma en Fons fietsend in Nijmegen 1934.

redacteurschap duurde niet lang. Een tweede grap bleek wat slechter te vallen. Hij logeerde in de zomer van 1935 enkele dagen in Brussel bij zijn neef René, zoon van de oudste broer van zijn moeder. René was daar directeur van een verzekeringsmaatschappij, en hij vroeg Fons teksten van het Frans in het Nederlands te vertalen. Tijdens dat bezoek vertelde hij hem eens, machtige relaties in Rome te hebben. Fons kon zich dat van de vrijmetselaar die zijn neef was niet voorstellen, maar René liet hem een lijst kerkelijke ordeteken zien met de woorden: 'Zoek er maar een uit'. Hij koos vervolgens een onderscheiding uit waarvan hij nog nooit had gehoord: het Kruis van Sint Jan van Lateranen.

Maanden later, toen hij de zaak alweer vergeten was, kreeg hij een rol toegestuurd met de op zijn naam gestelde bul, en in een doosje het betreffende Kruis. De redactie van de 'Vox Carolina' besloot een mededeling in het blad te plaatsen dat hun redactielid "waarschijnlijk vanwege de verdiensten die de heer Chorus in de toekomst voor de Vox zal hebben" door de Kerk was onderscheiden met het Kruis van Lateranen.⁷⁸ Terstond kwam de moderator van het blad, een zekere pater Hoogeweegen, in het geweer.⁷⁹ Hij meende dat de kerkelijke ordeteken belachelijk gemaakt werden: het bleek te gaan om een oude, hoge orde uit de tijd van de Kerkelijke Staat. Chorus liet hem daarop de bul zien, maar weigerde hem te zeggen hoe hij eraan kwam. Dat kon Hoogeweegen hem niet vergeven. Op zijn instigatie besloot de volgzame meerderheid van de redactie Fons mét een loyale collega eruit te zetten.⁸⁰ Herma, die op die vergadering afwezig was, nam zodra ze dat hoorde ook ontslag. Moderatoren, die tegelijk de rol van censor vervulden, waren in die tijd te vinden bij alle katholieke verenigingen. De meesten waren wat wijzer dan Hoogeweegen.

Intussen dreigde de studie in het gedrang te komen. Herma stak te vaak haar hoofd om de deur van de assistentenkamer, en ook in dit geval wist Sassen raad. Hij stelde haar voor een semester te studeren aan het Institut Catholique in het Franse Rijsel. Dat is een privé-universiteit waarvan de diploma's in het gelaïceerde Frankrijk niet erkend waren. Met een telegram van 29 oktober 1935 meldde ze vanuit Rijsel aan haar ouders: "collegegeld betaald platzak honger". Het was de bedoeling dat ze er college liep in de faculté des lettres et sciences humaines, maar getuige een 'bulletin' dat het Institut bij haar vertrek in het voorjaar van 1936 uitbracht was ze, na een goed begin, voor het leervak psychologie 'disparue depuis janvier'. Voor pedagogiek kreeg ze een positieve aantekening. Bij haar terugkomst in Nijmegen had Chorus zijn eerder genoemde onderzoek afgerond over het waarnemingsgedrag van blindgeborenen, die na een operatie konden zien. De resultaten van dit onderzoek mocht hij als pas afgestudeerde psycholoog in juli 1937 presenteren op het XIde 'Congrès International de Psychologie' in Parijs.⁸¹ Daar ontmoette

hij de coryfeeën van de experimentele psychologie, die de eerste generatie (Wundt, Müller, Külpe) nog hadden gekend. Enkele ook nu nog bekende namen waren de reeds genoemde Michotte uit Leuven, Karl Bühler uit Wenen en Jean Piaget uit Genève. Hij schreef er later over: “De onrust onder de uit Oostenrijk afkomstige psychologen ... viel op. Die van Joodsen huize ... leken meer met verhuisplannen bezig dan met het congres; een somber voorgevoel van de gebeurtenissen, die de europese cultuur zouden schandvlekken, waarde drukkend rond”.⁸² De dreiging uit het Oosten was zeker in Nijmegen voelbaar, maar Chorus schreef daar in die tijd niet veel over.

Lidkaart 11de Internationaal Psychologencongres Parijs 1938.

DIETSE GEDACHTEN

Wat eerder, in 1933, had hij zich wél op politiek terrein begeven. In de jaren twintig en begin dertig leefde in de Nederlandse studentenkringen een romantisch idee van lotsverbondenheid met de volksgenoten in Vlaanderen en Zuid-Afrika. In 1928 was de Nijmeegse afdeling van het Dietsch Studenten Verbond opgericht. Dit verbond had al afdelingen in alle Nederlandse en Vlaamse universiteitssteden. Het had als doel ‘in de Nederlanden en Zuid-Afrika het nationaal voelen te ontwikkelen’. In april 1933 vond in Nijmegen het 18de Dietsch Studenten Congres plaats. Dat jaarlijks gehouden congres had toen al bijna alle andere universiteitssteden aangedaan. De deelnemers werden ontvangen door de Rector Magnificus pater Titus Brandsma. Onder de sprekers waren de Utrechtse strafrechtsgeleerde Pompe en de rechtse historicus Gerretson, maar ook de latere leider van het in de oorlog collaborerende Vlaamsch Nationaal Verbond Staf De Clercq.

De ‘Vox Carolina’ wijdde een nummer aan dit congres⁸³, en hierin schreef Chorus onder de titel ‘Jongdietsland en Gemeenschap’ een ronkend artikel. Dat vertolkte het corporatistische gedachtengoed dat in die tijd vooral in katholieke kring opgeld deed.⁸⁴ Hierbij, betoogde hij, staat de ‘primair religieuze’ mens voorop, dan zijn gemeenschap, met vrijheid van taal en cultuur, en tenslotte de staat, die vooral dienend moet zijn. Voor de Vlamingen, die een jaar eerder hadden bereikt dat de Gentse Universiteit Nederlandstalig werd, was hiermee gezegd dat de Belgische staat rekening moest houden met hun taaleisen. Hij schreef afrondend: “Moge in de geest van deze gemeenschapsgedachten...het Kongres gehouden worden. Op voor de Dietse gemeenschap! God wil het!”

Het artikel van Chorus geeft geen blijk van politiek inzicht, maar past wél in de tijdgeest. Het Dietsch Studenten Verbond had op dat moment veel aanhang; de

grootste afdelingen, in Amsterdam en Leiden, hadden meer dan 200 leden. Dat kon niet verhinderen dat het Nijmeegse congres het laatste geslaagde congres in de reeks werd. Vanaf 1933 was te goed zichtbaar wat er bij de Duitse buur gebeurde. Als gevolg daarvan verliep het ledental van het Dietsch Studenten Verbond, dat in 1941 door de Duitse bezetter werd verboden.

De Nijmeegse professoren en de Nederlandse katholieke bisschoppen gingen zich in de tweede helft van de jaren dertig keren tegen het totalitaire denken van links én rechts. De Spaanse burgeroorlog, die in 1936 uitbrak, diende als katalysator. Het was moeilijk voor katholieken, die werden geconfronteerd met de moorden op Spaanse geestelijken, de juiste keuze te maken bij deze ideologische oorlog. Sassen schreef, nog in 1936, een evenwichtige brochure ‘Het recht tot ‘opstand’⁸⁵. Daarin geeft hij met natuurrechtelijke en thomistische (!) argumenten aan, dat de wettige Spaanse regering niet in staat was geweest “aan de eis van behartiging van het algemeen welzijn te voldoen”. Maar hij concludeert: “daarmee is de opstand der Nationalisten niet zonder meer... rechtmatig en geoorloofd”.

Er is weinig te vinden over politieke activiteiten van Chorus in die tijd. Zijn werk kreeg voorrang. Wél hield hij begin 1939 nog een pleidooi in het tijdschrift DUX voor arbeidsdienstplicht voor de jeugd. Hij zag dat als een probaat middel om de hoge jeugdwerkloosheid aan te pakken, en als een mogelijkheid de jeugd op te voeden tot dienst van de gemeenschap.⁸⁶ Het idee was goed, maar de timing van Chorus’ voorstel was niet erg gelukkig: drie jaar later voerde de Duitse bezetter de Arbeitseinsatz in voor jonge Nederlanders. Die was gericht op hulp aan de Duitse oorlogsinspanning, en zeker ook strenger dan het voorstel van Chorus.⁸⁷

EEN BAAN MET PERSPECTIEF

In 1936 was de studie, op het schrijven van een scriptie na, afgerond. Het vinden van een baan werd nu de grote uitdaging. De crisis van de jaren dertig had een dieptepunt bereikt, en de Nederlandse overheid bezuinigde onder Colijn waar ze maar kon. Er was een mogelijkheid werk te vinden bij het pas opgerichte netwerk van M.O.B.’s, waarin hij al actief was, maar Chorus wilde absoluut wetenschappelijk werk blijven doen. Zijn hoogleraar Rutten kon hem aan de universiteit zelf niets bieden, maar er was ruimte bij het pas opgerichte Paedologisch Instituut ‘Sint Jozef’ (P.I.). Deze los van de Nijmeegse Universiteit staande instelling deed onderzoek over de ‘opvoeding van kinderen die bijzondere moeilijkheden geven aan ouders en verzorgers’.

Het P.I. kwam er op initiatief van Rutten. Hij nam daarbij als voorbeeld het Paedologisch Instituut, dat zijn collega Waterink in 1931 had opgezet vanuit de Vrije Universiteit in Amsterdam. Dankzij de financiële en materiële steun van de Bossche zusterorde ‘Dochters van Maria en Jozef’ kon het instituut in mei 1936 worden

geopend. Chorus kreeg er in september 1936 een aanstelling als assistent-psycholoog. Het P.I. gaf adviezen over opvoeding en schoolkeuze. Het kreeg een interne afdeling waar de kinderen langer konden worden geobserveerd. Rutten had de aanstelling van een psycholoog als Directeur bepleit, maar dat werd de psychiater H. A. van der Sterren, omdat een medicus toch meer aanzien had.⁸⁸

Van der Sterren zou ter voorbereiding van de werkzaamheden instituten in Zurich, Parijs en Wenen bezoeken. Hij beperkte zich echter tot de laatste stad, waar hij, zoals Chorus het later noemde, ‘in handen viel van de psychoanalyse’.⁸⁹ Dat werd niet gewaardeerd door zijn bestuur. Mede om die reden kreeg Chorus zijn baan als psycholoog bij het instituut. Hij zou zo een tegenwicht kunnen vormen voor Van der Sterren, én de Freudiaanse aanpak. Een bondgenoot voor hem was de al eerder aangestelde pedagoge Zuster Gaudia (Ida Frye; 1909-2003), afkomstig van de Bossche zusterorde. Zij had na de kweekschool een hogere beroepsopleiding pedagogie gevolgd in Tilburg, en stage gelopen bij de beroemde ontwikkelingspsychologe Charlotte Bühler in Wenen.⁹⁰

Chorus kreeg daarmee precies wat hij zocht: een baan in zijn vakgebied, die te combineren viel met verdere studie. Het P.I. bleek in een behoefte te voorzien. Vanuit de omringende provincies, maar ook uit de rest van het land werden tientallen, merendeels katholieke kinderen met gedragsproblemen, voor onderzoek en advies opgenomen. Het onderzoek van kinderen die emotioneel of in hun gedrag afwijkend zijn, bleek hem erg te liggen. Maar al na enkele weken werd hem duidelijk dat zijn directeur Van der Sterren niet zozeer op dat onderzoek gericht was. Die wilde vooral zijn psychoanalytische vaardigheden gebruiken.

Hoe ver dat ging vertelde Chorus later in zijn autobiografie: “Toen we eens in de eerste weken dat we samen in het instituut waren het terrein ... opliepen kwam een jongentje van de pas binnengekomen patiëntjes dreinend aanlopen en probeerde van der Sterrens hand te vatten. Het kind kon geen greep krijgen ... en bleef zijn pink vasthouden. Van der Sterren keerde zich toen naar mij: ‘Zie je dat? Hij wil me castren’. Ik keek hem eerst verbijsterd aan en begon toen zo geweldig te lachen ... dat hij sindsdien nooit meer met mij over psychoanalyse gesproken heeft’.⁹¹

Dit voorval is misschien tekenend, maar kan geen rol hebben gespeeld bij het vroege vertrek van Van der Sterren. Het was tenslotte Zuster Gaudia die daarvoor zorgde.⁹² Zij had in het voorjaar van 1937 vastgesteld dat hij, bij de behandeling van de 33 aan het Instituut toevertrouwde patiëntjes, zich had beperkt tot de zes die hij analyse-waardig achtte. Bovendien begon hij de ouders te bevragen over hun intieme leven. Het bestuur, dat niet veel van de psychoanalyse moest hebben, dwong hem ontslag te nemen. Zijn opvolger was de psychiater A.P.J. Meyknecht, met wie Zuster Gaudia én Chorus het goed konden vinden.⁹³

FICTIEVE BEWEGINGEN

Intussen had Chorus de tijd gevonden zijn studie af te ronden met een scriptie over ‘Fictieve bewegingen’. Het betrof een onderzoeksproject dat hij op verzoek van Rutten had uitgevoerd. Daarvoor zette hij de klassieke theorie over het maken van een gebaar, waarbij een motorische prikkel een bewegingsbeeld oplevert, tegenover de Gestaltpsychologische benadering, waarbij een beweging pas een voorstelling wordt wanneer die beweging ‘beschouwd’, waargenomen, wordt. Hij liet 15 proefpersonen ‘alsof’ bewegingen uitvoeren: zij deden alsof zij een lucifer afstreken, de – toen nog veel gedragen – hoed afnamen, een potlood slepen, een fietsband oppompten enzovoorts. De proefpersonen verklaarden vervolgens hoe zij kwamen tot die beweging.

Chorus concludeerde uit zijn onderzoek dat die fictieve bewegingen de projectie zijn van een niet gemaakte reële beweging. De alsof-beweging gaat vooraf aan de reële beweging, maar beide steunen op een gemeenschappelijke factor, het ‘beeld’ van die beweging. Dat beeld zou Gestalt genoemd kunnen worden, ware het niet dat er zoveel verwarring bestaat over het begrip ‘Gestalt’. De band tussen waarneming, fictieve beweging en werkelijke beweging is dat ‘beeld’, hetgeen leidt tot de hypothese dat het onmiddellijk begrip van het gedrag van derden ook is gebaseerd op dit gemeenschappelijke ‘beeld’.

Op die scriptie studeerde hij in april 1937 cum laude af; zij is overigens niet gepubliceerd. Het betoog is een bijdrage aan wat later de ‘waarnemingspsychologie’ genoemd zou worden: de psychologie van de zintuigen, die in de 19de eeuw aan het

Verloofd begin 1937.

begin stond van de verzelfstandiging van het vak. De scriptie gaf zowel de klassieke als de Gestalt- en fenomenologische benadering van de beweging uitgebreid weer, maar haar praktische relevantie lijkt niet groot. Juist dat aspect – het doen van relevant onderzoek op basis van ervaring in de praktijk – zou zijn baan bij het P.I. hem bijbrengen. Kort na zijn afstuderen trouwde hij, op 27 mei, met Herma Borgers. Zij had inmiddels de akte M.O.-A Pedagogiek gehaald. Tevoren had Fons zijn aanstaande voorgesteld aan zijn Limburgse familie; die noemde haar het ‘rooi beusjke’ vanwege haar bos rode haar, en ze viel er in de smaak. “Met mijn verloofde was ik naar Brussel gegaan om haar aan de oudste broer van mijn moeder voor te stellen. We namen afscheid op zijn kantoor, en toen haalde hij een pakje sigaretten voor de dag en schonk dat aan mijn verloofde. Deze omhelsde de oude man en gaf hem een kus. Hij glom,

Bij Vincent Pijls (gehurkt) in 1937.

bukte opnieuw in een la (van zijn bureau) en legde weer een pakje op de tafel. Op de nog niet gekuste wang wijzend zei hij: *nóg een!*⁹⁴

Fons en Herma vulden elkaar op veel punten goed aan. Zij was open, primair en soms grillig, had charme en gebruikte dat in haar contacten. Met haar rossige haar en blauwe ogen stak ze af bij Fons. Hij had fysiek de kenmerken van de Zuid-Limburger die hij zou beschrijven in zijn *De Nederlander uiterlijk en innerlijk*: hij was

graciel, niet groot, had zwart haar en bruine ogen. Hij was alleen niet ‘springerig en impulsief’ - twee eigenschappen die hij ook aan zijn streekgenoten toeschreef⁻⁹⁵, maar eerder gesloten en secundair. Nuttige eigenschappen voor een wetenschapper, misschien, maar in de omgang met mensen was zij meestal degene die de contacten legde.

Het huwelijk werd ingezegend door degene die vanaf het begin hun relatie had aangemoedigd, en bij wie Herma sinds enkele maanden als assistente werkte: zijn mentor Sassen. Hij had zijn pupil op de weg gezet naar een loopbaan met perspectief, en mee gezorgd voor een huwelijk dat kon dienen als basis voor verdere successen. Zij gingen op huwelijksreis naar Zwitserland, waar zij Herma’s halfzus Kaethe Braendlin en haar gezin opzochten. Herma had erg goede contacten met haar twee halfzusters: dat compenseerde het enig-kind zijn in haar ouderlijk gezin.

Bruiloft 30 mei 1937.

III ONDERZOEK EN PRAKTIJK

EEN GEDROOMDE BRON VAN PRAKTIJKERVARING

Nu moest de pas afgestudeerde Chorus laten zien wat hij waard was. Zijn directe omgeving verwachtte veel van hem. Met zijn huwelijk had hij, zoals het voor katholieken in die tijd normaal was, de stap gezet naar het stichten van een gezin. Zijn vrouw wilde als enig kind niets liever dan een groot gezin. Hij dacht daar anders over, maar verzette zich er niet tegen. Maatschappelijk, en ook financieel, moest hij dus presteren. Het P.I. werd voor hem een gedroomde bron van praktijkervaring. Hij kon resultaten boeken voor de kinderen die aan het instituut werden toevertrouwd. En het werk zou leiden tot verschillende wetenschappelijk relevante vindingen. Daarvoor zorgde het kleine directieteam, dat sinds mei 1937 bestond uit Meyknecht, Zuster Gaudia en hemzelf, met Rutten, die in het begin ook voorzitter was van het bestuur van het P.I., als mentor.

In het consultatiebureau van het P.I. kwamen probleemkinderen via scholen, de huisarts, het Wit-Gele Kruis, de M.O.B.'s of de ouders zelf, terecht voor een eerste onderzoek⁹⁶. De kinderen werden lichamelijk onderzocht en kregen een psychologische test. Dat leidde tot een diagnose, en een praktisch opvoedingsadvies. Een vijfde van de kinderen werd doorverwezen naar het B.L.O.; een gelijk aantal kinderen kreeg medische hulp⁹⁷. Een kleiner deel van de kinderen ging naar een opvoedings- of zwakzinnigeninrichting⁹⁸, of werd ter observatie opgenomen in de desbetreffende afdeling van het P.I.. Daaraan was een 'kinderhuis' toegevoegd, dat diende als internaat, mét een eigen B.L.O.-school. Met deze combinatie van consultatiebureau en observatiekliniek kon het P.I. als doorverwijzende instelling voor probleemkinderen de top worden van 'een piramide die heel katholiek Nederland omspant'⁹⁹. Het P.I. was dus, dankzij de financiën van de Zusters, erg goed geëquipeerd, en het kreeg al vanaf het begin, vooral door de band met de M.O.B.'s, een gevarieerd bestand van patiëntjes te behandelen. In het team zorgde Chorus voor het psychologisch onderzoek bij opname, de classificatie, en het verwijzingsadvies; directeur Meyknecht nam de psychisch-medische zorg op zich; en Zuster Gaudia, was als pedagoge verantwoordelijk voor de vervolgbehandeling van de opgenomen kinderen in het 'kinderhuis'. Zij werkten alle drie met alle 'moeilijke kinderen' die in het P.I. werden opgenomen, ongeacht de categorie waarin die kinderen werden ondergebracht. Dat blijkt ook uit de verslaggeving.

In het eerste jaar waarover verslag werd gedaan, 1937, werden 74 kinderen van 3 tot 16 jaar ter observatie opgenomen, voor een gemiddelde duur van een maand. De voornaamste redenen tot opname waren stoornis in de verstandelijke ontwikkeling, andere leermoeilijkheden, ongezeglijkheid en meer fysieke problemen zoals

bedwateren en wat toen onanie heette¹⁰⁰. Chorus nam van al deze kinderen tests af die naast het IQ ook zaken als de motorische ontwikkeling in kaart brachten. Hij zegt daarover in het eerste verslag van het P.I., over de jaren 1937 en 1938¹⁰¹: “Ofschoon de prachtige observatie-mogelijkheden, die de verschillende test-situaties bieden, welhaast belangrijker zijn dan het resultaat van de ... tests zelf, moet toch volstaan worden met een samenvatting van de kwantificeerbare resultaten”. Wat hij hier zegt, belichtte zijn al eerder genoemde wens om, vertrekkend vanuit de praktijk van de observatie, te komen tot een resultaat dat wetenschappelijk verantwoord is.

HET STENEN BEELDJE

In oktober 1936, kort nadat Chorus er was aangesteld, stuurde een huisarts een jongetje van vier jaar naar het P. I., met de vraag voor welke inrichting hij het meest geschikt was. Het kind sprak nog geen woord, en werd als ‘idioot’ bestempeld. Chorus beschrijft zijn ontvangst op het instituut: “Als een stenen beeldje stond het kereltje in mijn kamer – alleen zijn ogen draaiden rond in alle richtingen. Maar na enige minuten was het eerste teken van intelligentie bij hem ontdekt. Ging ik recht voor hem staan, dan keek hij links van mij, en ging ik links staan dan keek hij rechts langs me, en zo voort. Het kijken van die jongen was dus intelligent: hij wilde mij niet zien. (...) In het verdere onderzoek bleek dan ook dat de jongen vrijwel normaal intelligent moest zijn. Na een speciale behandeling van twee jaar sprak hij duidelijk verstaanbaar en las en schreef hij beter dan de meeste kinderen van zijn leeftijd”. Die behandeling deed Zuster Gaudia, die er jaren later een uitgebreide beschrijving van gaf in haar proefschrift *Fremde unter uns*.¹⁰²

Het ‘stenen beeldje’¹⁰³ werd, wereldwijd gezien, een eerste duidelijk omschreven geval van autisme bij kinderen, maar die benaming kreeg het pas enkele jaren later. Nog in 1940 noemde Chorus het ‘stenen beeldje’ een geval van schijndomheid.¹⁰⁴ Het begrip ‘autisme’ kreeg zijn definiëring in het kader van een indeling van de behandelde ‘moeilijke kinderen’, die pas geleidelijk vorm kreeg in de jaarverslagen van het P.I.

HET VERFIJNEN VAN DE INDELING

Al in het verslag over de jaren 1937 en 1938 kwam het team tot een uitgebreide classificatie van de op het spreekuur en bij de ter observatie en behandeling opgenomen kinderen. Het verslag zegt hierover dat eerdere pogingen van derden tot indeling niet voldeden, omdat ze niet op kinderen waren gericht, en onvolledig of symptoom-beschrijvend (en dus niet inzichtelijk) waren.¹⁰⁵ De 74 opgenomen kinderen werden ondergebracht in drie grote *categorieën*. Bij de twee eerste zijn de

omgeving (vaak een verwaarloosde opvoeding) en de lichamelijke aanleg (meestal ‘zwakzinnigheid’), bepalend voor het behandelde probleem; het ging om 32 kinderen. De derde categorie, met 42 kinderen, heette in dit verslag nog ‘speciaal gestoorde functies’; in het erop volgende verslag over 1939 en 1940 zou deze categorie ‘psychologische stoornissen’ genoemd worden.

Deze categorie kreeg een vijftal *subgroepen*. De kwantitatief belangrijkste is de subgroep ‘waarderingsstoornissen’, met 24 kinderen, welke niet in staat zijn tot een “instinctief- en affectief-bepaalde oordeelsvorming of schatting welke van binnen uit automatisch het gedrag stuurt”. Deze subgroep bestond op zijn beurt weer uit vijf ondergroepen, waarvan de laatste ‘gedrags-schematisering’ werd gedoopt. Hieronder vielen zes patiëntjes, van wie één het label “(Intelligente) autist met stereotiep gedrag” kreeg. Dat was overigens niet het ‘stenen beeldje’: het ging om een veertienjarige jongen die ‘Gerard’ werd genoemd, en aan wie Chorus in 1940 drie artikelen wijdde in het blad ‘Katholieke Gezondheidszorg’ van het Wit-Gele Kruis¹⁰⁶.

In de toelichting op de subgroep ‘gedrags-schematisering’ schreef Chorus namens het team: “De grondslag van deze gedrags-schematisering moet o.i. gezocht worden in een fundamentele waarderingsstoornis, maar voorlopig zijn we nog niet in staat uit te maken, waar ten deze de wezenlijke samenhang moet gezocht worden”. Pas in het tweede verslag, over de jaren 1939 en 1940, werd autisme genoemd als een aparte *ondergroep* van de subgroep ‘waarderingsstoornissen’. Nu werd het merendeel van die subgroep, een groep van 19 kinderen, onder de noemer autisme gebracht.

In de toelichting in dat verslag schreven Chorus cs.: “de vierde ondergroep wordt gevormd door de *autisten*, kinderen met overmatige zelfwaardering¹⁰⁷. De invoering van deze groep ... beteekent een groote verandering vergeleken met de classificatie van verleden jaar. De analoge groep droeg toen de naam ‘gedrags-schematisering’. Dit laatste was een zuiver descriptieve aanduiding, waarmee we ons moesten vergenoegen bij gebrek aan dieper inzicht. Wij schreven toen: ‘de grondslag van deze gedrags-schematisering moet o.i. gezocht worden in een fundamentele waarderingsstoornis, maar voorlopig zijn we nog niet in staat uit te maken, waar ten deze wezenlijke samenhang moet gezocht worden’. Thans is ons inzicht - aan de hand van nieuwe gevallen - verruimd ... Het meest domineerend bleek bij hen de angst d.i. de onzekerheid te zijn. (Het werd) duidelijk, dat al deze kinderen in meerdere of mindere mate krenkbaar te noemen waren, m.a.w. allen een *overmatige zelfwaardering* aan den dag legden. Zij kregen daarom den naam *autisten* d.i. overmatig op zichzelf betrokkenen.”¹⁰⁸ Uit een gestencil en deels handgeschreven overzicht uit 1939 blijkt dat Chorus die nieuwe indeling had voorgesteld. De naam autisme

Nieuwder Notyl Verke de in de handeling van de afzonderlijke gevallen:

W 39

A. MILLIEHOVALEN.	
I. Regelmatig verkeerde instelling bij de opvoeding.	
te m. 12, 10	Erotisch, vulgair (verruwd) kind met ongunstige opvoedingsvoorwaarden.
sten m. 19, 4	Zwakzinnig meisje met een verwaarloosde opvoeding.
mans j. 10, 1	Gewone jongen zonder discipline en met onzinnige gedragsbeperking opgevoed.
burg j. 18, 11	<i>Wichtige</i> jongen met dominerende eetsucht en onberekenbare uitingen mede ten gevolge van opmerkelijk onzekere opvoeding in sociale betrekkingen (jaloersch, nieuwsgierig). [i.e. in u. verhouding tot u. mens]
II. Ongunstige reacties op de opvoeding.	
j. 13, 6	Actieve jongen met vroege puberteit, opgegroeid onder ongunstige omstandigheden.
d j. 13, 8	Jongen met zwakke gewoontevorming en een gezicht dat de omgeving op achterdochtige wijze doet reageren.
is m. 15, 6	Zwakzinnig meisje met soepele motoriek, aansehowelijke reproductie (reproductieve fantasie) en ongunstige milieu-ervaringen.
Constitutionele	
B. STOORNISSEN MET OF ZONDER GEVOLGEN IN HET GEDRAG	
III. Specifieke stoornissen op grond van lichamelijke processen.	
a. Specifiek lichamelijke stoornissen.	
nenburg j. 8, 6	Labiel-emotioneel jongen met algemene functionele minderwaardigheid op grond van post-infectieuze encephalitis.
g (6; 12 a) m. 4, 8	Levendig kind met algemene functionele minderwaardigheid op grond van Friedreich'sche ataxie (+ doofheid).
m j. 15, 8	Inebille jongen, die endoerien zwaar gestoord is met infantiele en egoïstische instelling, vooral door vervenning (ziekte vanishing).

Diagnose

j. 10, 3	Verwaarloosde debiele jongen met geringe differentiatie van het gevoelsleven (sadisme, voorkeur voor vagabondieren)
malen j. 10, 10	Oneerlijk, gevoelskoud meisje, dat instabiel is opgevoed.
d. Sensatiezuchtigen (geringe waardeeringswerking)	
m h 7, 9	Kind met geringe ontwikkeling van gequalificeerde gevoelens, dat geniet van en werft met kinesthetisch-tactiele veranderingen (niet compassie, want haar toestandsveranderingen beseft zij juist minder)
d. Gedragssensitivering en handelingsoortuigen	
d. Formalisten	
gen / 12, 4	Jongen met overmatige formele reflexie en gebrekkige automatische gedragsregulatie.
meyer	Achterlijke jongen, verwild in vitale aandoeningen, gebrekkige communicatie, behoefte aan precieze vormen, receptief muzikaal talent (Little)
shot / 4, 1	Achterlijke formalist (spreekt nog niet).
m h 14, 11	Van nature intellectueel (gebrek aan sociale waardeering met overmatige formele reflexie en zelfwaardeering (nervuze constitutie)
3 / 4, 1	Achterlijke autist met herhaalmechanismen (spreekt nog niet)
2. 3. Krankbaren (stenis persoveratieven)	
f j. 14, 12	Krankbare jongen met groote veranderingsweerstand (met afweer van gequalificeerd persoonlijke gesprekken met volwassenen)
m h 12, 12	Sensibel kind met veranderingsweerstand, bij tijden geneigd tot omstandigheid.
liek / 16, 8	Zwakzinnige jongen met goed geheugen en sterke veranderingsweerstand, in de omgang dominerend, blind voor de gevoelens van anderen (zwak z. autist)
j. 7, 8	Gedepimeerde jongen met groote vasthoudendheid en nerveuze constitutie (enuresis)

Eerste en vijfde pagina van Chorus' correcties en aanvullingen (met voor de privacy afgeplakte namen van patiëntjes) in 1939 op verslag 1937/38 P.I., ter voorbereiding van verslag 1939/40 P.I., waarbij hij (pagina rechts) van 'autisten' de (grootste) categorie d. van de groep 'waarderingsstoornissen' maakt.

ontleende het team aan de Zwitserse psychiater Bleuler, die in 1911 de term voorstelde voor een vorm van schizofrenie, die wordt gekenmerkt door in zichzelf gekeerd gedrag. In de door Chorus cs. omschreven gevallen ging het niet meer om een indeling van schizofrenie, maar om de benoeming van autisme als een nieuwe categorie van psychologische stoornissen bij kinderen.

EEN WETENSCHAPPELIJKE PRIMEUR

In 1942 schreef Chorus een artikel in de 'Psychiatrische en Neurologische Bladen' waarin hij de indeling van moeilijke kinderen die het P.I. hanteerde uitgebreid besprak, en nader inging op 'de autisten'.¹⁰⁹ Hij noemde de P.I.-indeling noodzakelijk, omdat er geen gangbare indeling was van afwijkende kinderen, en bestaande indelingen te slaafs de classificatie van gestoorde volwassenen volgden. Bovendien hadden de bestaande indelingen teveel een 'symptomatische' grondslag: classificaties als 'bedwateraar', 'nagelbijter' of 'onanist' dragen immers niets bij tot een beter inzicht

van de geaardheid van het onderzochte kind. De indeling van het P.I. had ‘de empirie van het afzonderlijke geval’ als basis, en was dus inductief van opzet, waarbij aan elk van de geobserveerde gevallen een naam werd verbonden die het wezenlijke van de afwijking weergaf. Die indeling was dus duidelijk gebaseerd op gemeenschappelijke kenmerken, en niet op symptomen. Het doel ervan was bij uitstek praktisch: “steeds zat de vraag voor: *wat kan ik nog met dit kind doen?*” Het team richtte zich dus niet op de oorzaak van de stoornis, de vraag hoe het kind aan deze afwijking komt.

Bij de bespreking van de eerder genoemde subgroep van de waarderingsstoornissen schrijft Chorus dat het hier gaat om een materieel tekort, dat zich in alle behandelde gevallen uit in “een stoornis van die allerbelangrijkste functie van den mens, welke van binnenuit min of meer automatisch zijn gedrag reguleert n.l. *het waarden*”. Hij voegt eraan toe dat “men ter vergelijking kan denken aan de syneidesis of het biologisch geweten zoals von Monakow dat geformuleerd heeft”.¹¹⁰ Daarmee had hij aangetoond, inzicht te hebben in de aard van het autisme, dat zoals gezegd de grootste categorie van in het P.I. onderzochte waarderingsstoornissen uitmaakte. In zijn artikel, dat drie bladzijden specifiek wijdt aan de groep autistische kinderen, waarbij vijf patiëntjes worden besproken, voegde Chorus nog aan de al in het verslag over 1939/40 gegeven omschrijving van autisme het volgende toe: “op zichzelf is de zelfwaardering geen verkeerd gerichte waardering. Het afwijkende zit in het ‘overmatige’ ... Door dat overmatige betrokken zijn op zichzelf is zo’n individu te weinig naar buiten gericht en blijft zijn waardering te uitsluitend op zichzelf betrokken. De onzekerheid over en van (de) ‘eigen positie’, welke zich manifesteert als angst, is daar een gevolg van”¹¹¹. Chorus had hiermee als eerste in een wetenschappelijk tijdschrift een omschrijving gegeven van autisme bij kinderen.¹¹²

Een jaar later, in 1943, publiceerde de Oostenrijks-Amerikaanse psychiater Leo Kanner zijn beroemde artikel over autisme bij kinderen ‘Autistic disturbances of affective contact’. Datzelfde jaar schreef Hans Asperger het artikel ‘Die ‘Autistischen Psychopathen im Kindesalter’, dat het jaar daarop in Wenen werd gepubliceerd. Interessant is dat de drie wetenschappers omstreeks dezelfde tijd over hun onderzoek van autistische kinderen publiceerden, zonder dat ze dat van elkaar wisten. Dat laatste was ook een gevolg van de oorlog, die wetenschappelijke communicatie moeilijk maakte. Chorus had daarbij nog de handicap van het kleine taalgebied. In die tijd was het in de menswetenschappen nog gebruikelijk te publiceren in de eigen taal. Zo kreeg Kanner, die in het Engels publiceerde, het eerst erkenning, en gebeurde dat voor Asperger pas in 1981, toen de Britse autisme-specialiste Lorna Wing erover schreef.

INTERNATIONALE ERKENNING BLIJFT UIT

Chorus en zijn collega's van het P.I. kregen die internationale erkenning niet. Nationaal gebeurde dat pas toen Zuster Gaudia, die inmiddels uit haar orde was getreden, onder haar naam Ida Frye in 1968 haar eerder genoemde proefschrift publiceerde. In 1974 vermeldde de *Standaard Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs* onder het lemma 'autisme': "vroeg-kinderlijk autisme werd voor het eerst in Nederland beschreven door de staf van het Pedologisch Instituut te Nijmegen: Chorus, Frye, Meyknecht, Rutten in 1938 en 1939 (zie jaarverslagen)".¹¹³ Bij haar afscheidsrede als Leids hoogleraar orthopedagogiek in 2007 wees Ina van Berckelaer-Onnes er nog eens op dat de term autisme "voor het eerst ten aanzien van kinderen is gebruikt op het Paedologisch Instituut in Nijmegen, en niet zoals in de meeste vakliteratuur wordt aangegeven door de Amerikaanse kinderpsychiater Leo Kanner".¹¹⁴

Meyknecht schreef een artikel over autisme in 1971¹¹⁵, en Chorus zelf kwam nog eens terug op autisme bij kinderen in 1976¹¹⁶. Hij onderstreepte daarin dat zijn collega's en hij, in tegenstelling tot Kanner en Asperger, en later de Nederlandse psychiater Van Krevelen, autisme nooit hebben gezien als een psychose. Ook stelde hij duidelijk, dat autisme niet is veroorzaakt door ouderlijke verwaarlozing. Het idee dat de zogenaamde 'ijskastmoeders' hun kinderen autistisch maakten, deed desondanks nog jaren daarna opgeld. Ook de stelling van Kanner en Asperger dat autistische kinderen meestal zeer begaafd waren, onderschreef Chorus niet. De indeling van het P.I., die autisme niet uitsluitend toeschreef aan erfelijke of omgevingsfactoren, maar aan een regulatiestoornis in de psychische ontwikkeling van het kind, was origineel.

Het verslag van 1939/40 beschrijft ook een andere belangrijke subgroep, met 7 kinderen, die bestaat uit kinderen met een "zwakke gedragsdeterminatie", waarbij de organisatie van hun gedrag en van al hun functies te weinig stevigheid biedt. Van deze kinderen is ongedurigheid vaak een kenmerk. Op die subgroep zou Chorus terugkomen in zijn proefschrift. De overige drie, kleinere, subgroepen omvatten de 'opwellingsnaturen', de 'argelozen' (later ondergebracht bij de kinderen met zwakke gedragsdeterminatie) en de 'psychisch doven'.¹¹⁷ In het verslag over 1939 en 1940 werd hieraan de subgroep 'demonstratieven' toegevoegd.

De classificering van moeilijke kinderen is jarenlang door het P.I. toegepast. Pas na de verschijning in 1952 van het eerste Diagnostic Statistical Manual (DSM), opgesteld door de Wereld Gezondheids Organisatie (WHO), ging men geleidelijk op dit internationale systeem over.¹¹⁸

Chorus zelf had de indeling van 'moeilijke' kinderen die hij in 1942 had beschreven inmiddels verder verfijnd. In het lemma 'Afwijkende kinderen' dat hij schreef voor de in 1950 uitgebrachte *Katholieke Encyclopaedie voor Opvoeding en Onderwijs*

onderscheidde hij kinderen met gedragsafwijkingen die uit lichamelijke afwijkingen voortvloeien; kinderen met milieu-moeilijkheden; en kinderen met psychische afwijkingen.¹¹⁹

Binnen de laatste groep zag hij nu drie categorieën: kinderen met ontwikkelingsstoornissen, waaronder de ongedurigen; kinderen met temperaments- en karakterstoornissen, waarbij autisme als karakterstoornis werd gezien; en tenslotte de psychosen, met inbegrip van schizofrenie. Hieraan voegde hij nog een extra categorie toe van symptoomgevallen, zoals nagelbijten, kleptomanie en brandstichting, ook al vielen die gevallen onder eerdergenoemde categorieën. De reden die hij gaf om die symptoomgevallen nu toch op te nemen, was een praktische: omdat deze gedragingen opvallen en last veroorzaken.

Het is goed denkbaar dat de eerste beschrijving van autisme bij moeilijke kinderen niet opviel, omdat zij deel uitmaakte van de classificering van alle moeilijke kinderen, die zowel de P.I.-verslagen als Chorus' artikelen van 1942 en 1950 bespraken. In haar in voetnoot 111 genoemde artikel 'Rethinking the origins of autism' geeft Annemieke van Drenth een overzicht van wat er in die late jaren dertig aan origineel onderzoek werd verricht in het Nijmeegse P.I. Zij schrijft met recht, dat die topprestatie alleen door het onbevangen teamwerk tussen Chorus, Zuster Gaudia en Meyknecht kon worden bereikt.

Tegenover haar stelling, dat het team zonder Zuster Gaudia's zorgvuldige observaties nooit in staat was geweest "to recognize specific patterns of characteristics in behavior and mind of these children" (p. 12), denk ik echter hierboven te hebben aangetoond, dat het Chorus was die zorgde voor het bijeenbrengen van losse categorieën van kinderen met waarderingsstoornissen in die éne ondergroep 'autistische kinderen'. Daarbij was het observeren, zoals Van Drenth zelf vaststelt (p. 10), evenzeer zijn verantwoordelijkheid als die van Zuster Gaudia: hij bleek dat ook in het geval van het 'stenen beeldje', alias 'Siem', te hebben gedaan, getuige zijn aangehaalde radio-causerie over het 'stenen beeldje' van 1940. Opvallend is, dat juist 'Siem' pas als autist werd gekenmerkt nadat de nieuwe ondergroep 'autistische kinderen' door Chorus was gevormd. Hij is noch in het verslag over 1937/38, noch in dat over 1939/40 in deze ondergroep terug te vinden.

Ook Van Drenth's stelling, (p. 11) dat Chorus in zijn artikel van 1942 niet verwijst naar autisme "neither as an autonomous disorder nor as a symptom of schizophrenia" is onjuist. Hij wijdt, zoals ik hierboven aanhaalde, drie bladzijden van dat artikel aan de beschrijving van de nieuwe ondergroep autisme, waarbij hij die groep situeert binnen de stoornissen van de belangrijkste regelende functie van het menselijk gedrag: het waarden. Hij voegt daaraan toe, dat autistische kinderen lijden aan 'overmatige zelfwaardering'.

Tenslotte is haar aansluitende opmerking “.. it seems Chorus had not been working on this type of problem children (d.w.z. de autistische kinderen) but had concentrated his research on ‘restless children’” niet meer dan een ongefundeerde gissing. Dat Chorus’ proefschrift uit 1940 ging over ongedurige kinderen wil niet zeggen dat hij zijn werk op het P.I. tot die categorie beperkte. Net zomin als Zuster Gaudia het zich kon permitteren om zich daar alleen met autistische kinderen bezig te houden. Het team werkte, zoals eerder gezegd, voor alle opgenomen patiëntjes, ongeacht de categorie waarin ze vielen.

Concluderend kunnen we zeggen, dat Chorus degene was die de indeling van ‘moeilijke kinderen’, mét de ondergroep autistische kinderen, vorm gaf, en ook de eerste die daarover een wetenschappelijk artikel schreef.

MET DE METRONOOM TEGEN ONGEDURIGHEID

De tweede groep ‘moeilijke’ kinderen waaraan Chorus in zijn tijd bij het P.I. speciale aandacht gaf, is die van de kinderen met ‘zwakke gedragsdeterminatie’, en met name de ongedurige kinderen. Een belangrijke groep, die wij nu zouden onderbrengen bij de categorie kinderen met ADHD (attention deficit hyperactivity disorder). Hij onderzocht in 1938/39 een vijftal ongedurige kinderen tussen 8 en 11 jaar, en vergeleek die met vier zich normaal ontwikkelende kinderen van die leeftijd. Zijn bevinding was dat het bij die ongedurige kinderen vooral gaat om een tekort aan tempo, en een te grote variatie in dat tempo. Hij richtte zich op de verbetering van het tempo, omdat juist op dat gebied het ongedurige kind achtergebleven, infantiel, is. Gewone kinderen bereiken direct het tempo-niveau dat bij hun leeftijd past, en zo kan een tempo-proef, zoals het sorteren van lucifers in een bepaalde tijd, ook helpen om een snelle diagnose van ongedurigheid te stellen, be- toogt Chorus in het proefschrift *Het tempo van ongedurige kinderen* dat hij wijdde aan dit onderwerp¹²⁰.

Chorus gebruikte een metronoom om de kinderen aan te zetten tot gestaag werk in een bepaald tempo. Het was een origineel idee, de vooral voor het maathouden bij musiceren gebruikte metronoom, nu in te zetten voor de bepaling van het tempo bij het uitvoeren van opdrachten.

Juist bij ongedurige kinderen blijkt die metronoom een ‘regulerende’ invloed te hebben: een lager tempo wordt opgehaald, en de tempo-variatie wordt beperkt. Bij ongedurige kinderen wordt zo het tempo van buiten opgelegd, terwijl gewone kinderen hun innerlijk ‘voorkeurs’-tempo blijven volgen. Met de metronoom ondergaan de ongedurige kinderen, die dat voorkeurstempo niet kennen, een leerproces, met als resultaat een hoger, en meer stabiel tempo. Hij concludeerde dat deze tempoverbetering onderdeel moet zijn van “een opvoedingsmethode die vorm tracht

te geven aan alle gedragingen van deze kinderen. De vorm welke zij zelf ontberen, moet door de omgeving op hen gedrukt worden....”. Daarbij horen een vaste gewoontevorming, duidelijk afgebakende opdrachten en geregelde controle. Ook in dit geval ging het Chorus dus niet om het wegnemen van de oorzaak, maar om het laten functioneren van het kind in de samenleving.

Met dit proefschrift promoveerde Chorus op 11 juli 1940 tot doctor in de letteren en wijsbegeerte, bij zijn leermeester Rutten. Die was sinds september 1939 gemobiliseerd als reserve-kapitein aan de grens bij Nijmegen, en woonde in die functie in een villa in Ubbergen. Toen hij op 10 mei moest vluchten voor de Duitsers bleef Chorus’ manuscript liggen in die villa. “Ik moest toen een inbraak plegen, en kon inderdaad mijn getikt werk in een muurkast vinden,” schrijft Chorus later.

In het bezette Nijmegen droeg hij zijn proefschrift op aan zijn broer Joseph: ‘voor mijn broer – soldaat’. Die was in zijn plaats in dienst gegaan, en had de meidagen doorgebracht in Den Haag. Joseph diende bij de grenadiers, die belast waren met het bewaken van de Regering en de koninklijke familie, en maakte daar die meidagen geen oorlogsgeweld mee. Die opdracht geeft de indruk, dat de broers toen goed met elkaar konden opschieten. Toch was het ook toen al zo dat hun ouders vol bewondering waren voor de geleerde oudste zoon. Dat zette druk op de verhoudingen binnen het gezin; vooral zijn broer ervoer dit verschil in waardering van de kinderen als kwetsend. Temeer daar Fons er niet echt veel aan deed om de opstelling van zijn ouders te compenseren.¹²¹

Het proefschrift van Chorus bleek overigens ook later zijn belang te behouden. Het wordt uitgebreid aangehaald in het in 1952 door de psychiater Van Krevelen geschreven *Leerboek der speciale kinderpsychiatrie*¹²², en in *Kinderen van hun tijd*¹²³, dat in 2008 uitkwam. Daarin worden vooral de kenschetsing van ongedurige kinderen en de vernieuwende behandelwijze met gebruik van de metronoom genoemd.

Met zijn proefschrift was Chorus de vierde promovendus van Rutten. Het onderwerp van zijn proefschrift leverde nog enkele artikelen van zijn hand op, die ook in buitenlandse tijdschriften werden geplaatst.¹²⁴

DE NIJMEEGSE VRIENDEN

De drie jaar tussen zijn bruiloft en de oorlog waren voor Fons ook persoonlijk belangrijke jaren. Samen met Herma was hij actief in het Nijmeegse leven, met een vriendenkring die grotendeels bestond uit oud-studiegenoten. Van hun goede vrienden, die ook later in Oegstgeest op bezoek zouden komen, waren er enkele mede-Limburgers,

De jonge doctor in 1940.

Paterswolde 1938 met Harry Jansen (rechts) en neef Constant Pijls.

zoals de classicus Harry Janssen (1910-1982) en zijn vrouw Jet. Janssen was van eenvoudige komaf – zijn vader was metselaar, en later aannemer. Zijn grote begaafdheid werd ontdekt op het Bisschoppelijk College te Roermond, waar men hem naar de afdeling Gymnasium stuurde, en vervolgens zijn studie klassieken in Nijmegen financierde. Hij zou bij de eerder genoemde clas-

sicus Schrijnen promoveren op een proefschrift over Tertullianus, maar Schrijnen overleed kort voor zijn promotie in 1938. Enkele weken daarna werd Janssen, op 27-jarige leeftijd, Schrijnen's opvolger in Nijmegen. Harry was een hartelijke en belangstellende man die erin slaagde de gesloten Fons te ontbolsteren. Een in de familie gekoesterde foto toont de twee op een zeilboot, met Fons' neef Constant Pijls.

Goede vrienden waren ook Riet Hoefnagels, de dochter van de Nijmeegse oogarts en curator van de Nijmeegse universiteit J.P.A. Hoefnagels, en haar latere echtgenoot Jan van Susante. Beiden waren mede-studenten psychologie; Riets vader had Fons nog geholpen bij zijn artikel over de ruimte-opvatting van blindgeborenen. Riet was getuige bij het huwelijk van Fons en Herma. Jan ging later werken in het bedrijfsleven: hij werd een topman bij het Venlose bedrijf Océ-Van der Grinten.

Jo Cals (1914-1971), een wat jongere Limburger, had ook, maar wat later dan Fons, op Rolduc gezeten. Hij ging daar evenmin op voor het priesterschap maar koos voor de rechtenstudie in Nijmegen. Die studie volgde ook zijn latere vrouw Truus van der Heijden, de dochter van de hoogleraar strafrecht. Daarnaast liep zij ook colleges psychologie bij Rutten. Beiden waren zij actief in het studentenleven: Jo werd zelfs praeses van het Nijmeegs Studentencorps, en men vroeg hem dat voorzitterschap gedurende de oorlog aan te houden. Fons' rustige, secundaire aard stak wat af bij Jo's spitse geest, maar tussen de levendige Jo en Herma was er een duidelijke klik.

Met Riet Hoefnagels en vriend in Lutterade na mijnbezoek (1940).

Een andere bevriende rechtenstudent was Jan van Campen, wiens vader een ijzerhandel had in Nijmegen. Fons en Herma speelden geregeld tennis op de baan in de tuin van Jans ouders.

De een jaar voor Chorus bij Rutten op schijndooftheid gepromoveerde jezuïet Paul Ellerbeck, uit Groenlo, was ook studiegenoot, en huisvriend.

De Fries Frits van der Meer (1904-1994), die ook geestelijke was, had niet in Nijmegen gestudeerd. Hij werd er in 1939 lector in de christelijke archeologie, waarin hij in Rome gestudeerd had aan het gelijknamige Pauselijk Instituut. Hij had zich toen al een reputatie verworven met zijn proefschrift 'Maiestas Domini' over de iconografie van de Apocalyps. Frits was vooral een kunstenaar en non-conformist, die met zijn geestige en scherpe tong de vriendschap soms op de proef zou stellen.

Ook de journalist Uri Nooteboom en zijn vrouw Thea, zus van de cineast Joris Ivens, hoorden bij het gezelschap. De wat oudere Uri was gestopt met zijn opleiding voor het priesterschap aan de Brabantse seminaries, om in Nijmegen klassieken te studeren. Om zijn studie mee te financieren werd hij 'universitair redacteur' van De Maasbode. Hij bleef dat totdat het blad in 1940 een verschijningsverbod kreeg. Tegelijk was Uri begin jaren dertig mederedacteur van de 'Vox Carolina'. Zijn vriendschap met Fons en Herma leed niet onder het feit dat hij tot de redacteurs hoorde die Fons, zoals eerder verteld, uit de redactie stemden.

Nijmegen bood aan deze jonge katholieke vriendengroep een koesterend kader. Tien jaar na haar stichting was de universiteit ingebed in de stad. Die had, evenals de universiteit, nog provincialistische trekjes, maar de aanleg van de Waalbrug in 1936 was een symbool van de openlegging, juist ook ten opzichte van het gebied 'boven de rivieren'. De afgestudeerde Nijmegenaren bleven graag wonen in de stad, en verrijkten er het culturele en maatschappelijke klimaat. Nooteboom schreef een revue ter gelegenheid van de opening van de Waalbrug. Ze kreeg herhaalde reprises in het mooie Jugendstil-gebouw 'De Vereeniging'.

Nijmegen werd de plaats waar de Brabantse en Limburgse studenten zich thuis voelden. De afgemeten en zakelijke stijl van het Westen gold er niet. Men ging met elkaar om op een warme en hartelijke wijze. Het was een kleine groep intellectuelen, die elkaar veel zagen. Bedacht moet worden dat er eind jaren dertig in Nijmegen niet meer dan een paar honderd studenten waren.

Fons en Herma deden volop mee aan het Nijmeegse leven, al werd hij al gauw opgeslorpt door zijn werk, en zij door het snel groeiende gezin.

HET GROTE GEZIN

Dat Fons en Herma een groot gezin zouden stichten verbaasde niemand. In de tijd tussen de twee wereldoorlogen, en daarna nog tot diep in de jaren vijftig, was het

grote gezin in trek, zeker bij katholieken. Tot in het begin van de 20ste eeuw betekende veel kinderen krijgen nog niet dat je daarmee ook een groot gezin had. Vooral in arme gezinnen was de kindersterfte toen zeer hoog. Maar in het interbellum was de gezondheidszorg sterk verbeterd. Tegelijk werd gezinsplanning nog nauwelijks toegepast, en rustte daarop, vooral in katholieke en gereformeerde kring, een taboe. Je moest Gods plan niet in de weg staan. Wél was de ‘periodieke onthouding’ toegestaan: daarbij kon je bepalen wanneer je in de maandelijkse cyclus min of meer risicoloos geslachtsverkeer kon hebben.¹²⁵

Fons en Herma deelden de wens, een groot gezin te stichten met verschillende van hun vrienden. Herma had dat grote gezin altijd gewild. Fons was, zoals gezegd, afkomstig uit een gezin van drie, maar kende het gezin van moederskant, waar ze met twaalf waren. Hij werkte op het P.I. met kinderen, en het eerste boek dat hij na zijn proefschrift publiceerde, *Zuigeling en Kleuter*, ging over de opvoeding van kinderen, en was geïllustreerd met foto's van hun eigen kinderen.¹²⁶ Tegen die tijd, in 1942, hadden ze er drie. De eerste, Claudius, werd in maart 1938 geboren. Hij werd met zijn tweede naam, Arnold, vernoemd naar zijn opa van vaderskant, en zijn andere grootvader bedacht hem met mooie albums over de natuur en de dierentuin Artis.

Bij de tweede bevalling van Herma, begin 1939, liep het mis. Terwijl zij vocht verloor in de laatste maand door wat brekende vliezen bleken te zijn, zei de huisarts dat zij rustig mocht blijven fietsen. Een doodgeboren kindje was het gevolg. In het familiealbum is een prentje van dat tweede kindje in een rij van tien. Het was een dramatisch verlies, ook al omdat het kindje ongedoopt was gebleven, en volgens de toenmalige regels van de Kerk niet in gewijde aarde mocht worden begraven.¹²⁷ De voor haar bedachte voornaam Monica ging naar het volgende meisje, dat in mei 1940 werd geboren.

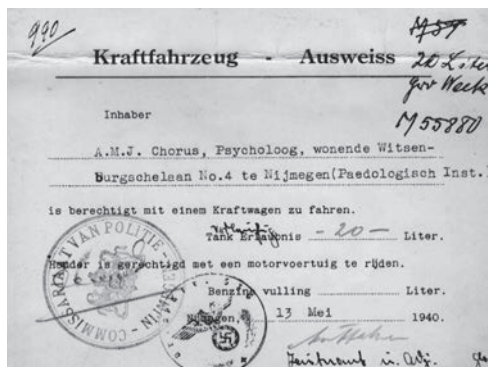
Toen de tweede zoon, Jeroen, werd geboren, in 1942, had de Tweede Wereldoorlog al zijn dieptepunt bereikt. Die oorlog had overigens geen invloed op de kinderwens van Fons en Herma. Dat gold toen trouwens voor veel Nederlanders: het geboortecijfer steeg nog in die jaren in ons land.¹²⁸ Er werden in die oorlogperiode nog een zoon, ikzelf, en een dochter, Annamaria, geboren.

DE EERSTE OORLOGSJAREN

Wetenschappelijk gezien betekende de oorlog voor Chorus en zijn continentale vakgenoten, een vijf jaar

Het gezin in 1943 met Claudius (links), Monica, Jeroen en Rogier.

Ausweis (!) voor de Opel, 13 mei 1940, Nijmegen.

durend isolement. Hoewel hij door kon gaan met zijn werk op het P.I. en ook veel publiceerde over probleemkinderen, bleef hij, in de voor een wetenschapper meest creatieve jaren, verstoken van de overzeese ontwikkelingen in zijn vak. En juist in de VS zorgde de oorlogsinspanning voor wetenschappelijke doorbraken. Vooral bij de sociale psychologie (Lewin), maar ook bij de ontwikkelingspsychologie, met mensen als Kanner, die overigens kinderpsychiater was.¹²⁹ We hebben gezien wat dat betekende voor het onderzoek

naar autisme, waarbij Chorus en zijn collega's van het P.I. een internationale primeur misten. De grensstad Nijmegen werd meteen door de Duitsers bezet. Chorus placht te vertellen dat de Nederlandse genie, om de Duitse opmars te remmen, stukjes trotyl had gebonden aan de bomen langs de Ubbergse weg die naar de grens liep. Helaas vielen de bomen na de explosie niet over de weg maar in het bos. Van dit verhaal heb ik geen bevestiging kunnen vinden. Nog voor de capitulatie kreeg hij een van een gestempeld hakenkruis voorziene vergunning voor autogebruik van de bezetters. Die auto had hij nodig voor zijn bezoeken aan de Brabantse M.O.B.'s.

Het was rustig in de stad, die eerste oorlogsjaren. Chorus sloot zich, zoals veel van zijn Nijmeegse vrienden, aan bij de Nederlandsche Unie, die in juli 1940 was opgericht. Zijn vriend Jan van Campen, die inmiddels werkte in zijn vaders ijzergroothandel, zat in het bestuur van de lokale afdeling, die al snel omstreeks de 10.000 leden had.¹³⁰ De meeste Unie-leden zagen hun lidmaatschap als een teken van verzet tegen de N.S.B. én tegen de Duitsers. Maar het programma van de Unie, dat was geschreven door het leidende driemanschap De Quay, Einthoven en Linthorst Homan, loog er niet om. Het wilde afstand nemen van de oude politieke partijen, en aanvaardde het leidersbeginsel in politiek en bedrijfsleven. 'Wij willen ons werk verrichten in contact met de Nederlandsche- en bezettingsautoriteiten' staat in het Manifest dat de Unie op 24 juli publiceerde.

De RK Staatspartij, waarin het katholieke volksdeel politiek georganiseerd was, beval haar leden het lidmaatschap van de Unie aan, en hief zich vervolgens op. Zij zag in de wensen van de Unie een verlengstuk van haar streven naar een meer corporatistische samenleving.¹³¹ Chorus' latere collega-hoogleraar in Leiden, Mr. Huib Drion, had een scherpere blik op de Unie. In de door hem opgerichte 'De Geus onder studenten' schreef hij: "De Unie is gesticht onder Duitse bezetting. Dat is al genoeg reden om er tegen te zijn. De Duitsers dulden zo'n massabeweging alleen omdat ze er voordeel in

zien voor hun eigen politiek”.¹³² Oorlogsgeschiedschrijver L. de Jong deelde die visie.¹³³

Recentelijk is men de Unie wat positiever gaan bekijken, en onderkende men dat ze een voorloper was van bewegingen die Nederland over de zuilen heen wilden verenigen. Een voorbeeld is het proefschrift van Wichert ten Have uit 1999.¹³⁴ Overigens werd de Unie op last van de Duitsers in december 1941 opgeheven; het leidende driemanschap werd door hen gegijzeld. In Nijmegen, zoals elders, gingen veel kaderleden van de Unie in het verzet.¹³⁵ Chorus, die gewoon lid was gebleven, deed dat niet. Hij vertelde ons, zijn kinderen, later dat hij Unielid was geworden uit verzet tegen de N.S.B.. Maar dat de Unie zich niet vanaf het begin keerde tegen de bezetter zelf, bleef een zwak punt.

De Unie speelde in het laatste jaar van haar bestaan een dubieuze rol met betrekking tot de Joden. Die hadden volgens de aangepaste statuten recht op een gelijkwaardige plaats in de samenleving, maar ze konden ‘uit zelfbescherming’ geen ‘actieve’ leden, met bestuursverantwoordelijkheid, worden.¹³⁶ Onbekend is of dat voor Chorus een probleem was.

Het jonge echtpaar had op de Witsenburgselaan een Joods buurmeisje: Lilly Gans. In het familiealbum staat een foto van haar die dateert uit 1940. Wat er met Lilly in de oorlog is gebeurd, en of ze door haar burens werd geholpen, heb ik niet kunnen achterhalen. Over haar werd later nooit gesproken.

ZUIGELING EN KLEUTER

In het P.I. ging het werk intussen gewoon door. Voor zijn bezoeken aan de M.O.B.’s in Noord-Brabant - waarvoor hij vanaf het begin van zijn studie was blijven werken als adviseur -, en aan de ouders van in het P.I. op te nemen kinderen, kon Chorus het eerste oorlogsjaar nog zijn auto gebruiken, maar die werd in 1941 gevorderd. In die tijd schreef hij een viertal artikelen over praktische opvoedingsvraagstukken voor het tijdschrift *Katholieke Gezondheidszorg* van het Wit-Gele Kruis.¹³⁷

Hij werkte ook aan een boek in de vijfdelige serie ‘Jaren der jeugd’ die Rutten had opgezet, om de psychische ontwikkeling van de mens van geboorte tot volwassenheid in kaart te brengen. Chorus mocht daarbij het spits afbijten, en in 1942 werd zijn *Zuigeling en Kleuter* uitgebracht. Het boek wilde uitgaan van de stand van de wetenschap, maar vooral praktisch zijn én een principieel standpunt innemen. Het kind moest worden opgevoed met waarden. Voor Chorus betekende dit dat het doel van de opvoeding gelegen is in ‘het harmonische, katholieke mens-zijn’.¹³⁸

Zuigeling en Kleuter richt zich daarmee op de katholieke zuil,¹³⁹ en het bevat een aantal adviezen die goed pasten in die tijd. De nadruk ligt op het aankweken van regelmaat, die zover gaat dat je een huilende baby beter niet kunt opnemen als je dat normaal op een ander moment wel zou doen (p. 28). Kinderen vrijlaten is een zonde

tegen het gezond verstand: het opvoedingsdoel dat men zelf nalaat te geven zal dan door anderen worden ingevuld (19). Praktisch is dan weer de wenk om bij de opvoeding niets te forceren: wat het kind kunstmatig snel aangeleerd krijgt wordt later meestal weer gelijkgetrokken ten opzichte van andere kinderen. Ook is het niet goed 'krom' te praten tegen het kind, al moet er wél veel met hem of haar worden gepraat. En dwingen te eten is niet goed: eten moet een feest zijn (62). Een conventionele, en misschien voor de hand liggende regel is dan weer dat beschaving begint met het bijbrengen van beheersing.

De drie kinderen die Chorus bij het schrijven van het boek had, leverden materiaal aan. Zo wordt in het boek verteld dat de oudste zoon, Claudius, levertraan steeds als een lekkernij apprecieerde omdat hij die pas kreeg als hij zijn bordje mooi had leeggegeten. In de oorlogstijd, en nog jaren daarna, vond men dat de vette levertraan niet mocht ontbreken in het dieet van opgroeiende kinderen (67). Ook uit Chorus' gezinsservaring komt de aanbeveling om bij jaloezie ten opzichte van het jongere zusje of broertje het kind te laten meehelpen met de verzorging van de baby.

Opvallend is wat over straffen wordt gezegd. De beste straf is uitsluiting uit de gemeenschap, en de straf moet het kind verantwoordelijkheidszin leren door het te confronteren met de gevolgen van zijn daad. Fysieke straf zoals een klap op de broek is vooral goed in de eerste paar levensjaren: als je dat doet hoeft je het na het derde jaar nauwelijks meer te doen (160).

Voor zijn kinderen was het wat vreemd dit te lezen: zij kregen, als zij iets misdan hadden, tot in de puberteit klappen met een stok die stond achter een kast in vaders studeerkamer. Dat gebeurde wél beheerst, zoals het straffen volgens *Zuigeling en Kleuter* ook moest zijn, maar het bleef toch een onaangename ervaring. Pas later begrepen ze dat lijfstraffen bij de meeste van hun vriendjes niet voorkwamen. In mijn puberteit had ik een droom dat mijn vader mij weer wilde tuchtigen, maar dat ik de stok van hem afpakte en brak over mijn knie. Dat hielp, al heb ik zijn 'pedagogische aanpak' nooit met hem besproken.

Het boek is ook tijdsgebonden in de geringe aandacht die wordt gegeven aan het koesteren en knuffelen van je kinderen. Dat komt eigenlijk alleen ter sprake als remedie tegen jaloezie. Dat het kind niet verwend moet worden staat voorop (92). Chorus eindigde het boek met een bijna literaire evocatie van het gaan naar een nieuwe fase: "...nu stapt hij daar achter, ginder ver aan het einde van de laan gaat hij met de vele andere kleuters naar de grote school.... Nog één keer kijkt hij om – hij zwaait niet meer, moedig gaat hij de grote wereld binnen".

Zuigeling en Kleuter kende een onmiddellijk succes. Het boek werd jarenlang verkocht: de tiende druk is van 1961. Het paste ook goed in de naoorlogse tijdgeest, die pleitte voor meer discipline, en meer inzet voor de gemeenschap. Daarmee stond het

haaks op dat andere opvoedingsboek, dat vier jaar later, in 1946, in de V.S. werd uitgegeven. *Baby and Child Care* van Benjamin Spock (1903-1998)¹⁴⁰ gaf juist de boodschap die bij ons in de jaren zestig opgeld deed: laat het kind de vrijheid, en probeer niet op te voeden volgens een model, want elk kind is anders. Dat betekent dat huilende baby's op elk tijdstip moeten worden opgenomen en geknuffeld: dat was belangrijker dan het aanleren van regelmaat. Toen Spock in Nederland doorbrak, was het gedaan met de verkoop van *Zuigeling en Kleuter*.¹⁴¹

Tien jaar na de verschijning van *Zuigeling en Kleuter* bracht de Britse psychiater John Bowlby (1907-1990) een rapport uit, waarin hij het concept ontwikkelde van de 'maternal deprivation', het ontberen van de moeder in de vroege jeugd, hetgeen zou leiden tot kinderen met gevoelloze karakters. Met zijn stelling, dat goede moederzorg bijna nutteloos is als ze wordt uitgesteld tot na de leeftijd van 2½ jaar, sloot Bowlby aan bij het gedachtengoed over jeugdtrauma's van de psychoanalytici. Chorus verzette zich tegen deze stelling in zijn in 1959 verschenen boek *Psychologie van de menselijke levensloop*.¹⁴² Hij wees erop dat kinderen die het in de eerste jaren zonder hun moeder moesten stellen, zeker als de verhouding met hun ouders op zich goed was geweest, geen wezenlijk slechtere indruk maakten dan kinderen die in die tijd door hun eigen moeder waren grootgebracht. Hij vond ook dat de psyche van kinderen niet in hun vroegste jaren, maar in de puberteit haar definitieve vorm kreeg (168).

Toch maakte het concept van Bowlby, dat hij later verbreedde tot zijn bekende 'attachment'-theorie, zoveel opgang bij de Nederlandse pedagogen, dat zij in de vroege jaren vijftig overgingen van het waarschuwen tegen het overmatig knuffelen van baby's, naar het bepleiten van een 'warme, intieme en ononderbroken' band tussen moeder en kind als voorwaarde voor een geslaagde opvoeding.¹⁴³

Het opvoedingsmodel van Chorus vond ook afzet in Argentinië, waar een Spaanse vertaling van *Zuigeling en Kleuter* werd uitgebracht in 1956.¹⁴⁴

PRIVAATDOCENT

Intussen verloor Chorus naast zijn werk voor moeilijke kinderen aan het P.I. zijn wetenschappelijke carrière niet uit het oog. Hij kreeg in augustus 1941 toestemming van de Sint-Radboudstichting – het hoogste bestuursorgaan van de R.K. Universiteit Nijmegen – om op te treden als privatdocent in de psychologie van het normale en afwijkende kind. Universiteiten gebruikten het privatdocentschap om leemten in het vakkenpakket aan te vullen, zonder dat daar een budget voor nodig was. Bij Chorus was het vooral de op het P.I. opgedane kennis van afwijkende kinderen, die een aanvulling vormde op de leeropdracht van Rutten. In die tijd doceerde deze als enige psychologie in Nijmegen. Interessant is, dat het niet ging om een leeropdracht pedagogiek. In de visie van Rutten én Chorus was de pedagogiek eerder een toegepaste wetenschap, en ging

het bij de kinderpsychologie om wat we nu ‘fundamenteel onderzoek’ noemen.¹⁴⁵

Op 7 november 1941 hield Chorus zijn ‘openbare les’, over ‘het onderscheid tussen normaal en abnormaal in de kinderpsychologie’. Hij stelt daarin dat de bestudering van het abnormale kind een belangrijke stimulans is geweest voor de kinderpsychologie in het algemeen. Alfred Binet, de grondlegger van het intelligentie-onderzoek, had als doel het verbeteren van het zwakzinnigenonderwijs in Frankrijk. Freud stelde zijn kinderpsychiatrie op het (nog steeds vage) ziektebeeld van de hysterie.

Maar met welke normen stellen we vast wat normaal is? Meetbare gemiddelden, bijvoorbeeld van intelligentieniveaus, kunnen aangeven waar het normale gesitueerd kan worden, maar eigenschappen zoals eerlijkheid en karaktervastheid zijn zo niet te kwantificeren, aldus Chorus. Hij vindt dat juist het niet-meetbare het belangrijkste element van een persoonlijkheid is. Het kind moet daarbij niet in een laboratorium worden bestudeerd, maar in zijn natuurlijke milieu, en dat is, zegt hij, iets wat Freud dan wel weer inzag, in tegenstelling tot de experimentele psychologen, die het kind als geïsoleerd verschijnsel bestudeerden.¹⁴⁶

Abnormale ontwikkeling kan een vertraagde of voortijdige ontwikkeling zijn, maar ook een beperkte ontwikkeling die in de aanleg is gegeven (meestal zwakzinnigheid), of een ontwikkeling op grond van een afwijkende aanleg (meestal psychopathie). Door onderzoek van vele kinderen heeft men gemiddelde ontwikkelingsniveaus kunnen bepalen voor de verschillende leeftijden, aldus Chorus, maar wat ontbreekt is de bestudering van het verloop in de tijd van een ontwikkeling. Dat kan alleen door een longitudinaal onderzoek (duur-observatie) van het kind.

Psychologie is, concludeert Chorus, een natuurwetenschap, die meet, én een geesteswetenschap die waardeert. De psycholoog moet dus elk onderzoeksobject beheersen (de inzet van de natuurwetenschap) én liefhebben (het doel van de geesteswetenschap). Bij de kinderpsycholoog moet het laatste overwegen. Hij haalt daarbij vermaarde bondgenoten aan als Wilhelm Stern en Kurt Lewin.¹⁴⁷ En hij gaf zijn gehoor tot slot de tip van de Heidelbergse jeugdpsychiater August Homberger door: “U mag een kind niet laten heengaan, voordat het opgemonderd en toegankelijk geworden is. Ook het meest angstige kind moet gelachen hebben voordat het van u weggaat”.

In zijn dankwoord aan het eind van deze openbare les noemt hij onder zijn leermeesters ook Sassen, wiens vriendschap “mij steeds tot een groten steun is geweest. Ik weet dat het in de toekomst niet anders zal zijn”. Ruim vijf jaar later zou dat wederom blijken bij zijn benoeming tot hoogleraar.

IV BEZETTING EN BEVRIJDING IN NIJMEGEN

PROTESTANT EN KATHOLIEK

Chorus zou zijn privaattoelating niet lang kunnen uitoefenen. Een jaar later werden in Nijmegen geen colleges meer gegeven, en in april 1943 ging de universiteit dicht. De rechtshistoricus Hermesdorf was toen Rector Magnificus, en hij had geweigerd de Nijmeegse studenten de door de bezetter gevraagde 'loyaliteitsverklaring' ter tekening voor te leggen. Op de dag dat die verklaring moest worden ingeleverd sloot de Universiteit haar deuren.¹⁴⁸ In die eindeloos durende oorlogsjaren, waarin aan de universiteit niet veel meer te doen viel, probeerde men de tijd te korten met vergaderingen en lezingen over allerlei onderwerpen.

Chorus maakte deel uit van twee gespreksgroepen. De eerste was in 1942 opgezet door de bekende letterkundige Gerard Brom (1882-1959). Maandelijks sprak men onder diens leiding over 'de bevordering van de verstandhouding tussen de diverse richtingen in Nederland'. De groep bestond naast Brom en Chorus uit de Nijmeegse dominees Van Nieuwenhuyzen en Creutzberg¹⁴⁹, de dominicaan en hoogleraar dogmatiek Kreling, rector Schwartz van het Nijmeegse Gymnasium en een niet nader genoemde gynaecoloog.

Brom en de zijnen zaten met dat onderwerp op het spoor van de pas opgeheven Nederlandsche Unie, die als een van haar doelstellingen 'het opbouwen van een samenleving op basis van nationale samenwerking' had.¹⁵⁰ Dat spoor liep parallel met de gesprekken die de gijzelaars in Sint-Michielsgestel hielden over het na-oorlogse Nederland,¹⁵¹ en mondde na de bevrijding uit in de Nederlandsche Volksbeweging van Schermerhorn, die het blad en de organisatie van de Nederlandsche Unie overnam, en de leiding had van het noodkabinet dat ons land meteen na de oorlog regeerde.¹⁵² In de drie gevallen ging het om groepen intellectuelen die afwilden van het verzuilde hokjesdenken van voor de oorlog.

De groep-Brom bleef het houden bij de wederzijdse ideeënuitswisseling. Dat zette Chorus aan tot het schrijven van twee artikelen over de psychologische verschillen tussen katholieken en protestanten.¹⁵³ In het verlengde van de gespreksgroep wilde hij "protestanten en katholieken, als leden van eenzelfde volksgemeenschap, nader tot elkaar brengen (...) Bewustmaking van de psychologische verschillen tussen beiden zal daartoe bijdragen". Hij gebruikte een achttal criteria om de verschillen in kaart te brengen, waaronder taalgebruik, gewoontes, ethiek, groepsmentaliteit en zelfs karaktereigenschappen. Die criteria kleepte hij aan met veel voorbeelden uit de literatuur en de eigen ervaring. Gekwantificeerde gegevens gebruikte hij alleen

bij het bespreken van de criminaliteit, waarbij het protestantse Friesland bij de meeste misdrijven het laagst, en het katholieke Limburg het hoogst scoorde.

Maar Chorus zag ook een verschil in ras als reden: de streken die een “overwegend friese of fries-saksische bevolking hadden werden grotendeels protestant, terwijl die delen die overwegend een frankische en alpiene bevolking hadden, katholiek bleven”. De geografische ligging speelt een mogelijk nog sterkere rol: het laag gelegen waterland, met zijn vele waterscheidingen, stimuleert het particularisme, dat goed aansluit bij een ‘protestantse’ mentaliteit, terwijl hogere gronden, waar vooral katholieken wonen, de meer aan hen toegeschreven gemeenschapszin vragen. Het is dus aannemelijk dat de verschillen die wij geneigd zijn aan de geloofsrichting toe te schrijven, te maken hebben met ‘ras’ en geografie, aldus Chorus.

Zijn betoog is, met die nadruk op ras en grond, tijdgebonden en speculatief. Ook als we rekening houden met het feit dat de Nederlandse bevolking in die jaren veel homogener was, en dat religie een veel grotere rol speelde in het verzuilde land, kunnen we vaststellen dat sommige argumenten even goed omgekeerd kunnen werken. Zo spreken wij nu graag van de gemeenschapszin die het poldermodel in het laag gelegen land mogelijk maakte. Omdat we gezamenlijk hebben leren zorgen voor onze dijken, zijn we nu in ons land in staat de tegengestelde belangen van werkgevers en werknemers met elkaar te verzoenen.

Ook nu nog interessant is wat Chorus zegt over de gereserveerde voornaamheid die vooral de protestantse Nederlander kenmerkt, maar toch ook een trek is van de Noorderling, die er al vóór de Reformatie was. Hij zou zelf enkele jaren later worden geconfronteerd met de afstandelijke deftigheid, die opgeld deed in academische en bestuurlijke kringen in de Randstad. Opvallend was, dat hij zelf, toen hij daar kwam te werken, zijn verlegenheid omzette in diezelfde afstandelijkheid, al paste die niet bij zijn aard.

Al met al is het verhaal van Chorus boeiend, maar valt er veel op af te dingen. Hij beseft dat laatste ook zelf: “Mijn beschouwing zal dus in zekere zin subjectief zijn maar subjectief is voor onze tijd niet meer gelijklopend met onwetenschappelijk. En zeker in de psychologie is subjectiviteit ... een noodzakelijk onderdeel van de methode”.¹⁵⁴ Dat lijkt een gelegenheidsargument, maar, hoe het ook zij, het onderwerp sloeg aan, en er volgde een reeks, in die oorlogstijd druk bezochte, lezingen. Voor Chorus was dat een reden om het onderwerp, dat met wat goede wil, en in navolging van Wundt, ‘volkenpsychologie’ genoemd kan worden, vast te houden. Zijn misschien bekendste boek *De Nederlander innerlijk en uiterlijk*, waarover later meer, is een vervolg op deze eerste vingeroefening.

FREUD

De tweede gespreksgroep, die hij op initiatief van Rutten oprichtte, werd met een wat weidse naam ‘symposion over psycho-analyse’ genoemd. Rutten deed zelf mee, samen met de jezuïeten Prof. G. van Woesik en P. Ellerbeck, de dominicaan L. Cornelissen en Rutten’s assistent W. Willems. Om de paar weken hield een lid van het geleerde gezelschap een referaat over het onderwerp, met natuurlijk veel aandacht voor het werk van Freud. Voor Chorus resulteerde deze discussie in het boekje *Ontstaan en ontwikkeling der psycho-analyse* dat na de oorlog, in 1946, verscheen.¹⁵⁵ Daarin gaat hij uitgebreid in op de levensloop en de werken van Freud, en de psychoanalytische methode die hij opzette.

Chorus zegt enkele vriendelijke dingen over Freud, maar die worden direct gekwalificeerd. Zo is Freud een groot psycholoog en mensenkenner, maar vooral een kenner van het dierlijke in de mens. Zijn verdienste is dat hij romantiek heeft gebracht in de (tot dan toe) dorre psychiatrie. Met zijn groot geheugen is Freud in staat de meest aparte associaties te maken, maar die anekdotische gedachtesprongen gebruikt hij voor verregaande generalisaties. Waar de medische wetenschap bezig is met het vinden van een fysieke verklaring van de mode-ziekte hysterie maakt Freud die hysterie tot uitgangspunt van zijn psychoanalytisch stelsel.

Vooraf filosofisch schiet Freud volgens Chorus tekort: zijn begrippenstelsel (het onbewuste, de gespleten persoonlijkheid, het trauma, het Über-Ich enz.) is slecht afgebakend. De psychoanalyse gaat bij de aanpak van trauma’s terug tot de vroege kinderjaren van de patiënt, en Chorus merkt daar cynisch bij op dat Freud wel moest teruggaan naar die tijd, omdat hij meestal ná die vroege jaren niets bij zijn patiënten kon vinden. Hysterie en haar bijwerkingen zou dan genezen worden door de patiënt het in zijn herinnering opgeroepen trauma zelf te laten benoemen. Meer en meer koppelt Freud de onbewuste, verdrongen herinneringen aan seksuele ervaringen uit de vroege kindertijd. Die ervaringen zouden volgens hem de belangrijkste oorzaak van neurosen zijn.

IDEOLOGISCHE VERBLINDING NAAST PRAKTISCHE ZIN

Chorus kon het daar niet mee eens zijn, en daarvoor hanteert hij niet alleen wetenschappelijke argumenten. Ik heb al eerder aangegeven dat het onbewuste van Freud haaks staat op de katholieke leer van de vrije wil. Maar Chorus gaat verder. Hij ziet Freud als “een exponent der geesteshouding van den anti-christelijken Jood”, de Faustiaanse ‘Geist der stets verneint’. In zijn slotwoord ziet hij als voornaamste reden van Freuds succes “het feit dat hij de mensen wetenschappelijk imponerende motieven aan de hand heeft gedaan, om hun driften de teugel te vieren. (...) En zo is de psycho-analyse bezig het praktische Christendom, waarop onze beschaving

nog steeds rust, uit te hollen”. Een taal die het misschien wel goed zal hebben gedaan in de uit katholieken bestaande gespreksgroep, maar de laatste, erop aansluitende, zin ging over de schreef.

Chorus schrijft: “Zo gezien is de psycho-analyse een van de erfenissen der 19de eeuw, waarop een vloek rust, die nog niet is uitgewerkt. En lettend op de voornaamste dragers van de psycho-analytische gedachtenwereld, kan ik die vloek slechts zien als één aspect van die zware vloek, welke op het meest tragische van alle volkeren rust”. Die slotopmerking zou hem, zoals later zal blijken, aangerekend worden. Er zit een dubbel racistisch element in: eerst plakt hij een joods etiket op de door hem afgewezen psychoanalyse, en vervolgens legt hij impliciet een band met de vloek ‘zijn bloed kome over ons en onze kinderen’ die het joodse volk volgens het Passieverhaal van Mattheüs over zich zou hebben uitgesproken. Die opmerking stoelt op een visie op het joodse volk die in Christelijke kringen gemeengoed was.¹⁵⁶ Maar dat een intellectueel dit zei, vlak na de oorlog, is onvergeeflijk. Later zou Chorus daarvan afstand nemen, maar van harte leek dat niet te zijn.¹⁵⁷

De inmiddels op leeftijd zijnde pedagoog Philip Kohnstamm (1875-1951) besprak het boekje in een recensie in zijn lijfblad *Paedagogische Studiën*. Hij viel ondanks zijn joodse komaf niet over de slotzin, maar verweet Chorus wél dat hij Freuds wetenschappelijke ontwikkeling liet eindigen in 1900. Volgens Kohnstamm had Freud na 1920 het geweten ‘herontdekt’, en wilde hij met zijn boek *Jenseits des Lustprinzips*¹⁵⁸ “zijn hele vroegere theorie in de smeltkroes .. werpen, omdat hij eindelijk oog gekregen had voor de onhoudbare eenzijdigheid van die eerste opzet”.¹⁵⁹

In hetzelfde jaar had Chorus een artikel geschreven over de opvoeding van wat toen nog gestichtskinderen heetten.¹⁶⁰ De beide publicaties zijn een goede illustratie van Chorus’ zwakke en sterke kanten. Bij de bespreking van Freud geeft hij teveel ruimte aan zijn ideologisch verblinde visie, terwijl het artikel over de gestichtskinderen uitmunt door een praktische opstelling. Om zijn stelling te toetsen dat gestichtskinderen in die tijd, zeker in de katholieke instellingen, te weinig zelfstandigheid leerden, had Chorus enkele simpele vragen opgesteld. Die waren afgestemd op de leeftijd van het bevraagde kind, en konden tegelijk de mate van zelfstandigheid goed weergeven.

Voor kinderen van drie tot vier jaar was de vraag: ‘wat moet je doen als je dorst hebt?’. De gestichtskinderen antwoordden dan niet: ‘gaan drinken’ maar: ‘om de zuster roepen’ of ‘huilen’. Bij zeven- tot achtjarigen vroeg hij ‘wat moet je doen als je iets van een ander hebt stukgemaakt?’. Het antwoord was dan niet: ‘iets anders teruggeven’ of ‘het weer maken’, maar ‘biechten’. Chorus liet zien dat dat laatste antwoord niets met vroomheid te maken had, maar neerkwam op het opdreunen van een geleerd lesje. Dergelijke aangeleerde ‘vroomheid’ zorgt voor “een façade die

straks zal instorten, zodat het gestichtskind kort na het verlaten van de inrichting zijn ‘godsdienst’ zal afleggen als versleten plunje”. Kohnstamm, die ook dit artikel besprak, zei erover: “Ik heb genoten van de lectuur... de consequenties die (uit het feitenmateriaal) getrokken worden getuigen van echt paedagogisch inzicht...”¹⁶¹

Freud zou in katholieke kring taboe blijven tot ver in de jaren vijftig. Nog in 1955 zou de kwestie-Terruwe, waarover later meer, zorgen dat de psychoanalyse in Nijmegen onbespreekbaar bleef.¹⁶²

GETEISTERD NIJMEGEN

Chorus kon zijn werk in het P.I., dat immers los stond van de universiteit, nog een jaar na de sluiting van de universiteit voortzetten, maar in mei 1944 werd het instituut als ziekenhuis gevorderd door de Wehrmacht. De kinderen in langdurige behandeling werden in het doofstommen-instituut in het Brabantse Sint-Michielsgestel ondergebracht. Daarheen reisde hij een paar maanden op en neer, tot de bevrijding van Nijmegen. De eerste jaren hadden zijn oorlogservaringen zich beperkt tot het eens opgevorderd worden met buurtgenoten tot bewaking van een veldtelefoon, en het ondergaan van een klopjacht op radio’s. De soldaten die daar naar zochten in zijn huis, zetten desgevraagd hun geweren netjes in de hoek voordat ze naar boven gingen, en keken vervolgens over het goed zichtbare radiotoestel heen.

In februari 1944 werd de Nijmeegse binnenstad zwaar getroffen door een Amerikaans bombardement. Daarbij vielen bijna evenveel zoveel doden als bij het bombardement van 1940 op Rotterdam, maar na zoveel jaren oorlog was het schokeffect bij de Nederlandse bevolking kennelijk minder. Het Nijmeegse bombardement kwam tussen de plooiën van de geschiedenis te vallen, temeer omdat het een half jaar later door de invasie werd overschaduwd. De Duitsers probeerden wel nog munt te slaan uit het feit dat het Amerikanen waren die de bommen op Nijmegen lieten vallen, maar dat lukte ze in deze fase van de oorlog niet meer.¹⁶³ Er werd direct van alle kanten hulp geboden aan de getroffen en. Het huis van Chorus, dat verder van het centrum lag, werd niet beschadigd, maar zijn vrienden en studiegenoten Jan Sniijders (1910-1997) en Nan Sniijders-Oomen (1916-1992) hadden minder geluk: hun huis in de Nijmeegse binnenstad werd platgebombardeerd.

De landing op 17 september 1944 van de Amerikaanse parachutisten stortte Nijmegen in een nog grotere chaos. Gedurende vier dagen werd er fel gevochten in en om het Valkhof, dat de zuidkant van de Waalbrug beheerste. Daarbij hadden de Duitsers delen van de door het februari-bombardement getroffen benedenstad in brand gestoken, zodat van het oude stadscentrum niet veel overbleef. Ook het psychologisch laboratorium van de Nijmeegse universiteit ging, mét de testresultaten

die daar waren opgeslagen, in vlammen op. Het gebouw van het P.I. ontsprong de dans; Canadese troepen vervingen er de Wehrmacht die het gebouw in mei had gevorderd. Van een van de bevrijders moet Chorus *Coming of Age in Samoa* van de bekende anthropologe Margaret Mead hebben gekregen. Deze door Pelican Books in New York uitgegeven editie van 1943, waarin hij de datum september 1944 had genoteerd, bevindt zich in het familiearchief.

Het gezin Chorus leek relatief veilig voor de beschietingen van de Duitsers vanuit de Betuwe. Hun huis lag immers achter de eerste Nijmeegse heuvels. Toch sliep het in die septemberdagen, en nog weken daarna, in de kelder. Toen in de straat een huis was geraakt door een voltreffer, waarbij doden vielen, werden de vier kinderen gedurende enkele weken geëvacueerd naar het doofstommen-instituut in Sint Michielsgestel, waarheen al eerder de patiëntjes van het P.I. waren verhuisd. Als goed kinderpsycholoog hield Chorus de groei van elk van zijn kinderen minutieus bij. Over zijn jongste, ikzelf - toen iets meer dan een jaar oud -, noteert hij in die tijd: "De 6 weken evacuatie waren niet goed voor hem. Hij maakte drie keer achter elkaar dysenterie door, en lag in de afdeling van de bij-hallen, in een bedje, vrij wezenloos, als een stompzinnig diertje".¹⁶⁴ Dat was een wat afstandelijke observatie. Maar hij bracht me wél zodra het kon terug naar huis.

Intussen bleef Nijmegen tot maart 1945 een geïsoleerde frontstad die moeilijk bevoorradat kon worden. Dag en nacht vielen er granaten. Zo werd de voorkamer op de eerste verdieping van huize Chorus door granaatscherven getroffen. Jaren later gaf hij mij een boek van de eerder genoemde pedagoog Ph. Kohnstamm, waar zo'n Duitse splinter doorheen was gegaan. Het (voor-oorlogse) boek heette toepas-selijk *Democratie in de branding*.¹⁶⁵

Chorus, die nu niet veel meer kon doen met de kinderen van het P.I., hield zich bezig met wat psychologisch onderzoek in het ziekenhuis, dat voor para's was ingericht in het Studiehuis 'Berchmanianum' van de Jesuïeten. Hij zorgde er voor de klassering van soldaten die aan 'shell shock' leden: lichte gevallen konden na een dag terug naar de linies, de zwaardere hadden drie dagen nodig en de ernstigst getroffen moesten een paar maanden op verhaal komen. In zijn huis was inmiddels een medische hulppost van het Britse Achtste Leger gevestigd.

DE WETENSCHAP WEER CENTRAAL

Bij de bevrijding van Nijmegen had de universiteit zo veel materiële schade geleden, dat sommigen twijfelden aan haar voortbestaan. Twee van de vier universiteitsgebouwen waren met de grond gelijk gemaakt, en een deel van de bibliotheek was in vlammen opgegaan. Toch besloot de Senaat al in oktober 1944, terwijl de stad nog onder vuur lag, de examens te hervatten. Pas in maart 1945 was er voldoende

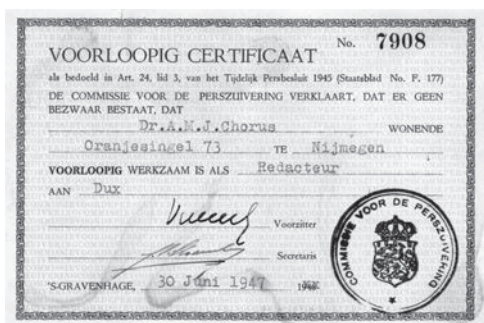
zaalruimte om weer colleges te geven. Ook de aanstelling van wetenschappers werd weer opgepakt. In de oorlog was die gestaakt om bemoeienis van de bezetter te voorkomen. Opeengevallen vacatures werden met voorrang ingevuld.

Chorus was een van de eersten die, direct na de bevrijding van het land, benoemd werden. Hij kreeg een aanstelling als lector paedagogiek en didactiek, en verving daarmee de filosoof Hoogveld, die in de oorlog was overleden. Hij doorliep voor zijn benoeming de gewone goedkeuringsprocedure door de Sint-Radboudstichting, die de universiteit beheerde. Daarin zwaaiden de bisschoppen de scepter, en dus moest de pastoor van zijn parochie in Munstergeleen een verklaring van goed godsdienstig en zedelijk gedrag afgeven. Chorus kon voor zijn aanstelling een publicatielijst voorleggen van 30 artikelen van verschillend kaliber, en de twee eerder besproken boeken. Vooral de oorlogsjaren, met een logische uitzondering voor 1944, bleken erg vruchtbaar geweest te zijn.¹⁶⁶

Wél moest hij een offer brengen op het altaar van de wetenschap. Zijn wens om naast het lectoraat zijn werk bij het P.I. voort te zetten werd niet gehonoreerd. Hij vond het zoals eerder gezegd van groot belang voor zijn wetenschappelijk werk, om actief te blijven in de praktijk van het vak. Maar de voorzitter van het P.I., zijn oude hoogleraar criminologie Duynstee, had daar geen oren naar: “hij wees mijn voorstel bruut af; achteraf bleek, dat hij de post voor zijn beschermeling Calon bestemd had, die er overigens goed bij paste”.¹⁶⁷

Om te zorgen dat hij voldoende inkomen hield, vroeg Chorus of hij zijn lectorswedde eerder mocht ontvangen. Daarmee ging men accoord, op voorwaarde dat hij van februari tot mei 1945, wanneer de colleges weer begonnen, bij het psychologisch laboratorium van de universiteit tests afnam van kandidaat-politieagenten die het gezuiverde Nijmeegse korps moesten versterken. Bij Chorus zelf had de zuivering geen rol gespeeld: hij kreeg in 1947 moeiteloos een verklaring van de commissie voor de perszuivering dat hij mocht optreden als redacteur van het tijdschrift DUX, waarvoor hij zoals eerder vermeld, in 1939 had geschreven over arbeidsdienst voor de jeugd.

In het Nijmegen van de wederopbouw probeerde de eind 1945 opgerichte Katholieke Volkspartij (KVP) jonge academici te betrekken bij de politiek. Chorus' vrouw nam in november 1945, samen met Jo Cals, voor de KVP zitting in de Nijmeegse noodgemeenteraad; zij werd vervolgens bij de verkiezingen van 27 september 1946 in de nieuwe gemeenteraad

Zuiveringskaart als redactielid van het tijdschrift DUX.

gekozen.¹⁶⁸ Chorus zelf werd in april 1946 gepolst voor het wethouderschap onderwijs: een post waar hij wijselijk voor bedankte.¹⁶⁹ Politiek bedrijven was duidelijk niet zijn stiel, al had hij over veel politieke zaken een oordeel.

Intussen begon hij een praktijk aan huis om de juiste balans met de wetenschap te bewaren. Het grote huis aan de Nijmeegse Oranjesingel dat hij begin 1947 met zijn gezin betrok leende zich daar goed voor. Naast de deur kwam het bord te hangen 'Dr. Chorus, zielkundige' Dat laatste was de toen nog gangbare benaming van psychologen. Hij legde zich toe op het geven van advies voor kinderen met leerproblemen, en voor beroepskeuze, en beoefende gaandeweg ook de 'klinische' psychologie, waarbij hij volwassen cliënten hielp hun individuele problemen te verwerken. Bij zijn onderzoek maakte hij steeds gebruik van plaatjes van humoristische tekenaars zoals Jo Spier, met het doel het gevoel voor humor en de fantasie van de cliënt te toetsen. Hij vond die toets als aanvulling voor zijn diagnose erg nuttig.¹⁷⁰ Die praktijk heeft hij aangehouden tot zijn emeritaat. Zijn motief was vooral het verbinden van praktijk en wetenschap.¹⁷¹

HET LECTORAAT

Chorus' lectorsbenoeming kwam niet te vroeg: direct na de oorlog nam het aantal psychologiestudenten fors toe. De letterenfaculteit trok naast hem ook andere wetenschappers aan, om het vakgebied psychologie, dat nog steeds een onderdeel was van de wijsbegeerte-studie, beter te bemannen. De zenuwarts J.J. F. Prick, psychiater aan het Canisiusziekenhuis, werd er buitengewoon hoogleraar voor neurofysiologie en psychopathologie. Het jaar daarop wist de faculteit met diens hulp de coryfee Buytendijk naar Nijmegen te lokken voor een, eveneens buitengewoon, hoogleraarschap algemene psychologie. De katholiek geworden F.J.J. Buytendijk (1887-1974) was een toen internationaal bekende fysioloog, die bij het behandelen van patiënten zowel geestelijke als lichamelijke aspecten aan bod wilde laten komen.¹⁷² Daarbij steunde hij op inzichten van de Duitse en Franse fenomenologie, en zette hij zich af tegen een zuiver rationele of materialistische benadering van de mens. Dat sloeg goed aan bij de thomistische filosofen in Nijmegen.

Buytendijk was al eerder in Nijmegen ontvangen. In 1939 hield hij, toen nog hoogleraar fysiologie in Groningen, in het kader van een door het Nijmeegse Studenten Corps ter gelegenheid van zijn derde lustrum georganiseerde culturele week, een lezing over 'de zending der wetenschap'. Chorus schreef toen een inleidend stuk in de *Vox Carolina*, dat werd samengevat in een artikel in het dagblad 'De Gelderlander'. In badinerende stijl schrijft hij dat Buytendijk "behoort tot de zes origineelste geleerden van Nederland. Daarom is hij ook geen lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen: hij is nl. slechts waard om na zijn dood geëerd te

worden”. Ondanks Buytendijks dissertatie over gewoontevorming bij dieren is hij geen dierpsycholoog, gaat Chorus voort, omdat die categorie psychologen alleen de uitwerking van prikkels op dieren en hun reacties onderzoekt. Buytendijk toont aan hoe het werkelijk gesteld is met de waarneming van het dier. Chorus vervolgt: “Op alle nieuwe wegen van denken ontmoet men Buytendijk, en het is opmerkelijk hoe hij vooral aansluiting zoekt bij die denkers, die Plato eerder dan Demokritos als geestelijk vader erkennen”.¹⁷³

Impliciet gaf Chorus zo aan dat hij noch van het Amerikaanse behaviorisme met zijn dierproeven, noch van de in zijn optiek toch vage fenomenologie van Buytendijk, veel moest hebben. Het is niet bekend hoe hun eerste ontmoeting na de oorlog verliep, maar grote vrienden zijn de twee nooit geworden. Dat lag anders tussen Buytendijk en Prick. In de inaugurele rede ‘De eerste glimlach van het kind’ die Buytendijk in februari 1947 in Nijmegen uitsprak zei hij tot Prick dat “wij beiden als medici een zekere scepsis behouden ten aanzien van constructieve systemen en ons meer aan de geheimvolle werkelijkheid der natuur, dan aan de relatieve scherpzinnigheid van het verstand toevertrouwen”.¹⁷⁴ Chorus, die toehoorder was, zal daar het zijne van gedacht hebben...

Hoe hij dacht over de fenomenologie van Buytendijk blijkt ten overvloede uit de uitroepstekens die hij zette in de kantlijn van de volgende passage uit diens inaugurele rede: “Het kind, dat glimlachend zich als mensch openbaart,, overschrijdt daarmee het in den tijd voortstromend onbewust moeten, om ontisch deel

Jaarvergadering Nederlands Instituut van Praktizerende Psychologen april 1946 in Baarn met vlnr staand De Groot 3, Duijker 5, Wijngaarden 7, Chorus 8, Hutte 11; zittend Révész 5, Ellerbeck 7, Brugmans 8. De mandoline spelende psycholoog is onbekend.

te nemen aan het tijdloos zijn van een eerste bewuste geborgenheid”. Later zei hij over Buytendijk dat die “hele interessante dingen had gedaan, maar ook een hoop wanorde in de psychologie had gebracht... Hij was meer een filosoferder dan een psycholoog, meer gericht op ‘de mens’ dan op konkrete mensen”.¹⁷⁵ Hij vond dat Buytendijk een duidelijke verachting had voor de empirische psychologie, en daarmee nooit hoogleraar psychologie had mogen worden.

Zelf hield Chorus zijn openbare les over ‘practische paedagogiek’ in november van het bevrijdingsjaar. Deze les is veel korter dan de lezing die hij hield als privaatdocent, en veel nieuwe inzichten biedt hij er niet in. Wél zegt hij de opvoedkunde te zien als een praktische wetenschap, die “hulp geeft aan het zich in ontwikkeling bevindende individu”, en een vorm is van toegepaste psychologie. Dat is een visie die hij deelde met de gevestigde psychologen Waterink en Brugmans, maar die haaks stond op de mening van zijn tijdgenoot Langeveld, die vlak voor de oorlog hoogleraar pedagogiek was geworden in Utrecht, en de verhouding tussen psychologie en pedagogie eerder omgekeerd zag.¹⁷⁶

In zijn les pleit Chorus, aan de hand van een praktisch voorbeeld, voor het gebruik van de intelligentie-test als kwantitatieve maatstaf voor het bepalen van de ontwikkelingsmogelijkheid van het kind, mits die test wordt aangevuld met een kwalitatieve beoordeling. Tot slot geeft hij zijn studenten zijn visie op het vak mee: “vooral wij, Katholieken, moeten beseffen welk een machtig wapen in de strijd voor het goede een paedagogiek is, die sociaal en praktisch gericht is en gegrondvest op de onwankelbare beginselen van het Evangelie”.¹⁷⁷ Hij stond achter die boodschap, al zou hij in een latere fase, op een andere plaats, het zo niet meer formuleren.

SCHRIJFACTIVITEITEN

In de ruim twee jaar die hij als lector optrad hervatte Chorus zijn schrijfactiviteiten. Hij deed dat op een breed gebied. Naast praktische onderwerpen als duimzuigen en linkshandigheid behandelde hij meer theoretische zaken, zoals de typologie van mensen, en de ontwikkeling van de menselijke psyche. Daarbij valt op, dat zijn inzichten niet altijd erg diep gaan, en dat zijn gevoel voor anekdotiek soms met hem op de loop gaat. Dat was al merkbaar bij het eerder genoemde artikel over psychologische verschillen tussen protestanten en katholieken, maar ging hem parten spelen bij de bespreking van de typologie van Sheldon, wiens in 1940 ontwikkelde ideeën hij in Nederland introduceerde.

William Sheldon (1898-1977) was een Amerikaanse psycholoog en medicus, die doceerde in Harvard, en veel bekendheid kreeg met zijn typologie. Hij beschreef drie mensentypes, die parallel lopen met de onderscheiding tussen pyknische, atletische en leptosome types die de Duitse psychiater Ernst Kretschmer tien jaar eerder

had voorgesteld. Sheldon ging een stap verder door de lengte en het gewicht van het darmkanaal (!) als maatstaf te nemen voor deze drie types, en de vele mengvormen, die de door hem onderzochte patiënten te zien gaven. Een laatste stap was dan het leggen van een verband tussen deze fysieke kenmerken en het temperament van mensen. Chorus volgde Sheldon stap voor stap, en paste diens typologie toe op Churchill. Die blijkt een mengvorm van pyknicus en atleet. De Duitse en Italiaanse fascistten zijn dan weer vaak atletisch, wat hun gewelddadigheid verklaart. Pas op het eind van zijn betoog nam Chorus gas terug, en zei hij dat “de correlatie tussen het lichamelijke en psychische type niet volledig hoeft te zijn”.¹⁷⁸

Interessanter is wat hij over de psyche schreef in een artikel ‘Hedendaagse misvattingen omtrent aard en ontwikkeling van de psyche’ voor Vlaamse pedagogen. Hij betoogt daarin, zoals eerder vermeld, dat niet de eerste zes levensjaren, maar de puberteit de periode is waarin de menselijke psyche haar definitieve vorm krijgt. Hij trekt erin ook ten strijde tegen het determinisme. ‘Biologen’ zoals Darwin, die de wetmatigheden van de evolutie vastlegt, en Freud, die de vorming van de psyche verschuift naar de vroegste en zelfs onbewuste kinderjaren, gaan uit van een wetmatig patroon dat dier en mens beheerst. Maar bij de mens, met de idealen die hij vormt, ligt niet alles vanaf het begin vast zoals bij het dier, aldus Chorus. Hij waarschuwt ook tegen wat hij het ‘dynamisme’ noemt: de rusteloosheid van de moderne mens die worden stelt boven zijn. Voortdurend op zoek naar het nieuwe verwaarloost die mens het verleden, en stelt hij het begrip boven het geheugen. “Door de macht van het geheugen om samen te houden en te bewaren wordt de mens een synthese”, waarbij dat geheugen meer is dan een steriele kaartenbak, aldus Chorus.¹⁷⁹

Het terrein dat hij bestreek was breed, maar zijn visie was niet altijd gebaseerd op zijn eigen ervaringen. Bij zijn vroegste schrijfwerk was dat wél het geval. Het gemakkelijke gezag dat een wetenschapper in die na-oorlogse jaren genoot, zou hem soms verleiden zich uit te spreken over onderwerpen die hij minder goed beheerste. Dat zou ook blijken bij de volgende stap in zijn loopbaan.

V NIEUWE WETENSCHAP AAN 'S LANDS OUDSTE UNIVERSITEIT

HET LEIDSE PRAESIDIUM LIBERTATIS BEDREIGD?

De belangrijke stap die Chorus in 1947 zette, moet gezien worden in het perspectief van het ‘Herrijzend Nederland’ van vlak na de oorlog. Nederland was berooid uit de oorlog gekomen. De zekerheden die de vroegere samenleving hadden bepaald, leken niet meer te gelden; het gezag scheen aangetast en de jeugd verwilderd. Velen vonden dat een nieuwe weg moest worden ingeslagen. In de Nederlandsche Unie had men leren samenwerken over de schotten van de verzuiling heen. Direct na de oorlog werd de Nederlandsche Volksbeweging opgericht, die met name de ‘doorbraak’-gedachte huldigde. Die hield in dat alle progressieve krachten moesten samenwerken in één politieke partij, en dat er geen plaats meer was voor de oude verzuilde vooroorlogse partijen.

In het ‘noodkabinet’-Schermerhorn, dat in juni 1945 aantrad, was de theoloog Gerardus van der Leeuw (1890-1950) minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Hij was een van de topmannen van de Nederlandsche Volksbeweging, en voor hem betekende de doorbraak dat ook in het universitair onderwijs de scheidslijnen van de verzuiling zoveel mogelijk moesten verdwijnen. Daarvoor gebruikte hij het benoemingsbeleid van de Rijksuniversiteiten, waarover hij directe zeggenschap had.¹⁸⁰ Zo kon het gebeuren dat een Rooms-Katholieke priester in Leiden benoemd werd. Dat was in die tijd nog bijna een provocatie aan de universiteit, die een kleine 400 jaar eerder mede was opgericht om de jonge Republiek der Nederlanden te helpen aan goed geschoolde reformatorische predikanten, en die zich sinds het eind van de 19de eeuw afficheerde als het bolwerk der vrijheid, het ‘Praesidium Libertatis’.¹⁸¹

In Leiden was de leerstoel filosofie vrijgekomen met het emeritaat van A.J. de Sopper. Hij was, zoals dat paste in het liberale Leiden, een vrijzinnig protestantse theoloog, met geen al te geprononceerde filosofische opvattingen. Bij het zoeken naar een opvolger kwam de Leidse faculteit van letteren en wijsbegeerte met twee kandidaten, omdat geen van beiden in staat geacht werd het hele veld van de filosofie te bestrijken. Minister van der Leeuw zag niets in de kostbare oplossing van een dubbele benoeming. De directeur-generaal Onderwijs van zijn ministerie was, sinds 1945, Ferdinand Sassen, die daarvoor zijn Nijmeegse hoogleraarschap filosofie had opgegeven. Sassen werd door alle deskundigen gezien als de enige landgenoot die de Leidse leerstoel als éénling kon bemannen. De minister stelde het Leidse College van Curatoren, dat de dubbele voordracht aan hem had gedaan, dus zijn medewerker Sassen voor.

Dat veroorzaakte grote opwinding in Leiden. In een brief van 16 februari 1946 lieten de Curatoren de minister weten, dat “geheel afgescheiden van de merites van den bedoelden persoon we tegen deze procedure ernstig bezwaren maken”.¹⁸² Het bleek echter niet zozeer om de procedure te gaan, als wel om de religie van Sassen. President-Curator baron J.E. de Vos van Steenwijk (1889-1978) liet het ministerie weten dat de Nederlandse bisschoppen kort daarvoor katholieken verboden hadden, de colleges van de vrijzinnig protestantse theoloog Prof. L.J. van Holk te volgen. Een priester, die onder geestelijk gezag van die bisschoppen stond, kon toch niet in Leiden benoemd worden? Op dat moment waren de katholieke hoogleraren aan de drie Rijksuniversiteiten op de vingers van één hand te tellen. Minister van der Leeuw zette de benoeming door. Sassen hield zijn inaugurele rede op 17 mei 1946 onder de in de omstandigheden wat defensief klinkende titel ‘katholicisme en wijsbegeerte’.¹⁸³ Zijn pupil Chorus zou hem naar Leiden volgen.

DE NIEUWE LEERSTOEL

De Leidse universiteit was vlak na de oorlog de enige in Nederland die nog geen leerstoel psychologie had. Binnen de medische faculteit hadden bekende geleerden zoals Jelgersma, status gegeven aan de leerstoel psychiatrie, en de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen financierde vanaf 1918 een bijzonder hoogleraarschap ‘opvoedkunde’ bij de letterenfaculteit. Rommert Casimir (1877-1957), een leerling van de Groningse psycholoog Heymans, had dit hoogleraarschap op zich genomen. In 1935 verruimde ‘Het Nut’ zijn leeropdracht met de ‘empirische psychologie’, maar Casimir beperkte zich tot de kennisoverdracht. Hij ging met emeritaat toen Chorus drie jaar in functie was.

Het verhaal gaat dat de historicus Johan Huizinga (1872-1945) zich had verzet tegen de inrichting van een Leidse leerstoel psychologie, toen veel andere universiteiten die keuze in de jaren dertig wél maakten. Maar Huizinga was aan het eind van de oorlog overleden, en de Leidse curatoren meenden dat Leiden nu niet langer achter kon blijven bij de andere universiteitssteden. Een extra reden daarvoor was de groeiende vraag naar psychologen. In de oorlog hadden vooral de Amerikanen massaal psychologen ingezet om hun soldaten te testen op zwakke en sterke punten. Na de oorlog nam ook in ons land de vraag naar die kennis toe: psychologen moesten helpen bij het invullen van de vele, onder meer door de zuiveringen ontstane vacatures.

In december 1946 kreeg de Leidse faculteit der letteren en wijsbegeerte het verzoek van Curatoren, een voorstel te doen voor de bemanning van die nieuwe leerstoel. Inmiddels was in Den Haag na de verkiezingen van 1946 het Kabinet-Beel aangetreden. Dat luidde een restauratie in van het verzuilde Nederland van voor de

oorlog. De nieuwe minister van Onderwijs Jos Gielen (1898-1981), zelf pedagoog van beroep, maakte een eind aan het doorbraakbeleid van zijn voorganger, maar handhaafde de begrotingspost voor een Leidse leerstoel psychologie.

In april 1947 kwam de literaire faculteit met haar voorstel. Zij toonde zich volstaan “dat daarmee een leemte zal worden aangevuld, welke tot dan toe de Leidse universiteit bij alle andere Nederlandse universiteiten ten achter deed staan”.¹⁸⁴ De faculteit had advies ingewonnen bij alle hoogleraren psychologie aan de Nederlandse universiteiten, en besloot op grond daarvan Chorus als eerste voor een benoeming voor te stellen. Als tweede werd de Amsterdamse psycholoog Dr. H.C.J. Duijker (1912-1983) genoemd; derde was Dr. T.T. ten Have (1906-1975), leerling van de Groningse psycholoog Brugmans. Als motivatie voor zijn eerste plaats werd gegeven dat Chorus van deze drie het breedst georiënteerd was. “Hij spreekt gemakkelijk en staat bekend als een uitstekend docent. Naast een grondige wijsgerige vorming bezit hij een uitgebreide belezenheid”. Zijn Nijmeegse leermeester en collega Rutten had hem in zijn advies als ‘facile princeps’ (met gemak de eerste) aangeduid.¹⁸⁵

De Leidse curatoren namen de rangorde van de literaire faculteit over, en zo werd Chorus gepolst voor een hoogleraarschap aan de oudste en meest vermaarde universiteit van ons land.

Het in Leiden circulerende gerucht, dat Chorus zijn benoeming te danken had aan de katholieke minister Gielen, is dus onjuist.¹⁸⁶ Interessant was dat hij iets eerder ook een aanbod had gekregen van de Universiteit van Utrecht. Daar was de door F. Roels bemande leerstoel empirische psychologie vrijgekomen. Roels had zijn ambt na de oorlog moeten neerleggen vanwege zijn heulen met de bezetter.¹⁸⁷ M. Langeveld (1905-1989), zijn collega voor pedagogiek, had Chorus (op instigatie van Rutten) al vroeg in 1946 in gedachten voor de vacature-Roels, maar koos tenslotte voor Buytendijk, waarbij hij een tweede, buitengewoon hoogleraarschap voorzag voor Chorus.¹⁸⁸

Zo gebeurde het dat minister Gielen in mei 1947 binnen de week een voordracht voor dezelfde persoon kreeg uit Utrecht én uit Leiden. Chorus had dus de keus; hij aarzelde niet. Hij kende de visie van Langeveld op de psychologie als ‘hulpwetenschap’ van zijn eigen vak, de pedagogiek, en gaf ook zo al de voorkeur aan een ‘gewoon’ hoogleraarschap, dat hem de mogelijkheid gaf, een voor Leiden nieuwe studierichting op te bouwen. Zo werd hij, bij Koninklijk Besluit van 16 juli 1947, benoemd tot hoogleraar psychologie in Leiden.

De aanstelling van de katholieke Chorus in Leiden was overigens, zoals een jaar eerder bij Sassen, niet rimpelloos verlopen, maar ditmaal had de religie een andere, meer navrante rol gespeeld, en wel door toedoen van Chorus zelf. Hij vertelde

daarover jaren later, in 1984, in een interview met Ruud Abma.¹⁸⁹ Een jaar voor zijn aanstelling in Leiden was zijn eerder besproken boekje *Ontstaan en ontwikkeling der psycho-analyse* uitgebracht. Over de beladen hiervoor geciteerde slotzin, waarin hij sprak over “die zware vloek, welke op het meest tragische van alle volkeren rust” struikelden enkele leden van de literaire faculteit. Maar Chorus werd, zoals hij vertelde in het interview met Abma, gered door een hervormde professor uit de literaire faculteit (dat moet de Leidse hebraïcus G.J. Thierry geweest zijn).¹⁹⁰ Die vond dat die laatste zin een typisch christelijke opvatting vertolkte, en geen anti-semitisme. Hij bedoelde daarmee dat de vloek die op het Joodse volk zou rusten, die is van het Passieverhaal van Mattheüs, waarin de Joden zeggen: ‘zijn bloed kome over ons en onze kinderen’. Die uitleg kon zo vlak na de oorlog kennelijk volstaan: Chorus kreeg zijn aanstelling. Vandaag de dag zou dat anders gelopen zijn, maar vlak na de oorlog was de Nederlandse samenleving meer begaan met de wederopbouw van het vaderland dan met het doorstane leed van hun Joodse landgenoten, en dat weerspiegelde zich in de discussie over Chorus’ aanstelling.¹⁹¹

VORMGEVEN AAN DE NIEUWE STUDIERICHTING

Enkele maanden na zijn benoeming - zoals de Leidse traditie wilde, direct na de viering van Leidens ontzet op 3 oktober - begon Chorus college te geven. Hij deed dat die eerste jaren op donderdag en vrijdag, omdat hij tot begin 1950 in Nijmegen bleef wonen. Een twintigtal studenten had zich voor de studie psychologie ingeschreven, een gemengd gezelschap, waarvan een achttal gemotiveerd was voor een studie van meerdere jaren. De overigen hadden een belangstelling van voorbijgaande aard voor dit nieuwe, geheimzinnige vak.

Hun keuze voor psychologie was gedurfd, want er was nog geen studieprogramma. Een jaar later, bij het begin van het studiejaar 1948/49, was dat er wél.¹⁹² Bij het opstellen van dat programma had Chorus zich niet gebaseerd op de Nijmeegse opzet, waarin filosofie een belangrijk onderdeel van de studie was. Hij koos voor vijf hoofdvakken, waaronder ontwikkelingspsychologie, persoonlijkheidspsychologie en statistiek. Ook had hij afspraken gemaakt met zijn collega’s de zoöloog/etholoog en latere Nobelprijswinnaar N. Tinbergen en de fysioloog J.W. Duyff, bij wie men de bijvakken dierpsychologie en fysiologie kon volgen. Verplichte practica over o.a. waarneming, testmethodiek en het geheugen rondten het programma voor het kandidaatsexamen af.

Met Tinbergen had Chorus direct een goed contact. Hij was erg geïnteresseerd in diens werk met dieren, en betreurde het dan ook zeer dat Tinbergen al na twee jaar uit Leiden vertrok. Dat deed de laatste omdat hij geen steun kreeg voor het opzetten van een laboratorium. Chorus schreef dat toe aan de beperkte visie van

President-Curator De Vos van Steenwijk, met wie hij het zelf ook aan de stok zou krijgen.¹⁹³ Het was voor Chorus niet steeds gemakkelijk om zijn collega's van andere studierichtingen te overtuigen, hun vak op een voor aanstaande psychologen zinnvolle manier te brengen. Zo zei de wiskundige Kloosterman, die hij vroeg statistiek te willen geven, dat dat geen wetenschap was, maar dat hij Chorus' studenten graag "een brok zuivere wiskunde" gaf. Een assistent kon daarna er wel wat statistiek bij leveren.¹⁹⁴

Een schoonheidsfoutje in het studiecursus was, volgens zijn studenten, dat het voorgeschreven *Leerboek der Psychologie*, dat Ph. Kohnstamm c.s. vlak na de oorlog had uitgebracht, het eerste studiejaar nog niet verkrijgbaar was.¹⁹⁵ Eind 1948 kon de nieuwe studierichting worden gehuisvest in een 'Psychologisch Instituut', waarvoor Chorus met veel moeite de fondsen had kunnen krijgen van het College van Curatoren. Hierbij kan worden aangetekend dat hij die eerste jaren moest werken met een karig budget dat de universiteit voor de nieuwe leerstoel had vrijgemaakt.¹⁹⁶ Chorus' eerste Leidse student, zijn latere rechterhand en collega John van de Geer, schreef tien jaar later een amusant artikel over die eerste jaren:¹⁹⁷ "pas toen Chorus, na enkele maanden, een practicum ging geven leerden de studenten elkaar kennen. Dit practicum leidde tot een verbroedering, vooral wel dank zij het gezamenlijke leed bij het ondergaan van de Kraepelin-test."¹⁹⁸

Chorus kon ook twee jonge Nijmeegse studenten psychologie naar Leiden lokken: ze werden daar zijn eerste assistenten. Piet Stolker begon zo in 1948 met practica over waarneming en de testmethodiek, maar was vooral organisatorisch sterk. Hij zette ook een kring van studenten in de psychologie op, die lezingen en feesten organiseerde. Hij zou de eerste psycholoog worden die in Leiden was afgestudeerd, en zette na zijn studie aldaar een bloeiende praktijk op als adviseur voor school- en beroepskeuzen. Dat deed hij zowel voor individuele cliënten als voor, meest katholieke, scholen en instituten. Jacques Stalpers, de latere hoogleraar sociale pedagogiek in Tilburg, kwam er een jaar later bij: hij nam de psychotechniek voor zijn rekening. Van de Geer werd zelf al als tweedejaars student-assistent: hij ging zich richten op de exacte kant van het vak, met practica over statistiek en de experimentele psychologie.

Aan de reeks keuzevakken die de studenten konden volgen werd ook de psychopathologie, gegeven door de Leidse psychiater E.A.D.E. Carp (1895-1983), toegevoegd. Een buitenbeentje was het keuzevak grafologie, dat de Leidse hoogleraar scheikunde C.J.F. Böttcher (1915-2008) vanaf 1949, onbezoldigd, gaf. Die laatste werd in 1951 bij Chorus zelfs, tot 1959, buitengewoon hoogleraar (en ditmaal tegen betaling) voor die methodiek, die in die tijd veel werd gebruikt voor personeelsselectie. Chorus' eerste promovendus, J. Slikboer, had 'graphodiagnostiek;

historische en theoretische grondslagen' als onderwerp gekozen voor zijn dissertatie, die in 1952 uitkwam. Toch had de psycholoog A. D. de Groot al in 1947 een groot vraagteken gezet bij de grafologie als selectiemethode.¹⁹⁹ Chorus vond later dat de grafologie vooral steunde op intuïtie, en niet voldoende toetsbare resultaten opleverde, maar als onderdeel van een volledig psychologisch onderzoek van de persoon betekenis kan hebben.²⁰⁰

INTELLIGENTIE-ONDERZOEK

Bij de inaugurele rede die Chorus hield op 16 januari 1948, kwam ter sprake wat hij onder een 'volledig psychologisch onderzoek' verstond. Zijn oratie ging over kwalitatief intelligentie-onderzoek²⁰¹, een onderwerp waarover hij dat zelfde jaar het boek *Intelligentie-onderzoek en zijn kwalitatieve verdieping* uitbracht.²⁰² Dit boek geeft een volledige beschrijving van intelligentie-onderzoek, met inbegrip van de verhouding tussen intelligentie en karakter, aandacht en geheugen. Chorus verdedigde er de intelligentie-tests, met name die, welke gebaseerd zijn op het door de Fransman Alfred Binet ontwikkelde vergelijkende stelsel voor het testen van jongeren.

Dat stelsel, en vooral de door de Duits-Amerikaanse psycholoog Wilhelm Stern toegevoegde berekening van het intelligentie-quotiënt (IQ), was immers kort voor zijn oratie, 'vanwege schijn-exactheid', bekritiseerd door grootheden als Ph.Kohnstamm en Langeveld.²⁰³ Maar Chorus benadrukte zelf ook dat een mechanische berekening van het IQ niet kan volstaan. Noodzakelijk is de kwalitatieve beoordeling van het testresultaat.

Intelligentie-onderzoek en zijn kwalitatieve verdieping geeft veel aandacht aan intelligentietests, en ziet de door de Amerikanen Terman en Merrill aangepaste Binet-Simontest als de beste op het moment van publicatie beschikbare test.²⁰⁴ Maar het grootste deel van dit boek is gewijd aan de kwalitatieve kant. Dankzij zijn vooral in het P.I. opgedane praktijkervaring kon Chorus illustreren hoe karakter, aandacht en wilskracht, of geheugen, vaak meer doorslaggevend zijn voor de maatschappelijke perspectieven van de (geteste) persoon dan zijn intelligentie. Al bij de analyse van de (kwantitatieve) testgegevens waarschuwt hij voor een mechanische aanpak "die men op papier zetten en leren kan". "Vooral de natuurwetenschappelijke gerichtheid (versterkt) de neiging om de in de dode stof heersende orde-vormen ook toe te passen op het levende en het psychische". Ook het 'mechanisch' gebruik van de toen in zwang zijnde Rorschach- (inktvlekken) test verwerpt hij: "Zijn schema, hetwelk alleen een hulpmiddel bedoelt te zijn ... is voor velen een automatische installatie geworden, waar men de persoonlijkheid als een pasmunt inwerpt om de diagnose er als beloning uit te trekken".²⁰⁵

Al met al was Chorus' handboek vooral gericht op de testpraktijk, een onderwerp

dat in de Leidse opleiding veel aandacht kreeg. Hij stond daarbij in de Nijmeegse traditie, die was ingezet door Roels in 1922. Roels doceerde vooral de toegepaste psychologie, omdat hij vond dat de gangbare experimentele psychologie (lees: die van Heymans) geen enkel houvast bood bij het oplossen van alledaagse praktische problemen. De ‘psychotechniek’, die neerkwam op het ontwikkelen van testmethodes, deed dat wél. Roels had zelf de Franse Binet-Simontest aangepast voor gebruik in Nederland.²⁰⁶ Chorus’ leermeester Rutten had deze erfenis van Roels overgenomen.²⁰⁷

In zijn oratie besprak Chorus vooral de direct toepasbare kant van het vak, uitgaande van zijn standpunt dat de psychologie de samenleving moest dienen, en dus praktisch moest zijn. Zich richtend tot zijn studenten verwoordde hij dat als volgt: “Degenen, die de psychologie willen beoefenen als een soort bevrediging van menselijke heerszucht of als een vorm van pseudoreligie, zullen in mij geen medewerker vinden. Allen echter, die met goeden wille streven naar de kennis, die in staat stelt om de noden van hun medemensen te lenigen en de gemeenschap te dienen, zullen in mij een steeds bereid helper vinden”. Dat getuigde van een groot geloof in de mogelijkheden van de psychologie, maar ook van een idealisme, dat in die jaren van wederopbouw beslist niet hol klonk.

DE ‘VERENIGDE FACULTEITEN’

De nieuwe studierichting werd, zoals we zagen, ondergebracht in de faculteit Letteren en Wijsbegeerte (L&W). Die was alleen toegankelijk voor studenten met het diploma Gymnasium α . Een wijziging van het Academisch Statuut in 1941 had de studie psychologie ook opengesteld voor studenten met een diploma Gymnasium β of HBS. Daarvoor moest een nieuwe structuur worden opgezet, los van de faculteit L&W, in de vorm van de ‘Verenigde Faculteiten der Wis- en Natuurkunde en der Letteren en Wijsbegeerte’.

Die ‘Verenigde Faculteiten’ hadden een eigen bestuur nodig, en dat was belangrijk voor de status van het nieuwe vak. In december 1948 convoceerde Chorus daarvoor een vijftal Leidse collega’s: zijn mentor de filosoof Sassen, de natuurkundige en thomist P. H. van Laer, die zoals Sassen ook priester was, de pedagoog R. Casimir, de wiskundige H. D. Kloosterman en N. Tinbergen, allen uit de twee ‘moederfaculteiten’. Diezelfde maand vond, in het Academiegebouw, de eerste vergadering plaats van wat een voorloper werd van de huidige faculteit sociale wetenschappen. Het notulenboek, waarin de eerste secretaris, Kloosterman, het besprokene met de pen noteerde, bevat de verslagen van de jaarlijkse vergaderingen, tot eind 1960.

De belangrijkste zaken die de heren bespraken gingen over het studieprogramma, en – afgeleid daarvan – over de vraag wie in het bestuur moest worden

opgenomen. Sassen werd voorzitter, en dat bleef hij tot 1953, toen door een nieuwe wijziging van het Academisch Statuut de vakken fysiologie en sociologie verplicht werden voor het kandidaatsexamen. Aan de al lange naam van de Verenigde Faculteiten werd 'Medicijnen' toegevoegd, en de fysioloog Duyff trad met de psychiater Carp en de socioloog F. van Heek toe tot het bestuur. Voor Sassen was deze wijziging aanleiding om het voorzitterschap aan Chorus over te dragen. Die bleef voorzitter totdat de studierichtingen psychologie, sociologie, culturele antropologie, en wat toen nog opvoedkunde heette, in 1963 opgingen in de Faculteit Sociale wetenschappen (FSW).

De formele organisatie van het studievak was daarmee rond. Dat het in de praktijk wat minder snel ging blijkt uit de gemengde ervaringen van zijn studenten uit die tijd. Er moest veel worden geïmproviseerd. "Het was wat chaotisch. Pas bij mijn afstuderen in 1954 liep het goed" zei een van hen.²⁰⁸ De matige organisatie gold in die jaren overigens ook voor andere studierichtingen. De meeste hadden tot diep in de jaren vijftig geen duidelijk studieprogramma.²⁰⁹ Ook ontbrak een goede integratie van de psychologische vakken en de vakken die bij de docenten van andere faculteiten gevolgd dienden te worden.

DE RIJKSPSYCHOLOGISCHE DIENST

Chorus was direct begonnen met het zoeken van stagemogelijkheden voor zijn studenten. De bestuursstad Den Haag bood daarvoor goede mogelijkheden. De Rijksoverheid wierf na de oorlog op grote schaal ambtenaren aan voor de vele nieuwe beleidstaken die ze op zich nam, en ze wilde dat professioneel aanpakken. Chorus kwam in contact met directeur D.W. Walkate van de centrale personeelsdienst van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, en met hem zette hij in 1949 de Rijkspsychologische Dienst (RPD) op. Hoofddoel was het adviseren inzake personeelsbeoordeling ten behoeve van alle overheidsdiensten, zowel voor de aannahme van nieuw personeel als voor het promotiebeleid van de zittende ambtenaren. Daarmee schiep Chorus naast stagemogelijkheden ook een nieuw afzetgebied voor psychologen.

Hij had daarmee een gat in de markt gevonden. De centrale overheid wilde een personeelsbeleid opzetten dat, in navolging van de grote bedrijven, bij selectie en promotie gebruik maakte van de moderne methoden van psychologische tests en gesprekken. Voor de oorlog gebeurde dat bij de overheid slechts op incidentele basis. Maar Chorus onderschatte de bureaucratie aan overheidskant, en de weerzin van de universiteitsbestuurders tegen nevenfuncties.

Met Binnenlandse Zaken kwam hij snel overeen, maar het Ministerie van Onderwijs was minder behulpzaam. "Professor Chorus schijnt er nogal achterheen

te zitten dat deze dienst wordt opgericht. Ik ben bang dat het in de allereerste plaats de f5000 beloning is die hem zo actief maakt” schreef behandelend ambtenaar Van Wijk in juli 1949 aan het hoofd van de afdeling Hoger Onderwijs en Wetenschappen Mr. H.J. Woltjer.²¹⁰ Die moest zijn minister (dat was op dat moment Chorus’ leermeester Rutten) adviseren over de verenigbaarheid van Chorus’ hoogleraarschap en de adviesfunctie die hij bij de nieuwe Dienst zou krijgen. In augustus vond Woltjer dat de aanstelling moeilijk geweigerd kon worden, maar de minister zou moeten benadrukken dat dit werk ondergeschikt was aan de wetenschapsbeoefening.²¹¹

Een maand later vroeg minister Rutten advies aan het Leidse college van Curatoren met inderdaad de aantekening dat “de omvang van nevenactiviteiten nauwkeurig moest worden vastgelegd, opdat ze ondergeschikt bleven aan de ... wetenschapsbeoefening”. De Curatoren adviseerden positief in december, maar meenden dat de toestemming voorlopig voor één jaar moest gelden. Ze voegden er wat ominos aan toe “dat ook door de gemeente Leiden samenwerking met het Psychologisch Instituut der universiteit wordt gezocht”.²¹² Zo werd Chorus tenslotte, bij Koninklijk Besluit van 3 januari 1950, voor de duur van dat jaar, benoemd als adviseur van de RPD-in-oprichting. De dienst werd aanvankelijk ondergebracht in het pand van het Psychologisch Instituut op Rapenburg 32; in 1953 verhuisde hij naar het Ministerie van Binnenlandse Zaken in Den Haag.

Twee jonge psychologen, C. Sanders (een leerling van J. Waterink van de Vrije Universiteit) en F. Hogewind, kregen er de dagelijkse leiding. Zij beiden zouden vier jaar later, in 1954, bij Chorus promoveren op onderwerpen die verband hielden met hun werk. Voor Sanders was dat de rangeertest, die hij gebruikte bij zijn selectiewerk.²¹³ Een groot aantal Leidse psychologiestudenten heeft bij de RPD praktijkervaring opgedaan in het afnemen van tests. De waarde van de gebruikte tests werd later overigens in twijfel getrokken. Sanders’ jongere broer Andries, die enkele jaren later een studentenbaan had bij de RPD, sprak zich in een autobiografische schets negatief uit over de ‘zwaai- (body sway) test’. Deze test werd gebruikt om de beïnvloedbaarheid van kandidaten te meten.²¹⁴ In die jaren werden tests nog niet gevalideerd (getoetst op hun effectiviteit).

DIRECTEUR OF ADVISEUR?

De Leidse Curatoren stelden Chorus’ positie bij de RPD ruim twee jaar na de start weer aan de orde. Dat kwam deels doordat hij zo onverstandig was geweest zich directeur in plaats van adviseur van de RPD te noemen in een brochure, die de Curatoren te zien kregen. Bovendien hadden Chorus en het Ministerie van Binnenlandse Zaken verzuimd, een verlenging van zijn aanstelling-voor-een-jaar

te vragen. In een brief aan de minister van Onderwijs (dat was Chorus' Nijmeegse vriend Jo Cals, die Rutten dat jaar was opgevolgd), vroegen de Leidse bestuurders "zich ernstig af of de functie van Professor Chorus bij de RPD ... in de praktijk verenigbaar is gebleken met de eisen welke het hoger onderwijs in de psychologie aan een gewoon hoogleraar stelt".²¹⁵

De minister van Binnenlandse Zaken sprong in de bres voor Chorus, maar die zette de zaak op scherp, door in een rechtstreeks aan de minister van Onderwijs gerichte brief van zijn nevenfunctie een principekwestie te maken. Hij stelde dat hoogleraren psychologie, precies zoals de Wet op het Hoger Onderwijs dat toestond voor medici en juristen,²¹⁶ adviezen mochten geven aan derden zonder daarvoor toestemming te vragen. Hij zag zijn functie bij de RPD als deel van zijn taak als hoogleraar, omdat hij ermee zorgde voor praktische scholing van zijn studenten. Dat was een honorabel standpunt: zijn collega's in Amsterdam en Groningen deden hetzelfde met hun 'psychotechnische instituten' (testbureaus).

Arrogant voegde Chorus er de volgende zin aan toe: "Aangezien de Universiteit van Leiden, als 's lands oudste Universiteit, zich kon veroorloven de psychologie als jonge wetenschap tot 1947 buiten haar aandacht te laten, is het begrijpelijk dat de Curatoren van deze Universiteit zich nog enkele jaren na 1947 de weelde konden veroorloven een gebrekkig inzicht te hebben in de eisen der psychologische opleiding aan een Universiteit. Zo kon het gebeuren dat ze een stand van zaken - combinatie met de RPD - die ze ten hoogste zouden moeten waarderen, aanvankelijk eerder als een belemmering van de werkzaamheden van de hoogleraar in de psychologie gezien hebben. ... Thans is, meen ik, ook bij Curatoren van Leiden een ander licht gaan dagen".²¹⁷ Dit was olie op het vuur, en Chorus riep ermee over zich af, dat hij moest aangeven wat dat adviseurschap bij de RPD precies inhield.

Pas in 1955 kwam de zaak tot een afronding: Chorus bleef adviseur,²¹⁸ maar de jaarlijkse verlenging bleef ook gehandhaafd. Bovendien kwam er geen uitspraak over het principe van de nevenfuncties dat hij aan de orde had gesteld. De RPD werd intussen al spoedig, tegen de zin van Chorus, geïntegreerd in de personeelsdienst van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Zijn voorstel was juist om de RPD een vaste relatie te geven met de universiteit, zodat de dienst op de hoogte kon blijven van de wetenschappelijke ontwikkeling.²¹⁹ De bureaucratie die met de integratie van de RPD gepaard zou gaan, was voor hem een reden om de relatie met zijn geesteskind in 1959 te beëindigen.

VERDERE DISCUSSIES OVER BETAALD ADVIESWERK

Het valt niet te ontkennen dat Chorus, die de zorg had voor een gezin met inmiddels negen kinderen, bij zijn advieswerk ook werd gemotiveerd door geldelijk

gewin. Dat blijkt niet veel later bij een zaak, waarin hij opnieuw de degens kruiste met de Leidse Curatoren. In juni 1954 stuurden zij hem een brief met het verzoek een toelichting te geven op de praktische oefeningen die hij zijn studenten liet doen bij een aantal scholen en instellingen in en om Leiden, die hij tevens tegen betaling advies gaf. Curatoren wilden dat de opbrengsten ten goede kwamen van de universiteit.

Chorus antwoordde eind van dat jaar, dat het ging om het opdoen van praktijkervaring onder zijn verantwoordelijkheid. Hij stelde in overleg met die scholen en instellingen, en tegen betaling, een onderzoek- of testprogramma vast (bijvoorbeeld om te beoordelen of leerlingen L.O. geschikt zijn voor vervolgonderwijs) en liet zijn studenten het werk doen onder zijn supervisie. In een brief van eind 1954 aan de Curatoren gaf hij een uitgebreide toelichting op de lopende stageprogramma's, met inbegrip van de betaling die hij ontving (enkele guldens per onderzocht of getest kind). Hij vergeleek die stages met een coassistentenschap bij medicijnen, waarbij niet de student, die ervaring opdoet, maar wél de behandelend hoogleraar vergoed wordt. Hij verklaarde zich bereid dit soort praktijkwerk niet verplicht te stellen, maar het te laten doen door studenten die zelf daarvoor kozen.²²⁰

Na wat heen en weer geschrijf, waarbij de Curatoren bleven vasthouden aan hun standpunt dat het verdiende geld aan de universiteit toekwam, legden zij de zaak voor aan de minister. Die kwam tenslotte met het wat gezochte oordeel dat, "nu de studenten niet verplicht zijn tot deze stages, er niet persé sprake is van 'universitaire diensten'".²²¹ Chorus kon dus doorgaan met dit gehonoreerde werk, en de Curatoren kregen van de minister als huiswerk het verzoek mee, om eens te werken aan een erecode voor hoogleraren, die ook betaald advieswerk zou bestrijken. De heren werd gevraagd dat te doen in overleg met de andere universiteiten; de zaak kreeg geen vervolg. De minister hakte ook in dit geval de knoop dus niet door, en het bleef daarmee onduidelijk of hoogleraren psychologie, zoals hun collega's medici of juristen, naast hun hoogleraarschap betaalde adviezen mochten geven.²²² De status van het vak psychologie was duidelijk nog niet uitgekristalliseerd.

Ruim drie jaar later stelde de accountantsdienst van het Ministerie van O.K.W vast, dat de gemeentelijke bedrijfstechnische school in Leiden in 1958 in totaal f3000 had betaald aan Dr. P. Van den Broek, ten gunste van het Psychologisch Instituut van de universiteit. De ontvangst van dat bedrag was niet, zoals voorgescreven, gemeld aan Curatoren. Bij navraag zei de administrateur van de universiteit dat hoogleraar Chorus van het Psychologisch Instituut "ontvangsten genoot welke niet ter verantwoording aan de administratie van Curatoren werden doorgegeven". Vanwege eerdere correspondentie met het Ministerie wilden Curatoren "verder geen aandacht geven aan deze kwestie". De accountantsdienst stelde voor

dit met Van den Broek te bespreken, maar ook ditmaal gaf het Ministerie hier geen gevolg aan...²²³

Chorus hield overigens naast zijn hoogleraarschap de adviespraktijk gaande, die hij in Nijmegen was begonnen. Daarvoor gebruikte hij een vaste dag per week. Hij betrok zijn studenten en medewerkers ook bij deze advisering: zij konden zo praktijkervaring opdoen. Veel van zijn collega's deden hetzelfde. Maar in de letterenfaculteit, waarin zijn leerstoel was ondergebracht, was van advieswerk nauwelijks sprake, en werd Chorus' nevenactiviteit niet gewaardeerd.

SNELLE GROEI

Toen Chorus in 1947 begon met zijn colleges was er een achttiental 'echte' psychologiestudenten onder zijn gehoor. Tien jaar later waren het er 198; een in 1960 uitgebrachte raming van het Centraal Planbureau raamde hun aantal in 1980 op 380. In 1969 waren het er echter al 668, en, afgaande op de groei van het aantal eerstejaars, lag dat aantal in 1979, toen Chorus met emeritaat ging, boven de 1000. Hij had dus gedurende zijn Leidse professoraat te maken met een voortdurend en snel toenemend aantal studenten.²²⁴

In die eerste Leidse jaren werd Chorus geacht, de psychologie in haar volle breedte te doceren. In feite koos hij voor een filosofische en literaire benadering van het vak. Daarnaast steunde hij op wat hij bij Rutten had geleerd, en op de praktijkervaring die hij vooral in het Nijmeegse P.I. had opgedaan. Op zijn colleges behandelde hij, zoals Rutten indertijd, vooral de grote Russische en Franse schrijvers; in zijn practica ging het om het opdoen van mensenkennis om daarmee, geholpen door testgegevens, advies te kunnen geven voor school en beroep.

Zijn hoorcolleges hield hij aanvankelijk aan een U-vormige tafel in een zaaltje aan de Binnenvestgracht, waar hij met zijn studenten bijvoorbeeld Dostojevski's *Gebroeders Karamazov* behandelde op diens psychologische typering van de drie broers²²⁵. Later was hij vanwege de aantallen gedwongen die colleges in een van de grote collegezalen in het Academieggebouw te geven, waarbij hij het betreunde dat de interactie met zijn studenten daaronder leed. De meningen van zijn studenten over zijn collegegeven liepen uiteen, maar zij vonden wél dat zijn afstandelijkheid hem belette echt meeslepend te zijn. Op zijn colleges besprak hij volgens sommige studenten geregeld vindingen van anderen, zonder er veel aan toe te voegen²²⁶.

Studeerkamer Oegstgeest 1951.

De experimentele psychologie liet hij links liggen, zeker als die geen aantoonbaar praktisch nut had. Hij vond ook dat Griekse filosofen als Plato meer psychologisch inzicht aan de dag legden dan de meeste huidige wetenschappers. Hij was daarmee duidelijk meer een docent, gericht op kennisoverdracht, dan een onderzoeker.

De forse toename van studenten kon hij in die beginjaren ondervangen door het aanstellen van medewerkers. John van de Geer, die in 1953 afstudeerde, was de eerste uit ‘eigen stal’.

Chorus gaf zijn medewerkers alle ruimte om hun vakgebied in te richten. Hij nam ze ook graag mee naar congressen, zoals Sassen dat in Nijmegen met hemzelf had gedaan.

Met Van de Geer had Chorus een speciale band. Hij steunde hem bij het opbouwen van diens carrière, en hielp zijn jonge gezin ook materieel toen het salarisniveau van wetenschappelijke medewerkers nog schraal was.²²⁷ Hij ging in 1949 met hem naar een congres in Bern, waar hij een lezing hield over persoonlijkheidstests.²²⁸ In zijn voorwoord bij de *Kleine Keur* die laatstgenoemde aangeboden kreeg bij zijn afscheid, vertelt Van de Geer daarover een aardige anekdote: “Ik herinner me dat ik in 1949 met Chorus in Frankrijk was, op een vakantietoetocht na een congres. In de verte zagen we in weelderig glooiend landschap een fraai oud kasteeltje liggen, en Chorus verzuchtte: ‘Eigenlijk zou je je daar een paar jaar in eenzaamheid moeten kunnen terugtrekken om de Psychologie als Wissenschaft neu zu gründen auf Erfahrung’”. Hij verwees daarmee naar het beroemde boek *Psychologie als Wissenschaft, gegründet auf Erfahrung* dat de grondlegger van de psychologie als zelfstandige wetenschap, J.F. Herbart, in 1824 had geschreven. Van de Geer, die meer wiskundig gericht was, droomde later dat hijzelf toen naast die ‘Erfahrung’ ook de ‘Mathematik’ had genoemd.²²⁹

Soms kregen Chorus’ studenten-medewerkers op die reizen naar en van congressen bizarre taken. Zo vertelde de zoon van Piet Stolker dat zijn vader op zo’n reis geacht werd de schoenen van de professor te poetsen. Stolker sribbelde tegen, en zei dat dat toch niet van een medewerker verwacht kon worden. Chorus antwoordde daarop - ietwat naast de kwestie - “Piet Stolker, poets altijd je schoenen, zodat de wereld ziet waar de aarde ophoudt en jij begint”.²³⁰

Op een van die reizen maakten Chorus en zijn vrouw, die chauffeerde, met Stolker en een andere medewerker een tussenstop ergens in Frankrijk. De volgende ochtend gingen zij verder op weg, waarbij Chorus en zijn vrouw al snel ruzie kregen over niets. Vanop de achterbank zei Stolker toen: “professor, ik geloof dat mevrouw een kopje koffie nodig heeft”. Dat bleek inderdaad hét middel om de ruzie te bezweren. Als goede psychologen bleken deze medewerkers ‘hun’ professor en zijn vrouw dus wél te kennen.

In 1954 werd de bij Rümke gepromoveerde psychiater J. H. van den Berg buitengewoon, en vijf jaar later gewoon hoogleraar, met als leeropdracht de fenomenologische methode en conflictpsychologie. Dat was de eerste benoeming naast Chorus. Ongetwijfeld heeft de laatste gehoopt op een goede samenwerking, maar, hoewel de persoonlijke verstandhouding redelijk was, waren de twee persoonlijkheden te verschillend, wat erop uitliep dat Van den Berg zijn eigen instituut, dat van de conflictpsychologie, inrichtte naast het al bestaande Psychologisch Instituut.²³¹

VI NAAR EN OVER DE GRENZEN DER WETENSCHAP

SOCIALE PSYCHOLOGIE

In die drukke beginjaren in Leiden kwam Chorus ook nog tot publiceren. Omdat hij zich, als enig hoogleraar psychologie in Leiden, wilde bewegen over de volle breedte van het vak, waagde hij zich daarbij ook aan een onderwerp waarmee hij geen praktijkervaring had. In 1953 verscheen zijn *Grondslagen der sociale psychologie*, een kloek handboek van een kleine 600 bladzijden.²³² In het woord vooraf zegt hij dat er in Nederland een grote behoefte bestaat om zich op dit terrein te oriënteren, en dat men op dit gebied in de VS veel verder is gekomen dan in Europa. Hij “wil niet meedoen aan de jacht naar originaliteit waardoor de hedendaagse psychologie vaak gekweld wordt” en zegt te steunen op het werk van een reeks, vooral Amerikaanse, schrijvers. Hij noemt onder anderen de Amerikaanse psychologen Krech en Crutchfield, wier *Theory and problems of social psychology*²³³ ook verplichte leerstof was voor Chorus’ studenten in de richting sociale- en arbeidpsychologie.

De ervaring die Chorus op dit gebied miste probeerde hij te compenseren met het verwerken van een arsenaal aan onderzoeksgegevens. Vooral dus uit de V.S., maar hij gaf speciale aandacht aan Europees en ook Nederlands onderzoek. In de Amerikaanse literatuur van die tijd werd, zoals hij wist, geen aandacht geschenken aan de stand der wetenschap in Europa. Zo haalt hij onderzoeken aan van de Engelse persoonlijkheidspsycholoog H. Eysenck (over de suggestibiliteit van de mens)²³⁴ en diens landgenoot F. Bartlett (over het geheugen),²³⁵ de Duitse filosoof M. Scheler (over sympathie)²³⁶ en de Franse M. Pradines (over mutaties in de persoonlijke ontwikkeling).²³⁷ Hij verwijst ook naar de studies van zijn Amsterdamse oud-collega Geza Révész en diens medewerkster Maria Bos over de invloed van de groep op de prestaties van het individu, en de oratie van zijn Amsterdamse collega J. Koekebakker over groepsdenken.²³⁸

PLAGIAAT

In zijn woord vooraf schrijft Chorus ook te hopen, dat “het feit dat dit werk het eerste in Nederland is, dat het hele terrein der sociale psychologie ... in kaart tracht te brengen, de criticus mild stemme”. Dat bleek niet het geval. Twee Amsterdamse collega’s, H. Duijker en J. Koekebakker, stuurden hem een lijst met dertien passages die hij zonder te citeren zou hebben overgenomen van het genoemde boek van Krech en Crutchfield.

Duijker had kort tevoren in Amsterdam, als opvolger van G. Révész, een

Ch.	Krech.
p. 1.	p. 1.
p. 237	18
p. 238	82
	83
p. 240	p. 84
p. 241	p. 81-86
p. 251	p. 103-104
p. 256	88
420	210
503	244 (216 group)
491	294
492	270
495	275

Chorus → 237
Koekebakker → 238

Notitie Chorus voor gesprek Duijker, Koekebakker op 2-2-1953, met 13 plagiaatpunten.

leeropdracht gekregen waaronder ook de sociale psychologie viel. Koekebakker had nog in Leiden, bij de medische faculteit, toegepaste psychologie gedoceerd, en was sinds kort in Amsterdam buitengewoon hoogleraar groepspsychologie. Zij dreigden hun bevindingen te publiceren in een recensie van het boek. Een gesprek, dat Chorus met hen had op 2 februari 1953, had als resultaat dat Duijker en Koekebakker afzagen van die recensie, mits Chorus zodra mogelijk zou zorgen voor correcte verwijzingen.

Een vergelijking tussen de twee boeken, die is opgenomen in de bijlage, leert dat niet 13 maar liefst 38 passages overgenomen zijn zonder een correcte verwijzing naar de *Theory*. In zes van deze gevallen vermeldt Chorus in een voetnoot “Vgl. Krech en Crutchfield (met de betreffende bladzij)”, maar zo lijkt het alsof hij een vergelijkbare tekst heeft geschre-

ven, terwijl het gaat om door hem letterlijk vertaalde passages. In veertien van de gevallen is er wél verwezen naar ook in de *Theory* aangehaalde wetenschappers, maar heeft Chorus die aanhalingen van Krech en Crutchfield letterlijk vertaald, zodat ook hier plagiaat is gepleegd.

Het is moeilijk te begrijpen, waarom Chorus zo te werk is gegaan. Niemand zou hem hebben kwalijk genomen dat een handboek als de *Grondslagen*, dat -zoals hij in het woord vooraf schreef- steunde op het werk van vooral Amerikaanse schrijvers, veel passages uit het werk van die auteurs zou bevatten. Maar hij wilde zich mogelijk als jong hoogleraar waarmaken, zeker ten opzichte van zijn Leidse collega's die niet altijd veel ophadden met het nieuwe vak van die uit het katholieke Nijmegen overgekomen psycholoog. Ook vond men in die tijd het 'slordig citeren' een minder ernstig vergrijp dan nu het geval is,²³⁹ al dachten Chorus' Amsterdamse collega's er dus anders over. Wel is duidelijk dat hij nog niet genoeg zwaarte had om het grote vakgebied van de sociale psychologie geheel te bestrijken.

Om de sociale psychologie inderdaad in kaart te brengen, moest hij putten uit het vele werk dat in de V.S. op dit gebied was verzet, en daarbij wilde hij kennelijk de voortdurende verwijzingen naar Amerikaanse auteurs vermijden. Zo kwam hij ertoe te denken, dat hij kon volstaan met de vermelding in zijn 'woord vooraf' dat “met name *Theory and problems of social psychology* voor mij qua visie en documentatie van grote betekenis is geweest, in het bijzonder voor hoofdstuk VII en X” (over resp. waarneming/perceptie en het meten van opinies). Inderdaad zijn zeven van de

overgeschreven passages opgenomen in hoofdstuk VII, en zeventien in hoofdstuk X. Maar ook in andere hoofdstukken komen uit de *Theory* overgenomen passages, zonder correcte bronvermelding, voor. Voorts heeft hij duidelijk niet de moeite genomen de aangehaalde werken van andere auteurs zelf te bestuderen. Dat kan te maken hebben met de tijdsdruk die hij zichzelf oplegde, om zijn vak snel in Leiden de status te geven die het verdiende. Hierbij moet ten voordele van Chorus gezegd worden dat hij ook veel auteurs aanhaalt die niet in de *Theory* worden vermeld, bijvoorbeeld omdat het Europese wetenschappers betreft, of omdat hun werken verschenen waren na de publicatie (in 1948) van het boek van Krech en Crutchfield.

Hoewel zijn Amsterdamse collega's dus geen ruchtbaarheid gaven aan de zaak, werd het plagiaat snel bekend bij zijn studenten. Dat lag ook voor de hand, omdat de *Theory* in het Leidse curriculum een verplicht leerboek was. Volgens sommigen ging hij merkbaar gebukt onder het plagiaatsverwijt: hij zou in die tijd zelfs gepoogd hebben in Leuven benoemd te worden.²⁴⁰

Pas in de tweede, herziene druk van *Grondslagen der sociale psychologie*, die in 1959 uitkwam, en tweehonderd bladzijden minder telde, kwam Chorus de met zijn twee critici gemaakte afspraak -grotendeels- na. Hij koos niet voor correcte verwijzingen, maar voor de verwijdering van bijna alle geplagieerde passages. Wat zonder correcte verwijzing bleef, zijn enkele definities, en een passage over 'polls' en 'openend' vragen (zie bijlage). In zijn ijver om geplagieerde stukken te schrappen ging hij wél wat ver: soms zijn stukken zó ingekort dat ze niet meer goed te begrijpen zijn. Hij handhaafde ook, zonder verwijzing, maar wél met het noemen van de betreffende onderzoekers, een passage die een experiment bespreekt over regressie bij frustratie.

Juist die laatste passage wordt voluit, in de oorspronkelijke tekst en in de vertaling van Chorus, aangehaald in het boek *Bedrog in de Nederlandse wetenschap* dat de journalist Frank van Kolf schooten veertig jaar na dato, in 1993, publiceerde. In dat boek krijgt het plagiaat van Chorus een prominente plaats. Volgens Van Kolf schooten had "het jaar 1953 .. een rampjaar kunnen worden voor de vaderlandse psychologie als een (veel) omvangrijk(er) geval van ontbrekende bronvermelding in de openbaarheid was gekomen". Hij doelt met die zin - die wat overtrokken lijkt in het licht van latere plagiaats- en fraudezaken zoals die van Diekstra²⁴¹ en Stapel²⁴² - op Chorus' plagiaat.

Van Kolf schooten haalt daarin ook een brief aan die Chorus hem ter verduidelijking schreef. Chorus was toen bejaard, en had te kampen met een beginnende dementie. Hij schreef in die brief dat hij zijn twee collega's had kunnen "overtuigen dat op vijf van die (dertien) plekken de auteurs in de tekst duidelijk vermeld werden, zodat noten beneden niet noodzakelijk waren. Op zeven plaatsen ontbraken

inderdaad noten waar ze hadden moeten staan; die noten bleken ook in mijn type-script aanwezig te zijn”.²⁴³ Hij kon echter geen bewijs geven van zijn stelling dat dat niet aan hem, maar aan de drukker had gelegen. Bovendien was er, zoals we nu weten, in het werk van Chorus veel meer plagiaat aan te treffen dan de door Van Kolfshoeten genoemde passages.

HET GERUCHT

Inhoudelijk is *Grondslagen der sociale psychologie* een leerboek, waarin de structuur wat overwoekerd wordt door de vele voorbeelden en anekdotes die Chorus vermeldt. Het meest oorspronkelijke is het hoofdstuk VIII over het gerucht. Hij behandelt daarin de snelle verspreiding van geruchten, aan de hand van een casus over ‘Dolle Dinsdag’.²⁴⁴ Op die dag in de Tweede Wereldoorlog, 5 september 1944, bereikten de geallieerden in een snelle opmars Antwerpen. Duitsers en N.S.B.-ers sloegen in heel het bezette Nederland op de vlucht. Berichten deden de ronde dat de geallieerden al veel verder waren. Een medewerker van Chorus, A. Buma, had uitgewerkt hoe snel die geruchten zich verspreidden, en hoe ver de geallieerden volgens die geruchten gevorderd waren. Dat deed Buma aan de hand van krantenberichten, de illegale pers, de gegevens van een enquête na de oorlog en mondelinge interviews. De verst gaande meldingen hadden de geallieerden gesignaleerd in Drenthe en Den Helder.

Chorus geeft in dit hoofdstuk ook een interessante aanvulling op de door de Amerikaanse psychologen Gordon Allport en Leo Postman in 1948 ontwikkelde ‘Law of Rumor’.²⁴⁵ Die zegt dat de intensiteit van de geruchtenstroom (*Rumor*) afhangt van het belang van het onderwerp (*importance*), vermenigvuldigd met de dubbelzinnigheid van het gegeven (*ambiguity*). In een formule uitgedrukt: $R \sim i \times a$.

Als één van die beide factoren naar nul daalt, dus als het onderwerp geen belang heeft, of zonneklaar is, ontstaat er geen gerucht. Chorus vindt dat de ontvankelijkheid van het individu voor geruchten óók een belangrijke rol speelt. Mensen met kritische zin zullen minder vatbaar zijn voor het gerucht, omdat ze zowel het belang van het onderwerp als de dubbelzinnigheid van het gegeven beter kunnen inschatten. Hij stelt dus voor de formule aan te vullen met de factor kritische zin (*critical sense*), die omgekeerd evenredig is, omdat hij remmend werkt op de twee andere factoren (met meer kritische zin dus minder kans op geruchtvorming). De formule wordt dus: $R \sim i \times a \times 1/c$.

Daarover schreef hij ook een artikel in het Amerikaanse *Journal of Abnormal and Social Psychology*, een van de weinige artikelen die hij in het Engels publiceerde. Dit artikel werd, ook omdat het in het Engels was gepubliceerd, vaak geciteerd door buitenlandse vakgenoten.²⁴⁶

Zijn interessante stelling zou nog aan waarde hebben gewonnen als ze was gebaseerd op empirisch onderzoek. Aardig is wél dat Chorus ook in dit geval trouw bleef aan zijn principes, en met de aanvulling van het subjectieve element ‘kritische zin’ - die immers voor elk individu anders is - de algemene gelding van deze psychologische ‘wet’ relativeerde. Hij bleef ervan overtuigd dat wetmatigheden niet kunnen gelden voor de bestudering van zoiets veelzijdigs als de mens. Chorus’ toevoeging aan de Law of Rumor lijkt in deze tijden van het twitteren van *fake news* nog aan waarde te winnen.

LE SYMBOLISME DE L’AMOUR

Zoals hij al liet blijken in zijn *Grondslagen der sociale psychologie* had Chorus niet veel op met het zoeken naar psychologische wetmatigheden die op de mens van toepassing zijn. Hij vond dat een praktiserend psycholoog vooral mensenkennis moest hebben. In zijn visie kon juist de literatuur, en in het bijzonder de (auto-) biografie helpen de aard van de mens in kaart te brengen.

In de jaren vijftig begon Chorus met een wetenschappelijke uitwerking van zijn ideeën over het verwerven van die mensenkennis. Hij koos daarbij positie tussen de in Nederland heersende fenomenologische benadering en de ‘objectieve methoden’ van de experimentele psychologie.

In een brief aan zijn pasbenoemde Amsterdamse collega Adriaan de Groot schreef hij: “Er moet een dam opgeworpen worden tegen het voortwoekerend irrationalisme in de psychologie, tegen de mensen die denken en handelen alsof de mens alleen maar een projecterend wezen ware in plaats van een wezen dat primair iets doet. ... De strijd van een rationalisme dat het a-rationele binnen zijn juiste grenzen weet te waarderen, lijkt me op het ogenblik aangewezen. De “unieke” persoonlijkheid is nooit te vatten ... er blijft altijd een kern-mysterie. Voorzover dit mysterie zich mundaniseert – zich gedraagt kortom – is de psychologie als wetenschap mogelijk en noodzakelijk”²⁴⁷.

De ervaring die hij had opgedaan in zijn jaren bij het Nijmeegs Paedologisch Instituut, en vervolgens in de vooral op school- en beroepskeuze gerichte praktijk, die hij vanaf 1945 uitoefende, vulde hij aan met de mensenkennis die zijn grote belangstelling voor literatuur hem had bijgebracht.

Een eerste blik van die belangstelling gaf Chorus in een lezing voor

Europees congres katholieke gedragswetenschappers in Amersfoort rechts vooraan, met o.a. Jan van Susante achter links tussen twee geestelijken.

een groep van Europese katholieke psychiaters, psychologen en moraaltheologen, die in 1952 congresseerde in Amersfoort. Zijn betoog, met als titel 'Le symbolisme de l'amour'²⁴⁸ spitste zich toe op het verschil tussen het rationele denken, dat geen ruimte laat voor emoties, en 'les raisons du coeur' in de zin van Blaise Pascal, met inbegrip van het veel oudere magische denken, dat zich uitdrukt in beelden en symbolen.

Volgens Chorus balanceert ons wezen tussen die twee polen. De rationele wetenschap heeft als doel de dubbelzinnigheid uit te schakelen die het gebruik van symbolen juist wil omvatten. Wij gebruiken symbolen als wij iets liever willen uitdrukken, dan analyseren of bewijzen. In het symbolisme van de liefde komt de gelaagdheid van het bestaan tot uitdrukking. Als voorbeeld noemt hij het Bijbelse Hooglied, dat gaat over aardse, maar ook geestelijke en mystieke liefde. Hij beschreef daarbij een geval uit zijn Nijmeegse praktijkjaren, waarin hij zich ook met klinische psychologie bezighield. Het ging om een getrouwde vrouw van een jaar of dertig die ongelukkig getrouwd is, en niet meer in staat tot gemeenschap met haar man. Ze wordt geremd door steeds terugkerende dromen waarin obstakels zoals een agressieve hond haar beletten de trap in een mooi huis op te gaan.

Na enige gesprekken kwam Chorus tot de volgende uitleg: het huis is haar seksuele leven, en het opgaan van de trap de lichamelijke gemeenschap die steeds wordt vrijdeld. De hond blijkt haar man te zijn, die inderdaad gewelddadig optreedt bij het seksueel contact. Maar er is een tweede laag, waarbij het huis symbool is van haar huwelijk, en de trap de weg naar de ontplooiing ervan. Haar man frustreert die ontplooiing, en haar hoge verwachting van het huwelijk wordt beschaamd. Er blijkt zelfs een derde niveau te zijn. De vrouw heeft door haar ongelukkig huwelijk haar Godsvertrouwen verloren, omdat God toeliet dat haar huwelijksideaal teloor ging. Zo wordt het huis het menselijk leven, en de trap de opgang naar God. De hond, symbool van brute dierlijkheid, verspert die weg. Na deze uitleg, die hij ook kon bespreken met haar man, was er een basis voor een weer dragelijk huwelijk.

Chorus concludeerde dat vooral de liefdessymboliek op verschillende niveaus speelt, en een hiërarchie kent van aards tot spiritueel, zoals dat geldt voor de mens als geheel. Hij vond dat het interpreteren van zoiets onsamenhangends als de droom, alleen zin heeft wanneer die droom zich voortdurend herhaalt. Freud brengt in zijn droomduiding symbolen "terug tot mechanische wegwijzers die vrijwel steeds naar seksuele ingrediënten verwijzen.". Toch bleek dat het seksuele ook in zijn aangehaalde geval van de hond en de trap een hoofdrol speelde. Bij zijn voordracht nam hij ook zijn eerder genoemde Amsterdamse collega De Groot op de korrel. Deze had een interpretatie van de om Sinterklaas geweven legenden neergeschreven (de zak en de roe; de schoorsteen waarin Zwarte Piet afdaalt,

enzovoorts),²⁴⁹ die volgens Chorus neerkwam op het reduceren van symbolen tot het seksuele en mechanische.

Overigens bleven katholieke psychotherapeuten in die jaren worstelen met de kerkelijke moraaltheologie. Dat bleek nog maar eens toen het congres van 1952 in Amersfoort over psychotherapie het jaar daarop een vervolg kreeg in Rome. Bij die gelegenheid hield Paus Pius XII een toespraak waarin hij zich keerde tegen het gebruik van de psychoanalyse. Chorus was erbij: hij hield een - ongepubliceerd - betoog over de rol die verandering van de omgeving speelt bij de behandeling van patiënten. Het gezelschap werd bij die gelegenheid door de Paus in audiëntie ontvangen.

De stellingname van Pius XII had gevolgen voor de Nijmeegse universiteit, waaraan een discussie woedde tussen moraaltheologen, psychiaters en psychologen over de opvattingen van psychiater Anna Terruwe. In een dissertatie, waarop zij in 1949 was gepromoveerd bij Carp, had zij gepoogd de freudiaanse verdringingstheorie te verzoenen met de thomistische leer van strevingen en passies. Chorus had dit proefschrift al eerder afgekraakt omdat zij het thomisme naar zijn mening verkeerd had begrepen.²⁵⁰ Terruwes inspirator W. Duynstee werd als gevolg van ingrijpen van het Vaticaan in 1957 naar Rome verbannen, en geestelijken werd verboden in therapie te gaan bij Anna Terruwe.²⁵¹

‘GEWONE’ PSYCHOLOGIE

Enkele jaren later, in 1954, zette Chorus zijn visie op de psychologie uiteen in een referaat voor het Thijmgenootschap over de empirische psychologie.²⁵² Daarbij moet bedacht worden dat hij en zijn tijdgenoten empirische psychologie zagen als een psychologie die op de praktijk is gebaseerd, en niet bespiegelend-theoretisch blijft, zoals de uit de filosofie voortgekomen psychologie dat aanvankelijk was. Tegenwoordig wordt de term ‘empirisch-analytische psychologie’ gebruikt, om daarmee aan te geven dat de praktijkgegevens die je voor een onderzoek gebruikt zo exact mogelijk, liefs met behulp van statistiek, worden geanalyseerd.²⁵³

Bij het beschrijven van de geschiedenis van de psychologie stelde hij, dat de steeds weer optredende drang de psychologie een natuurwetenschappelijke status te geven, leidt tot het vastleggen van psychologische wetten die in de praktijk tekortschieten. Hij legde uit dat de psychologie als menswetenschap “natuurwetenschappelijke aspecten heeft, maar nog meer geesteswetenschappelijk van aard is. Juist omdat het over het specifiek-menselijke gaat, speelt de wijsgerige visie van de beoefenaar een doorslaggevende rol”. Omdat de mens niet geheel gedetermineerd is, maar ten dele vrij, is zijn gedrag onvoorspelbaar, en kan een wetmatigheid die voor groepen mensen opgaat, in de individuele gevallen die de psycholoog heeft te behandelen, de plank misslaan.

Zijn literaire benadering komt in het referaat tot uiting als hij zegt, dat de psychologie van Augustinus in zijn *Confessiones*, of van Pascal in zijn *Pensées* zoveel rijker is dan die van psychologen als Wundt, die geen wetenschap van de mens bedreef, maar “een scheikunde van de elementen waaruit de mens opgebouwd gedacht kan worden”. Chorus vergat voor het gemak dat Wundt ook veel had geschreven over cultuurpsychologische onderwerpen.

In 1960, bij de herdenking van 25 jaar hoogleraarschap van zijn leermeester Rutten, zette Chorus in zijn feestrede de puntjes op de i.²⁵⁴ Hij preciseerde wat hij onder de ‘gewone psychologie’ verstaat, die Rutten zo aan het hart lag. De psychologie moet zeker empirisch zijn, en het gewone leven als uitgangspunt nemen. Maar het mag niet gaan om een laboratorium-werkelijkheid, die bekeken wordt met “een verblind oog, dat alleen maar door een zo en zo geslepen bril *zijn* werkelijkheid zien wil”. Voor hem moet de psycholoog gaan naar “de blinden, de doven, de b.l.o.-leerlingen, de gewone kinderen ..., de mijnwerker” (over wie Rutten een studie had verricht), om hun reële problemen te behandelen. Hiermee markeerde hij nog eens duidelijk zijn positie in de wetenschap als op de praktijk gerichte psycholoog, in de voetsporen van Rutten.

KARAKTERKUNDE

Kwam ‘le symbolisme de l’amour’ nog dichtbij de filosofische aanpak van de fenomenologen, in een publicatie aan het eind van de jaren vijftig koos Chorus voor een meer concreet uitgangspunt, dat gericht was op het verwerven van mensenkennis. Begin 1958 werkte hij zijn visie daarop uit in zijn *Inleiding in de empirische karakterkunde*. Met dit boek zette hij een belangrijke stap op het terrein van de persoonlijkheidspsychologie, waaraan hij zijn wetenschappelijk werk vooral zou gaan wijden. Zoals hijzelf later schreef: “Vooraf door het onderwijs in de diverse sectoren van de psychologie kwam ik ... tot het inzicht dat hier nog weinig stabiele onderzoeksresultaten verkregen waren.”²⁵⁵

Chorus had zijn gedachten over het gebruik van persoonlijkheidstests al in 1949 ontvouwd op het IXth Congress of Applied Psychology, dat dat jaar in Bern werd gehouden. Hij betoogde daar dat de bestaande persoonlijkheidstests - in de vorm van vragenlijsten, gedragsschalen en projectietests -²⁵⁶ tekortschieten. Zij proberen de persoonlijkheid in kaart te brengen door het meten van een specifieke situatie, die niet per se representatief is. Bovendien verwaarlozen zij het effect dat de afnemer van de test heeft op de geteste persoon. Hij stelde voor, meer dan één testafnemer in te zetten, en de kennis van de karakterkunde te verbeteren. Chorus vond ook dat intelligentietests hun nut hebben, omdat, volgens hem, de persoonlijkheid vooral bepaald wordt door de manier waarop de onderzochte persoon zijn capaciteiten gebruikt.

In het boek koos Chorus niet voor een afgerond theoretisch systeem van geconstrueerde mensbeelden, zoals geleerden als Ludwig Klages dat omstreeks de eeuwwisseling hadden opgezet.²⁵⁷ Hij wilde juist aangeven hoe de empirie, de ‘geordende ervaring’, ons kan leren, karakters te begrijpen. Daarbij gebruikte hij de typologie die Heymans in 1908 had ontwikkeld.²⁵⁸ Die typologie hanteerde drie dimensies, gaande van actief naar niet-actief; van emotioneel naar niet-emotioneel; en van primair naar secundair - een psychologische dimensie die kort tevoren was ontwikkeld door Otto Gross²⁵⁹. Aldus kwam Heymans tot acht basistypen, waarvoor hij, wat verwarrend, deels benamingen gebruikte uit de antieke temperamentsleer van Galenus.²⁶⁰ Het ging om de sanguïnische, cholerische, en flegmatieke, en voorts de gepassioneerde, nerveuze, sentimentele, apathische en amorfe mens. Een kubus met acht hoekpunten - voor elk basistype één - bracht het dimensionele van Heymans’ systeem in kaart: binnen die kubus vond iedere persoonlijkheid haar plek.

Dat lijkt erg geconstrueerd, maar Heymans had zijn systeem opgetrokken op basis van een enquête bij 3000 artsen (waarop hij 400 antwoorden ontving), met in totaal bijna 2500 karakterbeschrijvingen van hun contactpersonen. Bovendien had hij er biografisch materiaal van 110 personen aan gekoppeld. Zo kon zijn karakterleer volgens Chorus met recht empirisch genoemd worden. Maar, zoals Chorus uitlegt, Heymans’ typologie beschreef niet zozeer het karakter, of de persoonlijkheid, van de mens, als wel diens temperament. Het temperament is ‘de door aanleg bepaalde grondslag van het menselijk gedrag’; het karakter is daarop gebaseerd, maar verworven, en afhankelijk van milieu, ervaring en vorming.²⁶¹ Hij vindt ook dat de dimensie ‘emotionaleiteit’ te vaag is, en dat vooral deze dimensie, samen met de ‘actieve’ dimensie, moet aangevuld worden met de ‘gevoelskleur’, die de al of niet optimistische aard van de persoon aangeeft.²⁶²

In de laatste vier hoofdstukken komt Chorus toe aan wat hij ‘de karakterbovenbouw’ noemt. Hij maakt een wat vaag onderscheid tussen ‘gezindheid’, een verworven karaktertrek die de mens in een bepaalde richting stuurt, en ‘sentiment’, dat het karakter bepaalt, en soms beheerst. Als voorbeeld van sentimenten noemt hij de kardinale deugden, zoals die al door Aristoteles zijn uitgewerkt, en de hoofdzonden die het Christendom eraan toevoegde.²⁶³ Zichzelf getrouw stelt Chorus, dat het de wil is, die het karakter zijn doelgerichtheid geeft. Hij behandelt ook enkele begrippen die inwerken op het karakter, zoals begaafdheid, en de aan de dieptepsychologie ontleende verdringing, compensatie, projectie en identificatie. Tenslotte: karaktervorming is een proces, waarbij het van je temperament afhangt hoeveel tijd dat proces vergt.

In april 1958 mocht Chorus zijn kijk op de menselijke types op het nog jonge medium van de TV toelichten, in het KRO-programma ‘Vademecum’. Hij werd er

In het TV-programma *Vademecum* van de KRO met Jan-Willem Hofstra, april 1958.

geïnterviewd door de televisiejournalist Jan-Willem Hofstra, die vanwege zijn “brede kennis op toneel- en operagebied” was aangetrokken door de KRO als dramaturg, maar op alle terreinen werd ingezet.²⁶⁴ De interviewer bleek die avond overigens even zenuwachtig als zijn gesprekspartner.

DE EVANGELISTEN

Later dat jaar publiceerde Chorus *De vier evangelisten als menselijke typen*. Dit is een psychologische studie over de evangelisten, waarin hij zijn theologische scholing gebruikte, en een eerste vingeroefening maakte voor zijn latere biografische studies.²⁶⁵ Hij onderscheidt daarin de evangelisten naar hun ‘natuur’, en gebruikt daarvoor de typologie van Heymans. In het boek stelt en illustreert hij vervolgens dat Marcus, met het kortste evangelie, het meest heeft van een cholericus. De systematische maar wat saaie Mattheüs is een flegmaticus en de mysticus Johannes is het type van een gepassioneerde.

De meeste plaats ruimt Chorus in voor Lucas, die met de alleen bij hem voorkomende parabels van de verloren zoon en de barmhartige Samaritaan, en het verhaal van de Emmaüsgangers, ervan blijk geeft, de meest gevoelige van de evangelisten te zijn. “Lukas is het type van de sentimentele mens, secundair, gevoelig, niet energiek, maar door Christus tot optimisme gewekt. En zo is hij geworden tot de psycholoog onder de Evangelisten, de fijne opmerker van de menselijke betrekkingen en ontmoetingen, en hun beschrijver.”²⁶⁶

Het boekje kreeg veel bijval, en werd vooral in de Christelijke pers uitgebreid gereценсеerd. Maar er was ook kritiek op het voegen van de Evangelisten in Heymans’ typologie, en een theoloog merkte op dat het Johannes-evangelie volgens modern Bijbelonderzoek aan een groep rond die apostel, en niet alleen aan de persoon Johannes kon worden toegeschreven.²⁶⁷ Enkele jaren later verscheen een Duitse vertaling, en een tweede druk.²⁶⁸

ONTWIKKELINGSPSYCHOLOGIE

Het jaar daarop werkte Chorus zijn ideeën over het verwerven van mensenkennis verder uit in de *Psychologie van de menselijke levensloop*. Daarin verlegt hij zijn aandacht van de statische karakterkunde naar de meer dynamisch gerichte ontwikkelingspsychologie. Chorus beperkt zich daarbij niet tot de periode waarin kinderen opgroeien tot volwassenen, wat traditioneel het onderwerp van

ontwikkelingspsychologie is, maar richt zich op de hele menselijke levensloop. Hij noemt zijn boek daarbij een inleiding, “in het licht van de biografische methode”.²⁶⁹ In de biografie zag hij een “voor de psycholoog voorbeeldige wijze om de mens in zijn totaliteit uit te beelden”: de biografische methode richt zich immers op het ontwikkelingsproces van de beschreven persoon. Hij bespreekt de fasen die de biologische en psychische ontwikkeling van de mens doormaakt, aan de hand van een in 1933 door de Weense psychologe Charlotte Bühler gemaakte indeling, die later werd uitgewerkt door Chorus’ Utrechtse leermeester Rümke.²⁷⁰

Ook behandelt hij de vraag in hoeverre erfelijkheid bepalend is voor de psychische ontwikkeling. Zijn visie op het onderzoek van tweelingen, die immers - zeker als ze eeneiig zijn - een gelijke erfelijke aanleg hebben, is interessant, omdat Chorus sinds eind 1951 kon putten uit eigen ervaring: zijn jongste dochters Laura en Lidwien, die toen het gezin volledig maakten, zijn een eeneiige tweeling. Hij merkt in het voetspoor van veel voorgangers op, dat het moeilijk blijft te onderscheiden tussen wat kinderen hebben geërfd, en wat ze meenemen uit hun milieu. In de meeste gevallen groeien tweelingen immers op in hetzelfde milieu. Ook stelt hij vast dat een-eiige tweelingen sterk met elkaar verbonden zijn, en veel van elkaar overnemen. Bovendien legt de omgeving vaak gelijke maatstaven voor ze aan.

Januari 1952 met tweelingdochter Laura.

Waar hij een observatie had kunnen maken die gebaseerd was op eigen ervaring, beperkt hij zich tot de opmerking dat “er ook unieke genoegens aan het tweeling-zijn verbonden blijken”.²⁷¹ Dat had meer kunnen zijn, omdat het duidelijk was, dat er verschillen tussen die twee waren. Verschillen die van belang konden zijn voor het vraagstuk erfelijkheid versus omgeving. Zo koos de éne van zijn tweelingdochters later voor een intellectuele richting; de andere voor een artistieke.

Ook later gebruikte Chorus overigens zijn thuis opgedane ervaring zelden of niet als hij over tweelingen schreef. Op een congres in 1971 van de ‘Vereniging voor tweelingen’ stelde hij dat tweelingen vaak een moeilijke start hebben. Zij zijn dikwijls te vroeg geboren, en kampen met een vertraagd ik-besef omdat hun omgeving geneigd is ze als eenheid op te voeden. Daarom pleitte hij ervoor, ze niet naar dezelfde school te sturen. Ook was het beter ze verschillende beroepen te doen kiezen.²⁷²

Vervolgens bespreekt Chorus in *Psychologie van de menselijke levensloop* enkele factoren die de levensloop kunnen bepalen, zoals de bestemming die mensen vanuit hun gevoel menen te hebben. Hij ziet die, in navolging van Rümke, als deel van een rijpingsproces. Zonder dat gevoel van bestemming zal de mens, zeker op latere leeftijd, onvrede krijgen. Een andere factor is de keuzevrijheid, en de wil om iets van het leven te maken. Daarbij zet hij verstrooiing tegenover fixering: mensen die niet kunnen kiezen waarop ze hun begaafdheid concentreren, naast mensen die zich te eenzijdig richten op één doel, waardoor ze fanatici kunnen worden.

Driften spelen volgens hem een grote rol in de ontwikkeling van de persoon, maar zij kunnen niet verengd worden tot het libido en de doodsdrijf die de psychoanalytici centraal stellen. Naast de primaire drang om directe behoeften te bevredigen geeft hij de drang tot zelfontplooiing een belangrijke plaats. Chorus ziet de puberteit als een omslagpunt, een crisis in de ontwikkeling; hij herhaalt zijn eerdere visie²⁷³ dat niet de eerste kinderjaren maar de puberteit de belangrijkste vormende periode is van de menselijke levensloop.

NAAR EEN DYNAMISCHE TYPOLOGIE

In de laatste hoofdstukken van het boek komt hij ertoe, de ontwikkelingspsychologie te enten op de typologie van Heymans: “Het kan toch moeilijk aanvaard worden dat deze typen alleen *statische* grootheden zouden zijn: als ze de mensen werkelijk differentiëren, moeten ze dat ook doen voor hun ontwikkeling. Het feit dat men deze uitwerking nooit ondernomen heeft, is geen reden om het nu niet voor het eerst te beproeven”.²⁷⁴ Om de stap van een bepaald temperamentstype naar de ontwikkeling van een karakter te maken ziet hij twee mogelijkheden: een ‘longitudinale’ studie waarbij een aantal individuen van dat type over de jaren heen gevolgd wordt, of de al genoemde biografische methode. Hij kiest voor de laatste, niet alleen om jarenlang onderzoek te vermijden, maar ook omdat men in goede biografieën menselijke typen en hun ontwikkeling in de tijd, in hun meest uitgesproken vorm, beschreven ziet.

Chorus rondt het boek af met het beschrijven van ontwikkelingstypen op grond van Heymans’ temperamentstypen. Hij plaatst vijf bekende sanguinici (de staatslieden Talleyrand en Metternich, Henri IV, de filosoof Francis Bacon en de Duitse bioloog Ernst Haeckel) en flegmatici (de staatslieden Thorbecke, Washington en Wellington, de Schotse filosoof David Hume en Darwin) tegenover elkaar: zij zijn alleen op de dimensie primair / secundair elkaars tegenpolen. Vervolgens meet hij ze af op de wilkenmerken volharding, zelfbeheersing, besluitvaardigheid en initiatief, en concludeert dat de sanguinici meer een drang tot actie hebben, en de flegmatici meer overlegd en doelbewust te werk gaan. Ook de levenscurve is verschillend: de

flegmaticus is vaak een laatbloeiër, terwijl de beschreven sanguinici al vroeg hun talenten laten zien. Aan het eind van zijn leven overschouwt de flegmaticus zijn voltooide leven, waar een sanguinicus eerder verrast wordt door de dood.

Ook bij het tegenover elkaar stellen van andere temperamentstypen is Chorus' conclusie dat op basis van die temperamenten duidelijk verschillende persoonsontwikkelingen te verwachten zijn.

Zo kunnen zij "houvast geven aan de diagnostiek in de adviespraktijk voor studie- en beroepskeuze.... Veel van wat op grond van 'intuïtie' en 'ervaring' wordt aanbevolen berust mijns inziens op een ongeformuleerde ontwikkelingstypologie..." besluit hij.

Psychologie van de menselijke levensloop kreeg positieve recensies, waaronder één van de arts en psycholoog N. Beets, die bij Langeveld in Utrecht was gepromoveerd, en eind 1961 buitengewoon hoogleraar psychodiagnostiek werd bij Chorus.²⁷⁵ Diens keuze voor een indeling van levensloop-trajecten op basis van een typologie vond overigens geen navolging, al is het temperament zeker een levensloop bepalend element dat een voorspellende waarde heeft. Het probleem verschuift alleen, omdat het niet zo eenvoudig is om de bestudeerde mens onder te brengen in het typologisch stelsel van Heymans.

Daarnaast zijn er natuurlijk veel andere elementen die invloed hebben op de levensloop, die maken dat iemand als Gerrit Breeuwsma, in zijn handboek *De constructie van de levensloop* moest vaststellen dat de individuele levensloop moet worden opgevat als een dynamisch en onvoorspelbaar proces.²⁷⁶ Hij komt tot deze conclusie na een betoog waarin hij onderscheid maakt tussen de ontwikkelingspsychologie die de groei naar volwassenheid registreert en psychologie van de levensloop die het gehele leven bestudeert (344). De laatste is minder voorspelbaar; het toeval speelt er een grotere rol. Breeuwsma stelt vast dat de klassieke ontwikkelingstheorieën retrospectief zijn en bepleit een prospectieve benadering die meer ruimte laat voor interindividuele variatie (350). Naast een strikt theoretische benadering van de levensloop ziet Breeuwsma ruimte voor een biografische aanpak, overigens zonder de biografische methode van Chorus te noemen (336). Met de biografie haal je wel een retrospectief element binnen in een prospectieve beoordeling van de levensloop, aldus Breeuwsma (352).

DE TOEKOMST VAN DE PSYCHOLOGIE

Nu hij zijn kijk op het karakter en de psychische ontwikkeling van de mens had vastgelegd, wilde Chorus zijn ideeën over de gang van de psychologie als geheel weergeven. In 1960 schreef hij twee artikelen daarover. Het eerste artikel was een actualisering van het eerder besproken referaat dat hij zes jaar daarvoor had

gehouden voor het Thijmgenootschap. In ‘Wijsgerige en nationale krachtlijnen in de ontwikkeling van de psychologie’²⁷⁷ behandelde hij schematisch het “lange verleden, maar de korte geschiedenis” van de psychologie.

Hij wees op de (toen nog) nationaal en per taalgebied verschillende benaderingen van de psychologie, en haalde met genoegen de Britse filosoof Bertand Russell aan, die in zijn *Outline of philosophy* over de behavioristen en hun dierproeven het volgende zei: “One may say broadly that all the animals that have been carefully observed, have behaved so as to confirm the philosophy in which the observer believed before his observations began. Nay, more, they have all displayed the national characteristics of the observer. Animals observed by Americans rush about frantically, with an incredible display of hustle and pep, and at last achieve the desired result by chance. Animals observed by Germans sit still and think, and at last evolve the solution out of their inner consciousness”²⁷⁸

Maar het ging Chorus er vooral om, dat die nationale scholen aantonen dat de psychologie niet kan worden geschoeid op de leest van de natuurwetenschappen. Voor de laatste geldt immers dat de natuurwetten die zij formuleren internationaal dezelfde zijn: er is geen ‘Duitse’ naast een ‘Amerikaanse’ scheikunde. Bij de psychologie is er ook geen “rechtlijnige voortgang als bij de natuurwetenschap: daarvoor zijn de filosofie en het mensbeeld, die achter elke psychologie schuilgaan, te belangrijk”.

Chorus vond dat de psychologie van de persoonlijkheid het begon te winnen van de psychologie der processen, indrukken, gedragingen en driften, en verwees daarvoor naar wetenschappers als Stern, Ph. Kohnstamm en G. Allport. Binnen de psychologie zag hij een integratie van “dieptepsychologische gezichtspunten en van de fenomenologie”. De empirische psychologie moet haar filosofische wortels niet vergeten, maar zal moeten uitgaan van de “reële en concrete menselijke bestaanswijze; niet dus van het geïsoleerde ... individu”. Dat schreef hij in een tijd dat de fenomenologische benadering in Nederland nog centraal stond. Hij kon niet voorzien hoe snel dat in de jaren zestig zou veranderen.

In zijn tweede artikel, getiteld ‘de psychologie van de toekomst’,²⁷⁹ ging hij verder in op de eigen aard van een wetenschap als de psychologie. Dat artikel schreef hij op verzoek van de ‘psychologische faculteit der Leidse studenten’,²⁸⁰ die haar eerste lustrum markeerde met een bundel opstellen over de toekomst van de psychologie. Dertien vaderlandse wetenschappers, onder wie de hoogleraren Van den Berg, Duijker en Koekebakker, droegen bij aan die bundel.

Chorus stelt in zijn bijdrage, dat de psychologie zozeer is gebonden aan het menselijk zelfinzicht, dat vooruitgang in deze wetenschap “slechts van zeer betrekkelijke en nooit van wezenlijke aard is”. Ieder moet immers individueel, op grond

Oprichtingsbijeenkomst studentenfaculteit psychologie Leiden (1955) met Herma en An Salomonson (links); Piet Stolker (tweede links).

van zelfkennis en eigen ervaring, tot psychologisch inzicht komen. Het gebruik van die kennis is eerder een kunst dan een wetenschap, vindt hij. Natuurlijk moet ook die kunst worden geleerd, voortbouwend op de ervaringen uit het verleden. In de praktijk ziet hij een steeds groeiende vraag naar psychologisch inzicht. De groei van de techniek vraagt om hulp aan mensen die in een “voortdurende aanpas-

singscrisis verkeren”; sociale verschuivingen zullen vragen om meer kennis van de sociale psychologie. Chorus betoont zich een regelrechte cultuurpessimist als hij eraan toevoegt, dat er, doordat steeds meer ‘marginale’ mensen in leven blijven, ook meer klinische psychologie-kunde nodig is. Door het kleiner worden van de gezinnen, en de grotere luxe, zullen meer ongedisciplineerde mensen opgroeien, aan wie de ontwikkelingspsychologie hulp moet bieden. Tenslotte zal de psychologie “de grote taak hebben om het leven, dat steeds kunstmatiger en gemechaniseerd wordt, leefbaar te maken”.

Interessant is het artikel dat de toen beginnende wetenschapper P.J. van Strien in dezelfde bundel schreef. Hij heeft het over drie niveaus van bestudering van het innerlijk: dat van de naïeve beschouwing, die iedereen in het beoordelen van de medemens hanteert; vervolgens, vanaf de 18de eeuw, het willen begrijpen van het innerlijk van de mens; en tenslotte, sinds de laatste eeuw, het scheppen van een derde innerlijk door het meten (bijvoorbeeld met behulp van tests), waarbij “de statistische relatie een voldoende waarborg is, veiliger zelfs dan een begrijpelijke (relatie)”. Hij zegt daarbij dat het “van misplaatste romantiek zou getuigen de resultaten van de psychologie van het tweede en derde innerlijk te willen negeren, om terug te keren naar ‘de gezonde alledaagse mensenkennis’”. Helaas was er geen daarop volgende discussie over de bijdragen aan die bundel, waarbij ‘de psychologie als kunst’ van Chorus tegenover ‘het derde innerlijk van het meten’ van Van Strien had kunnen worden gesteld...

AMERIKA

Chorus had moeite met de groeiende invloed van de Amerikaanse visie op zijn vak. Voor psychologen als William James en Gordon Allport had hij veel respect, en dat gold zeker ook voor Duitse joden die voor de oorlog waren gevlucht naar de V.S., zoals Kurt Lewin, Wilhelm Stern en Karl en Charlotte Bühler. In zijn studietijd was de Duitse psychologie dominant, en het werk van de drie laatstgenoemden stond in Nijmegen op de lijst van de te bestuderen boeken. Maar hun vertrek luidde een periode in, waarin de Amerikaanse psychologie domineerde.

In de V.S. waren in de Eerste Wereldoorlog praktijkgerichte tests ontwikkeld, zoals de Army Alpha- en Beta tests, die massaal gebruikt konden worden om soldaten te selecteren. Lewis Terman had de Binet-test geschikt gemaakt voor gebruik bij school- en beroepskeuze. Daarnaast poogden de behavioristen als voortrekkers van de experimentele psychologie het gedrag te bestuderen met behulp van dierproeven. Met de laatste groep had Chorus -zoals we weten- weinig op. Maar in en na de Tweede Wereldoorlog werd het werkveld van de Amerikaanse psychologie enorm vergroot. Vooral in de sociale psychologie waren coryfeeën als G. Allport en Lewin toonaangevend, en de differentiële psychologie, die zich richt op de verschillen tussen mensen en groepen van mensen, en waarvoor Chorus grote belangstelling had, was hoofdzakelijk ontwikkeld door mensen als Stern en R.B. Cattell.

Bovendien zette de Amerikaanse overheid een krachtig offensief in om 'haar' wetenschap in Europa aan de man te brengen. Dat gebeurde met uitnodigingen voor Sabbaticals aan wetenschappers zoals A.D. de Groot, en later Chorus' leerlingen Van de Geer, Van Meel en Jaspars; het deelnemen aan Europese congressen; het geven van gastcolleges door Amerikaanse psychologen; en het verstrekken van Fulbright-beurzen aan veelbelovende Europese studenten en aankomende wetenschappers. In zijn artikel 'A Chorus Line' geeft Willem Heiser daarvan een mooi overzicht.²⁸¹ Dat Amerikaanse offensief sloeg aan, mede omdat Europa, en zeker ook Nederland, tot diep in de jaren zestig de voorkeur bleef geven aan een fenomenologische aanpak, die verzandde in filosofische bespiegelingen.

Chorus volgde de Amerikaanse ontwikkelingen op de voet, maar trok zelf nooit naar de V.S. om poolshoogte te nemen. Hij vond dat men er vele initiatieven nam, maar "wezenlijk nieuwe gezichtspunten en ideeën zijn naar verhouding schaars en komen dan nog dikwijls van Europese immigranten". Hij verweet de Amerikanen ook zelfgenoegzaamheid, die ze nauwelijks notitie deed nemen van de Europese vakliteratuur.²⁸²

Die klacht werd gedeeld door zijn collega Koekebakker, die hetzelfde jaar (1960) schreef: "De vakpublicatie-media, die een groter psychologenpubliek bereiken, liggen zo duidelijk in het machtsbereik van de zgn. 'Amerikaanse' richting, dat andere

groepen welhaast geen kans krijgen een grotere aanhang te verwerven. En aangezien macht nu eenmaal ook kennis creëert in de vorm van meer hoogleraren, meer geld voor onderzoek etc. zal die hegemonie voorlopig nog wel toenemen”.²⁸³ Profetische woorden, die hun gelding niet hebben verloren. Voor Chorus betekende het dat zijn werk internationaal niet of nauwelijks werd opgemerkt. Een uitzondering vormde zijn eerder genoemde - in het Engels geschreven - artikel over ‘the Law of Rumor’.

VII GEZIN, VRIENDEN EN DE SAMENLEVING

HET GEZIN IN OEGSTGEEST

Het had ruim twee jaar geduurd voordat Chorus met zijn gezin vanuit Nijmegen verhuisde. Het zoeken naar gepaste woonruimte in het westen voor een gezin met inmiddels zeven kinderen, was niet eenvoudig. De na-oorlogse woningnood was er hoog. Maar de universiteit schoot te hulp. De afdeling psychiatrie van haar medische faculteit was gehuisvest in Endegeest en Rhijngeest, twee landgoederen die de stad Leiden aan het eind van de 19de eeuw had aangekocht. Ze had ze ter beschikking gesteld van de universiteit, voor haar eerste hoogleraar psychiatrie, de eerder genoemde zenuwarts²⁸⁴ Jelgersma. Hij bouwde in Endegeest een inrichting voor wat toen nog 'krankzinnigen' genoemd werden, en in Rhijngeest kwam een kliniek voor 'zenuwzieken';²⁸⁵ de Jelgersmakliniek.

Beide inrichtingen hadden een directeurswoning. Die in Rhijngeest was na de oorlog vrijgekomen doordat de nieuwe directeur liever niet zo dicht bij zijn patiënten woonde: dat werd de woning waar het gezin Chorus kon intrekken. Het huis was een halve eeuw eerder in een aan de Jugendstil verwante stijl gebouwd. Het was mooi en ruim, omgeven door een grote tuin, en lag in een fraai park, in Oegstgeest. Vandaar kon je in een kwartiertje fietsen naar het Leidse Rapenburg, waar in die eerste jaren het Psychologisch Instituut gevestigd was. Chorus ging meestal met de auto, die je

Het huis in Oegstgeest (aquarel Lidwien Chorus).

De Dodge, met Herma, Fons achter het stuur, Monica, Jeroen en Rogier (1953).

toen nog gemakkelijk aan het Rapenburg kon parkeren. Hij had een grote Dodge gekocht waar het hele gezin in kon. Dat baarde opzien in die vroege jaren vijftig. Toen zijn vrouw de kinderen na de verhuizing in februari 1950, op de eerste schooldag, met die Dodge bij school afleverde werden zij voor de rest van de schooltijd 'die rijke stinkers', al beweerde zij zelf dat ze helemaal niet zo rijk waren.

In het huis had Chorus een grote studeerkamer waar veel van zijn boeken terecht konden. Hij vond er de rust die hij voor zijn werk nodig had, en kon zich in de tuin ontspannen met allerlei klusjes. Dat deed hij als het kon elke dag: de kinderen hielpen mee met het grasmaaien, paardenbloemen steken, appels plukken en dergelijke.

OPVOEDINGSMODEL

De nu dus negen kinderen werden traditioneel opgevoed, min of meer aan de hand van Chorus' boek *Zuigeling en Kleuter*. Vooral in de jaren vijftig besteedde hij daar aandacht aan. De kinderen kregen een katholieke opvoeding, gingen naar katholieke scholen, deden aan sport op katholieke verenigingen. Wel werden pogingen vanuit parochie of school om kerkelijke regels op te leggen gedwarsboemd wanneer die als overdreven werden gezien. Zo werden de kinderen vrijgesteld van het dagelijks misbezoek voordat de school begon, omdat dat erg vroeg was, en inhield dat je 'nuchter' moest zijn om ter communie te kunnen gaan. Pas daarná kon je dan op school ontbijten. Tegen het einde van de jaren vijftig mochten de kinderen naar niet-katholieke scholen zoals het Leidse Stedelijk Gymnasium, en kon er 'neutraal' (niet verzuild) gehockeyd worden.

De zondagse kerkgang, naar de Sint Willibrorduskerk in Oegstgeest, bleef dan weer vanzelfsprekend: Chorus ging daar met zijn kinderen tot diep in de jaren zestig naar toe, in zijn zondagse pak mét hoed. Die nam hij overigens alleen af voor zijn al genoemde collega, de Leidse psychiater Eugène Carp, en 'zijn twee vrouwen'. Carp was getrouwd met een dame van Waalse afkomst, die onafscheidelijk was van haar tweelingzus. Om haar was hij in 1922 katholiek geworden. Dat laatste was overigens voor een aantal psychoanalitici een reden om zich te verzetten tegen zijn benoeming in 1930 tot Leids hoogleraar in de psychiatrie, als opvolger van Jelgersma.²⁸⁶ Carp en Chorus waren geen vrienden, maar ze waardeerden elkaar, citeerden elkaars werk en kwamen elkaar geregeld tegen op congressen en in werkgroepen zoals de Katholieke Nederlands-Vlaamse werkgroep voor psychotherapie.²⁸⁷ Bovendien was Carp met Chorus, zoals eerder gezegd, lid van het bestuur van de Verenigde Faculteiten waaronder de leerstoel psychologie in Leiden viel.

Voor de kinderen Chorus was het soms moeilijk de beroepsopvoeder achter de vaderfiguur te ontdekken. Zij werden vooral beoordeeld op hun intellectuele capaciteit, andere vaardigheden waren nauwelijks in tel. Toen een van hen eens lang bezig was met het plakken van een leuke band, zei hij: "je moet daar geen tijd aan verliezen. Laat dat liever over aan de fietsenmaker". Wat sommige van zijn kinderen ook niet goed begrepen was dat ze na de lagere school voor enkele jaren naar kostschool werden gestuurd. In die tijd was dat bij de gezeten burgerij, zeker in grote katholieke gezinnen, normaal. Bovendien had Chorus zijn verblijf op het internaat in Rolduc erg positief gevonden.

Maar de tijden waren veranderd, en het gezin van Chorus woonde toch in een groot huis, met tot diep in de jaren vijftig een in huis wonende kinderjuf én een dienstmeisje? Hij en zijn vrouw konden vooral bij de jongere kinderen het gevoel niet weg nemen, dat het naar kostschool gaan een soort verbanning was. Het gevolg was dat de oudste bijna vervreemde van zijn broers en zussen, die hem maar driemaal per jaar een paar weken zagen. Drie andere kinderen gingen zich op die kostscholen opstandig gedragen, en twee werden er vervroegd van verwijderd. Hun ouders zagen dat als een blamage. Er was in het gezin ook veel kritiek op anderen, en dat zorgde dan voor een negatieve sfeer. Vanwege die kritiek vond ik het lastig om vriendjes mee naar huis te nemen; andere broers en zussen hadden daar minder last van.

Maar er waren ook veel prettige gewoonten. In herfst en winter maakte het gezin elke zondagmiddag een strandwandeling, van Katwijk naar Noordwijk of omgekeerd. Er waren de bezoeken aan steden en musea in Nederland en Vlaanderen, en de vakantiereizen, eerst met de oudste kinderen naar Luxemburg, later, met het hele gezin, naar Zwitserland. Ook dan werden grote wandelingen gemaakt, waarbij de wandelstokjes van de kinderen werden voorzien van mooie metalen plaatjes met afbeeldingen van de plekken die ze bezochten. En wat lezen betreft was Chorus een uitste-

Vakantie Luxemburg 1953 met wandelstokken, met vlnr Rogier, Monica, Jeroen.

kende gids voor zijn kinderen. Met grote regelmaat gaf hij boeken aan hen, met de opmerking: “Dit moet je lezen!”. Dat deed hij op alle leeftijdsniveaus, al zorgde hij er wel voor dat ieder van hen geestelijk op de tenen moest staan.

Een grote inspiratiebron voor hem was de natuur, en dat droeg hij over op bijna al zijn kinderen. Hij keek met ze naar vogels, gewapend met het boekje ‘Zien is kennen’, en nam ze soms mee op vogelexcursies.

Ik herinner me zo een bezoek met hem aan het Natuurmonument ‘De Beer’ voordat dat werd omgewoeld tot de Rotterdamse Maasvlakte. Chorus ging ook vaak op reis met zijn vrouw, in het voorjaar en in september voordat de colleges begonnen. De kinderen thuis werden dan toevertrouwd aan de juf, kregen kaarten uit Lugano of Rapallo, en maakten tekeningen en schrijfsels die de andere kant op gingen.

Kortom: het was tot in de jaren zestig een ouderwets gezin uit de gegoede katholieke burgerij. De ouders stonden aan de top; de gezinsomvang, de kinderjuffen en de kostscholen zorgden voor een zekere afstand tussen ouders en kinderen. Die afstand werd ook gezocht, volgens het in *Zuigeling en Kleuter* neergelegde opvoedingsmodel.

Ook tussen Chorus en zijn vrouw bleven bepaalde zaken onbesproken, zeker als ze met het werk te maken hadden. Daardoor kon zijn vrouw geen corrigerende rol spelen, bijvoorbeeld in de plagiaatszaak, en had de professor ook thuis bijna altijd gelijk.

Het gezin was ook ouderwets, in de zin dat de vader- en moederrol duidelijk en klassiek onderscheiden waren. Chorus liet zich thuis verzorgen, en kon nog steeds geen pot thee zetten. Zijn

vrouw Herma was erg ondernemend: ze reed beter auto, ging graag uit, reisde met veel plezier en sprak haar talen ook vlotter. Ze was erg primair, en ging veel gemakkelijker om met mensen dan haar man. Zij zorgde voor de financiën, althans voor de kant van de uitgaven. Niet dat ze daar veel aanleg voor had: zoals eerder opgemerkt was ze niet sterk in rekenen. Bovendien liet ze de leveranciers (die veel slikten omdat zij met haar grote gezin natuurlijk een aantrekkelijke klant was) vaak te lang wachten op betaling.

Het geld, dat met het professoraat, het testbureau en andere activiteiten in ruime

Vakantie Flims, Zwitserland 1956 met het voltallige gezin - vlnr achter Fons, Rogier, Jeroen, Monica, Lidwien, Laura, Claudius; voor Annamaria, gast, Boudewijn, Herma, Katja, gast.

mate binnenkwam, werd door haar even snel omgezet in uitgaven die de zuinige boerenzoon Chorus niet steeds kon waarderen. Zo had Herma eens een zoveelste porseleinen theeservies gekocht, dat ze op het terras van haar huis trots liet zien aan haar vriendinnen. Die zagen vervolgens hoe de boos geworden Chorus aankwam, en de doos met servies en al de tuin inschopte. Toen ze daarna de schade opnam kon ze opgelucht zeggen dat alles heel was gebleven. De temperamenten van de twee lagen ver uit elkaar, en dat leidde soms tot dit soort abrupte acties. Met zijn familie had Chorus niet veel contact meer, al werd de gouden bruiloft van zijn ouders in 1955 uitgebreid gevierd.

Gouden bruiloft 1955 Arnold en Pauline Chorus met Emilie, Joseph en (rechts) Fons.

DE LEIDSE VRIENDEN

De eerste jaren in Leiden kwamen de oude Nijmeegse vrienden nog vaak logeren. Dat gold vooral voor Harry en Jet Janssen, Frits van der Meer en Jo en Truus Cals. Toen Cals minister werd in 1952 verhuisde zijn gezin naar Den Haag, en werden er geregeld over en weer bezoeken gebracht.

Sassen, die als Leids hoogleraar in Den Haag was blijven wonen, werd ook vaak ontvangen.

Daarnaast werden twee geestelijken die verbonden waren aan de Leidse universiteit opgenomen in de vriendenkring. De Egyptoloog Joep Janssen was bij de kinderen Chorus erg geliefd: hij gaf ze aandacht, en viel op met zijn hese stem – bij een keeloperatie was er in zijn stembanden geknipt – en zijn enthousiaste verhalen over reizen naar het Midden-Oosten. De natuurkundige Henri van Laer, bijzonder hoogleraar Thomistische wijsbegeerte, die eerder werd genoemd als lid van het bestuur der Verenigde Faculteiten, had niet veel om handen, en kwam vaak tegen etenstijd op bezoek. Toen dat Chorus en zijn vrouw ging vervelen, waren ze niet in staat om hem dat op een vriendelijke manier te zeggen. Zo lieten ze het soms aan de kinderen over om de deur te openen en te zeggen dat ze er niet waren.

Bij die oude vrienden voegden zich enkele vrienden uit de stad Leiden, die ook meestal uit katholieke kring kwamen. Ad van Dongen, Jan Tolenaar en Rudolf Niemer, die verbonden waren aan het Leidse katholieke St. Elisabethsziekenhuis, kwamen vaak langs, mét hun gezinnen. Die contacten liepen overigens vooral via de vrouwen. Wat minder goed lukte was het sluiten van vriendschappen met de Leidse

collega's. Chorus' geslotenheid zat hem hierbij dwars. Ook was het zo dat zijn Limburgse afkomst niet hielp. De Hollandse deftigheid, die zeker in het Leiden van die tijd de toon aangaf in het verkeer tussen hoogleraren, was voor hem een barrière. Thuis kwamen alleen de eerder genoemde chemicus en grafoloog Böttcher, de romanist Sem Dresden, de historicus Wim den Boer en de filosoof Kees van Peursen, wel eens op bezoek, maar die bezoeken namen af in de loop van de tijd.

Dat Chorus afstandelijk was bleek wel uit de weinige persoonlijke contacten die hij onderhield met zijn

1954 (foto Max Koot).

Promotiediner An Salomonson 1956.

collega-psychologen uit de andere universiteitssteden. Een uitzondering vormden die uit zijn Nijmeegse tijd. Ook zijn wetenschappelijke werk deed hij bijna steeds alleen: hij publiceerde nooit artikelen die hij met een van zijn collega's of leerlingen had geschreven. Dat was in die tijd ook nog niet zo gebruikelijk als nu.

Wél ontving hij jaarlijks zijn medewerkers en studenten thuis, zolang hun aantal

dat toeliet: tot in de jaren zestig dus. Die ontvangsten werden erg gewaardeerd. Zijn vrouw zorgde voor een warm onthaal en een gezellige sfeer. Met een beperkt aantal van zijn studenten, en latere medewerkers, kreeg hij een goed persoonlijk contact; hij hielp ze ook waar hij kon bij hun wetenschappelijke carrière.

Promotiediner Lie Pok Liem 1954.

ACTIEF IN DE SAMENLEVING

Zodra Chorus de organisatie van zijn vakgebied in Leiden op poten had, werd hij ook maatschappelijk weer actief. De katholieke zuil was de eerste die een beroep op hem deed. Zo kreeg hij in 1949 de wetenschappelijke leiding van de pedagogische adviesdienst die de Katholieke Arbeiders Beweging (K.A.B.), de centrale vakbond die later opging in de FNV, had opgezet.

In 1954 werd hij lid van de centrale propagandacommissie van de Katholieke Volkspartij (KVP). Die partij had de verkiezingen in 1952 nipt verloren van de PvdA, en het partijbestuur vond dat haar gedachtengoed meer aan de man moest worden gebracht. De propaganda daarvoor moest gevoerd worden “volgens wetenschappelijke methode”. KVP-secretaris Albering prees zich gelukkig met de aantrekking van “onbetaalde expertise in de vorm van Prof. Chorus”. Deze had het idee geopperd om per afdeling ‘stoottroepen’ te vormen, die door de partijleiding konden worden opgeroepen om de gewenste propaganda te voeren. Hij had daartoe een cursus in de psychologie van de propaganda opgezet, die door ieder werd goed bevonden. Het bleek echter dat de afdelingen niet tot actie te bewegen waren. De verkiezingen van 1956 werden wederom nipt verloren, en het project stierf een stille dood.²⁸⁸ Ook werkte hij mee aan KVP-rapporten over het middelbaar onderwijs (1954) en de gehandicaptenzorg (1961). Op het laatste rapport kom ik nog terug.

In 1946 had Ph. Kohnstamm hem gevraagd, toe te treden tot het bestuur van IVIO, het instituut voor individueel onderwijs. Kohnstamm had dat instituut in 1936 opgezet om scholing te bieden aan jonge werklozen. Na de oorlog richtte IVIO zich op het vervolgonderwijs na de lagere school. Vanaf het begin gaf IVIO wekelijkse

brochures uit onder de naam ‘Actuele Onderwerpen’ (AO); in deze reeks schreef Chorus over onderwerpen gaande van linkshandigheid tot ‘Benjamin Franklin, het prototype van de goede Amerikaan’.²⁸⁹ Hij nam in 1966 het voorzitterschap van IVIO over van de pedagoog Philip Idenburg, en behield die functie tot 1974. In die periode hielp hij IVIO aan een nieuwe rol in het vormingswerk voor jongeren, nadat de Mammoetwet het vervolgonderwijs een wettelijke basis had gegeven.

Met deze achtergrond werd Chorus in 1956 benoemd als lid van de Raad voor Jeugdvorming. Minister van Onderwijs Cals had die twee jaar eerder ingesteld om advies te krijgen over jeugdzaken die buiten het terrein van de Onderwijsraad vielen. Chorus werd er voorzitter van de afdeling vormingsinstituten, maar al een jaar later werd hij op zijn verzoek ontslagen uit deze functie.

VOLKSOPVOEDER

Bij al die functies moet in aanmerking worden genomen dat het gezag van psychologen, pedagogen en ook sociologen in de jaren vijftig onverminderd sterk was. Misschien was dat juist omdat het om jonge disciplines ging, die zouden kunnen wijzen naar de nieuwe samenleving die na de oorlog vorm moest krijgen. Een goed voorbeeld van dat gezag is te vinden in het rapport ‘Maatschappelijke verwildering der jeugd’ dat in 1952 uitkwam onder regie van de Utrechtse pedagoog Langeveld. Dat rapport oogstte kritiek vanwege zijn sombere kijk op de situatie, maar het bevestigde het beeld van de pedagoog als volksopvoeder. Zoals Jaap Bos schreef in zijn biografie over Langeveld: “De Langeveldse pedagogiek veronderstelde een verlangen naar gemeenschapszin en persoonlijke verantwoordelijkheid. In dat denken vervulden veiligheid en geborgenheid de functie van ankerpunt: niet om ernaar terug te verlangen, als een vooroorlogs ideaal, maar als een richtsnoer voor een nieuw te ontwerpen betere wereld die in het verschiet lag”.²⁹⁰

Chorus had niet meegewerkt aan dat rapport, maar ook hij vond dat zijn vak in staat was “de noden van de medemens te lenigen en de gemeenschap te dienen”, zoals hij het had gesteld in zijn inaugurele rede van 1947. Dat gold aanvankelijk vooral voor de katholieke zuil. Zo schreef hij in 1950 een zestal brochures over opvoeding voor de ‘Katholieke Actie’. Die richtte zich in de naoorlogse jaren vooral op de vorming van katholieke leken; zij had afdelingen tot op het niveau van de parochies.²⁹¹ De brochures van Chorus hadden aansprekende titels zoals ‘Wat kan en moet mijn kind worden’ en ‘Hoe maak ik mijn kind ongelukkig’. Zij waren gericht op de praktijk en hadden vragenlijsten om de inhoud zo toegankelijk mogelijk te maken voor de opvoeder. De brochures werden omstreeks 1955 gebundeld uitgegeven onder de titel *Waarheen? De opvoeding van het kleine kind*.²⁹²

Ook schreef Chorus artikelen voor het tijdschrift van de Katholieke Actie over ‘het

gezin als bron van tucht' en 'opvoedingsproblemen in de puberteit'.²⁹³ Hij werkte mee aan de *Katholieke Encyclopaedie*, die zich richtte op het katholieke lezerspubliek in Nederland en Vlaanderen. Een eerste druk was verschenen in de jaren dertig, en daarvoor had Chorus in 1937 het lemma over psychoanalyse mogen schrijven. Voor de tweede druk, die werd uitgebracht in de jaren 1949 – 1955, verzorgde hij lemmata over opvoeding en psychologie. Datzelfde deed hij, als lid van de redactieraad, voor de meer gedetailleerde *Katholieke Encyclopaedie voor Opvoeding en Onderwijs*, die uitkwam in 1950. Hierin verscheen het uitgebreide lemma over afwijkende kinderen dat eerder is besproken in hoofdstuk III (over autisme).²⁹⁴

Uit zijn wens om de gemeenschap te dienen vloeide ook voort, dat hij niet aarzelde zich in de media uit te spreken over maatschappelijke kwesties, ook als er geen wetenschappelijke basis was voor zijn standpunten. Zo gaf hij in een voordracht in 1957 bij de tweede lustrumviering van het Studiefonds Limburg, zijn mening ten beste over ontwikkelingshulp aan de vroegere koloniën, en over abortuspraktijken in Wenen.²⁹⁵

Chorus was een goed organisator. Dat was gebleken bij het opzetten van de Rijkspsychologische Dienst. Sindsdien werd hem gevraagd om advies te geven op verschillend gebied. Zo vroeg de Katholieke Middelbare Hotelvakschool in Maastricht in maart 1952 zijn hulp bij het vormgeven van de school. Het bestuur wilde weten wat de werksfeer in de Horeca was, welke kwaliteiten de medewerkers op middelbaar niveau in die bedrijfstak dienden te hebben, en wat het juiste vakkenpakket zou zijn, dat de school dus moest aanbieden. Chorus spiegelde zich waarschijnlijk aan de eerder genoemde studie van zijn leermeester Rutten, die vlak na de oorlog had geleid tot de oprichting van de 'Ondergrondse Vakschool' voor mijnwerkers.²⁹⁶

Met zijn twee medewerkers Piet Stolker en Jan van Leent - die later hoogleraar sociale psychologie werd in Wageningen - en student-assistent J. de Lange, deed hij van mei tot augustus 1952 een onderzoek dat in oktober resulteerde in een rapport. Naast een inleiding over 'gastvrijheid als cultuurproduct en als christelijke deugd' bevatte het rapport een overzicht van functies die in de Horeca in zwang waren, en aanbevelingen over het vakkenpakket, de kwaliteiten van de schoolleiding, het niveau van de kandidaat-leerlingen, en de plaats van de school in het onderwijsveld.

De school deed het goed, en in mei 1953 kon het bestuur vaststellen dat "het advies er veel toe heeft bijgedragen dat van het begin af aan een juiste koers werd ingezet".²⁹⁷ De Hotelvakschool in Maastricht, die nog bestaat, bleek enkele jaren later uitkomst te bieden aan Chorus' oudste zoon Claudius. Die was vastgelopen op het internaat in Weert waar hij de opleiding Gymnasium volgde. In Maastricht kon hij de Hotelschool in de drie jaren die ervoor stonden afmaken.

ONGEHUWDE MOEDERS

In 1962 trad Chorus trad toe tot de Centrale Adoptieraad, die in het leven was geroepen door de Adoptiewet van 1956. Deze Raad beoordeelde adoptieaanvragen, die in die jaren vooral kinderen betroffen van Nederlandse ongehuwde moeders. Vanuit die Raad werd hij actief bij de FIOM, de (nog steeds actieve) Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder, waarin katholieke, protestantse en neutrale organisaties samenwerkten. De FIOM kwam op voor de belangen van ongehuwde moeders en buiten echt geboren kinderen. Dat de moeder, en niet het kind, voorop stond, was op zich al vooruitstrevend. In die jaren was het nog heel gewoon dat bij ongehuwd moederschap het pasgeboren kind gedwongen afgestaan, en door een ander gezin geadopteerd werd.²⁹⁸

In 1963 hield Chorus op de jaarvergadering van de FIOM een toespraak over ‘de milieu-invloeden in hun betekenis voor de psychische ontwikkeling van het kind’, waarin hij pleitte voor een vroegtijdige plaatsing van kinderen in adoptiegezinnen.²⁹⁹ Ruim een jaar later werd hij waarnemend, en vanaf 1966 gewoon voorzitter. Juist in die tijd kwam de FIOM in een stroomversnelling, enerzijds vanwege de verruiming in het subsidiebeleid, anderzijds door de democratiseringsgolf van de jaren zestig. Deze leidde ertoe dat men ongehuwde moeders niet langer zag als mensen die de gevolgen dragen van hun ‘ziekelyk of zedeloos gedrag’, maar als vrouwen die door achterhaalde maatschappelijke opvattingen gestigmatiseerd zijn.

Zo zat Chorus in 1969 een drukbezocht ledencongres voor, waarin de aanvaarding van ongehuwde moeders als ‘normale mensen’ voorop stond.³⁰⁰ Op dat congres hield de socioloog Herman Milikowski een toespraak onder de titel ‘tolereren of akseptereren’, waarin hij die nieuwe houding bepleitte. Milikowski had begin jaren zestig opzien gebaard met zijn proefschrift, waarvan in 1967 een handelseditie getiteld *Lof der onaangepastheid* uitkwam. Daarin tekende hij verzet aan tegen de verplichte aanpassing van de ‘onderlaag’ van de samenleving aan de normen van de ‘bovenlaag’. Dit boek kreeg in korte tijd vele herdrukken. Ook op het ledencongres kreeg Milikowski veel bijval voor zijn toespraak. Het werd daar niet duidelijk hoe de FIOM-voorzitter erover dacht, maar zijn organisatie koos duidelijk voor de nieuwe lijn.

De FIOM ging een jaar later nog wat verder richting vrouwenrechten, door te stellen dat de hulpverlening bij abortus tot haar takenpakket behoorde. Hier leek Chorus mee te groeien met de tijdgeest: nog maar tien jaar eerder noemde hij in zijn boek *De psychologie van de menselijke levensloop* geprovoceerde abortus een misdrijf.³⁰¹ Maar mogelijk is het hem toch te snel gegaan: in 1971 trad hij af als voorzitter ‘vanwege drukke ambtsbezigheden’.³⁰² Na zeven jaar voorzitterschap was dat zeker aanvaardbaar, maar zijn voorganger, oud-president van de Hoge Raad Mr. Jan

Donner, was - weliswaar in maatschappelijk rustiger tijden - voorzitter geweest van 1941 tot 1963.

ZWAKZINNIGEN

Eind jaren vijftig pakte Chorus een draad op die hij sinds zijn vertrek bij het Nijmeegse P.I. had laten liggen. Hij werd adviseur van de opleiding van maatschappelijk werkers, die zich bezighielden met wat toen nog zwakzinnigen (nu: mensen met een verstandelijke handicap) genoemd werden.³⁰³ In het P.I. had hij veel ervaring opgedaan met de adviesverlening bij het behandelen van kinderen met opvoedingsproblemen. Ruim een derde daarvan had een I.Q. van 78 of lager, de grens waaronder een kind als zwakzinnig werd beschouwd.³⁰⁴

Juist in die tijd begon de professionalisering van de zwakzinnigenzorg in Nederland vorm te krijgen. In 1957 was de ‘Federatieve Opleiding Zwakzinnigenzorg’ opgericht. Vanuit deze federatie werd de verpleegkunde-opleiding ‘Z’ (voor zwakzinnigenzorg) ingericht. In diezelfde tijd werd de wetenschappelijke begeleiding van zwakzinnigen, tot dan toe in handen van medici, verbreed door de inzet van psychologen en pedagogen. Het medische model, dat uitging van de verzorging van patiënten, werd vervangen door een ‘ontwikkelingsmodel’. Dat werkte met pupillen, die vaardigheden aanleerden met behulp van spel- en gedragstherapie.³⁰⁵

Dat was precies waarvoor Chorus had gepleit in een artikel dat hij in 1959 schreef voor het Tijdschrift voor Opvoeding en Opvoedkunde.³⁰⁶ Hij stelde daarin dat de psychiatrie, onder invloed van een autoriteit als de Duitse psychiater Emil Kraepelin, zwakzinnigheid beoordeelde als een statische toestand, waaraan weinig of niets te doen viel. Pas na de oorlog kreeg men onder druk van psychologen en (ortho-)pedagogen meer aandacht voor de dynamische aspecten van zwakzinnigheid.

Chorus benadrukte dat zowel de begaafdheid van de zwakzinnige als zijn persoonsontwikkeling groei vertonen. De groei in begaafdheid verloopt bij zwakzinnigen weliswaar trager, maar ze houdt ook langer aan. Zo vindt er vaak nog na het 15de jaar een ‘narijping’ plaats, vooral bij goede nazorg na het (buitengewoon) onderwijs en bij het verkeren in een stimulerend milieu (bijvoorbeeld in een beschutte werkplaats). Als gevolg daarvan wordt het verschil verkleind tussen de chronologische leeftijd van deze zwakzinnigen en de intelligentie-leeftijd zoals die door intelligentie-tests wordt gemeten. Zij kunnen zich dan als volwassenen alsnog handhaven in de samenleving. Ook is het vaak zo, aldus Chorus, dat zwakzinnigen op ‘gewone’ scholen met hun sterk theoretisch-verbale opleiding, als zwakzinnig worden aangemerkt, maar bijvoorbeeld bij het nijverheidsonderwijs een veel beter niveau kunnen bereiken.³⁰⁷

Ook als persoonlijkheid groeit de zwakzinnige, stelde hij. Experimenten van Engelse onderzoekers hadden uitgewezen dat zwakzinnigen met een IQ beneden 50 (de bovengrens voor wat toen 'imbecielen' heetten) met training en vooral aanmoediging een zeer lage beginvaardigheid op den duur sterk konden verbeteren. Juist groepstherapie kon grote winst op sociaal vlak opleveren. Chorus concludeerde in zijn artikel dat "medici, met name de psychiater, op het terrein der zwakzinnigheid weinig konden utruchten", en dat "het belangrijkste werk te doen viel voor psycholoog en pedagoog". Hij betreurde het "dat zo menig medicus zich (bij de behandeling van zwakzinnigen) nog verzet tegen aktiever teamwerk op dit terrein en niet hartgrondiger een nieuwe zwakzinnigenwetgeving stimuleert." Zo werd hij in Nederland een van de voortrekkers, die zorgden dat zwakzinnigheid in Nederland niet langer als een medisch, maar als een opvoedkundig vraagstuk werd gezien.

Op dat tijdstip viel de zwakzinnigenzorg in Nederland nog onder de Krankzinnigenwet van 1884, die vooral op de 'echte' psychiatrische gevallen was toegesneden. Op beide terreinen, die van het teamwerk en van de wetgeving, zou Chorus in actie komen. Hij was lid geworden van een KVP-commissie die de rol van de overheid bij de zwakzinnigenzorg moest bestuderen. In die commissie zat ook A.C.J.A. (Ad) Nollen, een man met grote plannen voor de gehandicaptenzorg. Hij zou Chorus volop betrekken in het uitvoeren van die plannen.

ONDERNEMEN IN DE ZORG

Ad Nollen was een dynamische man. Na de oorlog had hij zich als ambtenaar van het Ministerie van Binnenlandse Zaken beziggehouden met het verstrekken van hulp aan oorlogsslachtoffers. Toen dit voor hem routinewerk werd, koos hij - in 1955 - voor het directeurschap van de 'Vereniging van de heilige Jozef van Cupertino', een koepelorganisatie van de katholieke sociaal-pedagogische diensten en inrichtingen voor zwakzinnigen.³⁰⁸ Hij trof in het veld een schrikbarende toestand aan. In die jaren werd de zorg voor zwakzinnigen overgelaten aan het particulier initiatief. Vaak bleef de zorglast bij de ouders van de zwakzinnige, die door de gebrekkige zorg meestal een kort leven was beschoren. Her en der werden vanuit de zuilen inrichtingen opgezet, met rudimentaire voorzieningen.

Zijn bewogenheid combineerde Nollen met een scherp zakeninstinct. Hij begon te werken aan een structuur waarbinnen inrichtingen professioneel konden worden gesteund. Dat deed hij vanuit de door hem in 1957 opgezette stichting Samivoz (Samenwerkende Insitituten voor Zwakzinnigenzorg).³⁰⁹ Samivoz bediende aanvankelijk zes inrichtingen voor zwakzinnigenzorg. In de jaren zeventig groeide de stichting uit tot een waar zorgconglomeraat, dat een kleine dertig inrichtingen onder haar vleugels had, vooral in Noord-Brabant. In die inrichtingen werden toen

ruim 4000 zwakzinnigen verzorgd: een kwart van het landelijke totaal van in inrichtingen verzorgde zwakzinnigen.

Nollen had goede contacten in de KVP, en het rapport dat de eerdergenoemde KVP-commissie in 1961 uitbracht, verscheen onder zijn naam.³¹⁰ Chorus had gezorgd voor de wetenschappelijke definiëring, op basis van zijn eerder genoemd artikel uit 1959, en een analyse van het beschikbare cijfermateriaal over zwakzinnigen. Zijn bevinding was dat zwakzinnigen omstreeks 1,8% van de bevolking uitmaken; een kwart daarvan, aldus Chorus, had een I.Q. beneden 50, en was dus zorgbehoevend. Het rapport concludeerde dat de overheid tussenbeide moest komen, gezien de bedroevende situatie van de zwakzinnigenzorg. Om de risico's van zwakzinnigheid af te dekken, stelde het een met de AOW vergelijkbaar sociaal verzekeringssysteem voor. De totale kosten werden begroot op een kleine f90 miljoen, en dat leek de schrijvers verantwoord. Ze lieten zich in het rapport niet uit over de wijze waarop de uitkeringen besteed moesten worden, maar het onuitgesproken doel was het verlichten van de zorglast van de ouders, door opname van het zwakzinnige kind in een inrichting.

Het rapport kreeg de nodige publiciteit, en viel in goede aarde bij het KVP-bestuur. Het wordt gezien als de 'eerste sociaal-demografische publicatie over de frequentie van zwakzinnigheid in Nederland'.³¹¹ Maar belangrijker is, dat het de eerste aanzet werd voor overheidsoptreden, dat een juridische vorm kreeg in de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) van 1968.

PROFESSIONALISERING

Nollen en Chorus wachtten dit resultaat niet af. Binnen Samivoz begonnen zij met het opzetten van een observatiecentrum voor de verbonden inrichtingen. In augustus 1961 had Nollen daartoe, namens een andere door hem opgerichte stichting, het landgoed 'De Hondsborg' in Oisterwijk aangekocht. Hij kon de Zusters Franciscanessen uit Oudenbosch overtuigen de dagelijkse verzorging van de in de Hondsborg ter observatie ondergebrachte kinderen voor hun rekening te nemen. In december 1961 trad een geneesheer-directeur aan, samen met de bij Chorus afgestudeerde psycholoog S. Duindam en een kinderarts. Dat team was verantwoordelijk voor de observatie, en adviseerde over de onderbrenging van de kinderen in een van de onder SAMIVOZ vallende inrichtingen.

Chorus werd voorzitter van de wetenschappelijke adviesraad waarin ook de Groningse kinderpsychiater en hoogleraar Th. Hart de Ruyter plaats nam. Hij ging daarvoor enkele keren per maand naar Oisterwijk, en ontving een ruime vergoeding voor zijn adviseurschap.

Om de reis te vergemakkelijken schafte hij zich een Porsche aan. Dat stak wat af bij

Jaarvergadering IVIO 1964 met Herma (midden foto) en Porsche (achter links).

zijn gereserveerde persoonlijkheid, en in het Leidse milieu, waarin de professoren zich in die tijd te voet of met de fiets naar hun colleges plachten te begeven, viel het ook niet erg goed.

Chorus' rijstijl was niet sterk, en hij werd op het traject Oegstgeest – Oosterwijk geregeld bekeurd vanwege snelheidsovertredingen. Een brief uit het familiearchief van 3 november 1968 belicht dat. Daarin geeft Mr. A. van Vuure,

een bevriende kantonrechter uit Den Haag, hem advies over twee opgelopen bekeuringen. Uit deze brief blijkt dat hij begin 1967 voorwaardelijk veroordeeld werd tot drie maanden ontzegging van de rijbevoegdheid door de kantonrechter in Tiel. Kennelijk was dat voor hem geen reden geweest zijn snelheid te matigen. Een jaar later werd hij wederom beboet voor te snel rijden, ditmaal door de kantonrechter in Den Bosch. Beide veroordelingen werden bij verstek, dus afwezigheid van de verdachte, uitgesproken. Voor de kantonrechter in Tiel was de tweede veroordeling aanleiding om zijn voorwaardelijke veroordeling om te zetten in een definitieve, zodat Chorus voor drie maanden zijn rijbevoegdheid zou verliezen.

Van Vuure ried hem in de brief aan, ditmaal zeker te verschijnen bij de zitting in Tiel, en vooral niet de juistheid van de eerdere veroordelingen te betwisten. De enige manier om te ontsnappen aan het vonnis was uit te leggen “waarom je je rijbewijs geen drie maanden kunt missen, en dat een Porsche geen gelukkige wagen voor je is omdat hij zo gemakkelijk snel rijdt wanneer jij met je gedachten reeds bezig bent met het werk dat je wacht”. Dat zou een verlengde proeftijd zonder in-trekking van de rijbevoegdheid kunnen opleveren. Van Vuure had het bij het rechte eind, en Chorus gedroeg zich op zijn advies bij deze rechtszaak niet als de verwen-de professor, die vindt dat de rechter maar moet begrijpen dat hem iets toekomt wat aan anderen niet is toegestaan.

In 1963 zette Samivoz een nieuwe stap met de oprichting van het ‘Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg’ (TZZ). In een ‘Ten Geleide’ voor het eerste nummer schreef Nollen als voorzitter van Samivoz dat hij de uitgave van TZZ zag “als sluitstuk van onze activiteiten op het gebied van de zwakzinnigenzorg”. Chorus werd hoofdredacteur, en schreef in de inleiding van dat nummer dat er in Nederland vrijwel niets werd gedaan aan onderzoek op dit terrein. TZZ was het eerste tijdschrift dat zich bezighield met onderzoek van de zwakzinnigheid en van de vele vormen van zorg voor zwakzinnigen in Nederland en België. Het tijdschrift

wilde wetenschappelijk én praktisch zijn; samenvattingen van artikelen in het Engels en een kroniek van internationale ontwikkelingen op dit gebied moesten zorgen voor een internationale uitstraling.³¹²

Als mede-redacteur had Chorus zijn oud-collega bij het Nijmeegse Paedologisch Instituut Ida Frye kunnen aantrekken. Zij had in 1956 haar Bossche Zusterorde verlaten omdat zij het kloosterleven niet langer kon verenigen met haar wetenschappelijke werk. Juist in het jaar waarin TZZ werd opgericht was zij in Nijmegen cum laude gepromoveerd op het proefschrift *Fremde unter uns*; daarin had zij de resultaten van haar onderzoek naar autisme uit de tijd bij het P.I. vastgelegd.³¹³ Redactiesecretaris werd de eerdergenoemde psycholoog van De Hondtsberg, S. Duindam.

Het TZZ werd een referentiepunt voor wetenschappers en professionele verzorgers, die uitgingen van het eerder besproken ontwikkelingsmodel in de zwakzinnigenzorg.³¹⁴

PRO AFRICA

Het werk dat Chorus deed voor Samivoz lag in de lijn van zijn professionele bezigheden. Hij kon zijn ervaring in het maken van diagnoses van moeilijk opvoedbare kinderen toepassen, en hij was ook erg gemotiveerd om de verzorging van zwakzinnigen een betere wetenschappelijke basis te geven.

Nollen wilde de samenwerking met hem verbreden naar andere gebieden. Zo belandde hij op diens voorstel in 1962 in een avontuur waarmee hij weinig affiniteit had. Dat was het 'Pro Africa'-project dat opleidingen verzorgde voor jonge mensen uit de pas onafhankelijk geworden Centraal-Afrikaanse landen Kenia, Oeganda en Tanganyika (het latere Tanzania). Daarvoor had Nollen contact gelegd met de Trappisten van de abdij Koningshoeven bij Tilburg, die in 1956 een dochterklooster hadden gesticht in Kenia. Zij hadden daar geconstateerd dat er een groot gebrek aan kader was.

Met de abdij werd de stichting 'Pro Africa' opgezet om opleidingen in Nederland te verzorgen voor potentieel kader uit de drie Afrikaanse landen. De abt van de Trappisten, die de cursusruimte inbrachten, werd beschermheer, Nollen werd secretaris, en Chorus kwam op de voorzittersstoel terecht. Het zou gaan om opleidingen van twee jaar; een dertigtal Afrikanen zou per cursus kunnen deelnemen. Hoofdonderwerpen waren economie en sociologie: kennis van die vakken zou het meest nodig zijn. De eerste financiële middelen werden door de abdij en Nollen gefourneerd; bij het Nederlands bedrijfsleven zouden ook fondsen gemobiliseerd worden.

Nadat lokaal een voorselectie van kandidaten was gemaakt vertrokken Chorus en

Nollen in juli 1962 naar Kenia om daaruit dertig mannen te kiezen voor de eerste cursus. Die cursus ging van start in oktober van dat jaar; de deelnemers hadden een onderwijsdiploma of waren ambtenaren. Ze mochten hun vrouw meenemen als ze getrouwd waren, en zij kreeg dan een aangepaste opleiding huishoud- en verpleegkunde.³¹⁵ Er werd in die jaren nog duidelijk niet aan genderbeleid gedacht; men stond pas aan het begin van een ontwikkelingsbeleid. Drie jaar later kreeg Nederland zijn eerste ‘Minister voor Ontwikkelingshulp’.

Begin december 1962 werd de stichting ‘Pro Africa’ voorgesteld aan de pers, en een maand later was er een officiële openingsplechtigheid waarbij voorzitter Chorus de gasten toesprak, de cursusgebouwen werden ingezegend door een Keniaanse bisschop, en Minister van Onderwijs Cals de officiële opening verrichtte. Die stelde overheidssteun in het vooruitzicht, afhankelijk van de eerste resultaten.³¹⁶ Het project was geen lang leven beschoren. Al bij de derde cursus bleek het een probleem voldoende financiën bijeen te brengen. Chorus’ persoonlijke ervaringen waren ook niet positief. Bij een van zijn selectiereizen was hij bestolen, en hij beklagde zich later over het feit dat geen van de cursisten na afloop iets van zich had laten horen, ondanks gemaakte afspraken over rapportage na terugkeer in hun land.

De reizen die Chorus met Nollen maakte voor ‘Pro Africa’ kregen een vervolg. Samivoz bleek een reiskudget beschikbaar te hebben voor bezoek aan buitenlandse instellingen voor zwakzinnigenzorg, en werving van personeel. In de loop van de jaren zestig werd het immers steeds moeilijker religieuzen beschikbaar te krijgen voor de zorg, en men moest dus wel op zoek naar vervangend personeel. Toch leken de reizen die zij samen maakten (in 1963 naar Israël, in 1964 naar de V.S., in 1966 naar Japan, en in 1969 naar Suriname) eerder op toeristische uitstapjes, waarin enkele zakelijke bezoeken werden verweven. Dat was een eerste signaal van het wat bedenkelijke vertoon van luxe dat het zorgproject van Nollen omringde. Chorus profiteerde daarvan zonder zich de vraag te stellen hoe dat allemaal kon. De gevolgen zouden blijken in de jaren zeventig, toen de overheid een rol ging spelen bij de financiering van de zwakzinnigenzorg.

VIII DE BIOGRAFISCHE METHODE

DE BIOGRAFIE IN DE PSYCHOLOGIE

In zijn *Psychologie van de menselijke levensloop*³¹⁷ had Chorus al een lans gebroken voor de ‘biografische methode’, die is “gericht op het benaderen van het individu langs diens levensloop”. Deze methode had hij ontleend aan Heymans, die biografieën had gebruikt voor zijn eerder besproken typologie. Chorus paste de methode toe om de ontwikkeling van een persoonlijkheid in kaart te brengen. In de jaren zestig wijdde hij zijn wetenschappelijk werk vooral aan de psychologische werkwijze van de biograaf. Het ging hem dus niet meer om het illustreren van een typologie, door middel van biografieën. Ditmaal stond de biografie zelf, als bron van mensenkennis, en haar maker, de biograaf, centraal.

In 1964, in het tijdschrift van de Leidse psychologen *Hypothese*,³¹⁸ zei hij het als volgt: “De biografie, en de autobiografie, zijn eeuwenoude vormen om de levende mens te kennen, uit te beelden, te vatten in zijn levende gevormdheid, in zijn levensverloop. Het zijn eenvoudige wijzen van psychologisch begrijpen en uitdrukken, die in de psychologie thuishoren en er niet gemist kunnen worden. Om hun eigen waarde én om hun tegenwicht tegen en aanvulling van de reductieve benaderingswijzen.” Met dat laatste bedoelt hij de experimentele en statistisch-metende psychologie. Hij wijst die niet af, maar vindt dat ze geneigd is, de mens op te splitsen in elementen die zich lenen voor het opstellen van psychologische wetmatigheden. Dat zou leiden tot een verschaalde psychologie, die de mens als geheel uit het oog zou verliezen.

Chorus vindt het ook belangrijk te beseffen -aan de hand van die biografieën- dat “er steeds psychologie is bedreven, eeuwen lang”. Daarmee relativeerde hij wat de wetenschappelijke psychologie, die haar begin pas in de negentiende eeuw situeert, had bereikt: een thema dat hij vaker zou bespelen.

Met het kiezen voor de biografische methode zette Chorus een beslissende stap in zijn wetenschappelijke loopbaan. In eerdere studies had hij gewerkt met onderzoeksgegevens van een reeks proefpersonen, die hijzelf in de praktijk had vergaard of had bewerkt op basis van de praktijkervaring van anderen. Nu werd zijn materiaal de levensloop van bekende personen, zoals deze door biografen in een, soms ver verwijderd, verleden was vastgelegd. Daarbij kwam zijn grote, meest literaire, belezenheid van pas, maar hij verwijderde zich door deze aanpak van zijn collega’s en medewerkers. Velen van hen sloten zich juist in die tijd aan bij de ‘cognitieve revolutie’ die eind jaren vijftig in de V.S. was begonnen. Zij gingen, met behulp van de nieuwe informatica, de wijze bestuderen waarop mensen informatie opslaan en verwerken.³¹⁹ Voor Chorus was dat een te beperkte benadering van de mens.

DE ‘OUDE’ BIOGRAFIE

In drie boeken, die hij schreef in de loop van de jaren zestig, werkte Chorus zijn visie op de biografie als bron van mensenkennis verder uit. Zijn eerste boek *Het beeld van de mens in de oude biografie en hagiografie*, schreef hij in 1962. Het behandelde het mensbeeld, zoals klassieke biografen als Tacitus, Suetonius en Plutarchus dat vorm hadden gegeven. In de inleiding preciseerde hij wat hij als psycholoog voor ogen had. Het ging hem niet om een onderzoek naar wat een biografie is, wat haar structuur zou moeten zijn of hoe het genre zich in de loop van de tijd had ontwikkeld. Dat was volgens Chorus een taak voor letterkundigen of historici; zijn Leidse collega en vriend Sem Dresden in zijn *De structuur van de biografie* (1956) en de Amsterdamse historicus Jan Romein in diens *De biografie* (1947) hadden dat al met verve gedaan. Chorus wilde het hoe en waarom bestuderen van “de psychologische werkwijze, waarmee een biograaf erin slaagt een mens voor ons op te roepen”.³²⁰

Van de klassieke biografen vond hij Plutarchus de beste: “een derderangs denker en een tweederangs schrijver, maar als biograaf is hij een der grootsten Hij had een zo weinig vastgelegd idee van de menselijke aard, dat hij in zeer uiteenlopende levensopvattingen vertaalbaar is. Hij schetst zijn helden (Themistocles, Alexander, Sulla, Caesar..) in termen, welke zo direct bij de algemene menselijke ondervinding aansluiten dat zij personen uit alle tijden overtuigend vóórkomen”.³²¹ Chorus besprak nog de moderne biograaf Lytton Strachey om een vergelijking met de klassieken mogelijk te maken, en voegde er hoofdstukken over de oude hagiografen aan toe.

Zijn conclusies zijn het interessantst als hij de ‘oude’ mens tegenover de ‘nieuwe’ stelt. Bij die laatste zijn “de dimensies, en daarmee de polaire spanningsmogelijkheden (individu - wereld; innerlijk - uiterlijk; eenheid - veelheid; man - vrouw; verleden - heden - toekomst) sterk uitgebreid. Waar de oudheid de held als een statische eenheid mét lotgevallen zag, ziet de moderne biograaf veeleer een dynamische eenheid, die allerlei spanningseenheden in zich verenigt, en daarmee en daarin groeit en anders wordt”.³²² Hij besloot met de vaststelling dat de mens is begonnen te kijken naar de sterren, waarin hij ook zijn lot projecteerde. “Pas geleidelijk heeft de ‘ziel’ zich uit de kosmos teruggetrokken en (zich) geconcentreerd in het ‘innerlijk’ van de mens. Daarom is de psychologie een zoveel jonger vak dan de astronomie. Het individu is niet het eerst gegeven ... Het andere is eerst verkend alvorens de mens zichzelf kon vinden”.

Het beeld van de mens kreeg veel, en meestal positieve, aandacht in de pers. Men bewonderde de grote kennis van de literatuur die Chorus toonde, maar verweet hem ook dat hij zich vaak herhaalde, en niet een duidelijke lijn in zijn betoog had getrokken. Boeiend is wat Annie Romein-Verschoor (1895-1978) erover schreef in

de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 24 november 1962. Zij was immers de vrouw van Jan Romein, die een handboek over de biografie had geschreven, en enkele maanden voordat Chorus' boek uitkwam was overleden. Bovendien had zij vlak voor de oorlog, samen met haar man, het standaardwerk *Erflaters van onze beschaving* geschreven, met korte biografieën van 36 vaderlanders.

Zij had moeite met de brokkelige structuur van *Het beeld van de mens*, en vond ook dat Chorus de heldenverering in de biografie te veel benadrukte. Hij had immers geschreven dat de lezer zijn held wil en de biograaf aan die eis tegemoet moet komen. Zij haalde daarbij aan wat Chorus schreef om dat toe te lichten: "En ook als hij Jan Romein heet zal hij geen biografieën schrijven van Drentse veenarbeiders en Velzense plaatwerkers (de Romeins waren communist) maar over ... *Erflaters van onze beschaving*".³²³

Chorus schreef enkele jaren later nog een korte Engelstalige samenvatting van *Het beeld van de mens* in een Amerikaans tijdschrift.³²⁴ Feit is dat hij in zijn boek een indrukwekkende reeks schetsen van biografieën en hun makers had neergelegd, maar hij had nog niet een sluitend antwoord gegeven op de vraag hoe de biografische methode op die basis kon dienen als tegenwicht van de experimentele psychologie.

ZELFKENNIS: DE AUTOBIOGRAFIE

Vier jaar later, in 1966, schreef Chorus zijn tweede boek over het opdoen van mensenkennis uit levensbeschrijvingen, *Vormen van Zelfkennis*. Ditmaal was de autobiografie zijn onderwerp, en ging het dus om de zelfkennis, met voorbeelden uit het verre verleden (Marcus Aurelius, Augustinus, Cellini) en de meer recente tijd (Rousseau, Freud, Simone de Beauvoir).³²⁵

Hij begon zijn verhaal met de 'uitvinder' van het essay Montaigne (1533-1592), omdat hij in de Fransman een schakel zag tussen oud en nieuw. 'Door me voor anderen te schilderen heb ik mij in mijzelf met duidelijker kleuren geschetst dan deze aanvankelijk bij mij waren' had Montaigne als reden voor zijn schrijven over zichzelf gegeven. Hij schreef dus niet om zich, zoals bij de meeste biografieën het geval is, als held of voorbeeld aan de lezer te presenteren. Hij had geen moralistische bedoeling, en volgens Chorus was "het loutere plezier aan de menselijke aard en mogelijkheden" Montaigne's voornaamste motief.³²⁶

Die moraal was er zeker bij de klassieke autobiografen. Zij zagen het 'Ken uzelf' van Socrates "niet als een aansporing om de eigen aard te leren kennen, maar als een wenk om 'de' mens, de norm van mens-zijn in zichzelf te erkennen en daarnaar te leven".³²⁷ De klassieken rationaliseerden ook hun gevoelens. Pas met Augustinus veranderde dat: Chorus zag diens *Confessiones* als de eerste echte autobiografie. Niet alleen

omdat hij zijn gevoel de vrije teugel liet, maar ook omdat hij zijn leven beschreef met de opzet, het aan anderen kenbaar te maken. Zijn bekering stond centraal, en het doel van zijn boek was Gods goedheid te loven. In die zin was het nog geen moderne autobiografie.

Chorus maakte ook een psychologisch onderscheid tussen *mémoires* en dagboeken, die een overschouwende visie op het leven missen, en de autobiografie, die de levensloop beschouwt vanuit één gezichtspunt: hoe ben ik de persoon geworden die ik nu ben? Hij vond het merkwaardig dat wetenschappers die een autobiografie schrijven daar zelden in slagen. Zij zijn vaak zo gericht op het benadrukken van hun wetenschappelijke verwezenlijkingen, dat zij hun persoonlijke levensloop vergeten. Chorus verwees daarbij naar *History of psychology in autobiography* dat de Amerikaanse psycholoog Carl Murchison had geredigeerd (Russell & Russell 1961). Ook als je er rekening mee houdt dat die bundel autobiografieën juist op de wetenschap gericht is, zijn die autobiografieën armetierig in de wijze waarop ze een mens voor ons oproepen, aldus Chorus.

Een duidelijke uitzondering vond hij de *Traumdeutung* van Freud. Die beschrijft erin de wording van de psychoanalyse, maar ook zijn leven tot dan toe. Hij doet dat volgens Chorus boeiend en met grote eerlijkheid. Chorus uitte zijn bekende reserves tegen Freuds leer, die volgens hem een soort religie werd, maar onderstreepte dat Freud met het onbewuste een nieuwe dimensie aan de zelfkennis heeft gegeven. Diens opvattingen, vond Chorus, zijn in ons moderne levenzijn verdisconteerd, en ze hebben geleid tot de afbraak van de westerse puriteinse kijk op leven en wereld. Maar, zo voegde hij hier wat cynisch aan toe, “met de vermindering van het puritanisme in onze Westerse cultuur wordt Freuds systeem minder geldig”.³²⁸ Schrijvend over Freud kon Chorus het niet laten, de psychiaters op de hak te nemen, die met hun medische vooropleiding noch in de filosofie noch in de psychologie zijn onderwezen, en daardoor te gemakkelijk en massaal de psychoanalyse omhelzen. “Die therapie wordt als een soortgelijke techniek geslikt als die, volgens welke men een gebroken been zet of een liesbreuk opereert: anale fase, castratiecomplex, penisnijd passen zo soepel in de geleerde anatomische constructie”.³²⁹

In het slothoofdstuk noemde Chorus drie redenen die mensen brengen tot het schrijven van een autobiografie. Zij willen weten hoe het met ze staat, omdat ze een raadsel zijn voor zichzelf; ze zijn ontevreden en willen weten hoe het beter kan; of ze zijn juist tevreden en willen anderen laten zien hoe dat zo gekomen is. De autobiografie moet een eenheid brengen in de veelheid van het leven. Dat kan door de visie op leven en wereld die men heeft verworven centraal te stellen: hij noemt dat de ‘beschouwelijke’ autobiografie. Je kunt ook alles richten op de taak die je hebt volbracht: dat is dan de ‘activistische’ autobiografie, waarbij je activiteiten meer in beeld komen.

Maar er is ook een categorie van zoekenden, die (nog) geen afgeronde levensloop beschrijven. In dat geval is de eenheid van hun werk moeilijker bereikbaar, maar kan die volgens Chorus worden gevonden in een samenhangende levensstijl.³³⁰

Tenslotte stelde hij dat elke poging tot zelfkennis, zeker elke autobiografie, ook een activiteit is die mede vormgeeft aan dat zelf. Zoals Montaigne schreef: ‘mijn boek heeft mij minstens evenzeer gemaakt als ik mijn boek’. Maar voorop moet staan “het pure genoegen aan dit leven dat zo (nu) eenmaal was, en waard is getoond te worden”.

De recensies van *Vormen van zelfkennis* waren bijna onverdeeld positief. In de *Nieuwe Rotterdamse Courant* wijdde de anonieme rubriek ‘Zandloper’ twee artikelen aan de autobiografie: het vond het boek een unicum in onze taal. Chorus was zelf het meest tevreden over de bespreking van een ‘echte’ schrijver, Alfred Kossmann, in het *Vrije Volk* van 10 december 1966. Die vond het een ‘geleerd en driftig boek’. Met dat laatste bedoelde hij dat Chorus ‘alles wat hem niet beviel zonder veel argumentering weghoonde’. Dat lot was de nauwelijks besproken Stendhal en ook Sartre beschoren. ‘Historische, psychologische, literaire en levensbeschouwelijke argumenten worden door elkaar gebruikt op de meest willekeurige wijze’ schreef Kossmann, maar hij vond dat juist de bekoring van dit boek. Bij alle geleerdheid van Chorus was het boek ‘een hartstochtelijk pleidooi voor wat hij de ware zelfkennis acht’.

Chorus kreeg ook een briefje van zijn Nijmeegse vriend Frits van der Meer, die vooral benieuw was hoe de reacties zouden zijn op ‘die moedige ontmaskering van de psychiatrische mode’.³³¹ Dat viel nog mee: alleen de psychiater J.J.C. Marlet schreef in de Prisma-boekengids dat de schrijver ‘zich in sommige hoofdstukken nogal polemisch opstelt, waarbij met name Freud het moet ontgelden’. Sassen, die twee jaar eerder met emeritaat was gegaan, stuurde hem een brief waarin hij hem zei, zijn bezwaren tegen het uitsluitend hanteren van exact-wetenschappelijke methoden in de psychologie te delen. “Zou je daar niet eens ex professo over kunnen schrijven? Ik vrees anders, dat de Nederlandse psychologie geheel en al geamericaniseerd gaat worden, zeker tot schade van de kennis van de mens.”³³²

Vormen van zelfkennis is een boeiende poging om het onderzoeksterrein van de psycholoog te verbreden, al lijdt het boek aan herhalingen en uitweidingen. Misschien schreef Chorus te snel te veel? Zijn vakgenoten onthielden zich van commentaar. Tot in de jaren tachtig bleef zijn boek de enige Nederlandse studie over de autobiografie.³³³

HET DRIELUIK AFGEROND

Met *De nieuwe mens* schreef Chorus in 1969 een vervolg op zijn zeven jaar eerder uitgebrachte *Het beeld van de mens*.³³⁴ Ditmaal ging het over biografieën van

‘moderne’ schrijvers, vanaf het eind van de achttiende eeuw. Hij richtte zich, zoals hij stelde in het woord vooraf, op “de psychologische werkwijze waarmee een biograaf erin slaagt een mens voor ons op te roepen”. De moderne biograaf heeft aandacht voor het innerlijk van de mens. Hij schildert die mens concreet, met zijn goede en kwade kanten, en ook met zijn lichamelijkheid. Het individu is niet langer een afgeronde eenheid maar zit vol tegenstellingen. Bij dat alles toont de goede biograaf ook de ontwikkeling van zijn held.

Chorus illustreerde dat aan de hand van Stendhal, die -misschien vanwege het hierboven besproken commentaar van Kossmann- nu uitgebreid aan bod komt. Weliswaar schreef Stendhal, naast zijn romans, vooral over zichzelf, maar, vond Chorus, “..de grens tussen biografie en autobiografie is moeilijk vast te leggen: wie een biografie van een held schrijft die hij gekend heeft, goed gekend, schrijft in wezen een autobiografie”.³³⁵ Een stelling die overigens niet goed strookt met wat hij in *Vormen van zelfkennis* had aangegeven als een van de redenen voor het schrijven van een autobiografie: het willen weten hoe het met je staat. Dat laatste is een ander motief dan dat, wat je aanzet om te schrijven over iemand die je goed hebt gekend.

Vervolgens zette Chorus, in het voetspoor van Dresden,³³⁶ de visies van twee negentiende-eeuwse Franse romantici en literaire critici over de biografie naast en tegenover elkaar. Het betreft Hippolyte Taine en Charles-Augustin Sainte-Beuve. Dresden had al aangegeven hoe Taine op zoek was naar formules die met wetenschappelijke nauwkeurigheid de structuur van een persoonlijkheid vastleggen. Sainte-Beuve wilde die structuur liever suggereren dan vastleggen, omdat ze in voortdurende ontwikkeling is. Chorus onderschreef dat: terwijl Taine een persoon wil verklaren, schildert Sainte-Beuve hem. Daarmee komt de wetenschappelijke benadering te staan tegenover de kunstzinnige.

Taine verklaarde de mens vanuit het ras en het milieu waartoe hij behoort, én het moment waarop hij optreedt, maar vanuit die theorie deed hij de beschreven persoon vaak tekort. Sainte-Beuve is daarom volgens Chorus de betere biograaf, juist omdat hij niet uitging van een systeem, en een open oog bleef houden voor de veelzijdigheid van de persoon. Hij ging nog een stap verder. Zo vond hij dat het onderscheid tussen de twee “identiek is aan het verschil tussen twee hoofdtendenties in de psychologie: in de ene wordt met *mechanische* en in de andere met *organische* modellen gewerkt”.³³⁷ We hoeven niet te raden welk model zijn voorkeur had.

De in het interbellum erg gewaardeerde schrijvers Emil Ludwig (1881-1947) en Stefan Zweig (1881-1942) gaven Chorus de kans, te onderscheiden tussen goede en zwakke biografen. Hij stelt dat zij de vele ware feiten moeten kennen en selecteren. “Kent de biografie die *feiten* niet of gebruikt ze ze niet: dan is ze afhankelijk van subjectieve willekeur, het resultaat is op zijn best - een roman. *Selecteert ze niet*

of niet voldoende, dan schept ze een archief, maar geen gestalte. Selecteert ze en *overdrijft* ze ... dan wordt ze snel op de golf van mode en tijdgeest meegedragen naar de vergetelheid”.³³⁸ Dat laatste was, volgens hem, het lot van beide biografen.

Interessant is ook wat hij schrijft over de psychoanalytische biografie. Die blijft meestal onder de maat, omdat ze de mens wil verklaren vanuit geconstrueerde, wetenschappelijke elementen. Een goede biograaf moet de beschreven mens eerder uitbeelden dan verklaren, vindt Chorus. Dat brengt hem tenslotte tot de stelling, dat de psychopatholoog “geen geprivilegieerde toegang heeft tot de gewone mens, ook niet door middel van de psychoanalyse”. Chorus gaf de voorkeur aan “biografen met alleen maar gezond verstand, en geen omlinjende theorie”.³³⁹ Vreemd is dat hij geen woord wijdt aan de twee biografieën die Freud zelf had geschreven: over Leonardo da Vinci en Woodrow Wilson. Wél komt *Young man Luther* van de Amerikaanse psychoanalyticus E. Erikson ter sprake. Chorus vindt dat geen biografie die een leven gestalte geeft, maar een beschrijving waarbij voorvallen uit Luthers leven worden gebruikt om Eriksons visie op het begrip ‘identiteitscrisis’ weer te geven.³⁴⁰

Afrondend gaf hij een reeks dimensies van de persoonlijkheid, die elke goede biografie moet schetsen. Het betreft onder meer het uiterlijk voorkomen; kennis en opleiding; beroep en hobby’s; de relatie tot het andere geslacht, tot ouders en kinderen, tot geld, tot eten en drinken; de rol van religie en de kunsten; (omslag-)punten in de ontwikkeling; afwijkingen; beleden waarden en de politieke overtuiging.³⁴¹ De mens wordt in hoge mate gevormd door het beeld dat hij van zichzelf heeft. Dat beeld stelt hij bij in een voortdurende ‘pluralistische dialectiek’ met de samenleving. Juist in die dialectiek speelt de biografie een rol, omdat ze “de meest concrete, rijke en betrouwbare formulering geeft van mensen, die anderen (*de lezers*) tot hun eigen verrijking en zelfbepaling kunnen gebruiken”, besluit Chorus.³⁴²

Het drieluik dat Chorus met *De nieuwe mens* besloot, wekte vooral de belangstelling van historici en literaire critici. Zijn vakgenoten lieten zich wederom niet horen, mogelijk omdat zij vonden dat Chorus zijn bevindingen niet toetste aan eigen onderzoek, te weinig handvaten bood voor toepassing in de praktijk, en met dit onderwerp in de marge van de wetenschappelijke psychologie van die tijd verkeerde.³⁴³

DE NEDERLANDER

Tijdens zijn werk aan het drieluik bracht Chorus in de jaren zestig nog twee boeken uit, die te brengen zijn onder de noemer ‘cultuurpsychologie’. Daarmee nam hij nog meer afstand van de klassieke psychologie. Hij combineerde in beide boeken zijn grote belezenheid met zijn psychologisch inzicht, en mikte daarbij op een groter publiek. Beide boeken verschenen bij Sijthoff in de reeks ‘Natuur en Cultuur’.

In 1964 schreef hij het boek waardoor hij in brede kring bekend werd, *De*

Nederlander uiterlijk en innerlijk.³⁴⁴ Hij etaleert erin een brede kennis van alles wat met de Nederlandse beschaving te maken heeft, maar het boek balanceert soms op de rand van onwetenschappelijke generalisaties. Chorus zelf stelde in zijn woord vooraf dat zijn onderzoek voor het boek “zich uitstreckte over enkele decennia ... Mijn levensloop en vak brachten mij met mensen uit alle streken en lagen in contact. Uit alle groepen ook van ons volk heb ik mensen psychologisch onderzocht en soms jarenlang gevolgd”. Dat was zeker waar, maar de vele stellingen die hij in *De Nederlander* betreft zijn zelden op dit soort onderzoek gebaseerd. Hij gaat ook niet uit van de typologie die hij eerder in *Inleiding in de empirische karakterkunde* en *Psychologie van de menselijke levensloop* had gebruikt. Heymans wordt éénmaal genoemd, met diens vaststelling, dat de Nederlander meer dan gemiddeld secundair is te midden der omringende volken.³⁴⁵ Chorus baseert zich vooral op werken van historici zoals Huizinga met zijn *Nederlands geestesmerk* (1934), Geijl met *de Geschiedenis van de Nederlandse Stam* (1930-1959) en het echtpaar Romein met hun al genoemde *Erflaters* (1938-1940).

Hij begint met een korte beschrijving van de fysieke kenmerken van Nederlanders, maar stelt daarbij vast dat “de psychologische verschillen met de buurvolken veel sprekender zijn dan de lichamelijke verschillen, want de menselijke aard openbaart zich veeleer in zijn gevormdheid door de historie en de eigen cultuurontwikkeling”.³⁴⁶ Vervolgens schildert hij de Nederlander als Noord-Europeaan, die leeft in een meer individualistische ‘schuldcultuur’, in tegenstelling tot de in Zuid-Europa geldende, meer op het collectief gerichte, ‘schaamtecultuur’.³⁴⁷ Hij plaatst daarbij de Nederlander met zijn nuchterheid, aandacht voor het detail en huiselijkheid tegenover zijn burenen: de compromis-bereide en elite-gerichte Engelsman en de plichtsbewuste en leergierige Duitser.

In zijn uitgebreide beschrijving van onze religieuze aard bouwt Chorus verder op zijn eerder genoemde publicatie uit de oorlogsjaren over verschillen tussen katholiek en protestant. Hij noemt de ‘zwarte ernst in het religieuze’ die ons van onze buurvolken onderscheidt. Chorus ziet de godsdienst als de kern van elke cultuur, en vindt dat de Nederlandse cultuur erdoor is vormgegeven. Dat schreef hij op een moment dat het Tweede Vaticaans Concilie nog gaande was, en dus voordat de kerken in Nederland leegliepen.³⁴⁸ Maar hij wees ook op het praktische van onze geloofsbeleving, die zich uit in zorg voor de gebrekkige of lijdende medemens. Die trek is zeker nog gebleven, getuige bijvoorbeeld de hoge opbrengsten van media-acties tegen volksziekten en bij rampen.

Wanneer Chorus de provinciale en plaatselijke verschillen bespreekt worden zijn bevindingen meer speculatief. Naast geloof gaat grond (zandgrond versus klei en veen) en ras een rol spelen, waarbij individualistische Friezen en Hollanders

(ofwel ‘Kustfriezen’) worden geplaatst tegenover coöperatieve Saksen uit Drenthe en Twente. Dit is het minst overtuigende deel van *De Nederlander*, dat afsluit met boeiende visies van buitenlanders op ons volk, en een ‘uitzicht’ met de sombere teneur van de conservatief, die veel ten kwade ziet veranderen onder invloed van de grote welvaartsgroei. Een forse uitglijder is daarbij zijn opmerking, dat “door de moderne geneeskunde veel kinderen in leven blijven die vroeger gestorven zouden zijn, maar nu, vaak als neuropathen of erger, de wereld ingaan”. Daardoor wordt volgens Chorus het literaire klimaat en ook de visie op de mens in ziekelijke richting scheefgetrokken.

EEN LAWINE VAN REACTIES

De Nederlander kreeg meteen veel aandacht. Er zagen in korte tijd vijf drukken het licht. Chorus ontving een stroom van brieven, uit alle hoeken van de samenleving. De meeste reacties waren positief, met aanvullingen en commentaar op de vele stellingen die Chorus had betrokken. De regionale stereotypen riepen het meeste commentaar op: Limburgers waren ontevreden dat zij over één kam geschoren werden met de door Calvijn geïmpregneerde Hollander; Twentenaars voelden zich tekort gedaan in vergelijking met Friezen en Groningers, en een Hagenaar toonde aan dat de grote meerderheid van zijn stadgenoten van elders kwam, en dus helemaal geen Haagse identiteit had. Ook stuurden velen hun eigen opstellen over dit of een aanverwant onderwerp, in de hoop op een verwijzing in een nieuwe druk.

Een aanhaling van de Engelse schrijver Sacheverell Sitwell over Staphorst gaf ook aanleiding tot commentaar. Diens observatie in *The Netherlands – a Study of some Aspects of Art, Costume and Social Life* (1948), dat bij het uitgaan van de kerk de meisjes bij de katholieke kerk lachten, terwijl die bij de protestantse kerk naar de grond keken,³⁴⁹ werd van verschillende kanten gelogenstraft met de mededeling, dat Staphorst met zijn 47 katholieken geen enkele kerk van die denominatie had!³⁵⁰ De publicist J. H. Huizinga, zoon van de bekende historicus, troostte Chorus, die zich kennelijk bij hem had beklagd over het afwezig blijven van commentaar van vakgenoten. Hij schreef vervolgens, door Chorus geïnspireerd, vanuit zijn Londense standplaats en gezien vanuit Engelse optiek, een reeks artikelen over Nederland in de *N.R.C.*, met als titel ‘Neerlandia Felix’.³⁵¹ Daarin beschreef hij hoe soliede de Nederlandse samenleving was, vergeleken met het hiërarchische en soms verkalkte Engeland.

Maar ook nu hielden de vakgenoten zich stil, en dat had mogelijk te maken met het feit dat Chorus’ betoog niet was gebaseerd op nieuwe onderzoeksgegevens. Een uitzondering was Jan Snijders, die inmiddels hoogleraar psychologie in Groningen was. Die schreef hem, dat hij daar al lang genoeg woonde om te weten dat er een

eigen Groningse humor en zelfspot is. Snijders en zijn vrouw Nan vonden het een erg geslaagd boek, maar met een (te) somber einde. Ze gingen niet in op de psychologische methodiek die Chorus had gebruikt.³⁵²

Zijn collega's uit verwante wetenschapsterreinen reageerden wél. Zo liet de Leidse socioloog Van Heek weten dat hij van het werk had genoten. Hij bestreed Chorus' stelling dat het Calvinisme het wegwijnen van onze 17de eeuwse schilderkunst had veroorzaakt. Volgens Van Heek lag dat aan het in de mode komen van de Franse hoofse barokstijl, die ons van nature niet ligt.³⁵³ De schrijver J.C. van Schagen brak een lans voor de Zeeuwen, die ondanks hun 'zwarte' geloofsovertuiging veel humor kennen. Hij dacht zelf, dat dit verband kon houden met hun ronde koppen, bruine ogen en Vlaamse inslag.³⁵⁴ De filosoof Sassen³⁵⁵ en de historicus Geijl gaven beiden gedetailleerd commentaar, hetgeen leidde tot een aanpassing van de vierde druk. Geijl schreef daarbij dat hij sceptisch stond tegenover het hele begrip 'volksaard', maar hij wenste dit werk toch graag meerdere drukken toe.³⁵⁶

Daarnaast verschenen vaak uitgebreide verslagen en besprekingen in kranten en tijdschriften. Dat gebeurde ook in de buurlanden; vooral in de Vlaamse pers, die vond dat de visie van Chorus te eng Noord-Nederlands was. Een Duitse recensent meende dat "die kritischen Fähigkeiten des Niederländers bei weitem die schöpferischen übertreffen".³⁵⁷ In de *N.R.C.* van 2 juni 1965 schreef H.W. von der Dunk dat het onhoudbaar was om een volk als een afgesloten organisme met een individu te vergelijken, en ook de correlatie tussen ras en psyche achtte hij onbewezen. Toch vond hij dat Chorus met de nodige voorzichtigheid een vlot portret van de Nederlander had geschetst. De *Volkskrant* vond het geschetste beeld fascinerend, maar zag liever een goed onderzoek in plaats van de overvloed aan illustrerende voorbeelden.³⁵⁸

Ronduit negatief was *Vrij Nederland* op 6 maart 1965. Het stelde onder de de kop 'Troebel proza van een Leidse psycholoog' dat de schrijver veel werkte met de factor 'ras' en soms ook 'grond' en 'geografische situatie'. Tegenwoordig rust op deze categorieën weinig wetenschappelijke zegen: Chorus houdt vast aan verouderde opvattingen, aldus *Vrij Nederland*. Het weekblad viel ook over de hierboven genoemde passage over 'neuropathici' in de Nederlandse literatuur, en concludeerde dat onze schrijvers het daarmee kunnen doen: in betere tijden hadden zij de volwassenheid dus niet gehaald. Het meest negatief waren de studentenbladen *Trophonios* uit Utrecht van 26 februari 1965 en *Der Clercke Cronicke* uit Groningen van 13 mei 1965, die Chorus de oren wasten - vanwege zijn 'racisme' en 'onwetenschappelijkheid'. In Groningen leidde dat tot een polemiek, waarin een medestudent het voor Chorus opnam. Daar tegenover stond het *Algemeen Politieblad*: dat wijdde vijf nummers in juli en augustus 1965 aan *De Nederlander*, waarvan grote stukken werden

overgenomen. Daarmee wilde men de maatschappelijke vorming gestalte geven, die sinds kort onderdeel van de politie-opleiding was.

Belangrijker waren de bespreking in *Mens en Maatschappij*, dat zich afvroeg welk psychologisch begrippenkader Chorus nu wel hanteerde, en die in *De Gids* van voorjaar 1965. In het laatstgenoemde tijdschrift juichte de taalkundige P.J. Meertens het toe, dat voor het eerst een psycholoog zich bezighield met de studie van de psychologie van een volk, al meende hij dat juist die beroepsgroep de gevaren zou zien van een onderzoek waarvoor men, bij gebrek aan wetenschappelijk betrouwbare gegevens, is aangewezen op subjectieve indrukken. Meertens miste de statistische onderbouw, en vond ook dat erflaters uit de Gouden Eeuw moeilijk kunnen dienen als modellen van de Nederlandse aard. Hij waardeerde vooral Chorus' beschrijving van de door religie beïnvloede kenmerken, maar constateerde toch een zekere eigenheid die tot tegenspraak prikkelt, en vond het "hoog tijd worden voor een zuiver-wetenschappelijke karakteristiek van het Nederlandse volk".³⁵⁹

EEN CONSERVATIEF BEELD

Opvallend is dat met *De Nederlander* een tijdvak wordt afgesloten. Op het moment van uitgave, in 1964, waren er grote scheuren zichtbaar in het gebouw van de zuilen, zowel op maatschappelijk als op politiek gebied.³⁶⁰ Chorus was zich daarvan bewust. In het slotwoord schreef hij: "...mijn schets is er waarschijnlijk een die morgen niet meer waar zal zijn. Zo gezien zou ik veeleer een balans hebben opgemaakt van een boedel in liquidatie: ook dat is nuttig en mogelijk leerzaam".³⁶¹

Wél maakte het boek ook in die zin school, dat het een reeks uitgaven over bijna alle Nederlandse provincies en grote steden uitlokte, onder de titel 'Leer mij ze kennen, de Groningers' (enz.). Het lezerspubliek van zijn boek was vooral te vinden bij de gezeten burgerij en het bedrijfsleven. Dat nodigde hem in de paar erop volgende jaren uit voor een reeks spreekbeurten, voor ondernemerskringen, afdelingen van de Maatschappij voor Handel en Nijverheid en dergelijke. Hij was ook een van de sprekers op de Nationale Exportdag 1966, waarop hij zijn gehoor van zakenlieden opriep, meer te doen aan het uiterlijk van hun producten. "Als wij niets doen aan die façade, die buitenkant, dan zal onze export nog verder achteruit lopen" aldus Chorus.³⁶² Die groep van onze samenleving zou het vanaf de late zestiger jaren moeilijk krijgen, en dat gold ook voor Chorus zelf. De recensies van de studentenbladen wezen al in die richting.

Toch was *De Nederlander* het boek dat het meest beantwoordde aan Chorus' belangstelling. Zijn Nijmeegse vriend de classicus Harry Janssen, schreef daarover: "Ik heb (bij het lezen) herhaalde malen aan gesprekken van vele jaren her moeten terugdenken. Soms zag ik weer hele gespreksscènes van vroeger voor me ... Ik realiseerde

me bij de lectuur steeds meer, dat je bezig geweest was gedachten, ervaringen, lectuur van verschillende decennia te ordenen en te systematiseren, en ik meen me niet te vergissen wanneer ik zeg, dat je dit boek met veel plezier geschreven hebt, dat dit echt een boek naar je hart is”.³⁶³ Hij had het goed gezien: *De Nederlander* was het boek dat Chorus moest schrijven, en ook het boek waarin hij zichzelf het meest te kennen gaf. Zijn sterke kanten kwamen erin naar voren: zijn brede kennis, die zich beslist niet tot zijn vak beperkte, zijn zin voor anekdotes en de kleine kenmerkende feiten, die gevoed werd door zijn goede geheugen, en de capaciteit dat alles te integreren in een boeiend totaalbeeld.

Even goed kwamen erin zijn mindere kanten tot uiting. Hij betrok al te gemakkelijk stellingen die hij niet wetenschappelijk kon onderbouwen; hij deed niet de moeite, alle literatuur die voor zijn onderwerp van belang was door te nemen; hij veroorloofde zich opmerkingen die op zijn minst ‘politiek incorrect’ waren (zoals die over onze ‘neuropathische’ schrijvers). Daarbij had hij iets onbezonnens, wat ook bleek uit een verhaal dat ik twintig jaar later hoorde van twee mensen uit het bedrijfsleven. Zij hadden Chorus als spreker bij een bijeenkomst gehad, brachten hem na afloop naar het station, en vroegen hem of hij kon raden wat hun achtergrond was. Zonder aarzelen zei Chorus, dat de één uit Twente moest komen, en dus een man van de samenwerking was. De ander kwam vast uit Katwijk, en had dus de open blik naar de zee, met de rug naar het achterland, die die mensen kenmerkt. De twee waren verbluft over de stelligheid waarmee hij dat zei, en durfden hem niet te zeggen dat er niets van klopte. De autoriteit van de hoogleraar hielp kennelijk nog in zulke situaties...

Zijn negatieve instelling, die tot uiting kwam in het slotwoord van *De Nederlander*, bleek bij het ouder worden sterker naar voren te komen: het werd riskant wanneer hij die negativiteit combineerde met meningen die hij niet kon staven.

DE RELATIE VAN MENS EN DIER

Het andere boek dat te brengen valt onder de noemer ‘cultuurpsychologie’ schreef Chorus in 1969. Het kreeg de titel *Het denkende dier*,³⁶⁴ maar dat was buiten hem om gebeurd. Zoals hij later in zijn autobiografie schreef, was die titel bedacht door een tijdelijke medewerker van uitgeverij Sijthoff, die Chorus tijdens diens vakantie niet had kunnen raadplegen. De titel die het boek had moeten krijgen was: ‘Fasen in de relatie tussen mens en dier’. Daarmee wilde hij aangeven dat de mens in zijn ontwikkeling van jager tot boer en stadsmens een zich steeds wijzigende verhouding tot het dier had: dat werd het onderwerp van zijn boek. Chorus ging dus als psycholoog van de mens uit; het gedrag van dieren, dat ethologen bestuderen, stond bij hem niet centraal.

Vijftien jaar eerder had Chorus over dit onderwerp een bijdrage³⁶⁵ geschreven

voor de bundel 'Mens en Dier' die aangeboden was aan F. Sassen voor diens zestigste verjaardag. Hij beperkte zich daarin tot de wijze waarop gezichtsuitdrukkingen in de renaissance werden gerelateerd aan het uiterlijk van dieren, en waarom sommige dieren de mens vooral aanspreken. Chorus wilde in *Het denkende dier* de tocht van mens en dier beschrijven, "die men kon zien als een apart soort geschiedenis van de psychologie".³⁶⁶ Hij vond dat het tijd was voor "een glorieuze terugkeer van het dier", dat we nodig hebben voor onze zelfherkenning en zelfbeleving.

Het denkende dier begint met een beschrijving van de plaats van het dier in de oudheid. In het Oude Testament zijn mens en dier nog niet gescheiden: dieren hebben eigenschappen, en werken vaak mee om Gods wil uit te voeren. Zo is er de ezelin die de profeet Bileam (in het boek Numeri) berijdt. Zij ziet een engel die de weg verspert, en is met geen stokslagen tot verdergaan te bewegen. Zij zegt dan tegen hem: "ben ik niet de ezelin op wie je heel je leven hebt gereden? Heb ik jou ooit zo behandeld?" Bileam moet haar gelijk geven, en ziet dan zelf de engel. Ook is er het verhaal van de twee berinnen die de kinderen verscheuren die de profeet Elisa uitschelden. Verder zijn er de raaf en de duif als boodschappers bij Noach, naast vele andere voorbeelden. Toch is het dier vanaf het scheppingsverhaal duidelijk ondergeschikt aan de mens.

Bij de oude Grieken is die ondergeschiktheid van het dier niet zo uitgesproken. Chorus geeft een overzicht van menselijke eigenschappen die Homerus, en later Aristoteles, toeschrijft aan dieren: veel ervan zijn door de fabelschrijvers overgenomen, en in onze spreektaal doorgedrongen. Het zien van het dier op de wijze van de mens is volgens hem positief, als het, zoals bij Aristoteles, leidt tot een wetenschappelijke observatie van het gedrag van dieren. Vaak verwordt dat echter, zoals bij de Romeinse natuurbeschrijver Plinius, tot het geven van de meest fantastische eigenschappen aan het dier, waarbij het wezen van het dier uit het zicht verdwijnt.

Chorus vindt dat met de fabels waarin dieren de mensen een spiegel voorhouden, een hoogtepunt wordt bereikt in de verhouding tussen mens en dier. Te beginnen bij Aesopus in de Griekse klassieke tijd, en culminerend in de beroemde zeventiende-eeuwse fabels van La Fontaine. Daarin zijn de dieren geen fantastische wezens: ze handelen zoals ze dat in de natuur doen. De fictie zit in het tonen van de mens achter het dier, waarbij elke fabel één menselijke eigenschap belicht, aldus Chorus.³⁶⁷ Zoals La Fontaine zelf in zijn opdracht aan de Franse kroonprins schreef: "Je me sers d'animaux pour instruire les hommes". Dat voorbeeld dat de dieren geven kan ook afschrikwekkend zijn. De Belgische schrijver en Nobelprijswinnaar Maeterlinck schetst in zijn 'Vie des abeilles' (1901) en 'Vie des termites' (1926) een volmaakt geordend gemeenschapsleven: "een mechanische harmonie van samenleven zonder wanklank ... dat is de toekomst die de mens wacht".³⁶⁸

Volgens Chorus was Descartes degene die het dier onttroonde. In zijn *Discours de la Méthode* ziet hij de mens als een uit mechanische onderdelen bestaand lichaam, dat van God een ‘redelijke ziel’ kreeg toegevoegd. Het dier mist die ziel, en is dus niet meer dan een automaat. La Fontaine verzette zich tegen deze visie, maar het rationalisme van Descartes zorgde, dat het dier in Europa niet meer werd dan een voorwerp ten dienste van de mens. Het dier moest worden getemd of bejaagd, en desnoods uitgeroeid. Maar met de romantiek kwam het dier terug: in de sprookjes, in de opkomende dierentuinen, maar ook in de belangstelling van geleerden als Darwin. De mens bleek samen met de dieren een schakel in de evolutie, en dat noopte tot bescheidenheid.

Chorus besluit met de stelling dat “in de onzekere mens altijd die bewondering zal blijven voor de instinctieve zekerheid van het dier, voor het mysterieuze weten wat hem te doen staat, in leven en dood”.³⁶⁹ Het feit dat de mens zich met het dier kan vereenzelvigen bracht psychologen ertoe, in een test aan kinderen te vragen welk dier ze zouden willen zijn. De antwoorden zouden verrassende inzichten geven in de levenshouding van het kind. Ook bij de Rorschachtest worden de ‘inktvlekken’ vaak gezien als dieren. Kortom: “het dier is overal in de wereld van de mens, binnen en buiten hem; hij kan het dier niet missen”.

Het denkende dier bevat een schat aan informatie over de wijze waarop wij het dier in de loop van de tijd gestalte hebben gegeven, vooral in de literatuur. Al die gegevens worden niet steeds gepresenteerd in een logisch verband; mede daardoor herhaalt Chorus zich vaak. In het wekelijks bijvoegsel van 23 mei 1970 van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* kon hij naar aanleiding van het stopzetten van de *Fabeltjeskrant* nogeens betogen hoe de dieren terugkomen, in de speelkamer en de literatuur. Ook op TV, want “de Fabeltjeskrant zal terugkeren in een of andere vorm. Ze behoort bij onze tijd en zijn mensen, en is er een in de reeks die van Aesopus loopt naar Andersen”.³⁷⁰

In 1976 kwam Chorus terug op de relatie tussen mens en dier. In een artikel voor het tijdschrift ‘Gedrag’ schreef hij onder de titel ‘Leren door het voorbeeld van dieren’ hoe de mens dieren imiteert, en zo van ze leert.³⁷¹

De jaren zestig waren publicitair gezien een erg vruchtbare periode voor Chorus. Hij nam in die jaren in feite meer en meer afstand van de dagelijkse praktijk van zijn vak, zoals hij die beoefende bij zijn school- en beroepsadviezen, bij de zwakzinnigenzorg, en bij het geven van colleges en examineren van zijn studenten. Dat toespitsen van zijn interesses had gevolgen, zoals blijkt in het volgende hoofdstuk.

IX HET LEIDSE PROFESSORAAT HERIJKT

NIEUWE UITDAGINGEN VOOR UNIVERSITEIT EN STUDIERICHTING

In de jaren zestig werden de Nederlandse universiteiten geconfronteerd met een enorme toename van het aantal studenten. Dat liep in die tien jaar op van 40.000 tot meer dan 100.000. De toename van de welvaart en een daarmee gepaard gaande versoepeling van het beurzenstelsel maakten dat ook de middenklasse haar kinderen (en niet langer alleen de zonen, zoals het bekende lied van het Leids studentencabaret 'Laat je zoon studeren' het in die tijd voorgaf) liet studeren. Zoals Herman de Liagre Böhl het schreef in zijn artikel 'Crisis en herstel' was deze aanhoudende groei het sterkst voelbaar in de 'sociale' studierichtingen, waarin ook de meeste 'nieuwe' studenten uit de middenklasse terecht kwamen.³⁷²

Chorus zelf kreeg in dat decennium, zoals eerder gezegd, te maken met een ruime verdrievoudiging van zijn studenten (van 198 in 1960 naar 668 in 1969). In die jaren van groei kon dat beantwoord worden met een navenante uitbreiding van de wetenschappelijke staf. Chorus keek daarvoor allereerst naar zijn eigen studenten. Hij had een goede neus voor kwaliteit. Een vijftiental van zijn studenten werd medewerker, en promoveerde vervolgens bij hem. Van zijn 23 promovendi werden er acht later hoogleraar, in Leiden of elders. Dat gold voor de ontwikkelingspsychologen Ko van Meel, Cees Sanders (die had gestudeerd aan de Vrije Universiteit Amsterdam) en Willem van Hoorn. Ook voor de klinisch psychologen Louwrens Menges en Rob Janssen, en de sociaal-psychologen Jan van Leent en Jos Jaspars.

In bijzondere mate gold het voor Van de Geer, die, zoals de meeste van Chorus' medewerkers, veel ruimte kreeg om zijn interesses te volgen. Chorus raadde hem aan zijn proefschrift *A psychological theory of problem solving* in het Engels uit te brengen, en dat gaf hem direct een internationale uitstraling. In 1960 werd Van de Geer in Leiden lector; drie jaren later werd hij hoogleraar experimentele psychologie en psychologische statistiek: twee onderwerpen waarmee Chorus weinig affiniteit had, maar die voor de Leidse opleiding essentieel waren.

Organisatorisch werd 1963 een belangrijk jaar voor de studierichting psychologie in Leiden, die immers nog steeds deels was ondergebracht in de eerder besproken 'Verenigde Faculteiten'. Een wijziging van het Academisch Statuut maakte in dat jaar de oprichting van Sociale Faculteiten aan de Nederlandse universiteiten mogelijk. Hierin zouden de studierichtingen sociologie, psychologie en pedagogiek worden ondergebracht. Aan die nieuwe opzet was het nodige lobbywerk voorafgegaan. Leiden speelde daarin een belangrijke rol. Toen het er in 1961 naar uitzag dat de

psychologie samen met de wijsbegeerte in een ‘centrale interfaculteit’ zou terechtkomen³⁷³ was Chorus de instigator van een brief, waarin de Nederlandse hoogleraren en lectoren psychologie de Minister van Onderwijs vroegen om een aparte faculteit der psychologie.³⁷⁴

In deze brief werden als argumenten voor een zelfstandige faculteit het groeiend aantal studenten en de grote maatschappelijke betekenis van de studie genoemd. Maar de voornaamste reden was “de eigen aard van de psychologie als een positief-empirische wetenschap van de mens en zijn gedrag, waarvoor noch de faculteit der Letteren noch die der Wis- en Natuurkunde de passende omgeving is”. De brief stelde ook dat het blijven in een ‘centrale interfaculteit’ (met de filosofie) een toestand zou handhaven waarbij vreemde faculteiten de ontwikkeling van het vak zouden blijven belemmeren. Tenslotte meenden de briefschrijvers dat het denkbaar was de psychologie onder te brengen in een sociale faculteit, mits die dan ‘faculteit der psychologie en sociale wetenschappen’ zou worden genoemd.

De schrijvers kregen hun zin niet helemaal, maar er kwam dus wél, in 1963, een wettelijke basis voor een ‘sociale faculteit’ aan de Nederlandse universiteiten. Zodra die er was kwamen de Leidse psychologen in actie. In een brief van 14 november 1963, die zij samen met hun collega’s sociologen en pedagogen stuurden aan het Leidse College van Curatoren, stelden ze die bestuurders in kennis van het feit dat zij zich zouden verenigen in een Faculteit der Sociale Wetenschappen.³⁷⁵ Zij wachtten dus niet op een regeling ‘van bovenaf’. Van de Geer, die de brief had opgesteld, werd alvast secretaris van het faculteitsbestuur; Chorus werd (tot 1966) voorzitter van de subfaculteit psychologie. De ambtelijke molens waren pas in 1968 in staat deze Leidse ‘machtsgreep’ te vertalen in een reeks Koninklijke Besluiten, waarmee alle betrokken hoogleraren, met tot 1963 terugwerkende kracht, benoemd werden in de nieuwe faculteit.

EEN NIEUWE FACULTEIT; EEN NIEUWE VAKSTRUCTUUR

Op het moment dat de brief werd gelanceerd had de Leidse psychologie-opleiding drie hoogleraarsposten met Chorus, Van den Berg (conflictpsychologie) en Van de Geer; Beets was zoals eerder gezegd sinds 1961 buitengewoon hoogleraar psychodiagnostiek. Midden jaren zestig kwamen daar nog drie lectoren bij, voor onderwijspsychologie (Piet van den Broek), bedrijfspsychologie (‘buitengewoon lector’ Charles de Wolff) en sociale psychologie (Jos Jaspars). Voorts was Louwrens Menges docent conflictpsychologie bij Van den Berg.³⁷⁶

In 1968 kreeg een nieuwe structuur haar beslag, met de inrichting van aparte afdelingen voor sociale, experimentele en schoolpsychologie, voor ‘puberteitspsychologie’ en diagnostiek, met steeds een hoogleraar of lector als hoofd. Chorus kreeg

in deze opzet geen eigen afdeling, maar bleef als directeur van het Psychologisch Instituut de niet in aparte afdelingen ondergebrachte studierichtingen beheren. Daarnaast bleef de conflictpsychologie het vakgebied van Van den Berg, die zich meer en meer richtte op zijn leer der veranderingen, de ‘metabologica’, en de klinische psychologie overliet aan medewerkers als Menges. Elke nieuwe afdeling werd tegelijk ook een specialisatierichting waarin de studenten konden afstuderen.³⁷⁷

Met de nieuwe structuur ging een forse groei van het wetenschappelijk personeel gepaard. In 1969 telde de subfaculteit psychologie zo vier hoogleraren, drie lectoren, één docent en 31 wetenschappelijke medewerkers, die zoals gezegd onderwijs gaven aan 668 studenten. Dat steekt wat bleek af tegen de 118 medewerkers (bijna viermaal zoveel) die nu te vinden zijn op de website van de subfaculteit psychologie in Leiden, en die op het ogenblik van schrijven een kleine 2000 studenten psychologie begeleiden: dat zijn er driemaal zoveel als in 1966. De verhouding wetenschappelijk personeel versus studenten is voor de Leidse psychologie dus wél iets verbeterd.³⁷⁸

Van de Geer was de promotor van de nieuwe structuur, omdat hij had vastgesteld dat er met de groei van de wetenschappelijke staf een woekering van examenvakken was ontstaan. Chorus had die woekering niet verhinderd. Hij was niet enthousiast over de nieuwe structuur, omdat hij vond dat een psycholoog van alle markten thuis moest zijn.³⁷⁹

Met de invoering van die structuur werd ook een proces ingezet dat het arbeids-terrein van Chorus geleidelijk terugbracht tot de ontwikkelingspsychologie, de persoonlijkheidspsychologie, en wat wel de culturele psychologie wordt genoemd. Hij had daar geen moeite mee zolang hij een centrale positie bleef houden als directeur van het Psychologisch Instituut. Maar het was niet meer zo dat hij leiding gaf aan het bestuurlijk proces. Hij had sowieso een hekel aan bureaucratie, en liet het toenemende vergaderwerk zoveel mogelijk over aan collega’s als Van de Geer; later ook aan medewerkers zoals Willem van Hoorn.³⁸⁰

Dat moet ook de werkelijke reden geweest zijn waarom hij, in 1965, afzag van de topfunctie aan de Leidse Universiteit. In die jaren werden de gewone hoogleraren, bij toerbeurt en naar ancienniteit, voor een (academisch) jaar gevraagd Rector Magnificus te worden. Dat was deels een ceremoniële functie, maar tegelijk was de Rector Magnificus voorzitter van de Senaat, die alle hoogleraren omvatte, en verantwoordelijk was voor de wetenschap en het onderwijs aan de universiteit. Als reden voor zijn weigering gaf Chorus overigens op “de onoverwinnelijke weerstand welke mijn echtgenote toont tegen aanvaarding van deze functie”.³⁸¹ Dat lijkt onwaarschijnlijk, omdat zijn vrouw erg gesteld was op uitjes, zoals deze functie in overvloed met zich meebracht. Chorus was nog van 1971 tot eind 1972 decaan van

de faculteit sociale wetenschappen. Tegen die tijd waren de bestuurlijke omstandigheden door de democratiseringsacties sterk gewijzigd, waarover later meer.

STUDENTEN EN AUTORITEIT

In die jaren zestig was het gezag van de Leidse hoogleraar nog onbegrensd. Dat gold ook voor Chorus, die zoals meerdere collega's in die tijd, soms onverantwoord omsprong met de autoriteit die zijn positie hem gaf. Zoals zijn moeder als gemeenteraadslid erop had toegezien dat haar mede-raadsleden netjes gekleed waren, zag Chorus erop toe dat de studenten die bij hem examen deden zich correct kleeadden, en bijvoorbeeld schone nagels hadden. Argument was daarbij dat een psycholoog bij het uitoefenen van zijn vak een zekere stand had op te houden. Zijn houding stuitte op groeiend onbegrip, zeker bij de studenten uit 'nieuwe' milieus. Het snel groeiende aantal studenten maakte het persoonlijk contact met de hoogle- raar, die toch al afstandelijk was, extra moeilijk. Chorus moest afzien van de jaarlijk- se ontvangst bij hem thuis, maar hij bleef een dossier bijhouden met gegevens van al zijn studenten om de persoonlijke band zoveel mogelijk te bewaren.³⁸²

Maar zijn gezag liet hij graag voelen. Dat ontdekte de latere hoogleraar fysiolo- gische psychologie Albert Kok. Hij was in 1962 na zijn kandidaatsexamen assistent van Chorus geworden. Daarmee werd hij verantwoordelijk voor het afnemen van schriftelijke tentamens geschiedenis van de psychologie, inclusief het surveilleren. Hij nam ook tests af voor beroepsadvies, in de testpraktijk van het Psychologisch Instituut. Daar legde hij eens de Rorschachtest voor aan een cliënt, die in de 'inkt- vlekken' voortdurend seksuele objecten zag. Toen Kok dat bij de eindbespreking van de test aan Chorus rapporteerde "wufde hij dat luchtigjes weg met de opmer- king dat zoiets in het beroep waarvoor de man had gesolliciteerd (verkoper bij een Haagse juwelier) helemaal niet zo slecht van pas kwam. De dames die daar kwamen waren misschien juist wel van zo'n verkoper gecharmeerd".

Toen Kok wat later het surveilleren bij een van zijn tentamens overliet aan con- cierge Suurland, was Chorus erg ontstemd, en weigerde hij Koks dienstverband na zijn afstuderen te verlengen. Kok vond dat niet rechtvaardig, omdat Chorus zijn besluit zonder waarschuwing vooraf had genomen. Chorus hield voet bij stuk, maar gaf Kok nog wel een acht voor zijn afstudeerscriptie.³⁸³

Een ander voorbeeld van zijn autoritaire, en ditmaal ook onheuse optreden, gaf de latere hoogleraar orthopedagogiek Ina van Berckelaer-Onnes. Zij was niet alleen

College Leiden omstreeks 1965.

een goed studente pedagogiek, maar ook een heel goede tennisspeelster. Zoals alle studenten van haar richting moest ze voor haar propaedeuse een verplicht tentamen inleiding in de psychologie afleggen bij Chorus. Diezelfde ochtend was zij tenniskampioene Zuid-Holland geworden. Het toeval wilde dat Chorus dat hoorde via de radio. Hij vroeg haar bij haar bezoek of zij de Ina Onnes was die die ochtend kampioene was geworden, en toen zij dat - in het vooruitzicht van zijn lovende woorden - bevestigde, zei hij haar maar over twee weken terug te komen. Hij vond kennelijk dat zijn vak werd gebagatelliseerd door dat tennissen vlak voor een examen.³⁸⁴

Een derde voorbeeld van Chorus' ongenueanceerde optreden dateert eveneens uit het begin van de jaren zestig. Willem Hirs had de euvels moed gehad een tentamen inleiding in de psychologie te doen terwijl hij in militaire dienst was, en nog niet was ingeschreven als student in Leiden. Toen hij na inschrijving een mondeling tentamen bij Chorus wilde doen ontzegde deze hem, volgens Hirs omdat hij dat eerdere tentamen had verzwegen, de toegang tot de studie psychologie. Hirs rondde vervolgens met succes zijn studie sociologie af. De visie van Chorus op Hirs' verhaal is niet bekend, maar kennelijk was er toen geen beroep mogelijk tegen dergelijke professorale beslissingen.³⁸⁵

Chorus werd ook enige tijd gestalkt. Liefst laat in de avond, op momenten die altijd ongelegen waren, belde hem een man die door hem was getest, en kennelijk niet tevreden was met het resultaat. Hij vatte die telefonades meestal rustig op; zijn vrouw maakte zich er druk over, maar ze schakelden de politie niet in.

In Leiden was Chorus beslist niet de enige hooggeleerde die zich autoritair opstelde. Een collega (dat moet Van den Berg zijn geweest) had de gewoonte zijn studenten bij examens om hun schoolopleiding te vragen. Als dat de HBS was (een opleiding die hij niet geschikt vond als basis voor een studie psychologie) werd het moeilijker het examen te halen.³⁸⁶ De autoritaire opstelling van Chorus en veel van zijn collega's zou hun studenten enkele jaren later een belangrijk argument geven om een andere bestuursvorm te eisen.

DE MEDEWERKERS

Chorus was toegankelijk voor zijn medewerkers, maar bleef bij de meesten afstand houden. Het was voor hen 'professor' en 'u': dat veranderde niet als hijzelf zijn medewerkers bij de voornaam aansprak. Hij gaf ze veel ruimte bij het doen van onderzoek, maar had er soms moeite mee delen van zijn vakgebied aan hen over te laten. Een uitzondering was Van de Geer, die, zoals gezegd, vanaf het begin de verantwoordelijkheid kreeg voor de meer exacte kant van de opleiding, en in 1960 lector en later hoogleraar werd. Chorus' naaste medewerkers in de jaren zestig waren degenen die in de structuur van 1968 niet in de vier nieuwe afdelingen terecht

Twintig jaar hoogleraar oktober 1967: vlnr zittend Piet Stolker, Herma, Fons, Lenie de Groot; staand 1ste rij van links Willem van Hoorn, Nita Neuwahl, van der Post, John van de Geer, Johan Schouten, Truus van der Hulst en achter haar Els Gerritsen. Achterste rij van rechts L. Streep, onbekend, Ko van Meel, Mathijs Koornstra, Frits Bekker.

waren gekomen. Het ging om Frits Bekker, Lenie de Groot (die in die jaren Chorus' testbureau beheerde), Ko van Meel, en de wat jongere garde met Annelies Jansen (die later met Van Meel zou trouwen), Willem van Hoorn, Nico van Oudenhoven en Matthijs Koornstra.³⁸⁷ Op De Groot en Koornstra na zouden zij allen bij Chorus promoveren.

Met Van Meel en Van Oudenhoven, die zich beiden bezighielden met de zorg voor zwakzinnigen, had hij een meer persoonlijke band. Zo gingen zij in 1967 gedrieën, samen met Chorus' vrouw, naar een congres over zwakzinnigen in Montpellier (waarover later meer). Van Meel herinnerde zich ook dat Chorus hem als jong student met een adviesopdracht naar een Brabantse inrichting voor zwakzinnigen stuurde, en hem daarbij de tip gaf, "het nooit te laten blijken als je het niet weet".³⁸⁸

Van Oudenhoven vertelde dat Chorus een voorkeur had voor studenten zoals hij, die lid waren van het Leidsch Studenten Corps. Toen de 'oude vier' van de LSC-roeivereniging Njord in 1963 de Varsity - een roeiwedstrijd tussen de landelijke studentencorpora - won, feliciteerde Chorus de volgende dag, aan het begin van zijn college, de psychologiestudent Peter Rombouts, die had meegeroeid. Van Oudenhovens vrouw Tineke kreeg van hem in 1975 een exemplaar van zijn *De*

vrouw – haar kwaliteiten en kansen, met een persoonlijke opdracht.³⁸⁹ Zoals andere promovendi vond Van Oudenhoven dat Chorus niet veel deed aan de begeleiding van zijn proefschrift. Chorus was van mening dat het zijn taak was om iemand in de sloot te gooien; die persoon moest dan zelf zorgen weer aan de kant te komen. Toen Van Meel voor de andere medewerkers een presentatie gaf over zijn promotieonderzoek, merkte Chorus op: “dit is dus hoe je het niet moet doen”. Vervolgens bekroonde hij Van Meels proefschrift (in 1968) met een ‘cum laude’. De Van Meels vonden dat een typisch voorbeeld van een ‘double bind’.³⁹⁰

De nieuwe structuur bracht met zich mee dat een aantal medewerkers niet meer onder Chorus viel. Mede als gevolg daarvan ontstond er een zekere afstand, vooral met de meer op de experimentele psychologie gerichte medewerkers van Van de Geer: Pim Levelt, Len de Klerk, Leo van der Kamp en Charles Vlek.³⁹¹ Terwijl Van de Geer solidair bleef met zijn leermeester was dat niet het geval bij deze jonge garde, die, met de wind uit het westen (de V.S.) in de rug, bezwaar maakte tegen de eclectische en op de praktijk gerichte aanpak van Chorus. Dat bleek ook uit een artikel van Vlek in 1969, waarover later meer. Omdat Chorus meer en meer moeite had, nieuwe theorieën te aanvaarden - hij placht erover te zeggen: “dat is allang bekend” - riep hij die tegenstand ook wel op. Dat was niet gunstig voor de sfeer in het Psychologisch Instituut.

ZIJN COLLEGA’S

Met Chorus’ naaste collega Van den Berg werd de relatie in de loop van de jaren zestig beter. In de eerste jaren na Van den Bergs benoeming was er sprake van een gewapende vrede. Toen diens eerste boek over de *Metablica* in 1956 furore maakte was Chorus niet onder de indruk. Nog in een interview na zijn emeritaat zei hij: “ik vond zijn theorie vrij onzinnig. Men was verbaasd over de feiten die hij aanhaalde, maar de conclusies die hij trok waren niet deugdelijk, onwetenschappelijk”.³⁹² Het beeld dat J. von Grumbkow, hoogleraar aan de Open Universiteit, bij zijn afscheid schetste over zijn Leidse studietijd, was caricaturaal, maar voor die eerste jaren niet geheel onjuist. Hij schreef: “Van den Berg was fenomenoloog en een steile calvinist. Professor Chorus was rooms. Ze verschansten zich in hun eigen instituten. Ze zaten elkaar daar flink dwars”.³⁹³

Externe ontwikkelingen zorgden dat ze elkaar toch nader kwamen. Allereerst was er de benoeming in 1963 van de Amsterdamse psychiater Jan Bastiaans (1917-1997), die Carp opvolgde op de leerstoel psychiatrie in Leiden.³⁹⁴ Die maakte zich meteen zo breed dat Chorus én Van den Berg dat voelden. Zij waren beiden koele minnaars van de psychoanalyse, die Bastiaans juist centraal zou stellen bij zijn aanpak van het ‘post-concentratiekamp syndroom’. Maar voor Chorus was er ook

een persoonlijke reden. Bastiaans had in de erfenis van Carp ook het beheer van de Jelgersmakliniek gekregen, en hij keek met een begerig oog naar de oude directeurswoning, waarin het gezin Chorus alweer 13 jaar woonde. Daarnaast wilde hij een flink deel van het mooie park waarin de Jelgersmakliniek, en het huis van Chorus, gelegen was, rooien om er zijn Centrum '45 voor de behandeling van oorlogsslachtoffers op te zetten.³⁹⁵

Chorus kon het Centrum '45 niet stoppen: in 1973 werd het achter de Jelgersmakliniek geopend. Maar zijn huis hoefde hij niet op te geven, en Bastiaans werd ook niet de directeur van het door hem bedachte Centrum. Het gerucht ging dat Chorus in die tijd zijn hond Bas had genoemd, om hem luidkeels bij de werkkamer van Bastiaans in de Jelgersmakliniek tot de orde te kunnen roepen. Een aardig verhaal, dat Chorus zelf in de wereld had kunnen brengen. Maar het klopt niet. Het verhaal was veel ouder: het kwam van een oom van Chorus, Constant Pijls (1876-1946). Die had hem verteld hoe een Roermondse liberaal aan het eind van de negentiende eeuw zijn vier honden de namen van de vier voornaamste geestelijken uit de stad had gegeven. Zo kon de liberaal zijn honden bij het uitlaten afsnauwen, en tegelijk de vier prelaten beledigen.³⁹⁶ Overigens had Chorus een zwakke stem, waarvoor de ruiten van de Jelgersmakliniek vast te stevig waren.

De tweede externe ontwikkeling die Chorus en Van den Berg nader bracht, was de democratiseringsgolf die de universiteit overspoelde. Toen die enkele maanden aan de gang was, in januari 1970, kreeg Chorus van Van den Berg een briefje, waarin hij schreef: "zo je weet zie ik met veel genoegen terug naar de laatste tijd van onze hartelijke verstandhouding. Ik hoop dat dit zo blijft, en dat wij beiden ons in vrede kunnen wijden aan onze beminde wetenschap!" Hij schreef daarin ook over een psychoanalyticus die een negatieve recensie had geschreven over Chorus' boek *De nieuwe mens*. "Laat nooit een man van dat slag in onze Faculteit binnentreden!" was zijn slotzin.³⁹⁷

LEIDEN IN LAST

Dat de tijden veranderden, en dat ook de Leidse psychologie zou worden geïnviseerd, werd in de loop van de jaren zestig duidelijk. Terwijl in die jaren van groeiende welvaart het aantal studenten landelijk ruimschoots verdubbelde was de toename in de sociale faculteiten nog groter. In Leiden ging het aantal eerstejaars van 993 aan het begin van het decennium naar 1852 in 1970; in de faculteit sociale wetenschappen liep dat aantal in diezelfde periode op van 110 naar 371, een ruime verdrievoudiging dus.³⁹⁸ De nieuwkomers kwamen ook in Leiden in meerderheid niet meer uit milieus waarin de ouders ook al hadden gestudeerd; zij hadden ook geen affiniteit met de traditionele studentenverenigingen. Liever sloten ze zich aan bij de in 1963

in Nijmegen opgerichte Studenten Vak-Beweging (SVB). Die vakbond, die zich aanvankelijk richtte op de materiële belangen van de studenten, zoals lage collegegelden en goedkope mensa's, radicaliseerde snel.³⁹⁹

Door de grote toestroom van studenten hadden alle universiteiten te kampen met organisatorische problemen. "Studenten gingen zich ergeren aan de privileges van hoogleraren en eisten tenslotte directe zeggenschap in de opzet en uitvoering van het onderwijs".⁴⁰⁰ Tegen de achtergrond van de ontzuiling en ontvoogding, die in politiek Nederland hun beslag kregen na de 'nacht van Schmelzer' (14 oktober 1966)⁴⁰¹, politiseerden ook de Leidse studentenvertegenwoordigingen, in de Leidse Studenten Raad en binnen de faculteiten. Toen minister van onderwijs Veringa begin 1969 zijn, overigens vooruitstrevende, 'Nota bestuurshervorming universiteiten en hogescholen' uitbracht sloeg bij de studenten de vlam in de pan. Eerst in Tilburg, en vervolgens in Amsterdam - weliswaar een vol jaar na Parijs - , ging men voorop met de bezetting van universiteitspanden, zoals het Maagdenhuis. Leiden volgde, op bescheiden wijze. Volgens kroniekschrijver Ivo Schöffers, Leids hooglearaar vaderlandse geschiedenis, "was in de meidagen het oude Akademiegebouw - niet bezet, nee - maar tijdelijk ingericht geweest als discussiecentrum voor de studenten".⁴⁰² Daarnaast was er in mei een grote vergadering van studenten in de Pieterskerk.

In de faculteit Sociale Wetenschappen gingen de golven nog het hoogst. Daar zaten de meeste studenten uit 'nieuwe' milieus, en waren ook de meest geschoolde ideologen te vinden. Dat gold vooral voor de subfaculteit sociologie, waar de studenten het 'one man – one vote' principe hadden weten door te drukken, zodat de sociologiestudenten in vergaderingen elk een stem hadden die precies zo zwaar woog als die van de hoogleraar. In de subfaculteit psychologie bleef de opstand beperkt tot de bezetting van het Psychologisch Instituut. In het pand aan de Rijnsburgerweg 169 werd directeur Chorus geconfronteerd met een joelend publiek. Daaronder bevond zich de latere hoogleraar psychologie, statistiek en datatheorie Willem Heiser, die zojuist was overgestoken van de medische faculteit. Volgens hem bleef Chorus kalm, maar vroeg hij (die zich de moeite gaf om al zijn studenten in elk geval van gezicht te kennen), wat de hem toen nog onbekende Heiser op zijn instituut kwam doen?⁴⁰³

Chorus verzette zich niet tegen de democratisering, en probeerde zich aan te passen aan de nieuwe stijl. Zo kwam hij in die tijd eens in losse kledij naar een feestelijke bijeenkomst, waarvoor zijn medewerkers zich nu juist voor hem in een net pak hadden gestoken. Maar hij was wél kritisch. Beatrijs Ritsema, die bij hem studeerde in de vroege jaren zeventig, schreef later in een van haar columns in 'Vrij Nederland' over hoe begin jaren zeventig de studenten in de prekandidaatsvakken

psychologie de aan hen gegeven vakken evalueerden. Chorus zei daarvan smalend: “Hoe kunt u de weg naar Parijs beoordelen als u slechts tot Zundert gevorderd bent?”⁴⁰⁴.

DE KNUPPEL IN HET HOENDERHOK

In december van dat veelbewogen jaar 1969 trok Charles Vlek, medewerker van Van de Geer, de stoute schoenen aan. Hij verweet Chorus de wetenschappelijke vooruitgang te remmen met zijn verzet tegen de experimentele psychologie. Vlek deed dat in het blad *Hypothese* van de Leidse psychologen, waarin Chorus in een eerder nummer, in een artikel met de wat onhandige titel ‘Naïeve en natuurwetenschappelijke psychologie’, zijn bekende stelling had betrokken dat de mens te veelzijdig is om in formules te worden gevangen. Vlek vond daarentegen dat de psychologie menselijk gedrag met behulp van formele modellen moest pogen te verklaren en voorspellen, en wreef Chorus aan dat hij met zijn stelling afbreuk deed aan de ontwikkeling van het vak.

Vlek verwees naar het geruchtmakende boek *Clinical vs. Statistical Prediction* van de Amerikaanse klinische psycholoog P.E. Meehl.⁴⁰⁵ In dat boek wordt vastgesteld, dat een klinisch psycholoog bij de behandeling van zijn cliënten beter kan afgaan op statistische bewerkte onderzoeksgegevens met betrekking tot hun kwalen dan op zijn eigen, op ervaring gebaseerde, ‘intuïtieve’ inzicht. Die statistische gegevens hebben volgens Meehl een grotere voorspellende waarde dan de beoordeling op basis van een individueel onderzoek.

In zijn artikel stelde Vlek dat de sociale wetenschappen een eigen methodologie hadden ontwikkeld, met enerzijds de experimentele methode waarbij in een laboratoriumsituatie “irrelevant geachte variabelen konstant worden gehouden om ... te kunnen zeggen waaraan veranderingen in de afhankelijke variabelen moeten worden toegeschreven”. Anderzijds is er de kwantitatief-analytische methode, waarmee verzamelde gegevens statistisch worden bewerkt. Die laatste methode is volgens Vlek typisch sociaal-wetenschappelijk, omdat ze beschrijft, en niet manipuleert. Hij had vooral bezwaar tegen Chorus’ stelling dat de mens teveel zelfreflexie heeft (dat wil zeggen zich teveel van zichzelf bewust is) om te kunnen dienen als object van natuurwetenschappelijk onderzoek. Hij vond dat dat incidenteel zo kan zijn, maar dat de mensen zich merendeels gedragen als object-met-voorspelbare-eigenschappen, en daarmee dus ‘berekenbaar’ zijn. Met een zuiver klinische aanpak kom je niet verder dan met het toepassen van door statistisch onderzoek gevonden regulariteiten.⁴⁰⁶

In zijn repliek ‘Een onaangenaam mens in de Leidse Hout’⁴⁰⁷ legde Chorus eerst uit dat hij, en niet Vlek, die onaangename nurks was, tenminste zoals Vlek hem had

geschetst, met termen zoals ‘voortijdig pessimist’, ‘voorwetenschappelijk’ en ‘met natte vinger-werk zijn betoog steunend’. Verder vond hij het onjuist dat Vlek al in het begin van zijn artikel zegt ‘natuurwetenschappelijke psychologie’ voortaan ‘wetenschappelijke psychologie’ te noemen. Daarmee geeft hij immers de geesteswetenschappelijke benadering van de psychologie, die Chorus stelde naast de natuurwetenschappelijke, impliciet een etiket van onwetenschappelijkheid. “De clinicus moet statistiek gebruiken waar hij kan. Maar hij moet niet gedwongen worden om na een vluchtige ontmoeting met een cliënt een geïsoleerde voorspelling te doen als: die man wordt over drie maanden gek” (op grond van statistische gegevens).

Chorus was het verder eens met Vleks betoog dat de mens zich vaak als object gedraagt, maar hij bleef erbij dat het veranderlijke van de mens maakt dat hij natuurwetenschappelijk niet geheel grijpbaar is. Hij gaf nog een klein plaagstootje na, als reactie op een aanhaling door Vlek van Vergilius, die de vrouw ‘varium et mutabile’ noemt. Vlek verwijst daarbij in de tekst naar ‘Vergilius, 1930, liber quartus’. Hij gebruikte voor zijn aanhaling een Duitse editie van de Aeneis die in 1930 was uitgegeven. “Dat jaar als uitgave-datum geeft te vermoeden dat Vergilius pas onlangs overleed. Dat is de verkeerde hermeneutica”, aldus Chorus.

Hoe dan ook, het artikel van Vlek was een teken aan de wand: het spraakmakend deel van de jonge garde zag niets in de standpunten van Chorus, voelde zich ook niet meer geremd door zijn autoriteit, wilde de geesteswetenschappelijke ballast kwijt, en richtte zich onverkort op de uit de V.S. overgewaaide kwantitatieve benadering.⁴⁰⁸

DE OPNIEUW GEWIJZIGDE STRUCTUUR: EEN GROEIEND ISOLEMENT

Met de invoering in 1971 van de Wet Universitaire Bestuurshervorming (WUB) van Veringa werd het studentenprotest gekanaliseerd. Van de Geer, die tot september 1971 decaan van de faculteit sociale wetenschappen was, bracht weer rust in zijn faculteit, door veel te overleggen en praktische voorstellen voor medezeggenschap te ontwikkelen.⁴⁰⁹ De bestuurshervorming, die de Wet-Veringa met zich meebracht, vereiste een nieuwe structuuraanpassing van de subfaculteit psychologie, nog geen drie jaar na die van 1968. Het voor Chorus meest ingrijpende gevolg was dat hij zijn directeurschap van het Psychologisch Instituut verloor.

Met zijn collega Van den Berg probeerde Chorus de nieuwe bestuursopzet te saboteren. Hij had immers een veel groter probleem met de ermee gepaard gaande bureaucratisering dan met de democratisering als zodanig. Toen, als gevolg van die nieuwe opzet, een manager werd aangesteld als directeur van zijn instituut, liet Chorus zijn conciërge een bordje ‘Hoogleraar-Directeur’ maken. Het was een machteloos gebaar. Hij had de ontwikkelingen niet tegen kunnen houden, maar hij

liet ook alle discussies over invoering van de nieuwe opzet over aan zijn toenmalige rechterhand Willem van Hoorn. Zijn organisatietalent, dat hij bij het opzetten van de studierichting zo goed had gebruikt, wilde hij niet meer inzetten voor wat hij zag als een bureaucratische machinerie. Dit was niet verstandig, omdat ook zijn eigen belangen op het spel stonden. Chorus bleek niet goed voor die belangen op te kunnen komen. Hij was een uitstekend netwerker, zouden we nu zeggen, en kon zijn studenten en medewerkers goed helpen aan contacten, maar voor zichzelf lobbyen kon hij niet.⁴¹⁰

De gewijzigde structuur resulteerde in zeven vakgroepen. Daarbij werd min of meer de door Duijker gemaakte indeling in vijf hoofdgebieden (functieleer; sociale psychologie of gedragsleer; persoonlijkheidsleer; ontwikkelingsleer en methoden & technieken) gevolgd,⁴¹¹ met de toevoeging van klinische psychologie en onderwijskunde. Voor elke vakgroep was een hoogleraar coördinator. Chorus bleef dat voor de vakgroepen persoonlijkheidsleer en ontwikkelingspsychologie, maar zocht naar een collega die hem voor het laatstgenoemde vakgebied kon bijstaan.

Dat werd de Amsterdamse psycholoog Dolph Kohnstamm, die eerder in Utrecht lector ontwikkelingspsychologie was geweest. Chorus hoopte dat Kohnstamm vooral zijn praktische ervaring, die hij onder andere met het project Proefkreche'70 had opgedaan, in de vakgroep zou inbrengen. Dat viel hem tegen: Kohnstamm leek zich in Leiden vooral met de theorie bezig te houden. Voor Chorus was dat weer aanleiding zich met de ontwikkelingspsychologie te bemoeien, wat Kohnstamm hem natuurlijk niet in dank afnam. Merkwaardig is dat Kohnstamm in zijn autobiografische schets zijn episode in Leiden met Chorus niet vermeldt. Volgens die schets zou Chorus met emeritaat zijn gegaan voordat Kohnstamm aantrad, terwijl de twee in feite ruim zes jaar elkaars naaste collega's waren.⁴¹²

Kohnstamm hield afstand van hem, en was ook niet geïnteresseerd in zijn publicaties. Jaren later liet hij weten dat het leeftijdsverschil te groot was, Chorus' katholieke achtergrond hem niet lag, en hij diens publicaties niet kende en ook niet wilde gaan lezen.⁴¹³

Dat versterkte Chorus' isolement. Het was ook jammer, omdat Kohnstamm veel visies met Chorus bleek te delen. Dat geldt voor zijn scepsis over de voorspellende waarde van psychologische theorieën, zijn behoefte bij te dragen aan de 'volksontwikkeling', zijn verzet tegen radicale dogmatiek, en zijn vaststelling van de "onaangename realiteit" dat aanleg en gezinsomgeving een blijvende invloed hebben op de ontwikkeling van kinderen, ook uit de zwakke milieus. Ook zijn belangstelling voor de ontwikkeling van temperamentskenmerken zou Chorus moeiteloos hebben onderschreven.⁴¹⁴ Zo werd de kans op het brengen van continuïteit in onderzoek en opleiding verdaan, en bleef de erfenis van Chorus braakliggen. Een direct gevolg

was dat Chorus zich terugtrok op het terrein van de persoonlijkheidsleer.

De democratisering, het meningsverschil met enkele medewerkers en de koele verstandhouding met zijn naaste collega, zorgden voor spanningen binnen de psychologische subfaculteit. Daar kwam nog bij dat binnen de vakgroep ontwikkelingspsychologie twee medewerkers aangesteld waren, die elkaars tegenpolen waren bij het benaderen van ontwikkelingspsychologische vraagstukken. Zo was Johan Balfoort een psychoanalyticus, die het zocht in een kwalitatieve aanpak, terwijl Paul Smeets, die als behaviorist (gedragspsycholoog) een deel van zijn opleiding in de V.S. had gevolgd, zwoer bij de cijfers.⁴¹⁵ Met dat al werd de sfeer op het Psychologisch Instituut die eerste helft van de jaren zeventig erg moeizaam. Annelies van Meel herinnert zich dat ze midden jaren zeventig een compliment kreeg van een van haar studenten voor het geven van een werkgroep: ze schrok ervan omdat dat haar in jaren niet meer was overkomen.⁴¹⁶

Die moeizame sfeer werd ook gesignaleerd door Laura Chorus, die in die tijd in Nijmegen haar kandidaatsexamen psychologie had gehaald, en in Leiden wilde afstuderen. Zij liep er een stage diagnostiek bij haar vader, en leerde er tests afnemen, uitslagen interpreteren en verslagen schrijven. Zij vond dat Chorus veel ervaring en inzicht had. Bij de verslaggeving beheerste hij de kunst van het weglaten: haar diagnostiekverslagen van twee A4's waren hem nog te lang. Zij stelde dat tegenover de huidige praktijk, waarbij in een verslag elk detail moet worden opgeschreven, zodat de samenhang uit het zicht verdwijnt.⁴¹⁷

X ROERIGE TIJDEN, IN EN BUITEN DE ACADEMIE

HET MODELGEZIN ONDER DRUK

Ook in zijn gezin kreeg Chorus in de loop van de jaren zestig te maken met ontwikkelingen die haaks stonden op de ideale opvoeding die hem voor ogen stond, en die hij had beschreven in *Zuigeling en Kleuter*. Dat ideaal had hij geformuleerd in het begin van de jaren veertig, een tijd waarin de katholieke zuil nog stevig overeind stond. Hij had weliswaar zelf eind jaren vijftig al afstand genomen van dit zuildenken door zijn jongere kinderen naar het openbaar onderwijs te sturen, en ze te laten sporten bij ‘neutrale’ verenigingen. Maar het hiërarchische gezinsmodel wilden hij en zijn vrouw niet opgeven. En juist hun jongere kinderen kwamen daartegen in verzet. Aanvankelijk ging het om puberstreken, zoals joyriden in de Porsche van hun vader. Wat later kozen ze een radicale linkse lijn of deden ze mee aan de hippiebeweging. Dat zorgde overigens nooit voor een breuk: de aantrekkingskracht van het grote gezin was daarvoor te sterk.

De Porsche omstreeks 1970.

Ook op een andere manier kwam het gezinsideaal in de knel. De oudste kinderen trouwden keurig volgens het boekje, maar hun tweede dochter kwam begin 1965 met het bericht dat ze in verwachting was, van een Leidse student. Ze ‘moest’ trouwen. Chorus had daarmee veel moeite. Vanwege het gezichtsverlies dat hij ermee zou lijden in zijn omgeving? De bruiloft in maart 1965 kreeg erdoor een onnodig sombere toets.

Tenslotte kreeg hij ook met zijn echtgenote een probleem. Zozeer was hij in zijn werk opgegaan dat hij haar had verwaarloosd. Zij gingen zelden meer uit. Hij had niet zoveel belangstelling voor muziek en theater, en door zijn verlegenheid was hij niet graag bij recepties en diners. Zij probeerde dat te compenseren door met anderen op stap te gaan. Met haar vriendinnen, maar ook met haar oude studievriend Jo Cals. Door zijn ministerschap had de laatste veel openbare optredens, waarin zijn echtgenote dan weer niet of nauwelijks geïnteresseerd was. Cals was een gevatte en onderhoudende man, en de levendige Herma ging graag met hem uit. Chorus

leek er goed mee te kunnen leven dat zijn vrouw op stap ging met een vertrouwde huisvriend, zodat hij rustig kon doorwerken.

Tot hij zich begon te ergeren aan de eindeloze telefonades tussen zijn vrouw en Cals. Na de nacht van Schmelzer was Cals korte tijd ambteloos burger: hij had dus veel tijd over. Chorus zelf was absoluut niet gehecht aan de telefoon, en misschien daarom kwam hij tot een ingrijpende actie. Hij wist waar het aansluitpunt van de telefoon zat, en knipte daar de kabel door. Kennelijk vond hij dat de beste manier om zijn ongenoegen aan zijn vrouw duidelijk te maken. De uitleg die hij moest geven aan de hersteldienst van de P.T.T. nam hij op de koop toe. Het contact met Cals kwam op een laag pitje te staan. Herma, die trots leek te zijn op de daadkracht die haar man had getoond, koos voor hem en hun gezin. En op andere wijze bleef de telefoon haar domein: zij nam vanouds de gesprekken op die voor hem bestemd waren. Zijn medewerkers klaagden erover dat zij hem nooit rechtstreeks aan de lijn konden krijgen.

Met (van rechts) Jo Cals en Fons Hermans op de bruiloft van dochter Monica en Paul Broekhoven, augustus 1965.

DE KERK ALS MACHTSINSTITUUT

In diezelfde tijd werd het contact met een aantal van zijn vrienden bemoeilijkt door de afstand die Chorus nam van het instituut Kerk. Al in 1956 had hij een aanvraag gehad met de pasbenoemde eerste bisschop van Rotterdam Martinus Jansen. Die had Chorus en enkele andere katholieke deskundigen gevraagd, advies te geven over de opleiding van priesterstudenten in zijn nieuwe bisdom. De adviseurs meenden dat het model van de klein-seminaries, waarin priesterkandidaten een middelbare-schoolopleiding kregen die zoveel mogelijk was geïsoleerd van de buitenwereld, achterhaald was. Zij stelden voor dat die kandidaten de gewone katholieke middelbare school zouden volgen. Daarna konden ze nog altijd kiezen voor de vervolgopleiding in het zogenaamde 'grootseminarie'. Bisschop Jansen bedankte de heren, legde hun advies naast zich neer en begon de bouw van het kleinseminarie Leeuwenhorst in Noordwijkerhout, dat in 1961 beschikbaar kwam. Nog geen tien jaar later werd dit kleinseminarie bij gebrek aan kandidaten gesloten.⁴¹⁸

In *De Nederlander uiterlijk en innerlijk*, dat in 1964 verscheen, had Chorus al geschreven dat "de katholieke kerk veel te lang (had) vastgehouden aan een feodale structuur", waarbij "de leek in een onmondige positie werd gedrongen". Voor hem

was het de vraag of het tweede Vaticaans Concilie, dat toen gaande was, nog veel kon redden. De celibataire leiders, vond hij, leggen vaak een curieuze belangstelling voor het huwelijk aan de dag, en verwerpen alle anti-conceptie middelen.⁴¹⁹ Het Concilie, dat in 1966 werd afgesloten, bracht wat meer bevoegdheden voor de leken, maar bleef vasthouden aan het celibaat en aan de centrale positie in de Kerk van ongehuwde, mannelijke priesters.

Kort na het Vaticaans Concilie besloten de Nederlandse bisschoppen een ‘pastoraal concilie’ (1968 – 1970) te houden voor de Nederlandse Kerkprovincie. Hierbij werden de leken volop betrokken. Chorus’ collega Jan Sniijders zat de eerste plenaire bijeenkomsten van dit concilie voor. Zijn opvolger in die functie was de politicus Piet Steenkamp, en de vijfde plenaire zitting onder diens leiding sprak zich op 7 januari 1970 met grote meerderheid van stemmen uit tegen de celibaatsverplichting. Dat leidde meteen tot een conflict met Rome, en bracht grote verdeeldheid in katholiek Nederland. Als tegenzet benoemde de Paus Paulus V eind 1970 de conservatieve Adriaan Simonis tot bisschop van Rotterdam, als opvolger van de hierboven genoemde Martinus Jansen.⁴²⁰

Intussen was Chorus in 1968 gestopt met zijn zondagse kerkgang. In september 1971 overleed zijn oude leermeester Sassen. Hij had indertijd uitgebreid commentaar gegeven op *De Nederlander*, maar daarbij geen woord vuil gemaakt aan de mening die Chorus in dat boek over het celibaat ten beste gaf. Toch is het denkbaar dat Chorus zijn laatste, en meest venijnige commentaar op dit onderwerp pas na diens dood heeft willen schrijven. In november 1971 kwam een artikel van zijn hand uit in *De Volkskrant*, met de titel ‘tussen celibaat en macht bestaat een hechte band’.⁴²¹ Hij toont erin met voorbeelden aan, dat het machtsinstituut Rome niet zonder het verplichte celibaat kan, en doet een pleidooi voor een kerk waarin dat celibaat facultatief is, voor diegenen die daar uit eigen overtuiging voor kiezen.

Chorus stelt dat “door het celibaat de seksuele driften, die een specificatie zijn van de sociale aanleg in de mens, worden lamgelegd”. Daarmee verdort de liefde, “want die heeft zijn hoofdwortel in de seksualiteit. Maar de natuur zoekt compensatie en vindt die in de tweede grote driftgroep – de drang naar macht”. Hij ziet geen positieve oplossing vanuit de Kerk komen, omdat de oude celibatairen nooit zullen toestaan dat de offers van het ongetrouwd blijven, die zij hebben gebracht, niet meer worden opgelegd aan hun opvolgers.

Dit artikel riep niet alleen veel reacties op binnen de Nederlandse katholieke kerk, die na het mislukte landelijk pastorale concilie aan het polariseren was, maar het zorgde er ook voor dat het contact met enkele katholieke vrienden verkoelde. Zijn Nijmeegse vriend Frits van der Meer, die altijd als artistiek priester een uitzonderingspositie had geclaimd, en dat aangaf door nooit een ‘Romeinse boord’ maar

in plaats daarvan een foulard te dragen, werd na het Concilie een verstokt aanhanger van de pre-conciliaire misviering. Daarbij draagt de priester de mis in het Latijn op, met zijn rug naar de gelovigen. Het Vaticaan Concilie had juist dat veranderd, omdat het de priester zag als in de landstaal mislezend lid van de gemeenschap, die om het altaar is geschaard.

MAATSCHAPPELIJK MINDER ACTIEF

Al eerder had Chorus afstand genomen van zijn zuilgebonden maatschappelijke activiteiten. In 1965 trad hij toe tot het bestuur van de Radio Televisie Nederland (RTN). Dat deed hij op verzoek van de VVD-politicus en oud-defensie-minister Sidney van den Bergh, die een alternatieve, commerciële omroep wilde opzetten naast de te radicaal geachte bestaande (en nog verzuilde) omroepen.⁴²² De RTN kreeg echter geen zendmachtiging, en ging twee jaar later op in de AVRO, waarmee een einde kwam aan Chorus' media-politieke activiteit. In 1971 stapte hij, zoals eerder gezegd, op als voorzitter van FIOM, de Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder, en in 1974 legde hij het voorzitterschap neer van IVIO, het instituut voor individueel onderwijs waaraan hij tien jaar leiding had gegeven. Hij kreeg daar een warm afscheid, en schreef later, in 1980, nog een bijdrage over Benjamin Franklin in de wekelijkse IVIO-reeks over actuele onderwerpen (AO). Hij zette hem neer als een typisch Amerikaanse pragmaticus, met grote mildheid voor anderen en vervuld van optimisme betreffende de mensheid.⁴²³

Afscheid als voorzitter IVIO met hoofdredacteur C. Wiedhaup, 1974.

Buiten zijn hoogleraarschap restte hem nog, naast zijn testadviezen, het werk voor de zwakzinnigen. Maar ook daaraan zou eerder dan hij voorzag een eind komen, al bleef Chorus, in de jaren zestig en een groot deel van de jaren zeventig, advies geven in het observatiecentrum voor zwakzinnigen in Oisterwijk. Hij bleef in die tijd ook actief als hoofdredacteur van het Tijdschrift voor Zwakzinnigenzorg (TZZ).

In het eerste nummer, dat in 1963 uitkwam, had hij het artikel 'Bepaling en indeling van zwakzinnigheid' geschreven. Daarin geeft hij een overzicht van indelingsmogelijkheden, die aanvankelijk de (meestal fysieke) oorzaak van zwakzinnigheid als basis namen. Dat deden psychiaters als de Engelse A.F. Tredgold, de Amerikaan

L. Kanner, die beroemd werd om zijn beschrijving van autisme, en de Leidse A. van Krevelen. Hij stelt vast dat zij tezeer gericht zijn op soms erg zeldzame ziektebeelden, waardoor een beschrijving van de ‘gewone’ zwakzinnigen nauwelijks aan bod komt. Van de Russische vrouwelijke psychiater M. S. Pevzner waardeert hij dat ze de gedragskenmerken van zwakzinnigen mee laat wegen.

Chorus had toen al vastgesteld dat deze indelingen als nadeel hebben dat de nadruk komt te liggen op zwakzinnigheid als toestand van ongeneesbaarheid. De Amerikaan R. Heber hanteerde graden van afwijkende intelligentie naast niveaus van vertraging in aanpassingsgedrag, die meer kans geven aan het registreren van vooruitgang. Door zo de toekomst open te houden is er ruimte voor optimisme, en dat is een eerste vereiste om inderdaad tot die vooruitgang te komen. Het gaat erom de leerfuncties (verwerven, verwerken, uitvoeren) van het zwakzinnige kind in kaart te brengen: daarop zal een nieuwe indeling gefundeerd moeten worden, aldus Chorus in zijn aangehaalde artikel uit 1963.⁴²⁴ Hij kwam toen niet zelf met een voorstel.

NARIJPING BIJ ZWAKZINNIGEN

Dat deed hij vier jaar later, in 1967, wél, om de ‘narijping’ (retarded maturation) van zwakzinnigen in beeld te brengen. Hij maakt in het betreffende artikel een onderscheid tussen vier categorieën. De narijping van het intelligentieniveau zorgt ervoor, dat veel zwakzinnige kinderen die het gewone onderwijs niet kunnen volgen, in hun puberteit en nog tot hun 25ste uitgroeien naar een normaal intelligentieniveau. Bij een andere groep gaat het om de hele persoonlijkheid die moet uitgroeien. Een derde groep heeft een ‘partiële’ intelligentie, en is bijvoorbeeld technisch normaal, of zelfs goed, terwijl de verbale intelligentie achterblijft. Tenslotte is er een groep uit sociaal zwakke gezinnen, waarbij het milieu debiliserend werkt. Chorus verwijst daarbij naar een onderzoek over meerdere jaren bij weeskinderen in Iowa, door de Amerikaanse psychiater H. Skeels.⁴²⁵ Dat onderzoek toont duidelijk het belang aan van een stimulerend milieu, en is in feite een pleidooi voor de vroege plaatsing van weeskinderen in gezinnen, waar ze affectieve banden kunnen krijgen.⁴²⁶

Een jaar eerder had Chorus een congres in Amsterdam over de gehandicapte mens toegesproken. Deelnemers waren de vertegenwoordigers van 28 organisaties op het gebied van het buitengewoon onderwijs, de revalidatie, de gehandicaptenzorg en de ermee verbonden ouderverenigingen. Hij benadrukte er, dat angst voor, en een neerkijken op de gehandicapte een natuurlijke impuls is, die we beter niet ontkennen, maar overstijgen met een ethische opstelling. Ook de gehandicapte zelf is beter af met een aanvaarding van zichzelf zoals hij of zij is, dan met het doen alsof hij/zij heel normaal is. Elke andere houding versterkt de handicap en bemoeilijkt

de overwinning ervan. De wetenschap, zegt Chorus, kan onze ethiek verhelderen, maar ze kan niet zorgen voor de diepste motivering daarvan. Dat is gebleken in Duitsland, dat aan het begin van de 20ste eeuw aan de spits lag op vrijwel alle wetenschapsgebieden, maar door zijn wetenschappers vervolgens niet is behoed voor de meest wrede verachting van vrijwel alles wat gehandicapt was. De ethiek die wij nodig hebben moet meer in onze harten dan in onze hoofden leven, vond Chorus.

In september 1967 trok hij, met zijn vrouw, John van de Geer en twee promovendi, Ko van Meel en Nico van Oudenhoven, naar het eerste congres van de 'International Association for the Scientific Study of Mental Deficiency' in Montpellier. Daar presenteerde hij het resultaat van een lange-termijn onderzoek dat hij met Van Oudenhoven en drie studenten had uitgevoerd over 'narijping' van zwakzinnigen.⁴²⁷

Congres over zwakzinnigen Montpellier 1967 met John van de Geer (zonnebril).

Zij definieerden die narijping als een ontwikkeling die zwakzinnige kinderen op termijn brengt naar een normaal of bijna normaal niveau. Daarbij hanteerden zij de indeling in de vier categorieën (groei intelligentie; groei persoonlijkheid; partiële intelligentie; zwak milieu) die hij in zijn eerder genoemd artikel uit begin 1967 had gemaakt. Alle Nederlandse Medisch Opvoedkundige Bureau's waren gevraagd om gegevens over de leerlingen, die in 1956 het buitengewoon onderwijs verlieten, en waarvoor die M.O.B.'s de nazorg deden.

Uit de antwoorden werden de leerlingen geselecteerd van de 18 scholen die de meest volledige gegevens hadden. Het betrof 291 leerlingen uit een totaal van 4592 die dat jaar het buitengewoon onderwijs verlieten. Deze leerlingen waren vóór 1956 getest met de Nederlandse versie van de Binet-Simon test⁴²⁸; 271 van deze ex-leerlingen werden in 1966 wederom getest, ditmaal met de Army Beta test. Voor de categorieën 'groei persoonlijkheid' en 'zwak milieu' waren onvoldoende gegevens beschikbaar, maar voor de categorie 'groei intelligentie' bleek dat het I.Q. van 17,5% was gedaald, maar van 36,4% was het I.Q. gestegen, waarbij 10,2% zelfs een sprong had gemaakt van meer dan 20 punten. In de categorie 'partiële intelligentie' (technisch, maar niet woordbegaafd, of omgekeerd) vielen 104 ex-leerlingen: zij hadden allen een I.Q. beneden 80, maar haalden in de technische tests een score van omstreeks 100. Van hen bleek 21,2% een baan te hebben op het niveau van een geschoolde

Promotie Nico van Oudenhoven.

arbeider of meer. Daarmee was zowel het effect van ‘narijping’ als het belang van de categorie ‘partiële intelligentie’ aangetoond. Heel duidelijk werd ook dat zwakzinnigheid geen statisch gegeven is.

Twee jaar later promoveerde Van Oudenhoven bij Chorus op het proefschrift *Debielen in de maatschappij*. Daarin werkte hij het concept van de ‘narijping’ verder uit, en deed hij een pleidooi voor het zoveel mogelijk normaal behandelen

van debielen. Hij maakte bezwaar tegen de B.L.O.-scholen, voorzover die de narijping van debielen niet bevorderden. Hij stelde ook vast dat de debielen zelf voelden dat ze minderwaardig onderwijs volgden, en dat was funest voor hun zelfvertrouwen. Dat leverde hem veel boze reacties uit het buitengewoon onderwijs op, en gaf Chorus aanleiding voor zijn leerling in de bres te springen, zij het met een kritische toets.

In het artikel ‘Weg met de B.L.O.-school voor debielen?’ benadrukte hij dat die scholen veel betekenen voor debielen, en dat Van Oudenhovens voornaamste gevolgtrekking was dat de overgrote meerderheid van oud-leerlingen zelfstandig werk had gevonden. Ook was diens vaststelling dat kinderen uit hogere sociale milieus korter op de B.L.O.-school zaten, en een grotere kans op narijping hadden, geen bewijs dat die school niet voldeed, maar eerder een aanduiding dat die milieus meer prikkels gaven aan hun debiele kinderen, en tegelijk konden zorgen dat die kinderen langer het gewone onderwijs bleven volgen. De grote vraag bleef, hoe de B.L.O.-scholen zó konden worden ingericht dat ze narijping bevorderden. Daarvoor was volgens Chorus onderzoek nodig, maar dan vooral ‘op de werkvloer’: “De menswetenschappen moeten het m.i. in de eerste én in de laatste plaats hebben van de omgang met, het leven met, en het experimenteren met mensen in hun natuurlijke levenssituatie”.⁴²⁹

VERBREIDING NAAR AUTISME

In de jaren zeventig bleef Chorus schrijven voor ‘zijn’ TZZ, waarbij hij steeds probeerde uit te gaan van de praktijk. Zo besprak hij het onderzoek van de Britse hoogleraar Kathleen Jones naar de verschuiving van zorg in inrichtingen naar zorg via gemeenschapscentra in een Engelse regio. Zijn voornaamste conclusie was dat de eerstelijns zorgopleiding (van de zogenaamde Z-verplegers) versterkt diende te worden.⁴³⁰

In 1976 schreef hij een artikel over autisme en zwakzinnigheid. Hij greep daarin terug op zijn ervaringen in het Nijmeegse Paedologisch Instituut en gaf een overzicht van de ontwikkeling sindsdien. Chorus herhaalde dat autisme geen psychose is, en dat het ook niet veroorzaakt wordt door ‘affectieve deprivatie’, zoals ouderlijke verwaarlozing. Tenslotte zag hij ook geen band tussen autisme en intellectueel niveau: autisme komt ook voor bij zwakzinnigen. Belangrijk is het, die autisten uit hun isolement te halen, bijvoorbeeld met behulp van puzzels en spelletjes die ze een grotere taalvaardigheid kunnen bijbrengen. Ook hier is volgens Chorus narijping mogelijk, vaak over een lange periode.⁴³¹ Vanaf 1977 verbreedde TZZ zijn reikwijdte door autisme als aandachtsgebied toe te voegen. De titel werd zo ‘Tijdschrift voor zwakzinnigheid, autisme en andere ontwikkelingsstoornissen’.

In het verlengde van zijn kort daarvoor uitgebrachte boek *De vrouw* schreef hij ook over de verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke zwakzinnigen. Meisjes komen minder vaak terecht op B.L.O.-scholen (in een verhouding van 2 : 3), en dat heeft een sociale, maar ook een biologische oorzaak. De vrouwelijke chromosomen XX zorgen voor meer stabiliteit, maar zij liggen ook aan de basis van een andere gerichtheid. Jongens zijn agressiever, hebben een beter ruimtelijk inzicht, maar zijn door de band genomen minder woordbegaafd en hebben minder intuïtie dan de meisjes. Zij zijn ook extremer, in de zin dat zij beter vertegenwoordigd zijn in de hoogste én de laagste intelligentieklassen. Om de complementariteit te bevorderen bepleit Chorus meer co-educatie in de instellingen voor zwakzinnigenzorg, die de geslachten op dat moment nog teveel gescheiden hielden.⁴³²

In 1978 publiceerde hij nog een artikel over de puberteit bij debielen, waarin hij zijn eerdere stelling herhaalde dat de puberteit een meer wezenlijk scharnierpunt voor de ontwikkeling van de mens is dan de prille kinderjaren. Dat geldt ook voor debielen, bij wie de lichamelijke puberteit soms vertraagd maar toch normaal verloopt. In dit artikel onderscheidt hij vijf vormen van specifiek (door hersenbeschadiging) gestoorde puberteitsontwikkeling en zes niet-specifieke vormen, waaronder de ‘narijpers’ en hun tegendeel, de ‘pejoraten’, die in de puberteit erop achteruit gaan.⁴³³ Intussen zou de positie van Chorus bij het zorgconcern Samivoz en het door dit concern uitgegeven tijdschrift TZZ, door een externe ontwikkeling in het gedrang komen.

HET ‘NOLLEN-SYNDICAAT’ ONTMANTELD

Met de invoering in 1968 van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten, waarvoor Chorus zich samen met Samivoz-voorzitter Nollen had ingezet, werd de overheid betrokken bij de financiering van de zwakzinnigenzorg. Dat had gevolgen voor het Samivoz-concern, dat inmiddels 26 inrichtingen exploiteerde, vooral in

Zuid-Nederland. De Brabantse ziekenfondsen, die de rekening betaalden voor hun in die inrichtingen opgenomen verzekerden, werden in de loop der jaren kritischer over de hun berekende kosten. Die lagen, ondanks de synergie die de centrale diensten van Samivoz voor de aangesloten instellingen opleverde, nogal hoog. Dat bleek te liggen aan een netwerk van toeleveranciers aan die instellingen, die in handen waren van Nollen. De aangesloten instellingen waren contractueel gebonden aan deze leveranciers van juridische, boekhoud- en bouwdiensten, meubels, voedsel en dergelijke. Op die wijze kon Nollen zich verrijken met overheidsgeld.

Eind 1972 stelde D'66-kamerlid Imkamp vragen over Samivoz aan de staatssecretaris van volksgezondheid Jo Hendriks, maar die gaf geen gevolg aan zijn belofte een onderzoek in te stellen.

In mei 1977 schreef onderzoeksjournalist Rudie van Meurs een artikelenreeks in *Vrij Nederland* over wat hij 'het Nollen-syndicaat' noemde. Hij legde het netwerk van Samivoz en de verplichte toeleveranciers bloot. Ook Chorus kwam als adviseur van Samivoz in opspraak. Hij bleek in het boekjaar 1976 f25.000 te hebben ontvangen voor zijn advieswerk (waarvoor hij regelmatig naar het centrale observatiecentrum in Oisterwijk reisde), en nogeens f10.000 voor de hoofdredactie van TZZ.⁴³⁴

De artikelen kregen veel aandacht, en ook ditmaal kwamen er Kamervragen, die nu ook het betaald advieswerk van hoogleraren op de korrel namen.⁴³⁵ In het geval van Chorus en andere betrokken hoogleraren werden die vragen beantwoord door minister van onderwijs Kemenade. Die beloofde de Kamer in oktober 1977, paal en perk te stellen aan betaalde nevenbanen van hoogleraren. Van Kemenade liet tevens weten dat hij geen bezwaar had tegen de "incidentele betaalde adviezen" die Chorus zou hebben gegeven aan Samivoz, en ook niet tegen diens gehonoreerde redactiewerk voor het TZZ.⁴³⁶ Het kwam overigens ook ditmaal niet tot wetgeving over betaalde nevenbetrekkingen voor hoogleraren: het onderwerp is kennelijk te gevoelig, omdat in veel gevallen nevenbanen een goede aanvulling zijn op het wetenschappelijk werk.

Chorus kon dus doorgaan, maar hij kon niet blij zijn met dit verloop. Hij wist niet van de constructies waarvan de bevriende Nollen zich bediende, maar had het kunnen weten, en had er toch indirect van geprofiteerd. Op 1 januari 1978 nam Nollen zijn ontslag bij Samivoz. Wat hij had gedaan was strikt genomen geen overtreding van de wet, maar kon ethisch gezien niet door de beugel. Tussen hem en Samivoz werd een regeling getroffen, en de inrichtingen werden bevrijd van de verplichte leveranciers. De officier van justitie zag af van strafvervolgung van Nollen.

Chorus zelf zette een jaar later, enkele maanden voordat hij met emeritaat zou gaan, een streep onder zijn activiteiten voor Samivoz en TZZ. Als reden voor zijn ontslag als hoofdredacteur TZZ gaf hij op 'het probleem van de subsidiabiliteit van

het blad, de moeizame pogingen tot een oplossing te komen, en de wijze waarop dat tenslotte gelukt is'. Het leek op een vlucht. Zijn vriendin uit Nijmeegse tijden en mede-redacteur Nan Snijders-Oomen nam het hoofdredacteurschap over, en bedankte hem in het eerste nummer van 1979 voor zijn initiatief van 15 jaar eerder, toen de wetenschap nauwelijks interesse vertoonde voor zwakzinnigenzorg. "Dat het tijdschrift een duidelijke rol bij zorg en onderzoek heeft gespeeld, dankt het voor een niet gering deel aan de inzet van Chorus".⁴³⁷

'GEWONE' PSYCHOLOGIE OPNIEUW BEZIEN

Ook het tempo waarin Chorus publiceerde nam in de loop van de jaren zeventig wat af. Dat had overigens niet te maken met de vernauwing van zijn professorale werkterrein die we eerder bespraken. Voor hem was dat nooit een reden geweest om zich in de behandelde onderwerpen te beperken. Wel was het zo dat zijn met de leeftijd groeiende negativisme hem ging belemmeren bij het creatief publiceren. In die jaren zeventig bracht hij één boek uit, *De Vrouw*, waarin hij dat negatieve achter zich liet, en tot een oorspronkelijk verhaal kwam. Ik kom daar nog op terug.

Begin jaren zeventig werkte hij in een toespraak en een viertal artikelen zijn visie op zijn vak verder uit, en voorzag ze van nieuwe argumenten.

Het 28ste Vlaams filologencongres, dat in april 1971 in Leuven werd gehouden, had als thema 'Nieuwe methoden in de menswetenschappen'. A.D. de Groot presenteerde er zijn *Methodologie*, en Chorus was gevraagd daarop te reageren. Hij greep de kans aan om zijn visie op de 'gewone' naast de natuurwetenschappelijke psychologie scherper te formuleren. Hij begon zijn betoog met de vaststelling dat "de logisch-positivistische methode die prof.

De Groot in de psychologie als enig juiste voorstaat, nauwelijks bruikbaar is om zich een beeld te vormen van de mens". Chorus vindt dat dat positivisme de mens als object bestudeert, en daarmee maar een beperkte geldigheid kan hebben.

Een object is, en verandert niet, terwijl de mens steeds in wording is, en gekenmerkt wordt door zijn historische dimensie. De voornaamste methode in de menswetenschappen moet dus uitgaan van de mens als subject, en die methode moet hermeneutisch of interpretatief zijn, omdat zo wordt recht gedaan aan de wording van de mens.

Emeritaat Rutten 1971.

Chorus stelt dat de menswetenschappen de methode gebruiken van het interpreteren: van rechtsregels (rechtswetenschap), grammaticale regels (taalkunde), en ook van menselijke uitingen, zoals de psychologie. Naarmate de mens zich objectieveert, zich gedraagt volgens algemene regels, ontstaat er ruimte voor een natuurwetenschappelijke psychologie. Hij plaatst zich daarmee in een traditie die begon met de 19de eeuwse Duitse filosoof Dilthey.⁴³⁸ Hij schetst ook het gevaar van de zuiver hermeneutische benadering, die kan leiden tot een “enorm woordenmoeras zoals de fenomenologische benadering, of ... tot een gesloten systeem van interpreteren, dat in beginsel open zou moet blijven, zoals de psychoanalyse”. Om dat te vermijden moet de psychologie, zoals de geschiedschrijving, aansluiten bij het ‘gezond verstand’, aldus Chorus.⁴³⁹

Het meest uitgebreid onderbouwde Chorus zijn betoog in een artikel in het Nederlands tijdschrift voor Wijsbegeerte. Hij gaat in op het betoog van de Utrechtse psycholoog Linschoten, die in zijn *Idolen van de psycholoog* zover gaat, de ‘common sense’, het praktische gezond verstand, een groot gevaar te noemen voor de wetenschap, en in het bijzonder voor de wetenschappelijke psycholoog.⁴⁴⁰ Chorus verwijst naar Dijkhuis, die in de eerder genoemde, door Meehl gestarte discussie over klinische versus statistische voorspelling, een onderscheid maakt tussen klinische benadering en klinische psychologie. De klinische benadering is gericht op de individuele cliënt, en daarbij is het gebruik maken van je gezond verstand steeds het uitgangspunt. Klinische psychologie kan zich dan richten op groepen met gedeelde problemen.⁴⁴¹ Chorus vindt dit een stap in de goede richting, en zegt dat “menig praktizerend psycholoog vaak pijnlijk het weinig bruikbare van de experimentele psychologie in de individuele onderzoekssituatie heeft ervaren”.

Hij haalt ook de filosoof Levinas aan, die de communicatie tussen mensen, de relatie ‘ik - jij’, als uitgangspunt neemt, in plaats van de tot dan toe primair gestelde positie ‘ik versus de wereld’. In die ik - jij relatie kan de ander nooit tot object gemaakt worden, waarop uitsluitend psychologische wetmatigheden toegepast moeten worden. De natuurwetenschappelijke aanpak streeft naar een geobjectiveerde werkelijkheid; de interpretatieve benadering zoekt naar de intersubjectieve verstandhouding. In het laatste geval ziet de onderzoeker zijn cliënt niet als een object, maar is hij zelf medespeler, die in dialoog tot verheldering van het probleem komt.

Naarmate de mens meer object wordt (jonge kinderen; geesteszieken) of geobjectiveerd wordt door zijn lichaam of zijn deelname aan een (gesloten) gemeenschap, is er meer ruimte voor een natuurwetenschappelijke, wetmatige aanpak. Dat geldt bijvoorbeeld voor de zintuigpsychologie, de ergonomie en de neuropsychologie, aldus Chorus. De interpretatieve wetenschappen (rechten, taal, geschiedenis, maar dus ook wat we nu de gammawetenschappen noemen) geven minder

zekerheid dan de natuurwetenschappen, en dat is logisch omdat ze evenredig zijn met de mens, terwijl de natuurwetenschap evenredig is met de ‘dode’ natuur. Wel is het nodig casuïstische ervaring (oftewel het gezond verstand in zijn beoordeling van menselijke relaties) te systematiseren. Dat kan bijvoorbeeld met behulp van de door Chorus aangehangen biografische methode.⁴⁴²

Hetzelfde klavier bespeelde Chorus in artikelen voor het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, waarin hij benadrukt dat je de mens niet kunt losmaken van zijn geschiedenis, zoals dat met een natuurwetenschappelijke aanpak gebeurt,⁴⁴³ en in het weekblad *Intermediair*.⁴⁴⁴ Op die laatste bijdrage kwamen twee interessante reacties die beide pleitten voor een integratie van de natuurwetenschappelijke en de interpretatieve benaderingen.⁴⁴⁵ Zowel de ergonoom H.F. Mulder als de andragoloog T.T. ten Have baseerden zich daarbij op de studie die de Amerikaanse psycholoog R.W. Coan had gemaakt van de voornaamste theorieën over zijn vak. Hij onderscheidt twee hoofdgroepen waarin die theorieën kunnen worden ondergebracht: enerzijds hebben zij een open, beweeglijke oriëntatie; aan de andere kant zijn er de beperkende, segmenterende theorieën.

Open zijn dan de ‘synthetische’ theorieën die subjectivistisch, holistisch en kwalitatief zijn, en de ‘functionele’ theorieën met een dynamische, persoonlijke en biologische inslag. Beperkend zijn in Coans visie de ‘analytische’ theorieën die objectiverend, elementair en kwantitatief zijn, en de ‘structurele’ theorieën met een statisch en de persoonlijkheid overstijgend karakter. Zij benaderen de psychologische aandachtsvelden van twee kanten, en zijn gelijkwaardig. Chorus’ visie past volgens dit schema in het synthetisch/functionele kader. Ten Have voegt hier nog aan toe, dat het eigenlijk gaat om een strijd tussen visies die al jaren woedt. Het internationale psychologencongres dat in 1926 onder voorzitterschap van Heymans in Groningen werd gehouden had zo al ‘verklaren of verstaan’ (met de mens als object of subject) als thema.

In 1977 wijdt Chorus een laatste artikel aan de grenzen van de natuurwetenschappelijke aanpak. Schrijvend over ‘de Psychologie op de drempel van een nieuwe aera’ stelt hij dat die aanpak, die tot het vinden van wetten moet leiden, evenzeer als de eerder genoemde methodologie van De Groot, tekort schieten. De ambiguïteit van de mens brengt volgens hem met zich mee, dat op die wijze hooguit waarschijnlijkheden gevonden kunnen worden. Dat heeft zijn nut, maar daarnaast moeten we streven naar begrip en interpretaties op basis van het universele waaraan elke mens deelheeft. Op dat universeel-menselijke berusten alle menswetenschappen, met inbegrip van de economie, die naast het winstmotief met als doel meer welvaart ook motieven die gericht zijn op meer welzijn zal moeten registreren. Dat leidt niet tot wetmatigheden, maar vereist interpretatie. Experimenten hebben vooral hun waarde in het grensgebied tussen psychologie en de meer exacte fysiologie. Maar normaal is voor de psychologie

systematische observatie, en casuïstiek vanuit een open benadering van de mens, de aangewezen methode. Tests zijn daarbij een belangrijk hulpmiddel, al moet men ook daarbij vermijden de resultaten ervan te absoluteren, aldus Chorus.⁴⁴⁶

EEN KRITISCHE 'CHINEES'

In de loop van de jaren werd Chorus steeds kritischer over wat er om hem heen in de westerse samenleving gebeurde. Dat ventileerde hij soms in interviews met de pers, maar hij kreeg in 1973 de behoefte, een stevig en breed commentaar op die samenleving te geven. Daarvoor gebruikte hij een bekende literaire vorm: hij liet een buitenstaander zich verbazen over hoe het 'bij ons' toegaat. Als voorbeeld nam hij de Franse 18de-eeuwse schrijvers Montesquieu, met zijn *Lettres Persanes* (1721) en Voltaire, met zijn *Micromégas* (1752). Zij lieten respectievelijk twee Perzen en een bewoner van de ster Sirius, onze maatschappij kritisch bekijken. Chorus koos voor hetzelfde doel een Chinees, die in Nederland - het land dat zoveel Nobelprijswinnaars had voortgebracht - was gaan wonen. Van daar schreef hij aan een vriend in het thuisland, over wat hij vond van de westerse cultuur.⁴⁴⁷

Chorus rapporteerde over deze 'Chinese brieven' onder de schuilnaam 'A.J. van Julick', met een hint naar de sinoloog en diplomaat Robert van Gulik, en het oude herzogdom Jülich (Gulik) waar hijzelf vandaan kwam. De 'Chinees' begint zijn vaderland te prijzen, dat de zorg voor het goed afgewerkte detail als basis heeft voor zijn cultuur, en tegenover het extreme westerse individualisme zijn gemeenschapszin stelt. Chorus schreef dat toen Mao met zijn culturele revolutie bezig was China tot de rand van de afgrond te brengen. Sprekend over de westerse wetenschap prijst Chorus' Chinees de filosofie van Levinas, die tegenover het tot dan toe geldende westerse 'totaliteitsdenken vanuit het Ik' een denken in relatie plaatst, waarbij de waarheid de mens overkomt in de ontmoeting met de ander. Dat lijkt een fenomenologische gedachte, maar de fenomenologie vindt hij te subjectivistisch om te kunnen overleven.

Hij haalt Buytendijk aan als voorbeeld. Aan de nuttige proeven en observaties die de laatste deed in zijn 'empirische' tijd geloofde hij later, in zijn fenomenologische periode, niet meer. De verdienste van de fenomenologie was volgens de 'Chinees', dat ze de practicus ervan doordringt dat de psychologie een kunst is, die wordt bepaald door de menselijke ontmoeting. Maar de fenomenologie was ook een bron van "verwarring, die leerde schermen met diepzinnige zinswendingen, en verbalisme voor realisme en positief onderzoek deed doorgaan".⁴⁴⁸ Buytendijk is een liefhebber van Duits gefilosofeer die verdwaald is in de psychologie, en *dédain* heeft voor de feiten van de 'micro-psychologie' waarvoor hij echter niets beters in de plaats kan stellen.

De conclusie is dat de westerse filosofie onttroond is als koningin van de wetenschappen, maar hun dienaars kan zijn als ze levenswijsheid biedt, en de

grondbegrippen van met name de natuurwetenschappen kan verhelderen. Die laatste brachten de mens macht, maar geen geluk of sociale vrede. De positivisten meenden dat ze een voorbeeld moesten zijn voor de sociale wetenschappen. Daardoor werd veel op de mens gericht onderzoek steriel, en kwam men tot misvormde mensbeelden zoals de ‘homo economicus’, die altijd zou zoeken naar de meest winstgevende weg. Experimenten bleken in de menswetenschappen elkaar vaak tegen te spreken, omdat het onderzoeksobject, de mens, steeds weer verraste.

Volgens de ‘Chinees’ is A. de Groot een fervent voorstander van de natuurwetenschappelijke methode, met het criterium ‘als ik iets weet kan ik iets voorspellen’. Maar “de economie kan geen crisis voorspellen, de geschiedenis geen wereldoorlog, en de psychologie geen levensloop van welk individu ook. En welke wet heeft De Groot kunnen vinden op basis van zijn methodiek?”⁴⁴⁹

In een hoofdstuk over de opvoeding wijst de ‘Chinees’ nog op de Nederlandse eigenaardigheid ook volwassenen op te willen voeden, waarvoor de studie andragologie was opgezet.⁴⁵⁰ Ethische bedoelingen staan ook voorop bij een paedagoog als Langeveld, die meer keek naar wat de mens allemaal moet, dan naar wat hij is. Maar de tijdgeest is sterker dan de opvoeder, aldus de ‘Chinees’: zo maakt het anti-autoritaire model opvoeden veel moeilijker dan voorheen. De ‘Chinees’ vindt vervolgens de relatie leraar – leerling belangrijker dan het leerproces, terwijl juist het laatste de meeste aandacht krijgt.⁴⁵¹

Chorus’ Chinees eindigt met de ‘universitaire revolutie’. Hij hekelt de (toen actuele) gelijkheid van wetenschappelijke staf, technische staf en studenten, als het gaat om beslissingen over onderwijs en onderzoek, maar ook het geïnstitutionaliseerde wantrouwen tussen studenten en wetenschappers. “Dat college geven wordt vervangen door discussie- en projectgroepen, en het afnemen van examens autoritair wordt gevonden, opent grote vergezichten voor ons Chinezen, die nu in de wetenschap de leiding van het westen kunnen overnemen”.

Een Chinees in Nederland is een boek geworden dat niet alleen de bij het genre horende satire biedt, maar ook negatief van toon is. Bijna niemand ontsnapt aan een kritisch commentaar; zo worden enkele collega’s van Chorus’ collega’s kleinerend bejegend. Voorzover zij het boek hebben gelezen zullen ze gemakkelijk de schrijver achter de schuilnaam hebben herkend. Dat maakten de stokpaardjes, die frequent door de ‘Chinees’ bereden werden, wel duidelijk.

DE VROUW

In 1975 schreef Chorus zijn laatste cultuurpsychologische werk. Zoals al uit de titel blijkt koos hij met *De Vrouw Haar kwaliteiten en kansen* een onderwerp dat hij met grote sympathie behandelde.⁴⁵² De toon van zijn betoog was mild, en miste het

negatieve en defensieve dat in veel van zijn latere werk doorklonk. Hij wilde een nuchter boek schrijven: in het woord vooraf zei hij dat “veel eenzijdigheid en de huidige grote crisis in onze westerse cultuur uit de onderschatting van de vrouw voortkomen”.

Hij begon zoals gebruikelijk in het grijze verleden, en beschreef dat de Joodse, Griekse en Romeinse culturen patriarchaal waren, en dat, zolang fysieke kracht de doorslag gaf in de samenleving, dat ook in de meeste andere culturen het geval was. Wat niet wil zeggen dat vrouwen tweederangs waren: er zijn veel voorbeelden van heldinnen in de Bijbel, bij Homerus en Vergilius te vinden. Aristoteles, die de man als vormgever en de vrouw als leverancier van de stof zag, zette een vrouw-onvriendelijke trend die door de Middeleeuwse scholastici werd overgenomen. Pas in 1792, met het boek van Mary Wollstonecraft *A vindication of the rights of women* werd de emancipatiestrijd ingezet.

Chorus beschreef hoe liefde, schoonheid en het geheimzinnige voortbrengen van nieuw leven leidde tot de verering van de vrouw. Hij ziet die niet als een rem op haar maatschappelijke bevrijding, maar als een constante tussen de twee geslachten. Verering kan een krachtig motief zijn om te komen tot “volledige gelijkheid in rechten, in publieke verantwoordelijkheid, in salariëring; en vooral tot een andere waardering voor huishoudelijk werk en kinderverzorging.”⁴⁵³

Hij wees ook op het biologische onderscheid tussen de vrouw, die in haar cellen twee x-chromosomen heeft, en de man, die een x- en een y-chromosoom in elke cel heeft. Y-chromosomen zijn kleiner en zwakker, en dat verklaart mede dat geslachtsgebonden ziekten meer bij mannen voorkomen. Psychosomatische problemen, zoals stotteren, leesstoornissen, en psychische stoornissen als schizofrenie, psychopathie en epilepsie komen ook meer bij mannen voor. Hij verbaasde zich erover dat de bekende fysioloog/psycholoog Buytendijk in diens ruim twintig jaar eerder uitgebrachte boek over de vrouw,⁴⁵⁴ nauwelijks aandacht had gegeven aan die, aan de chromosomen verbonden, verschillen.

Chorus vond voorts, in tegenstelling tot Buytendijk, dat de vrouw in de regel over meer ‘gezond verstand’ beschikt dan de man, omdat ze meer van “die opmerkelijke mengeling van gevoelsgestuurd inzicht in concrete situaties, ofwel intuïtie” heeft.⁴⁵⁵ We noemen de vrouw subjectief, gaat Chorus verder, omdat ze zich gemakkelijk door gevoelens laat leiden. Maar juist die gevoelens stellen ons in staat, ons snel aan te passen aan nieuwe situaties: de vrouw is daarin realistischer dan de man. Die laatste wil alsmaar verder met het ontwikkelen van technisch instrumentarium, en dat wordt ons dodelijkste gevaar, aldus Chorus. “Wat heeft de wereld meer nodig: kennis en kunde óf liefde en mededogen? Wetenschap óf ethiek en kunst?”

GEVOELENS

Vervolgens stelt Chorus dat de psychologie zich te weinig inlaat met het bestuderen van gevoelens, en verwijst hij naar Max Scheler, die in zijn *Wesen und Formen der Sympathie* (1923) een indeling gaf van gevoelens. Schelers indeling gaat van lichamelijk naar geestelijk, van gevoelens die gekoppeld zijn aan de zintuigen (pijn, smaak), via de vitale gevoelens zoals fitheid en lusteloosheid, naar psychische gevoelens als onrust, angst, afgunst, vreugde, die onze houding in concrete situaties bepalen, en tenslotte de geestelijke gevoelens die ons leven kunnen bepalen, zoals haat, liefde, berouw en geluk. De gevoelswereld, vindt Chorus, is in onze rationele cultuur verdrongen en verwaarloosd, maar ze maakt de kern uit van onze persoonlijkheid. Juist de vrouw is “door haar aard en natuur nog steeds de voornaamste drager, bezitter en schepper van die gevoelswereld”.⁴⁵⁶

Na een beschrijving van de christelijke mystiek, waarin vrouwen als Theresa van Avila een hoofdrol spelen, ging Chorus in op de sociaal-culturele factoren die de positie van de vrouw beïnvloeden. Vrouwelijke etnologen als Ruth Benedict en haar leerling Margaret Mead, meenden dat veel van wat wezenlijk wordt gezien voor de vrouw, puur cultureel bepaald is. Mead zocht de wereld af naar matriarchale samenlevingen, maar kwam later tot het inzicht dat mannen en vrouwen geen verwisselbare rollen hebben, maar divers zijn. Dat staat gelijkberechtigting helemaal niet in de weg, en dat is ook het standpunt van Chorus.

De cultuur is een vormgever van de natuurlijke aanleg, die niet tegen die natuur in kan gaan. Zo zal een koekoeksjong blijven doen wat alle koekoeken hebben gedaan: ander broedsel uit het nest werken, ook al hebben zijn ouders hem dat nooit kunnen leren. De omgeving speelt daar geen rol: in het nest van zangvogels leert de koekoek niet zingen. Met dit soort betoog gaf Chorus aan dat de vrouw (juist zoals de man) haar aard niet moet verloochenen. Hij ging daarmee in tegen Amerikaanse feministen als Germaine Greer en Kate Millet, die begin jaren zeventig hadden gesteld dat man en vrouw identiek zijn, maar door de cultuur op verschillende sporen zijn gezet. Hij was het wél weer eens met de Nederlandse criminologe C.I. Dessaur, die haar niet-wetenschappelijke werk schreef onder het pseudoniem Andreas Burnier. Zij wees op de overwaardering, ook door vrouwen, van de masculiene agressie en competitiedrift.⁴⁵⁷

Chorus verweet de westerse man dat hij van de natuurwetenschap de meest determinerende cultuurfactor heeft gemaakt. Het evenwicht met de menswetenschappen is volgens hem zoekgeraakt, en de vrouw kan een bondgenoot zijn om dat evenwicht te herstellen. Naast de overvloed van materiële zaken die de natuurwetenschappen ons hebben gebracht, met inbegrip van het ermee gepaard gaande milieubederf, moeten we bekijken hoe we de mensen gelukkiger kunnen laten

samenleven, hoe we verdraagzamer kunnen worden, en onze jeugd zich beter kunnen laten ontplooiën. Precies op die gebieden kan de vrouw veel betekenen.

Hij vergat natuurlijk niet te wijzen op het gevaar, dat de toepassing van natuurwetenschappelijke methodes op de menswetenschappen inhoudt. De objectiviteit die zo wordt nagestreefd veronachtzaamt het subjectieve van de mens, dat juist wordt gecultiveerd in het ‘vrouwelijk pragmatisch communicatieleven’. De vrouw moet volgens hem niet pogen in prestaties en competitie de gelijke van de man te worden. Zij moet zorgen voor wijsheid, en die ligt niet, zoals veel natuurwetenschappers denken, in het verlengde van het puur rationeel kennen.

Chorus sloot zijn boek af met een toekomstbeeld, waarbij de door de ‘pil van Pincus’ bevrijde vrouw het maatschappelijk en cultureel leven voor de helft gaat mee-bepalen. Dat betekent gelijke vertegenwoordiging in de bestuurscolleges, waarbij niet zozeer hoeft te worden gekeken naar gelijke capaciteiten, als wel naar persoonlijke kwaliteiten. Ethiek en moraal kunnen zo in veel gevallen meer nadruk krijgen ten opzichte van puur technische vaardigheden. In zijn betoog ging Chorus verder op het voor die tijd progressieve pad: zo vond hij dat bij abortus de vrouw in nood moet prevaleren boven het redden van het ongeboren leven. Ook bepleitte hij legale contracten voor homoseksuele paren. De vrouw moet ons redden van het opbod tussen de blokken in de wereld, dat zal leiden tot vernietiging op grote schaal. En ze zal het redden, want, zoals Vondel schreef: “Een vrouw belacht al die haar persen, en laat hen op de tanden knarsen. Een vrouw is duisent mannen t’ergh”.⁴⁵⁸

De Vrouw kreeg een positieve recensie in het drie jaar eerder opgerichte feministische tijdschrift *Opzij*, en ook de voorloopster van de ‘tweede feministische golf’ in Nederland, Annie Romein-Verschoor, besprak het boek in haar postuum verschenen bundel ‘Vrouwenwijsheid’.⁴⁵⁹ Vergeleken met zijn illustere vakgenoten Heymans en Buytendijk, die ook over de vrouw hadden geschreven, had zijn boek geen paternalistische bijmaak, maar we waren natuurlijk wél een generatie verder.⁴⁶⁰

PERSOONLIJKHEIDSPSYCHOLOGIE HERBEKEKEN

Chorus kwam zelf nogeens terug op de vrouw in zijn bijdrage aan de afscheidsbundel voor zijn oude vriend uit Nijmegen Jan Snijders. Die ging in 1975 in Groningen met emeritaat, en voor het liber amicorum, dat de hele psychologie bestreek, schreef Chorus, naast hun beider leermeester Rutten, en Langeveld, een bijdrage voor het hoofdstuk over persoonlijkheidspsychologie. Chorus citeerde de Amerikaanse differentieel psychologe Leona Tyler, die constateerde dat de (kwantificerende) factoranalyse van persoonlijkheidskenmerken onhanteerbaar was geworden door de vele kenmerken die te analyseren waren.⁴⁶¹ Hij verwees ook met genoegen naar Walter

Mischel, die moest vaststellen dat relevant gedrag uit het verleden, verkregen via biografische data, de beste voorspeller is van toekomstig gedrag.⁴⁶²

Chorus brak daarom een lans voor het terzijde laten van abstracties en het terugkeren naar de empirie van alle dag. De variaties van mensen zijn in hun veelvormigheid vastgelegd in de literatuur, die beschrijft hoe mensen met elkaar omgaan. De beschreven personen leveren de casuïstiek waarop de psychologie als wetenschap kan worden gebouwd. De biografie leent zich daarvoor in de eerste plaats, maar ook fictieve personen leveren materiaal, omdat ze als echt functioneren in een verhaal dat wij als ‘echt’ ervaren. De kunst is het, dit materiaal niet alleen als illustratie voor onderzoek te gebruiken, maar het als basis te nemen voor de persoonlijkheidspsychologie. Abstract denken is een typisch product van de mannelijke geest, besluit Chorus. Daartegenover staat het ‘beeld-denken’ vanuit de praktische levenssituatie, waarin vooral vrouwen sterk zijn, en dat een noodzakelijk complement van het eenzijdig mannelijk denken moet worden.⁴⁶³

XI DE LAATSTE JAREN

EEN AFSCHIED IN MINEUR

Niet meer gewaardeerd voor zijn wetenschappelijke werk, met een beperkte leeropdracht en niet meer centraal in zijn vakgebied, en geleidelijk zonder vrienden... Zo voelde Chorus zich de laatste jaren van zijn hoogleraarschap. Ook fysiek ging het in die jaren zeventig minder goed. Hij kreeg last van artrose in zijn handen, waardoor het tuinwerk waarmee hij zich ontspande meer en meer achterwege bleef. Het schrijven bleef nog gaan, maar van het goochelen, dat hij zich had aangeleerd om de kleinkinderen te kunnen vermaken, kwam nu niet veel meer terecht. Hij kreeg ook last van zijn spijsvertering. Zijn vrouw vermaalde het voedsel om het gemakkelijk verteerbaar te maken: dat bleek de kwaal overigens nog te verergeren.

Dat was allemaal hinderlijk, maar het grootste probleem was zijn groeiende somberheid. Beoordelingen van mensen werden bij hem steeds vaker veroordelingen, en zijn omgeving corrigeerde hem daar niet of nauwelijks in. Ook op het werk werd hij wantrouwig, soms terecht, omdat veel medewerkers hem links lieten liggen. Hij kon zich ook niet de rol van de wijze oudere collega aanmeten, en dat versterkte zijn isolement. Die situatie kwam ook fysiek tot uiting toen de subfaculteit psychologie in 1977 verhuisde van de Rijsburgerweg naar de Hooigracht, waar het een verbouwd oud ziekenhuis betrok. Chorus kreeg er een kamertje achteraf, en deed

Veertig jaar bruiloft 1977 in Oegstgeestse tuin met voltallig gezin. Vlnr: Katja, Ad van der Reijt, Jeroen, Mária Menken, Lidwien, Claudius, Bill Bryan, Mirjam Meijer, Fons, Annamaria, Rogier, Herma, Boudewijn, Laura, Monica, Paul Broekhoven, Pauline Slavenburg.

geen enkele moeite om een betere plek op te eisen. Hij was toen twee jaar verwijderd van zijn emeritaat, en bemoeide zich niet meer met het reilen en zeilen van zijn subfaculteit.

Die had inmiddels te stellen met een ideologisch initiatief van enkele medewerkers, dat leidde tot het project 'Psychologie in de Maatschappij' (PIM), met verplicht vormingswerk, in marxistisch Nederlands, voor eerstejaars studenten. Chorus' collega Kohnstamm, die inmiddels voorzitter van de subfaculteit psychologie was geworden, verzette zich daartegen, maar werd binnen de subfaculteit overstemd, en trad af. PIM bleef nog jaren op het Leidse programma staan.⁴⁶⁴

Kohnstamm vroeg in 1977 namens de subfaculteit aan Chorus, of ze voor zijn op handen zijnde emeritaat een congres konden organiseren, waarvan de handelingen zouden worden gepubliceerd. Uit dépit weigerde Chorus. Wél kon hij ermee akkoord gaan dat op zijn keus enkele artikelen uit zijn werk zouden worden gebundeld en uitgegeven als afscheidsgeschenk. Dat werd de *Kleine Keur*, waarin een zestiental door hemzelf geselecteerde artikelen en passages uit zijn boeken werden gebundeld.⁴⁶⁵ Het voorwoord was van zijn eerste Leidse leerling John van de Geer. Die onderstreepte Chorus' belangstelling voor de praktijk, en zijn geloof dat de psychologie de maatschappelijke verhoudingen kan verbeteren: beide erfenissen van de Nijmeegse Rutten. Van de Geer noteerde ook dat in Leiden alle leerstoelen psychologie zich hadden afgesplitst van 'Chorus'.

In de selectie die Chorus maakte valt op, dat hij niets opnam over zijn baanbrekend werk ten aanzien van autisme. Verder komt erin zijn brede interesse goed naar voren. Er was nog een kleine afscheidsreceptie op 31 augustus 1979, waarvoor zijn gezin niet was uitgenodigd. De sfeer was er niet opwekkend. Dezelfde dag schreef Wil Hulsman, een medewerker van onderwijskundige Piet van den Broek, een memo aan zijn collega's. Onder de kop 'Chorus ging weg: een katerig gevoel' stelde hij: "Wij hadden ons met zijn allen meer bezig moeten houden met het vertrek van Chorus, de grondlegger van de psychologie in Leiden. Door zijn aard heeft de eenzijdige verabsolutering van één richting, één methode enzovoort niet plaatsgevonden. Dat wij deze kans voorbij hebben laten gaan vind ik, voor Chorus en voor onszelf, jammer."⁴⁶⁶

Chorus kreeg nog een aantal artikelen over zijn afscheid, met onder andere een aardig interview met Max Pam van *Vrij Nederland*. Dat gaf een goed overzicht van wat hem dreef en bewoog, maar bevat ook een klacht tegen de universitaire bureaucratie die de Wet-Veringa had gebracht, met, naast veel lijntrekkerij, een uitgeblust wetenschappelijk personeel als gevolg: "Als ik een klein mannetje er op de faculteit bij wil krijgen gaat er eerst een verzoek naar Den Haag en dan krijg ik er na twee jaar iemand bij. Met het papier dat zich op die manier verzamelt kan ik met gemak mijn huis in brand steken".⁴⁶⁷ In een interview met het Leidse universiteitsblad *Mare*

uit hij zich teleurgesteld over de rol, die de psychologie heeft kunnen spelen om de betrekkingen tussen mensen te helpen verbeteren. Hij is sceptisch, “omdat hem wel is gebleken dat mensen slechts zeer langzaam leren”.⁴⁶⁸

EMERITAAT

Na zijn emeritaat keerde Chorus met de publicatie *Capaciteiten en persoonlijke aard*⁴⁶⁹ nog eenmaal terug naar de praktijkervaring die hij indertijd in Nijmegen opdeed, die hij voorts in de loop van jaren praktijkuitoefening had gepolijst, en die de basis was van zijn wetenschappelijke carrière. Hij behandelde de school-, studie-, en beroepskeuzeadviezen, en richtte zich tot praktiserende psychologen, maar ook tot de ontwikkelde leek die meer van het vak wilde weten.

In een aantal gevallen die hij in het verleden had behandeld en beschreven, was hij in staat aan te geven wat zijn adviezen na tien of twintig jaar hadden uitgehaald. Daarbij was hij geholpen door zijn medewerkers. Jos Jaspars die later hoogleraar in Oxford werd, had in 1968 met enkele medewerkers een vervolgonderzoek gedaan naar het resultaat van 201 adviezen die in de jaren vijftig waren uitgebracht; Lenie de Groot deed hetzelfde in 1970 voor 252 adviezen uit het begin van de jaren zestig. In beide gevallen had omstreeks 80% het gegeven advies met succes gevolgd, terwijl de rest het advies negeerde, maar toch slaagde. Deels was de verklaring voor dat laatste, dat men een lagere opleiding koos dan was aangeraden.

Slechts bij 10% van de onderzochte gevallen had het advies een lager onderwijsniveau aangeraden dan de cliënt bleek aan te kunnen. Dat kan liggen aan allerlei factoren die later optreden, maar het betekent ook dat de voorspellende waarde van de adviezen (die niet uitsluitend op tests gebaseerd waren) aanzienlijk is, aldus Chorus.⁴⁷⁰ Hij voegde er direct aan toe, dat dat voorspellen geen wetmatigheid is. Hij verwees daarbij naar een studie van Willem Hofstee, die naast de waarde van statistische bewerking de ambigüiteit van elk individueel onderzoek laat zien. “Het object van onderzoek praat terug” zegt Hofstee, en daarmee geeft hij aan dat dat object tevens subject is in het adviesproces, net zo goed als de onderzoeker zelf.⁴⁷¹

Chorus behandelde ook in dit boek de temperamentstypen, met voorbeelden van optimisten en pessimisten. Hij voegde er de ‘gevoelskleur’ aan toe, die hij, zoals we hebben gezien, miste bij de dimensies die Heymans hanteerde. Als typische optimist koos hij de archeoloog Van Heekeren, die hij tegenover de pessimist Haverschmidt (Piet Paaltjens) stelde. Hij kon nu verwijzen naar de longitudinale studie van opgroeiende kinderen, die de Amerikaanse psychologen Thomas en Chess in *Temperament and Development* hadden gemaakt. Zij stelden ook het belang vast van de gestemdheid: het positief of negatief reageren op de buitenwereld.⁴⁷²

Tenslotte besprak Chorus autisme en dyslexie, waarbij het laatste volgens hem

geen persoonlijkheidsstoornis is, maar een partieel tekort in de begaafdheid. Zijn vroegere medewerkster Christine Kuipers was in 1976 bij hem op dit onderwerp gepromoveerd met de dissertatie *Dyslexie bij begaafden*. Van haar kreeg hij als reactie op zijn boek een hartelijke bedankbrief, waarin ze hem vertelde dat zij met haar team - waaronder Chorus' dochter Laura - 95 'remedial teachers' voor de behandeling van dyslexie in opleiding had. Ook Jos Jaspars stuurde een brief vanuit Oxford, waarin hij schreef dat het besproken onderzoek over de waarde van psychologisch advies het eerste van die aard was dat ook de ouders vroeg wat zij als oorzaken van het falen of slagen van hun kinderen zagen. Dat was volgens Jaspars een voorbeeld 'avant la lettre' van toepassing van de attributietheorie, die pas eind jaren zestig door Keith Davis en Edward Jones werd ontwikkeld.⁴⁷³

SCHRIJVEN MET BREED FOCUS

Ook in ruste bleef Chorus een veelschrijver. Hij wilde zijn vaste routine niet opgeven, en schreef begin jaren tachtig nog voor het tijdschrift *Civis Mundi* een artikel over de Belgische historicus Pirenne, die zich indertijd met hand en tand verzette tegen het vernederlandsen van de Gentse universiteit (in 1930).⁴⁷⁴ Van vergelijkbare strekking was zijn artikel 'De Nederlandse Volksaard', een pessimistische aanvulling op zijn *De Nederlander* van 17 jaar geleden, in de bundel *De Nederlandse Natie* (Aulaboek 677 van 1981). Zijn schrijfportefeuille raakte in die jaren gevuld met een zestigtal ongepubliceerde stukken over de meest uiteenlopende onderwerpen, waaronder een artikel over de geschiedenis van de psychologie.

In een (ongepubliceerd: zie overzicht in de bibliografie) stuk onder de titel 'Puritanisme in de Nederlandse wetenschap' legde hij, naar bleek voor het laatst, zijn visie neer op de richting die de Nederlandse psychologie was ingeslagen. Hij betrok de stelling, dat Nederlandse geleerden niet houden van het toepassen der wetenschap, maar zich graag richten op de 'zuivere' wetenschap. Voor de psychologie geldt dat ook, vond Chorus, en als voorbeelden noemde hij zijn inmiddels overleden jongere collega's Linschoten, Kouwer en Barendregt. Kouwer, die in 1955 in Groningen zijn oratie 'Gewetensproblemen van de toegepaste psychologie' had gehouden, zei daarin dat "de toegepaste psychologie moet zoeken naar een mogelijkheid zuiver en consequent te blijven, en dit kan alleen wanneer zij zich volledig concentreert op haar wetenschappelijke verantwoording". Chorus vond dit onzin: "iets wat uit toepassing voortkomt is per se onzuiver, ... een compromis, en nooit alleen wetenschap". Hij vervolgde: "Deze eis van Kouwer lijkt me ingegeven door een respectabele, maar tot onwerkbaarheid doemende scrupulositeit: een angst om te beslissen in een concrete situatie".

Schrijvend over Barendregt en diens leermeester A.D. de Groot, ging Chorus

ook in op de bekende uitspraak van De Groot in zijn *Methodologie*: “als ik iets weet, kan ik iets voorspellen; kan ik niets voorspellen dan weet ik niets”. Dat zou volgens Chorus betekenen, dat de evolutieeler geen wetenschap is, omdat ze niet kan voorspellen wat de komende vormen van wezens zijn. De Groot heeft hiermee de Nederlandse psychologie een “puriteinse ascese” opgelegd, vond hij.⁴⁷⁵

Chorus bleef ook een groot aantal recensies schrijven van psychologische vakliteratuur. Hij wijdde zich nog aan een autobiografie, maar het schrijven daaraan kostte hem veel tijd, en hij vergat erin te voldoen aan de criteria die hijzelf in de jaren zestig had geformuleerd voor een goede (auto-)biografie: de essentiële dimensies als jeugd, gezin, ouders, liefde, levenstaak, religie of levensbeschouwing kwamen lang niet alle aan bod. In de inleiding schreef hij zoals eerder gezegd: “Hoe de ontmoetingen met mijn vrouw en kinderen mijn visies en werk beïnvloed hebben blijft hierbuiten”. Het was duidelijk dat hij grote moeite had zich in die autobiografie bloot te geven. In een interview in 1984 met het universiteitsblad *Mare* vertelde hij erover, dat hij ‘het grootste deel van zijn tijd besteedde aan het schrijven van een *intellectuele autobiografie*, ... die een gang door de ontwikkeling van de psychologie als wetenschap in Nederland moest worden’.⁴⁷⁶

Die autobiografie verloor zich, mede door die opzet, in de bespreking van grootheden uit de psychologie en verwante wetenschappen, en hoe hij over deze mensen dacht. Tenslotte nam hij grote stukken uit zijn boeken over. Het werd duidelijk dat dit werk niet afgerond zou worden. De dementie die zich begin jaren negentig bij hem openbaarde maakte dat tenslotte onmogelijk. Hij heeft geen uitgever kunnen vinden voor het manuscript.

Veel vrienden had hij niet overgehouden. In het eerdergenoemde interview in

Verjaardag kleindochter Sophie 1980.

Mare zei hij, eenvoudigweg nergens meer naar toe te gaan ‘omdat er toch alleen maar nieuwe gezichten (op de universiteit) rondlopen’. Ook elders liet hij zich niet meer zien. Chorus genoot in die laatste jaren nog wel van zijn gezin – zijn vrouw, kinderen en vele kleinkinderen, maar ook daar was hij selectief in zijn voorkeuren, en een toenemende doofheid maakte ook dat contact al moeilijk voordat hij dement werd. In een briefje dat hij in 1990 aan drie van zijn kleinkinderen (toen 11, 12 en 13 jaar) schreef om ze te bedanken voor hun verjaarswensen, bleef hij de psycholoog, eerder dan de grootvader: “het was heel interessant en knap: ieders brief vertelde iets

over het eigen levenspatroon en openbaarde tegelijk iets - of veel soms - over eigen aard en inzicht”.

Zijn laatste schrijffactiviteiten betroffen vooral zijn oude vaderland, Limburg. Hij schreef schetsen over zijn geboortedorp Munstergeleen, en gaf geestige radiocauserieën over onderwerpen zoals het oprichten van een universiteit in Maastricht, en met herinneringen aan de grote familie van zijn moeders kant. Die herinneringen werden later werden gebundeld in het boekje *Liebeke kiekt weer*. Sporadisch werd hij nog geïnterviewd over de wetenschap, maar hij bleek toch snel vergeten te zijn.

Met schoonzus Kaethe en Herma 1984.

Toen de dementie toesloeg leek het alsof er een last van hem afviel. Hij werd onbezorgder, en soms ook grappig. Er is een filmpje uit die tijd waarin hij wordt getest op zijn geheugen door een jonge vakgenoot. Die vraagt hem hoeveel kinderen hij heeft. Een stuk of twee denkt Chorus. Als zijn gesprekspartner zegt dat het er negen zijn antwoordt hij hoofdschuddend “Dat is teveel”.

Hij bleef ook de scherpe observator. Toen een van zijn zoons, die wat slordig reed, hem op een wandelingetje bij zijn verzorgingshuis vroeg, welke van de drie er geparkeerde auto's de zijne was, zei hij zonder aarzelen: “die met die deuk”.

In 1996 werd zijn gezondheidsprobleem acuut, mede doordat zijn vrouw, die hem steeds had verzorgd, tijdelijk in het ziekenhuis moest worden opgenomen. Het huis in Oegstgeest moest worden ontruimd, en na een kort verblijf samen in Huize Liduina in Warmond was een opname in het verpleeghuis Mariënhaven in die plaats, zonder zijn vrouw, noodzakelijk. Vroeg in het voorjaar van 1998, op 15 januari, overleed hij, aan longemfyseem. Een mogelijk gevolg van het roken van vooral sigaren, dat hij tot op hoge leeftijd bleef doen. Hij werd in zijn geboortedorp begraven.

HET AFSCHIED

Het overlijden van Chorus bleef niet onopgemerkt. Al was hij sinds de jaren zeventig nauwelijks in de publiciteit geweest, veel mensen die hem gekend hadden waren hem niet vergeten. De Leidse socioloog Lammers schreef dat hij “zijn scherpe kijk op mensen, evenwichtig oordeel en bovenal zijn gevoel voor humor” had gewaardeerd. Een andere oud-collega bedankte nog voor het advies en de hulp die Chorus aan zijn zwakzinnige zoon had geboden.

Zijn leerling van de Geer schreef een uitgebreid ‘in memoriam’ in *De Psycholoog* waarin hij de praktische inslag van Chorus benadrukte.⁴⁷⁷ Hij deelde hem in bij de ‘human relations’ stroming die opgeld deed in de jaren vijftig, en de psychologie een bijdrage zag geven aan het oplossen van binnen- en tussenmenselijke conflicten. Chorus was geen theoreticus, en ook geen volbloed wetenschapper, maar vooral iemand die het gemeenschappelijk cultuurbezit ‘kennis’ wilde overdragen. Hij vond de opdeling van zijn vak in specialisaties een versnippering, maar gaf zijn studenten die zich wilden specialiseren alle ruimte. Hij wilde zijn mening niet aan anderen opdringen; van de Geer vond het dan ook onjuist hem autoritair te noemen. Hij memoreerde ook nog dat Chorus met succes had voorkómen dat de Nederlandse studie psychologie ondergebracht zou worden in een ‘centrale faculteit’.

Een andere leerling, Willem van Hoorn, die inmiddels hoogleraar in Amsterdam was, vond in een brief dat hij een belangrijke bijdrage had geleverd aan de psychologie, “met name met de biografische benadering, die zich thans in een toenemende mate van belangstelling mag verheugen”. Van Hoorn haalde ook in een interview voor het universiteitsblad *Mare* de anekdote op dat Chorus gezegd had, meer te verwachten van een vierurige diagnose en behandeling door Socrates dan van een twintigste-eeuws psychologisch kopstuk.

De pers schetste een gemengd beeld. Wetenschapsredacteur Dirk van Delft van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* noemde hem een psycholoog met krachtig stempel, wiens liberale aanpak stimulerend werkte voor zijn leerlingen, maar die (toch) een autoritaire persoonlijkheid was. Van Delft schreef mild over de plagiaatszaak: “bij gebrek aan Nederlandse publicaties putte hij veelvuldig uit Amerikaanse literatuur, niet altijd met correcte bronvermeldingen”.⁴⁷⁸ In het *Parool* schreef Maurits Schmidt over ‘een autoritaire autoriteit’, maar hij voegde eraan toe dat “een grondlegger misschien wel autoritair moet zijn om zijn vak te doen wortelen in de samenleving”. Hij citeerde Dolph Kohnstamm, die Chorus’ werk gedateerd noemde; het een verdienste vond dat hij de juiste medewerkers koos, en ze verder hielp, maar dat ze wetenschappelijk weinig gemeen hadden. Tenslotte vermeldde Schmidt dat Chorus vond dat vrouwen zelf over abortus moesten beslissen, en dat voorbehoedsmiddelen moesten kunnen, hetgeen hem, zeker na de publicatie van *De Vrouw*, populair maakte bij de feministen. Hij zou zich ook hebben afgekeerd van gestandaardiseerde testmethodes, omdat hij een perfecte persoonsbeschrijving kon geven op basis van zijn eerste indruk.

Dat riep een reactie op van Chorus’ dochter en vakgenote Laura, die bij hem had stage gelopen. Zij onderstreepte dat hij altijd gebruik maakte van gestandaardiseerde tests, maar dat hij – in tegenstelling tot veel psychologen – daarnaast de persoon beoordeelde met zijn gezonde verstand alvorens een advies te geven. Ook

was Chorus voorstander van de pil, en dacht hij genuanceerd over abortus. “Door zijn werk voor het FIOm zag hij de soms rampzalige gevolgen van een te vroeg of ongewenst moederschap, en daaruit concludeerde hij dat abortus een keuze moest kunnen zijn”.⁴⁷⁹

TENSLOTTE: DE BIOGRAFIE

De meest persoonlijke reactie kwam van de biograaf Koen Hilberdink. In het *Biografie Bulletin* beschreef hij een afspraak die hij eind 1995 had met Chorus.⁴⁸⁰ Hij had al eerder met hem gecorrespondeerd over een biografie die Hilberdink aan het schrijven was over Rodenko (die een blauwe maandag bij Chorus psychologie had gestudeerd), en wilde hem nu interviewen over zijn boeken inzake de biografie. Chorus herinnerde zich alleen vaag iets van die afspraak, en beloofde hem volgende week uitvoerig over de biografie te schrijven. “Ik ging onverrichterzake naar huis, in de wetenschap dat ik die brief nooit zou ontvangen”, schreef Hilberdink, die vervolgens noteerde, hoe Chorus zijn onderzoek steeds in een brede culturele context plaatste, en de biografie en de autobiografie als belangrijke bronnen van menselijke kennis zag. Hij haalde ook de eisen aan waaraan een moderne biografie moet voldoen, zodat er ‘een levende eenheid ontstaat vol tegenstrijdigheden’.

Zo kan, vervolgt Hilberdink, de biografie een bron van menselijke kennis zijn die ons verder brengt dan de rationalistisch empirische benadering die steeds meer terrein wint. Hilberdink stelde vast dat Chorus toen hij zijn boeken schreef kon klagen over het ontbreken van een biografische traditie in Nederland, maar dat dat sinds de jaren tachtig is veranderd. “Aan die biografieënexplosie doen de psychologen nog niet mee”, schrijft hij, “maar daar zal verandering in komen”. Dat waren profetische woorden: de reeks *Grondleggers* die op initiatief van het Archief- en Documentatiecentrum Nederlandse Gedragswetenschappen (ADNG) is opgezet, is nu een klinkend voorbeeld, met een reeks portretten van vaderlandse psychologen. Ook dit boek hoopt een steentje bij te dragen aan deze nieuwe traditie, waar Chorus zeker mee zou zijn ingenomen.

CONCLUSIES

De grote historische trends van crisis, oorlog, herstel, secularisering, democratisering en groeiend individualisme vormden het decor van het leven van Chorus en dat van zijn tijdgenoten. Ze speelden een grote rol bij enkele keerpunten in Chorus' leven, maar er waren ook andere factoren, die eerder aan het toeval toe te schrijven zijn, in de zin van personen die op het juiste moment voor hem de wissels verzetten. Ook waren er zijn persoonlijke kwaliteiten en eigenschappen, die vorm gaven aan zijn leven en hem in staat stelden kansen te grijpen, maar ook grenzen voor hem stelden, die, zeker in zijn latere leven, voelbaar zouden worden.

In de biografie heb ik een beeld van de mens Chorus geschetst, mede aan de hand van vier hieraan gerelateerde vragen. Ik formuleerde ze in de 'Inleiding' - kort gezegd - als volgt:

- hoe kon Chorus uitgroeien tot de man die de psychologie in Leiden vorm gaf;
- waarom koos hij voor een literair-historische én empirische benadering van zijn vak;
- hoe stelde hij zich op tegenover zijn studenten en de samenleving, bij het verschuivende decor van een seculariserende en meer individualistisch wordende samenleving; en tenslotte,
- vanwaar de somberheid op zijn levensavond?

Met deze conclusies wil ik de antwoorden op deze vragen samenvatten, zoals ze gegeven werden in de loop van zijn levensverhaal. Dat verhaal kan vanuit drie niveaus belicht worden. Het *macro*-niveau betreft de samenleving in zijn tijd. Die bood hem kansen voor zijn loopbaan en gaf ruimte voor organisatorische activiteiten zowel voor zijn studenten als voor de maatschappij. De paragrafen 'Keerpunten in een verleden tijd' en 'zijn studenten en de maatschappij' betreffen dit niveau en geven antwoorden op de eerste en de derde gestelde vraag.

De wetenschappelijke prestaties van Chorus liggen op een tweede, *meso*-niveau, dat wordt besproken in de paragraaf 'de wetenschapper' en een speciale paragraaf over 'de biografische methode' die hij als wetenschapper propageerde. Hierin wordt een antwoord gegeven op de tweede vraag.

Tenslotte is er een derde, *micro*-niveau dat rechtstreeks is verbonden met zijn persoonlijkheid. Dat wordt bestreken door de vierde gestelde vraag. Op die laatste vraag geef ik een antwoord in het kader van de afrondende schets over 'De persoon Alfons Chorus'.

KEERPUNTEN IN EEN VERLEDEN TIJD

Chorus' jonge jaren speelden zich af in het interbellum in Nederland. In die jaren maakte hij als boerenzoon de grote stap naar een wetenschappelijke loopbaan. Dat hij in het Zuid-Limburg van de vooroorlogse jaren een middelbare schoolopleiding volgde, en in Rolduc terecht kwam voor een studie filosofie en theologie, richting priesterschap, was in het milieu waar hij uit kwam niet ongewoon. Minder in de lijn der verwachtingen lag zijn keuze voor de Nijmeegse universiteit, en vooral die voor de jonge studie psychologie. Hij bleef aldus tot na de oorlog werkzaam binnen de toen nog machtige katholieke zuil.

Die keuze voor de wetenschap is vooral te verklaren door het toedoen van Sassen, zijn leermeester in Rolduc. Sassen was er enerzijds op uit de nog kleine groep van katholieke intellectuelen te versterken met veelbelovende jongeren; anderzijds zag hij hoe de psychologie bezig was zich los te maken van de 'moeder der wetenschappen', de filosofie die hijzelf beoefende. Hij was het die zorgde voor een *eerste* omslagpunt in de levensloop van zijn pupil Chorus. Deze werd zo een exponent van de katholieke emancipatie, die zich in het interbellum met kracht doorzette. In die tijd gebeurde dat vooral binnen de katholieke zuil, en aan de Nijmeegse universiteit bevond zich de voorhoede van die emancipatiebeweging. De oorlog zorgde voor een cesuur, waarbij eerst binnen de Nederlandsche Unie, en na de bevrijding door de Nederlandsche Volksbeweging, aanzetten werden gegeven voor de ontzuiling.

Het zou na de bevrijding nog twintig jaar duren voordat de ontzuiling haar beslag kreeg. Toch is het *tweede* omslagpunt in Chorus' levensloop toe te schrijven aan die eerste aanzet. Zijn benoeming aan de Leidse universiteit, die als Praesidium Libertatis min of meer een bolwerk van de 'liberale zuil' was, is mede te danken aan de vanuit de Nederlandsche Volksbeweging werkzame, eerste naoorlogse minister van onderwijs Van der Leeuw, met naast hem wederom de inmiddels in Leiden als hoogleraar filosofie aangestelde Sassen. Van der Leeuw werkte immers doelbewust aan een ideologische verruiming van het hooglerarenkorps aan de Rijksuniversiteiten. Tenslotte was het de Leidse literaire faculteit die Chorus als eerste op de voordracht zette voor de leerstoel psychologie, maar de geesten waren door het optreden van Van der Leeuw, met name bij de aanstelling van Sassen, en door Sassen zelf, daartoe rijp gemaakt. Chorus was 'facile princeps': hij had zijn Leidse benoeming niet te danken aan katholieke protectie, zoals een hardnekkig gerucht het wilde.

Voor Chorus was die benoeming een prachtige kans om zijn stempel te drukken op de opleiding van psychologen aan 's lands oudste en meest gerenommeerde universiteit. Maar hij moest daarbij zijn vertrouwde en veilige achterland in het

zuidelijk georiënteerde Nijmegen opgeven, om te gaan werken aan een veel grotere universiteit, met meer reputaties, pretenties, afstand en zakelijkheid in de contacten met collega's en bestuur. Hij trok ermee van bezuiden de grote rivieren naar wat de Randstad ging heten, nog altijd de kern van het land. De afgemeten deftigheid van de toonaangevende Leidse geleerden en bestuurders, soms getooid met 'dubbele namen' als De Vos van Steenwijk (de President-Curator met wie Chorus het al spoedig aan de stok kreeg) of Rijpperda Wierdsma, werd voor hem in Leiden een barrière bij het sluiten van vriendschappen.

In het Leidse milieu werd Chorus gezien als een 'homo novus', die ook nog een nieuw vak doceerde, en hij moest zich dus waarmaken. Hij ondervond weerstand bij het inrichten van zijn Psychologisch Instituut en bij het oprichten van de Rijkspsychologische Dienst. Die weerstand heeft er mogelijk toe bijgedragen dat hij voor zijn eerste grote publicatie sinds zijn aanstelling in Leiden een onderwerp - de sociale psychologie - koos, dat te ambitieus bleek, en hem bracht tot het plegen van plagiaat. Belangrijker was dat hij in dat milieu geen vriendenkring kon opbouwen zoals hij die had gehad in Nijmegen. Daarbij was zijn katholieke signatuur, zeker in die eerste Leidse jaren, geen voordeel. In de stad, en meer nog aan de Academie, vormden katholieken een minderheid, die ook sociaal weinig prestige had.

Een *derde* omslagpunt in Chorus' levensloop is minder precies in de tijd te markeren. Het betreft de wending die zijn vak in de jaren vijftig en zestig maakte, in de richting van de experimentele en analytische psychologie zoals die in de V.S. opgedeed. Als leerling van Rutten wilde Chorus vooral pragmatisch zijn: elke psychologische aanpak die succes opleverde was welkom. Hij was sceptisch over experimenten wanneer ze ver afstonden van de werkelijkheid, en had zo geen goed woord over voor de 'rattenpsychologie' van de behavioristen. Vanuit die opstelling bekeek hij met argwaan elke poging psychische wetmatigheden vast te leggen voor iets zo veelzijdigs als de mens, al zou je kunnen zeggen dat juist het zoeken naar wetmatigheden een erg pragmatische aanpak is. Schrijvend over Chorus' wetenschappelijke belang kom ik daar nog op terug.

Het gevolg van zijn houding was dat hij op een zijspoor terechtkwam, binnen de Nederlandse, en ook de Leidse psychologie. Begin jaren zestig kondigde zich de omslag in de Nederlandse psychologie duidelijk aan. In 1961 bracht A. D. de Groot zijn *Methodologie* uit, die strikte criteria vastlegde voor het vormen en toetsen van wetenschappelijke hypothesen. Drie jaar later nam J. Linschoten met zijn *Idolen van de psycholoog* afscheid van de fenomenologie, die tot dan toe in Nederland het psychologisch denken beheerst had. Beide boeken maakten furore bij hun vakgenoten.⁴⁸¹

In diezelfde tijd, en mede als gevolg van de zegevierende Amerikaanse

benadering, kreeg de studie psychologie in Leiden een nieuwe structuur, die de positie van Chorus als spil in zijn vak ondermijnde. In 1963 werd de psychologie ondergebracht in de nieuwe Faculteit Sociale Wetenschappen (FSW), en geleidelijk werd de door Duijker voorgestane indeling van het vak in Leiden overgenomen. Terwijl hij steeds had gestreefd naar generalisme moest Chorus eind jaren zestig kiezen voor een van de vier, later zeven, afdelingen binnen de subfaculteit psychologie.

Gedeeltelijk parallel met deze ontwikkeling liep de democratisering van de universiteit, die vanaf 1969 vorm kreeg. Chorus verzette zich niet tegen die nieuwe ontwikkeling, maar hoorde tezeer tot de ‘gevestigde orde’ om de kansen die ze hem bood te kunnen verzilveren. Het streven van de opstandige studenten was immers om de wetenschap, en ook de psychologie ‘dienstbaar’ te maken aan het volk. De ‘gewone’ of praktische psychologie die hij uitdroeg, leek daar dichterbij te komen dan de experimentele of empirisch-analytische aanpak. Maar in feite bleek de democratisering zich vooral af te zetten tegen de autoritaire stelsel van leerstoelen, met de hoogleraar als middelpunt van het academisch zonnestelsel. Zo zorgde ze voor een *vierde* omslagpunt in het leven van Chorus.

Een *laatste* ontwikkeling waarmee Chorus te maken had was de ontkerstening, die was begonnen in de jaren dertig, door de oorlog was afgeremd, maar erna, en versneld na het Vaticaans Concilie (1959-1965), een massale omvang kreeg. Vanwege zijn functie als hoogleraar psychologie, en meer nog in zijn rol als opvoeder van het katholieke volksdeel, moest hij positie kiezen. Hij zette al vroeg kritische kanttekeningen bij het instituut ‘kerk’: dat bleek al uit zijn betrekkelijk moeiteloze afscheid van de priesteropleiding in Rolduc. Als schrijver van *Zuigeling en Kleuter* stelde hij als einddoel van de opvoeding “het harmonische, katholieke mens-zijn”. Dat doel had weinig te maken met het soms benepen geloof dat uitgedragen werd door veel katholieke opvoeders in die tijd.

Zo verzette hij zich tegen de ‘aangeleerde vroomheid’ die opgelegd werd aan kinderen in de katholieke inrichtingen, omstreeks de oorlogstijd en in de jaren vijftig. Hij groeide ook in zijn verzet tegen wat hij in *De Nederlander* de “curieuze belangstelling van de celibataire leiders voor het huwelijk” noemde. In 1959 noemde hij abortus provocatus nog een misdrijf; tien jaar later aanvaarde hij dat de FIOM hulpverlening bij abortus in haar takenpakket opnam. Toen eind jaren zestig duidelijk werd dat het ‘aggiornamento’, het bij de tijd brengen van de katholieke kerk, werd teruggedraaid, nam hij afstand van het instituut. Maar hij zette nooit de stap die een collega als Jan Snijders wél deed: uit de kerk treden was hem te radicaal.

In die late jaren zestig werden ook de grote scheuren in de katholieke zuil zichtbaar. In de politiek kostte de Nacht van Schmelzer de KVP haar positie als grootste

partij. Chorus was al sinds enkele jaren niet meer actief in die partij. De katholieke zorginstellingen en het onderwijs werden niet meer bemand (of beter: bevrouwd; het waren vooral zusters) door geestelijken, en dat was ook voelbaar binnen het instituut voor zwakzinnigenzorg Samivoz, waaraan Chorus advies gaf. Zijn circuit van lezingen en adviesverlening binnen die zuil viel geleidelijk weg. Daarmee was hij zijn natuurlijke achterland kwijt, en er kwam niet zoveel voor in de plaats.

Als antwoord op de eerste vraag kunnen we het volgende vaststellen. Chorus kon uitgroeien tot de man die het nieuwe vak in het liberale Leiden vorm mocht geven door zijn wetenschappelijke kwaliteiten. Die had hij ontwikkeld in de leerschool van Rutten en Rümke. Van wezenlijk belang was de hulp van zijn mentor Sassen, zowel met betrekking tot zijn studiekeuze, als bij het bespoedigen van zijn loopbaan, en zelfs bij het vinden van zijn levenspartner. Voor Chorus pakte het conservatisme van de Leidse universiteit gunstig uit, omdat zij pas na de oorlog overging tot het opzetten van de leerstoel psychologie. Dat was juist het moment waarop de doorbraakgedachte ruimte gaf voor het aanstellen van katholieke hoogleraren bij het Leidse 'Praesidium Libertatis', en Chorus beschikbaar was voor een nieuwe uitdaging die de Nijmeegse universiteit hem niet kon bieden.

ZIJN STUDENTEN EN DE MAATSCHAPPIJ

Chorus was een veelschrijver: zeventien boeken, meer dan honderd artikelen in tijdschriften en kranten, tientallen boekbesprekingen en een portefeuille aan ongepubliceerde stukken, met inbegrip van zijn aanzet tot een autobiografie, zijn er getuige van. Misschien schreef hij te veel, te snel. Enkele van zijn boeken zouden gewonnen hebben met een grondige revisie, waardoor herhalingen en een minder sluitende structuur vermeden hadden kunnen worden. Hij gunde zich er geen tijd voor. Ook liet hij zich soms verleiden tot polemiseren waar dat niet dienstig was voor zijn betoog. Freud, Bowlby en Spock waren geliefde mikpunten.

Naast zijn wetenschappelijke publicaties stak hij als hoogleraar allereerst veel tijd in het opzetten van de nieuwe studierichting psychologie in Leiden, en dat deed hij met succes. De kennisoverdracht zag hij als een hoofdtaak van zijn beroep. Hij gaf zijn grote ervaring in het afnemen van tests en geven van school- en beroepsadvies, gedurende meer dan dertig jaar, door aan een generatie Leidse psychologen. Zijn studenten kregen de gelegenheid praktijkervaring op te doen op zijn adviesbureau voor school- en beroepskeuze, bij het testen van leerlingen op scholen in Leiden en omgeving, bij de Rijkspsychologische Dienst en later in de zwakzinnigenzorg. Hij gaf ze meestal goede raad over welke richting ze in moesten gaan. Zo stuurde hij An Salomonson, die bij hem was gepromoveerd op *Enige sociaal-psychologische aspecten van het lage geboortecijfer in Wenen*, richting de journalistiek. Hij vond haar

proefschrift inhoudelijk niet sterk, maar het was wél goed geschreven. Zij werd een top-journaliste bij *N.R.C. Handelsblad*. Hij hield met dit doel ook een overzicht bij van de persoonsbeschrijving van al zijn studenten, en hun studievoortgang.⁴⁸²

Zijn medewerkers en latere collega's gaf hij veel ruimte, ook als zij een richting uitgingen die hij niet onderschreef. Zo kreeg de Leidse opleiding een breedte die in andere universiteitssteden vaak niet beschikbaar was. Hij hield graag vast aan zijn centrale positie als Hoogleraar-Directeur van het Psychologisch Instituut; toen dat door een wetswijziging veranderde, trok hij zich in feite terug.

Chorus wilde met zijn vak de gemeenschap dienen, zoals hij met zoveel woorden zei in zijn inaugurele rede. Dat lukte in het begin van zijn loopbaan beter dan vanaf de jaren zestig. Dankzij de steun van Rutten had hij reeds als student zijn kennis kunnen delen met de Noord-Brabantse M.O.B.'s, het Wit-Gele Kruis, en andere katholieke zorginstellingen. Zijn werk voor het Paedologisch Instituut valt daar ook onder, en met het schrijven van *Zuigeling en Kleuter* werd hij vanaf 1942 een opvoedings-autoriteit in katholiek Nederland. Een reeks van publicaties en lezingen versterkte zijn statuut als volksopvoeder, in een tijd toen het woord van de geleerde nog geen tegenspraak opriep.

Ook buiten de katholieke zuil was hij actief: we noemden de voorbeelden van de stichting voor individueel onderwijs IVIO en de Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder (FIOM). Zijn tot het grote publiek gerichte boeken *De Nederlander*, *Het denkende dier* en *De vrouw* kunnen ook gezien worden als cultuurpsychologische werken die hij schreef voor een samenleving die zijn oude hiërarchieën achter zich liet.

Zijn inzet voor zwakzinnigen verdient het, apart vermeld te worden. Mede door zijn toedoen kregen psychologen, naast medici en psychiaters, een plaats in de teams die vanaf de jaren zestig zorgden voor de professionalisering van de zwakzinnigenzorg. Chorus stond ook aan de wieg van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten van 1968, die de zorguitgaven op dit gebied veilig stelde.

In de jaren zeventig, toen zijn positie als wetenschapper omstreden werd, gaf hij zijn maatschappelijke engagementen misschien te snel op. De conclusie, tevens antwoord op de derde vraag, is dat Chorus een goede begeleider was van zijn studenten, die hun veel kans gaf praktijkervaring op te doen, en ze de ruimte gaf hun eigen wetenschappelijke weg te volgen. Hij bleef zelf vasthouden aan een generalistische benadering van zijn vak, en meende ook dat hij met de psychologie de samenleving kon en moest dienen. Dat streven sloeg niet meer aan in de zich individualiserende samenleving van de jaren zestig. Chorus was niet flexibel genoeg om zich aan de tijdgeest aan te passen. Anderzijds was hij met zijn inzet voor de professionalisering van de zwakzinnigenzorg, zijn visie op de positie van de vrouw

en zijn stellingname ten aanzien van het celibaat in de katholieke kerk mee met zijn tijd, of liep hij er zelfs op vooruit.

DE WETENSCHAPPER

Chorus was een veelzijdig wetenschapper. Hij bewoog zich op veel door de psychologie bestreken terreinen, en vond ook dat een psycholoog een generalist moest zijn. Hij volgde zijn leermeester Rutten in diens voetsporen, en zocht steeds naar een praktische toepassing van zijn wetenschap. Volgens Chorus moest een goed psycholoog vooral ook een mensenkenner zijn. Rutten had hem tegen het eind van zijn studie een baan als psycholoog bij het Paedologisch Instituut bezorgd, en daar deed Chorus veel ervaring op in het onderzoek, waarmee hij al vroeg successen boekte.

Bij het P.I. ging het om ‘moeilijke kinderen’, zoals beschreven werkte hij er samen met de psychiater Meyknecht en de pedagoge Zuster Gaudia. Met dit team kwam hij tot een heldere indeling van ‘moeilijke kinderen’, die tot in de jaren vijftig (1952: verschijning eerste DSM van de Wereld Gezondheids Organisatie) door het P.I. is gebruikt. Die indeling is, zoals ook blijkt uit een, deels handgeschreven, notitie van 1939,⁴⁸³ van de hand van Chorus, al heeft hij daarover zeker binnen het team overlegd. In die indeling komt het autisme als belangrijkste ‘waarderingsstoornis’ uitgebreid aan de orde, en daarmee had het team van het P.I. een wereldprimeur. Chorus kon ook als eerste, in 1942, een artikel aan zijn indeling wijden in een wetenschappelijk blad, de ‘Psychiatrische en Neurologische Bladen’.

Die indeling gaf hem ook de stof voor zijn proefschrift *Het tempo van ongedurige kinderen*. Hier viel zijn praktische aanpak op. Ongedurige kinderen vallen in de categorie der ‘vormlozen’, en de metronoom kan helpen ze een vorm op te leggen, in de zin van een te bereiken tempo. Zijn proefschrift is een voorbeeld van de door Rutten voorgestane methode van de ‘gewone psychologie’, waarbij vanuit de empirie van de praktijk wetenschap groeit. Dat gebeurt door observatie, die het mogelijk maakt “te onderscheiden tussen de gedragingen en de omstandigheden waarin dat gedrag werd geconstateerd; vervolgens door de onderscheiden soorten gedrag ... te groeperen, en tenslotte ... door met experimenten op detailpunten de observatie scherp te stellen”.⁴⁸⁴

Deze empirische methode verschilt van de ‘empirisch-analytische methode’, doordat ze niet uitgaat van een hypothese, die vervolgens door de empirie moet worden onderuit gehaald of bevestigd,⁴⁸⁵ maar onbevangen start met de empirie. Zij lijkt ook op de ‘empirische cyclus’ van de vijf fasen observatie-inductie-deductie-toetsing-evaluatie, die de ruggengraat uitmaakt van De Groots *Methodologie*. Alleen was Chorus niet uit op het vinden van wetmatigheden, maar wilde hij een oplossing vinden in een concrete onderzoekscasus.

Chorus bleef die aanpak voorstaan: zo hamerde hij bij zijn studenten op het belang van de observatie, al was het maar, als aanvulling op een testonderzoek, in de vorm van een ontmoeting met de geteste persoon. Hij was zeker geen bepleiter van een uitsluitend geesteswetenschappelijke benadering, zoals de fenomenologen uit zijn tijd die verkozen. Van Buytendijk, de coryfee van de Nederlandse fenomenologen, vond hij dat die een “dédain heeft voor de feiten van de ‘micropsychologie’, waarvoor hij echter niets beters in de plaats kan stellen”.⁴⁸⁶

Desondanks werd het beeld van Chorus als psycholoog dat van een verstokte geesteswetenschapper, die niets moest hebben van een kwantitatieve benadering. Dat was deels aan hemzelf te wijten. Hij had met een stortvloed van artikelen voortdurend stelling genomen tegen het schoeien van de psychologie op de leest van de natuurwetenschappen. Naarmate de Amerikaanse invloed op de Nederlandse psychologie sterker werd, verbreedde Chorus zijn arsenaal aan argumenten. Zijn toon werd in de loop van de tijd schriller, omdat hij vond dat hij gelijk had maar het niet kreeg. Hij zocht naar een evenwicht tussen de naar wetten zoekende experimentele en kwantitatieve psychologie, en de door hem verdedigde kwalitatieve en historiserende aanpak, maar voelde zich door de afwijzende opstelling van zijn (meest jongere) collega's gedwongen, voortdurend ten strijde te trekken voor de kwalitatieve aanpak.

Geleidelijk wordt ook door anderen bepleit, dat die twee benaderingen elkaar moeten versterken.⁴⁸⁷ De eerder besproken stelling van Meehl, dat een klinisch psycholoog beter kan afgaan op statistische onderzoeksgegevens over de behandeling van de kwalen van zijn cliënten dan op zijn op ervaring gebaseerde inzicht, is natuurlijk te absoluut. Geen enkele clinicus zal zijn ervaring willen uitschakelen, om die statistisch aangegeven oplossing mechanisch toe te passen op elk van zijn cliënten. Daarvoor is de psyche van de mens, zowel van de clinicus als zijn cliënt, -zoals Chorus steeds benadrukte- te veelzijdig geschakeerd. Het is jammer dat hij zich teveel verschanste in zijn gelijk: met een opener opstelling had hij mogelijk het isolement aan het eind van zijn carrière kunnen vermijden.

In dit verband is het interessant wat Koops in zijn *Een beeld van een kind* hierover opmerkt. Bij het bespreken van het cultuurgebonden zijn van ontwikkelingspsychologie en opvoedkunde zegt hij: “Een goeddeels naar universele wetten zoekende, empirische wetenschap moet dit zien als een waarschuwing. En de historiserende benadering van ontwikkeling en opvoeding ontleent er haar rechten aan. Wetenschappelijke onderzoekers vanuit de empirisch-analytische traditie en onderzoekers vanuit de historische onderzoekstraditie kunnen elkaar niet negeren”. Iets verder schrijft hij openhartig: “Mijn aanvankelijk ongeremde vertrouwen en geloof in empirisch wetenschappelijk werk werd later verrijkt met pogingen de uitkomsten

van empirisch onderzoek vanuit historisch perspectief te relativiseren en van context te voorzien”.⁴⁸⁸ Woorden die Chorus zou hebben toegejuicht. Het probleem was echter dat de onderzoekscultuur gedurende zijn latere loopbaan, zoals Koops in zijn daarmee samenvallende jonge jaren, niets van ‘gehistoriseer’ weten wilde.

Inmiddels kunnen we ook vaststellen, dat het mathematisch zoeken naar universele wetten voor de sociale wetenschappen een veel menselijker gezicht heeft gekregen. Met het afstand nemen van uitsluitend op toegevoegd nut gebaseerde modellen, en het ook in aanmerking nemen van criteria als onbaatzuchtigheid, eerlijkheid en sociale verantwoordelijkheid als drijfveren van het menselijk gedrag, krijgen de tegenwoordig gebruikte keuzemodellen een meer op de werkelijke gedragsmotivatie gerichte insteek. Die ontwikkeling zou Chorus’ verzet tegen een mathematische aanpak zeker gematigd hebben.⁴⁸⁹ Daarnaast lijkt het zoeken naar wetmatigheden op zijn grenzen te stuiten, bijvoorbeeld bij onderzoeksresultaten die nauwelijks relevantie hebben voor het inzicht in het menselijk gedrag.

In zijn latere loopbaan kwam Chorus zelden toe aan onderzoeksprojecten, waarbij hij zijn empirische methode kon toepassen. Hij deed dat nog eens bij het in 1967 afgeronde team-onderzoek over de narijping van zwakzinnigen. Daarvoor waren gegevens van alle Nederlandse M.O.B.’s opgevraagd, en werden tests uitgevoerd aan het begin en eind van dit lange-termijn (10 jaar) onderzoek. Hierin paste geen ‘scherpestellende’ observatie ter afronding. Ook werd onder zijn leiding een onderzoek verricht naar wat zijn in de jaren vijftig aan cliënten gegeven adviezen over beroeps- of schoolkeuze na tien of twintig jaar hadden opgeleverd.

Chorus schreef ook enkele handboeken, waarvan *Intelligentie-onderzoek en zijn kwalitatieve verdieping* een gewaardeerd studieboek bleef totdat, eind jaren vijftig, het valideren van testresultaten - het nagaan of de test beantwoordt aan het doel waarvoor hij is ontwikkeld - centraal kwam te staan. Ook zijn *Grondslagen van de sociale psychologie*, dat uitkwam in 1953, met een tweede druk in 1959, was een veelgebruikt studieboek. Zijn aanvulling daarin op de wet van het gerucht was origineel, en werd nog in 2013 geciteerd.

Dit overziende kan het antwoord op de tweede vraag zijn, dat Chorus zichzelf gedurende zijn werkende leven getrouw bleef in zijn, door zijn leermeesters Rutten en Rümke geïnspireerde, keuze voor een op ervaring gebaseerde, en dus (in hun terminologie geheten) *empirische* psychologie, die de veelzijdigheid van de mens in kaart wilde brengen met behulp van de literatuur, en met name door het toepassen van de ‘biografische methode’, die hieronder nader wordt besproken. Hij koos daarmee voor een richting tussen de tot diep in de jaren zestig in Nederland heersende, meer geesteswetenschappelijke, fenomenologische benadering, en de in die jaren zestig geleidelijk vorm krijgende, meer natuurwetenschappelijke,

‘empirisch-analytische methode’, die ontleend was aan -en ook doelgericht in Europa aan de man gebracht werd door- de Amerikaanse psychologie.

Voor die ‘derde weg’ wist Chorus geen bondgenoten te vinden. Zoals beschreven kozen de Nederlandse psychologen, en met name de iets jongere lichting, met inbegrip van Chorus’ eerste leerling Van de Geer, massaal voor de Amerikaanse empirisch-analytische aanpak. Het is interessant dat er vanaf de late jaren tachtig weer meer begrip is ontstaan voor het verbinden van een kwalitatieve aanpak met de sinds de jaren zestig overheersende kwantitatieve benadering. Maar we moeten vaststellen dat men zich daarbij niet meer oriënteert op de bevindingen van Chorus in zijn tijd.

DE BIOGRAFISCHE METHODE

Chorus’ diepste interesse lag op het snijvlak van psychologie en literatuur. Ook dat was een erfenis van Rutten, én van Rümke, die beiden graag met voorbeelden uit de wereldliteratuur werkten, zoals Chorus dat in Leiden zou doen. Dat snijvlak vond hij aanvankelijk bij het illustreren van de typologie van Heymans, die zowel in zijn *Inleiding in de empirische karakterkunde*, als in de *Psychologie van de menselijke levensloop* aan de orde kwam. Deze twee boeken, die hij kort na elkaar schreef, waren bedoeld als handboeken voor de (statische) persoonlijkheidsleer en de (dynamische) ontwikkelingspsychologie, met dien verstande dat het Chorus in het laatste geval ging om de levensloop van de mens, en niet alleen zijn jeugdjaren.

Hij trok een duidelijke grens tussen het min of meer vastliggende temperament van de mens, die de typologie van Heymans in kaart brengt, en de ‘bovenbouw’ van het karakter, dat afhankelijk is van milieu, ervaring en vorming. Interessant is zijn toepassen van de ‘biografische methode’, die hij wilde gebruiken om aan te tonen hoe vanuit een bepaald temperamentstype een karakter vorm krijgt. Bij elk van de acht basistypes van Heymans geeft hij een uitgebreide toelichting op temperamentstreken die bij het type horen, en ook mede bepalend zijn voor iemands levensloop. Ter illustratie gebruikt hij de beschrijving van tal van historische persoonlijkheden. Zijn methode is bruikbaar, maar bewerkelijk, omdat het niet eenvoudig is voor iedere persoon vast te stellen, welk type op hem van toepassing is. Chorus’ biografische methode heeft geen school gemaakt. Zij vermeerderd zeker de mensenkennis, die elke psycholoog moet hebben, maar veronderstelt ook een grote belesenheid, die niet van elke praktiserende psycholoog verwacht mag worden.

De typologie van Heymans, zoals Chorus die aanvulde met de dimensie ‘gevoelskleur’, en toepaste op de levensloop van de mens, heeft een zekere weerklank gekregen in het veel gebruikte ‘Five Factor Model’, ook wel bekend als de ‘Big Five’. Die hanteert de dimensies ‘extraversie’, ‘agreeableness’ (vriendelijkheid),

‘conscientiousness’ (gedegenheid), ‘emotional stability’ en ‘openness/autonomy’ (zelfstandigheid). Temperament wordt in dit geval gezien als een meer primaire trek, waarbij bij voorbeeld wordt teruggegrepen op de ‘Pavlov Temperament Schaal’, met de dimensies opwinding, geremdheid en beweeglijkheid.⁴⁹⁰

In het verlengde van de biografische methode ligt de vraag, aan welke psychologische maatstaven een (auto-)biografie moet voldoen om de beschreven persoon tot leven te roepen. Daarmee hield Chorus zich bezig in de jaren zestig, en dat resulteerde in het drieluik *Het beeld van de mens*, *Vormen van zelfkennis* en *De nieuwe mens*. De essentiële dimensies van een leven moeten volgens hem in de goede biografie aan de orde komen, met aandacht voor ‘de kleine, ware (onthullende) feiten’. Aldus wordt de biografie een bron van mensenkennis. Daarmee kan, nee: moet een aanvulling worden gegeven op de mens in elementen opsplitsende experimentele methodieken.

Chorus besprak de voornaamste in de loop der tijden geschreven (auto-)biografieën, maar vond beslist niet dat juist psychologen het meest geschikt zijn om die biografieën te schrijven. Hij gaf zoals gezegd de voorkeur aan biografen met alleen gezond verstand, en geen omlijnde theorie. Maar de psycholoog kan die grote, bestaande bron van informatie over ’s mensen levensloop gebruiken om te begrijpen, waarom iemand wat doet. Aldus verschilt Chorus’ visie van de hedendaagse psychobiografie, die regels wil geven voor het psychologisch verantwoord schrijven van een biografie.⁴⁹¹ Die regels liggen vooral op het gebied van kwaliteit, zorgvuldigheid en ethiek, en lijken mij geldig te zijn voor ieder, niet alleen de psycholoog, die zich zet aan het schrijven van een biografie.

In het voetspoor van Romein, en vooral van zijn vriend Dresden, schreef Chorus over de biografie, maar zijn psychologische benadering, met het accent op het levensecht maken van de beschreven persoon, was nieuw.

DE PERSOON ALFONS CHORUS

Het is verleidelijk bij het beschrijven van Chorus als mens, terug te vallen op de typologie die hijzelf graag hanteerde. Toch zou dat ertoe leiden dat hem kenmerken worden aangemeten die niet altijd passen. Er is veel waar van een eerder betoog, dat hem volgens Heymans’ schema een ‘sentimenteel’ noemde (met de ‘sanguīnicus’ als tegenvoeter).⁴⁹² Chorus noemt zelf (in zijn *Inleiding in de empirische karakterkunde*) als voornaamste eigenschappen van een ‘sentimenteel’: gevoeligheid, geslotenheid, onhandigheid, hechting aan gewoontes, somberheid en ernst. De meeste van die punten zijn van toepassing op hem, maar in het geval van de schrijver kan de zoon-vader verhouding de blik vertroebelen, al zorgt die verhouding even goed voor meer reliëf in de beschrijving van zijn persoonlijkheid.

Hij had een gevoeligheid en zachtheid die hem ertoe bracht in contacten met derden uit zelfbescherming afstand te bewaren. Hij kon hard zijn als hij meende dat dat opvoedkundig gezien het beste was, en in die gevallen was hij vaak onvermurwbaar. Gesloten was hij zeker, maar in oppervlakkige contacten was hij ook vriendelijk. Die geslotenheid, gepaard met zijn gevoeligheid, kon soms tot erupties leiden die niet pasten in het beeld dat zijn omgeving van hem had. Voorbeelden als het in de tuin schoppen van een naar zijn zin te duur gekocht porseleinservies, en het doorknippen van de telefoonkabel bij te lang durende gesprekken, zijn eerder genoemd. Door zijn ouders was hij verwend, en als gevolg daarvan meende hij zich zaken te kunnen permitteren die voor anderen niet toelaatbaar waren. Dat verklaart deels het plagiaat dat hij pleegde, zijn neiging tot te snel rijden, en het gemak waarmee hij anderen de maat nam, maar ook zijn onverbiddelijke opstelling tegenover studenten die iets deden wat hem niet zinde.

Handig was Chorus niet, maar als intellectueel was hij graag fysiek bezig, in de tuin en ook wel sportend en wandelend met zijn vrouw en kinderen. Als iets klopte was het zijn gehechtheid aan vaste gewoontes en rituelen, die, zoals dat gaat, sterker werden bij het ouder worden. Omstreeks zijn 65ste al had hij genoeg van het reizen, omdat het hem allemaal te lawaaiig werd in landen als Italië. Met die gehechtheid hing ook zijn conservatisme samen, al was hij vooruitstrevend genoeg om de emancipatie van de vrouw, de bescherming van het dier en een moderne gezinsplanning te bepleiten.

De somberheid en een groeiende argwaan maakten zich van hem meester toen hij geïsoleerd raakte in zijn vak, maar al eerder had hij, die de gevoelskleur optimisme / pessimisme wilde toevoegen aan het systeem van Heymans, een uitgesproken negatieve opstelling tegenover veel personen en zaken die hem niet aanstonden. Toch kon hij bijzonder goed verhalen en anekdotes vertellen, en er zelf om lachen. Hij zocht ook steeds naar interessante pointes, die hij heel goed wist te brengen, op colleges of elders. Hij had ook uitgesproken voor- en afkeuren, en de erbij behorende vooroordelen koesterde hij, al wist hij verstandelijk dat ze niet verdedigbaar waren. Dat leidde soms tot uitspraken in de media die hem werden aangerekend. Vetes zoals die met zijn collega Bastiaans werden uitgesponnen, en ook binnen zijn gezin, en zeker tegenover de aangetrouwde kinderen en zijn kleinkinderen liet hij zijn voorkeuren duidelijk blijken. Maar hij kon grootmoedig zijn tegenover zijn studenten, medewerkers en vrienden, die hij hielp op vele wijzen.

Zijn intellectuele kwaliteiten stonden buiten kijf, en een oersterk geheugen voor gezichten, namen, en passages uit boeken kwam hem erg van pas bij zijn werk. Zijn literaire belangstelling was groot, al heeft hij zich nooit gewaagd aan het schrijven van poëzie of literair proza. Hij las alles, ook de moderne schrijvers op wie hij vaak zoveel kritiek had. Hij schreef gemakkelijk en snel, maar was soms gemakzuchtig in

het bronnenonderzoek. Zijn lijfblad was de ‘Times Literary Supplement’, waaruit hij gegevens opdiepte voor aan te schaffen boeken. Hij hield de Engelstalige vakliteratuur goed bij, maar verzette zich tegen het ‘Amerikaans denken’, en misschien heeft dat er-toe bijgedragen dat hij zelden publiceerde in het Engels, waardoor zijn werk internationaal weinig weerklank kreeg.

Chorus was verlegen, en dat werkte een vreemd soort bescheidenheid in de hand: hij beroemde zich nooit op de prestaties die hij op verschillende gebieden had verricht. Twee jaar voor zijn emeritaat nam hij, als gevolg van een verhuizing van ‘zijn’ instituut naar de Hooigracht, genoegen met een kamertje achteraf, omdat hij met een soort fatalisme vond dat anderen nu eenmaal meenden dat hij nu dáár hoorde. Chorus feestte niet graag: hij wimpelde ook om die reden elke festiviteit bij zijn afscheid af. Hij was daarin dus het tegendeel van de stereotypische, bourgondische Limburger. Ook is het vreemd, dat de man die in zijn loopbaan op zoveel terreinen bezig was geweest, zich na zijn emeritaat beperkte tot lees- en schrijfactiviteiten en wat tuinwerk.

De grote energie die hij aan de dag legde bij zijn studie, bij de vormgeving van zijn hoogleraarschap, het schrijven, het beheer van zijn testbureau, de zwakzinnigenzorg, en - niet het minst - het opvoeden van zijn kinderen, verdween sneller dan te verwachten was. Waarschijnlijk had hij er beter aan gedaan met zijn 65ste met emeritaat te gaan: hij had dan zijn vriendenkring en zijn band met de kinderen en kleinkinderen wat meer kunnen onderhouden. Nu kwam teveel neer op zijn vrouw, die veel deed voor hun grote gezin, maar misschien toch te impulsief en extravert was om hem goed bij te kunnen staan, vooral in het gevecht tegen zijn somberheid.

De laatste vraag die ik in mijn ‘Inleiding’ opwierp, is die over zijn onvrede over wat hij in zijn leven had bereikt. Objectief gezien was daar geen reden voor, maar hij bleek erg gevoelig voor het ontbreken van waardering bij veel vakgenoten voor zijn prestaties. Hij trok zich minder op aan het feit dat zijn directe medewerkers, veel van zijn studenten en mensen die hij geholpen had bij het vinden van de juiste schoolopleiding of het meest passende beroep, erg over hem te spreken waren. Daarnaast was hij, zoals hij in het eerder genoemde afscheidsinterview in het Leidse universiteitsblad zei, teleurgesteld over de psychologie zelf, die te weinig had kunnen doen aan het verbeteren van de betrekkingen tussen mensen. Toch kan de conclusie - en het antwoord op de vierde vraag - zijn, dat die ontevredenheid in grote mate toe te schrijven was aan zijn hierboven beschreven aard.

Nu, twintig jaar na zijn dood, leg ik met weemoed de laatste hand aan dit boek. Het beeld van de mens Chorus is geschetst, als bijdrage aan de geschiedenis van zijn vak. Ik hoop hem recht te hebben gedaan, met zijn vele sterke, maar ook zwakke kanten. De tijd geeft afstand, verzacht de contouren en doet oude gevoels- en gezagsrelaties vervagen. Tempus fugit...

SAMENVATTING

De biografie beschrijft het leven en werk van de psycholoog Alfons Chorus (1909-1998), die geboren werd in een Zuid-Limburgs boerengezin, waarin de katholieke godsdienst een grote rol speelde. Zijn ouders zagen hem graag priester worden en zo volgde Chorus geen agrarische opleiding, maar ging hij naar de middelbare school in het Bisschoppelijk College in Sittard. Vervolgens volgde hij de studies filosofie en theologie in Rolduc, het bekende opleidingsinstituut voor jonge katholieke intellectuelen, dat tevens diende als groot-seminarie. In het eerste hoofdstuk wordt ook beschreven hoe zijn leraar filosofie Sassen de belangstelling in hem wakker riep voor de psychologie, die destijds in Nederland nog nauw verbonden was met de filosofie. Toen Chorus afzag van een verdere opleiding tot priester, zette Sassen hem aan tot het volgen - vanaf 1932 - van de studie psychologie aan de nog geen tien jaar eerder opgerichte Katholieke Universiteit Nijmegen.

Zijn leermeester Theo Rutten was een man van de empirische wetenschap, waarbij in de praktijk ontwikkelde ideeën werden ‘opgetild’ naar een wetenschappelijk niveau. Bovendien maakte Rutten, die ook Nederlands had gestudeerd, veel gebruik van voorbeelden uit de literatuur. Vanaf het begin van zijn studie kreeg Chorus opdrachten in de praktijk. Na een onderzoek aan het blindeninstituut in Grave schreef hij in 1936 zijn eerste wetenschappelijk artikel, over de ruimteopvatting van blindgeborenen. Hij volgde ook colleges psychopathologie bij de Utrechtse psychiaters Rümke en L. Bouman. In 1935 deed hij het kandidaatsexamen rechten; daaruit koos hij het bijvak criminologie.

Een jaar voordat hij zijn studie in 1937 cum laude afrondde met een scriptie over fictieve bewegingen, trad Chorus in dienst van het door Rutten opgezette Nijmeegse Paedologisch Instituut ‘Sint Jozef’. Werkend in een team met de psychiater Meyknecht en de pedagoge Zuster Gaudia (Ida Frye), kwam Chorus tot een indeling van moeilijk opvoedbare kinderen, die tot in de jaren vijftig werd gebruikt. Belangrijke categorieën waren ‘autistische’ en ‘ongedurige’ kinderen. Over de categorie ‘autistische kinderen’ werd vervolgens geschreven door de ermee beroemd geworden psychiaters Kanner en Asperger, maar Chorus was wereldwijd de eerste die een wetenschappelijke publicatie wijdde aan deze vorm van autisme. Chorus promoveerde vervolgens op *Het tempo van ongedurige kinderen*, een categorie die nu valt onder de stoornis ADHD. Na zijn promotie werd hij in 1941 privaatdocent aan de Nijmeegse universiteit, in de psychologie van het normale en afwijkende kind. Een jaar later publiceerde hij *Zuigeling en Kleuter* met praktische opvoedingstips. Dit boek bleef gedurende twintig jaar een referentie voor het opvoeden in katholiek Nederland.

De biografie wijdt een hoofdstuk aan de activiteiten van Chorus in het bezette en later bevrijde Nijmegen. Hij was voor de oorlog getrouwd, en had aan het eind van de oorlog vijf kinderen; zijn gezin zou uiteindelijk negen kinderen tellen. Hij nam in die jaren aan twee gespreksgroepen deel. De eerste richtte zich op het opheffen van scheidslijnen in de Nederlandse samenleving, en in dit verband schreef Chorus een artikel over de psychologische verschillen tussen protestanten en katholieken. De tweede gespreksgroep behandelde de psychoanalyse, wat Chorus bracht tot het schrijven van een brochure ‘Ontstaan en ontwikkeling der psycho-analyse’, die in 1946 uitkwam. Als katholiek en wetenschapper stond hij sceptisch tegenover de leer van Freud, en hij sloot zijn geschrift af met een zin over een op het Joodse volk rustende vloek, die hem een jaar later bijna zijn aanstelling aan de Leidse universiteit kostte. Chorus werd direct na de oorlog in Nijmegen benoemd tot lector paedagogiek en didactiek, waarvoor hij zijn baan bij het Paedologisch Instituut moest opgeven.

In 1947 werd hij hoogleraar psychologie in Leiden. De oudste en meest gerenommeerde universiteit van het land was de laatste om een leerstoel in dat vak in te richten, en Chorus, die als eerste op de nominatie van drie stond, mocht de Leidse psychologie vormgeven. De biografie beschrijft de weerstand die in Leiden bestond tegen het aanstellen van katholieke hoogleraren zoals Chorus, en de moeite die hij had om de financiële middelen bijeen te krijgen voor de inrichting van de leerstoel psychologie. Chorus zocht ook naar stageplaatsen voor zijn studenten, en kon die deels vinden bij de Rijks Psychologische Dienst (RPD), waar rijksambtenaren werden getest op hun bekwaamheden. Chorus was medeoprichter van de RPD. Hij gaf ook adviezen aan andere instanties (scholen, zorginstellingen) buiten de universiteit, en hield zijn eigen adviespraktijk voor school- en beroepskeuze aan. De studie psychologie nam inmiddels in Leiden zoals elders een grote vlucht: het aantal studenten vertienvoudigde in de eerste tien jaar. Een forse groei van het aantal medewerkers bracht soelaas.

Chorus publiceerde een zestiental boeken, en een honderdtal, soms populariserende, artikelen. Nog voor zijn aanstelling in Leiden schreef hij *Intelligentie-onderzoek en zijn kwalitatieve verdieping*, waarin hij een lans brak voor het combineren van tests met een kwalitatieve beoordeling van de te beoordelen persoon. In 1953 kwam zijn *Grondslagen der sociale psychologie* uit, waarmee hij een terrein betrad waarop hij weinig ervaring had. Hij putte vooral uit de Amerikaanse literatuur, met name uit het handboek *Theory and problems of social psychology* van Krech en Crutchfield. In een fors aantal gevallen haalde hij passages uit dat werk aan zonder naar de schrijvers te verwijzen. Hij pleegde dus plagiaat. Zijn boek bevat ook een originele bijdrage aan de psychologie van het gerucht. Daarin vult Chorus de in 1948 ontwikkelde ‘Law

of Rumor' van Allport en Postman, met de factoren 'belang van het onderwerp' (importance) en 'dubbelzinnigheid van het gegeven' (ambiguïty) aan met het begrip 'kritische zin' (critical sense), die een remmende factor is in de verspreiding van geruchten.

In zijn geschriften betrok Chorus met grote regelmaat de stelling, dat de psychologie natuurwetenschappelijke aspecten heeft, maar nog meer geesteswetenschappelijk van aard is. De empirische psychologie moet volgens hem haar filosofische wortels niet vergeten. Met lede ogen zag hij aan, dat de Nederlandse psychologie vanaf het eind van de jaren vijftig de Amerikaanse, 'empirisch-analytische' richting insloeg. Eind jaren vijftig schreef hij twee boeken die een andere weg zochten naar het in kaart brengen van de persoonlijkheid. In *Inleiding in de empirische karakterkunde* wilde hij aantonen hoe de empirie, in de zin van geordende ervaring, ons kan leren karakters te begrijpen. Hij greep daarbij terug op de typologie van Heymans. Chorus betoogt dat diens typologie met de gevoelskleur optimist/pessimist moet worden aangevuld, en vindt dat karaktervorming een proces is, waarbij het van je temperament afhangt hoe lang dat proces duurt en hoe het zich verder ontwikkelt.

Zijn *Psychologie van de menselijke levensloop* was een inleiding op de meer dynamisch gerichte ontwikkelingspsychologie. In dit boek beperkte hij zich niet tot het bespreken van de groei naar volwassenheid, maar nam hij de hele levensloop van de mens in aanmerking. Daarbij paste hij de 'biografische methode' toe, omdat hij in de biografie 'de voor de psycholoog voorbeeldige wijze zag om de mens in zijn totaliteit uit te beelden'. Hij betoogt dat je, om de stap van een temperamentstype naar de ontwikkeling van een karakter te maken, een tijdrovende longitudinale studie kunt maken, maar dat de biografische methode even goede, en sneller verkrijgbare, resultaten biedt.

Hoofdstuk 7 beschrijft zijn grote gezin en zijn vriendenkring, en gaat in op zijn maatschappelijke activiteiten. Als vooraanstaande katholiek was hij een korte tijd lid van de propagandacommissie van de Katholieke Volkspartij (KVP). Hij was enige tijd voorzitter van de Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder (FIOM). De grootste aandacht besteedde Chorus aan wat toen nog de zwakzinnigenzorg heette. Vanaf het eind van de jaren vijftig streefde hij naar de professionalisering van deze zorg, waarbij de begeleiding, tot dan toe het domein van medici, verbreed moest worden door de inzet van psychologen en pedagogen. Hij wijdde een aantal artikelen aan de 'narijping' bij de zwakzinnige jeugd, die vaak nog na de puberteit een groei in intelligentie te zien geeft. Chorus werd adviseur van de katholieke koepelorganisatie SAMIVOZ en hoofdredacteur van het aan deze koepel verbonden Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg. Dit tijdschrift werd de volgende vijftien jaar de referentie voor de wetenschappelijke begeleiding van zwakzinnigenzorg.

In de jaren zestig schreef Chorus een trilogie over de psychologische werkwijze van de (auto-)biograaf. In het verlengde van zijn werk over de biografische methode als illustratie van een typologie van persoonlijkheden, stelde hij ditmaal de biografie zelf centraal, als bron van mensenkennis. Hij zag in de biografie een “aanvulling van, en tegenwicht tegen, reductionistische benaderingswijzen zoals de experimentele en statistisch-metende psychologie die bood”. Chorus’ eerste boek in deze reeks, *Het beeld van de mens in de oude biografie en hagiografie*, behandelde het mensbeeld zoals de klassieke biografen dat hadden vormgegeven. In zijn derde boek *De nieuwe mens*, behandelde hij de moderne biografie. Volgens Chorus moet de biograaf in staat zijn de beschreven mens voor ons op te roepen als persoonlijkheid die wordt gekenmerkt door tegenstrijdigheden, maar toch een overtuigende eenheid biedt. Zijn *Vormen van zelfkennis* over de autobiografie zag deze vorm van persoonsbeschrijving als een middel om eenheid te brengen in de veelheid van het leven. Tot in de jaren tachtig was dit de enige Nederlandse studie over de autobiografie.

In 1964 schreef Chorus *De Nederlander innerlijk en uiterlijk*, een populariserend boek over het volkskarakter van de Nederlander. Het boek werd veel gelezen en besproken, maar hij betrok erin veel stellingen over zijn landgenoten die niet getoetst werden, of zich niet voor toetsing leenden. Door de individualisering van die samenleving was *De Nederlander* al snel gedateerd. Enkele jaren later schreef Chorus in het genre cultuurpsychologie nog werken over de relatie mens en dier en over de vrouw. Chorus pleitte ervoor dat de vrouw haar eigenheid zou bewaren, en een tegenwicht moest vormen tegen de mannelijke competitiedrift.

Intussen was ook aan de Leidse universiteit een democratiseringsbeweging op gang gekomen, die zich vooral liet voelen in de nieuwe faculteit sociale wetenschappen. Chorus werd als directeur van het Psychologisch Instituut het mikpunt: zijn instituut werd begin 1969 bezet. De als gevolg van de democratisering ingevoerde nieuwe structuur van de Leidse studierichting psychologie betekende voor Chorus dat zijn arbeidsterrein werd beperkt tot de ontwikkelingspsychologie, en later nog slechts tot de persoonlijkheidsleer. Hij raakte geïsoleerd ten opzichte van zijn collega’s en medewerkers. In een reeks artikelen bleef Chorus de controversie natuurwetenschap – geesteswetenschap ten aanzien van zijn vak bespreken. Hij meende dat men moest terugkeren naar de ‘empirie van alledag’, waarbij de veelvormigheid van de mens zoals die in de literatuur is vastgelegd, naast de kwantificerende factoranalyse van persoonlijkheidskenmerken onderwerp van studie moest blijven.

Chorus voelde zich de laatste jaren van zijn hoogleraarschap niet meer gewaardeerd. Na zijn emeritaat kwam het praktijkboek *Capaciteiten en persoonlijke aard* uit, waarin hij de resultaten na tien jaar van zijn studie- en beroepsadviezen kon bespreken. Hij schreef nog een aantal artikelen en recensies, en begon aan een

autobiografie, die niet werd voltooid. Chorus overleed op 88-jarige leeftijd, tegen het einde van de eeuw die Heymans in het jaar van zijn geboorte ‘de eeuw van de psychologie’ had genoemd.

S U M M A R Y

The biography describes the life and work of psychologist Alfons Chorus (1909-1998). He was born into a South-Limburg farmer's family, in which Catholic religion played a large role. His parents ardently wanted him to become a priest and thus Chorus did not follow an agricultural training. Instead he went to high school in the Bishop's College in Sittard. Subsequently he studied philosophy and theology at Rolduc, the famous Dutch educational Institute for young Catholic intellectuals which also served as a Major Seminary. The first chapter also describes how his tutor Ferdinand Sassen sparked his interest in psychology, which at that time in the Netherlands was closely associated with philosophy. When Chorus abandoned his training for the priesthood, Sassen in 1932 prompted him to study psychology at the Catholic University of Nijmegen which had been founded just ten years earlier.

This University was the centerpiece of the Catholic pillar in pre-war Dutch society. It ensured that the ideologically sensitive studies of philosophy and psychology respected Catholic doctrines such as that of free will. Yet most professors, including Chorus' teacher Theo Rutten pursued openness in science. Rutten was an empiricist, who aimed at 'lifting' ideas that were developed in practice to a scientific level. In addition, Rutten, who also had a doctorate in the Dutch language, used many examples derived from literature. From the beginning of his studies Chorus received work orders. He obtained experience at, and gave psychological advice to, the newly created Catholic Medical Educational Agencies (M.O.B.s) in the province of North Brabant. During these first years of his study he began to write articles, giving pedagogic advice for magazines in the healthcare sector.

After a research project at the Institute for blind children in Grave he wrote - in 1936 - his first scientific paper, on space conceptions of the blindborn. Chorus was encouraged to present his findings the following year at the XIth International Psychology Congress in Paris. He also followed courses on psychopathology of the psychiatrists H. Rümke and L. Bouman at Utrecht University. In 1935 he passed a 'candidate'(bachelor) examination on Dutch Law; subsequently he took a minor in criminology. This led to two scientific articles, one on the family structure, the other on the professional situation of juvenile offenders. They were not published until 1942.

In 1937 he completed his studies with honours, writing a thesis on fictional movements. Chorus joined the 'Paedologisch Instituut Sint Jozef' in Nijmegen, which Rutten had set up a year earlier. This institute did research on, and took care of, maladjusted children, mostly from Catholic families. Working in a team with the psychiatrist Meyknecht and the pedagogue Sister Gaudia (Ida Frye), Chorus developed a classification of maladjusted children, which was used till the 1950s. The

main categories were ‘autistic’ and ‘restless’ children. The category ‘autistic children’ was described in the early forties by the psychiatrists Kanner and Asperger, who became famous for it, although Chorus was the first worldwide to dedicate - in 1942 - a scientific publication to this form of autism, in an article about the classification used by the Paedologisch Instituut. He and his team received no international recognition for this scoop. In 1940 Chorus gained his PhD with a dissertation entitled *Het tempo van ongedurige kinderen* (*The tempo of restless children*), discussing a category that now falls under the disorder ADHD.

In 1941 he became an unsalaried University Lecturer (privaatdocent) at Nijmegen University, teaching psychology of normal and abnormal children. In his public lecture he addressed the (un-) measurability of what is a ‘normal’ child. Abnormal development can be a retarded or premature development, but it can also be caused by a limited or deviant ability. Tracing a development requires a long-term observation of the child. Chorus concluded that psychology is both an exact science that measures and a human science that describes. A year later he published *Zuigeling en Kleuter* (*Suckling and Toddler*) with practical educational tips. In accordance with the period of that time it focused on raising children through values. In his view education had to result in a ‘harmonious, Catholic personality’. For 20 years this book remained the reference on education for Catholics in the Netherlands.

The biography devotes a chapter to Chorus’ life in wartime Nijmegen. He was married before the war, and at the end of it he and his wife had five children; his family finally would count nine children. In those wartime years he took part in two discussion groups. The first focused on eliminating dividing lines in Dutch society, and in this connection Chorus wrote an article on the psychological differences between Protestants and Catholics, with the intention of bringing them closer together. This was preliminary to his perhaps most famous book *De Nederlander innerlijk en uiterlijk* (*The inner and outer characteristic of the Dutchman*) which he wrote in 1964 about the Dutch national character.

The second discussion group covered psychoanalysis. It prompted Chorus to write the brochure ‘Ontstaan en ontwikkeling der psycho-analyse’ (Emergence and development of psycho-analysis), which was published in 1946. As a Catholic and a scientist, he had strong reservations about the teachings of Freud, and he closed his writings with a sentence about a curse resting on the Jewish people. One year later this sentence put his appointment at Leiden University in jeopardy. Immediately after the war Chorus became a salaried University Lecturer on Pedagogy and Didactics in Nijmegen, which required him to give up his job at the Paedologisch Instituut.

In 1947 he was appointed Professor of Psychology in Leiden. The oldest and most renowned University in the country was the last to establish a Chair in that subject, and Chorus was allowed to set up a Psychology Programme in Leiden. In his inaugural address he described his vision on the profession as “relieving the needs of fellow-man, and serving the community”. On his retirement he had to admit that this ambition had been set too high.

The biography describes the resistance in Leiden to the appointment of Catholic professors such as Chorus, and the problems he had to face in obtaining the financial resources to support the Psychology Chair. That Chair initially had no place in a separate faculty, but was fitted into the Faculty of Philosophy and Letters. Chorus fought for an independent position of his Chair at the university, which he achieved only in 1963. He also searched for internships for his students, and was able to arrange for them partly at the State Psychological Service (Rijks Psychologische Dienst, RPD), where public servants were tested on their abilities. Chorus was a co-founder of the RPD, but as an advisor to the RPD he soon became embroiled in an increasingly bureaucratic network, which he therefore left after ten years.

He also advised other Institutions (schools, health care organisations) outside the University, and retained his own consultancy practice for advice on school and career choice. In this practice he also created internships for his students. With the University and the Education Ministry a discussion arose on the remuneration of these activities. The matter remained undecided, and Chorus was allowed to maintain this source of income. Meanwhile the Psychology Programme in Leiden as elsewhere grew strongly, and the number of students increased tenfold in the first ten years. A comparable growth of the number of assistants brought relief, and from 1954 several fellow professors were appointed to strengthen the Department.

Chorus continued to engage in all areas of his profession until the creation of the Faculty of Social Sciences in 1963. From that moment he gradually restricted his scientific activities to the areas of developmental and personality psychology. He published 16 books in all and around a hundred articles of different scientific levels. Before his appointment in Leiden he wrote *Intelligentie-onderzoek en zijn kwalitatieve verdieping* (*Intelligence Research and its Qualitative Deepening*), in which he pleaded for combining tests with a qualitative assessment of the person being judged.

In 1953 his *Grondslagen van de sociale psychologie* (*Foundations of Social Psychology*) was published, with which he entered a field where he had little experience. He drew mainly from the American literature, especially from the text book *Theory and problems of social psychology* by David Krech and Richard Crutchfield. In many cases he used passages from that work without appropriate

attribution. This plagiarism was detected by two Amsterdam colleagues; he had to promise them to add the necessary references or remove the relevant passages in a subsequent edition. Chorus did the latter in a second, greatly shortened, edition in 1959. Chapter 6 describes how this came about, and why Chorus acted as he did. His *Grondslagen* also contains an original contribution to the psychology of rumor. In it he proposes to add the notion of ‘critical sense’ to the ‘Law of Rumor’ that G. Allport and L. Postman had developed in 1948. Thus their stimulus-related factors ‘importance of the subject’ and ‘ambiguity of the data’ were enriched with the person-related factor of critical sense, which inhibits the spreading of rumors.

In his writings Chorus regularly argued that psychology contains scientific aspects, but is more firmly rooted in the Humanities. The many-sidedness of man cannot be completely explained by scientific laws. Because man is not fully determined, but partly free, his behaviour cannot entirely be predicted. Psychology must be empirical, in the sense that it has to take ordinary life as a starting point, but it should not be based on a ‘laboratory reality’. He held that empirical psychology should not forget its philosophical roots, and has to take concrete human existence, and not the isolated individual, as a starting point. He noted with apprehension that, from the late 1950s, Dutch psychology turned to the American, ‘empirical-analytical’ approach. Thus it abandoned the more philosophically oriented continental-European direction. He hoped that Personality Psychology would surpass the “psychology of the processes, behaviours and (Freudian) drives”.

In the late 1950s he wrote two books looking for a different way of mapping personality. In *Inleiding in de empirische karakterkunde (Introduction to Empirical Personality Psychology)* he sought to show how empiricism, in the sense of ordered experience, can teach us to understand character. For this he referred to the typology of Heymans, who developed 8 basic types on the basis of three dimensions (active/passive, primary/secondary and emotional/non-emotional). Chorus argued that those types are temperaments that are defined by natural predispositions. Character is based on temperament as a ‘superstructure’, depending on environment and experience. In his view, the typology of Heymans is empirical, because it is based on the results of extensive surveys, linked with biographical information. Chorus proposed that this typology has to be supplemented by the dimension optimist/pessimist and he held that character formation is a process, where your temperament decides how long that formation process takes.

His *Psychologie van de menselijke levensloop (Psychology of the human life course)* was an introduction to the more dynamic Developmental Psychology. In this book he did not restrict himself to discussing growth to adulthood, but rather took into

account the whole life course of man, following in the footsteps of his teacher Rümke and the German developmental psychologist Charlotte Bühler. In doing so, he applied the 'biographic method', as he saw in the biography 'the for the psychologist exemplary way to depict man in his totality'. In addition to disposition and environment he describes the destiny that people believe having, their freedom of choice, and their will to make something out of their lives. He believed that adolescence is the main formative period of the life course, because that life phase is a turning point in the development of the personality.

Chorus argues that one may make a time-consuming longitudinal study in order to clarify the development from a temperamental type to a person's character, but that the biographical method delivers equally good results, and delivers them quicker. He subsequently describes some life courses of well-known personalities, which leads him to the conclusion that "on the basis of temperamental differences distinctly different personal developments are to be expected. Therefore they can give guidance to diagnostics in the advisory practice for educational and career choices".

Chapter 7 describes his large family and his circle of friends, and his social activities. As a leading Catholic he was for a while member of the propaganda commission of the Catholic Peoples' Party (KVP), at the time the second largest political party of the country. He gave advice on a broad range of social issues, and was for some time President of the Federation of Institutions for the Unmarried Mother (FIOM). Chorus devoted most of his attention to the care of mentally disabled and retarded children. From the end of the 1950s he focused on the professionalisation of this care, which until then was the domain of physicians and psychiatrists. His aim was to widen the care teams by taking in psychologists and pedagogues. The goal was to broaden the skills of the pupils, using game and behaviour therapy. In those years psychiatry saw mental deficiency as a static state that could not be improved. Chorus saw opportunities for growth, both in the endowment and the personal development of the mentally deficient. He devoted a number of articles to the retarded maturation of mentally deficient youth, which often shows a growth in intelligence beyond adolescence.

In 1961, together with Ad Nollen, Director of a Catholic institution for care of the mentally retarded, he wrote a report for the KVP, in which he made a proposal for a social insurance system covering the treatment and hospitalisation charges of the mentally disabled. This report led to the adoption by Parliament of the General Act on Exceptional Medical expenses (AWBZ), which introduced the proposed insurance scheme in 1968. Chorus was advisor to the umbrella organisation SAMIVOZ that Nollen had set up, and the editor-in-chief of a related Dutch journal on mental deficiency and its care. For the next fifteen years this journal was the reference for

the scientific treatment of mental deficiencies. In the 1970s Nollen became compromised, as the organisation that he had set up ran a system of compulsory supplies that imposed heavy charges on the participating care institutions. Chorus was also implicated, but the Minister responsible for Healthcare saw no problem in his role as advisor and editor.

In the 1960s Chorus wrote a trilogy about the psychological procedure to be adopted by an (auto-) biographer. As a follow-up to his work on the biographical method that illustrates a typology of personality, he now focused on biography itself, as a source of insight into human nature. He saw in the biography a “supplement of, and counterbalance to, reductionist approaches such as offered by the experimental and statistical-measuring psychology”. In this approach he could build on his literary erudition, but by taking this direction he moved away from his colleagues and employees. They eagerly participated in the ‘cognitive revolution’ which at that time came over from the US. Thus they opted for a mathematical approach, making use of the new opportunities offered by computer science.

Chorus’ first book of the trilogy, *Het beeld van de mens in de oude biografie en hagiografie* (*The image of man in the old biography and hagiography*) covered the image of man that the classic biographers had presented. Antiquity saw its heroes as static units with adventures, but neglected the inner, psychological development of their character. The modern biographer regards his subject as a dynamic unit, that integrates tensions between the individual and the world, outer and inner appearance, and past, present and future, and in doing so grows and changes. He addressed this in his third book of the trilogy *De nieuwe mens* (*The new man*), which deals with modern biography. According to Chorus the biographer has to evoke his subject for us as a person who is characterized by contradictions, but still presents a convincing whole. The biographer should take the facts as his starting point, and pay special attention to the revealing ‘petits faits vrais’ that distinguish his subject.

He found that psychologists and psychoanalysts have no special privilege in writing a biography: an educated layman could write one just as well. Man lives in dialogue with society, even though he is largely formed by the image he has of himself. The biography gives a formulation of the person that others, the readers, can use for their own self-determination. His *Vormen van zelfkennis* (*Forms of self-knowledge*) which addressed the autobiography, saw such a personal description as a means to bring unity to the multitude of one’s life. Any attempt at self-knowledge, and certainly the autobiography, is an activity that shapes a person. Until the eighties Chorus’ *Vormen van zelfkennis* remained the only Dutch study on the autobiography.

In 1964 Chorus published *De Nederlander innerlijk en uiterlijk* (*The inner and outer*

characteristic of the Dutchman), a thorough but popularising book on the national character of the Dutchman. It was widely read and discussed, but many theses on his compatriots were not tested, or did not lend themselves for testing. The book paints a broad image of Dutch culture, with its segregated society, that continued to exist into the 1960s. Because of the individualisation of Dutch society *De Nederlander* quickly became dated. In the same genre of cultural psychology Chorus wrote a few years later about the relationship between humans and animals, and about the woman. In the latter he pleaded for the equal treatment of women, but did not agree with the vision of Margaret Mead that the difference between man and woman is above all culturally defined. Chorus argued that women should guard their singularity, and form a counterweight against male competitive drive.

In the late sixties the democratisation movement in the Netherlands also affected Leiden University, and especially its recently formed Faculty of Social Sciences. Chorus became a target, as Director of the Psychological Institute. His Institute was occupied by students early in 1969, and the movement finally resulted in the law-Veringa, which among other things led to a restructuring of the Psychological sub-Faculty. Chorus lost his central position. That same year a young assistant of this sub-Faculty dared to attack Chorus' scientific views, in a polemic article. Charles Vlek reproached Chorus that he blocked scientific progress with his opposition to experimental psychology. In his early years Chorus had argued that psychology should include not only a descriptive, but also a quantitative element, based on measurement. Vlek now argued that human behaviour had to be explained, and preferably also predicted, by using formal, exclusively quantitative, models. Vlek's opinion was shared by most young psychologists in these years. Chorus countered that both descriptive and quantitative elements were essential elements of psychology.

The new structure of the study of psychology in Leiden meant for Chorus that his field of activity was first reduced to that of developmental psychology, and later further reduced to personality psychology. He became isolated from his colleagues and assistants. That was also because he was not very communicative.

Chorus adopted a progressive position in the discussion about democracy in the Catholic Church that was unleashed after the Second Vatican Council. He wrote an opinion piece in *De Volkskrant* against celibacy, in which he distanced himself from the Church as an Institute based on power. This cost him some friends, and also part of his position within the already crumbling Catholic establishment.

In a series of articles Chorus went on to address the controversy between Science and the Humanities in his profession. He argued that the scientific approach aims for objectified reality; the interpretative approach looks for a "inter-subjective

relationship, in which the researcher sees his client not as an object but as a fellow player". To the degree that man becomes an object (e.g. young children or the mentally ill) or is objectified by his body or his participation in a closed community, the exact approach is the more appropriate. He held that it was necessary to return to the 'empiricism of everyday life', in which the multiformity of man as it is expressed in literature, had to remain a subject of study, in addition to the quantifying factor-analysis of personality traits.

In the last years of his professorship Chorus no longer felt appreciated. When his Institute moved to new buildings he was relegated to a small room and as a result he did not want to celebrate his retirement in the usual way. Only a bundle of his collected works was published, the *Kleine Keur (Small Selection)*, and a small farewell reception was held. After his retirement he published the practical guide *Capaciteiten en persoonlijke aard (Capabilities and personal nature)*, in which he discussed the results after ten years, of his tests and advices on school and career choice. He still wrote several articles and book reviews, and started an autobiography, in which he ignored most of the rules which he himself had laid down for writing a biography. Thus he wrote in this manuscript, which in the end was not published, about his profession, but hardly at all about his wife, children and close friends. Chorus no longer attended meetings of his old University, and the circle in which he moved was quickly reduced to that of his family and a few friends. He was inhibited by increasing deafness, and the last years of his life he suffered from dementia, which seemed to lift a burden from him. Chorus died at the age of 88, by the end of the century that Heymans had called 'the century of Psychology' in the year of his birth.

OVERZICHT INTERVIEWS

<i>Ina van Berckelaer-Onnes</i> (studente paedagogiek vanaf 1961)	24 juli 2009
<i>Piet van den Broek</i> (student vanaf 1947; medewerker)	5 maart 2014
<i>Jeroen Chorus</i> (zoon)	15 november 2009
<i>Laura Chorus</i> (dochter, student-stagiaire vanaf 1973)	18 november 2011
<i>Willem Heiser</i> (student vanaf 1969)	1 mei 2013
<i>Pieter Janse</i> (faculteit FSW)	29 mei 2013
<i>Willem van Hoorn</i> (student vanaf 1961; medewerker)	17 november 2008; 26 februari 2010
<i>J.A.A.M. Jonkergouw</i> (student vanaf 1947)	17 december 2008
<i>Albert Kok</i> (student vanaf 1958)	16 mei 2013
<i>Ko van Meel</i> (student vanaf 1949; medewerker)	22 april 2009
<i>Annelies van Meel-Jansen</i> (student vanaf 1958; medewerker)	
<i>Frans van Oudenhoven</i> (student vanaf 1953)	27 april 2009
<i>Nico van Oudenhoven</i> (student vanaf 1958; medewerker)	17 december 2008; 18 augustus 2015
<i>An Salomonson</i> (student vanaf 1947)	3 juni 2009
<i>Charles Vlek</i> (student vanaf 1959)	19 april 2011

BIBLIOGRAFIE CHORUS

BOEKEN

- (1940) *Het tempo van ongedurige kinderen; een vergelijkend psychologisch onderzoek* (Proefschrift R.K. Universiteit Nijmegen). Amsterdam: H.J. Paris.
- (1942) *Zuigeling en kleuter* (in de reeks 'jaren der jeugd'). Heemstede: De Toorts; 10de druk 1961. Vertaald in 1956 als *El lactante y el parvulo*. Buenos Aires: Ed. Carlos Lohlé.
- (1948) *Intelligentie-onderzoek en zijn kwalitatieve verdieping*. Utrecht: Het Spectrum.
- (1953) *Grondslagen der sociale psychologie*. Leiden: Stenfert Kroese; 2de herziene en verkorte druk 1959.
- (1957) *Waarheen? De opvoeding van het kleine kind*. Haarlem: De Toorts; 2de druk 1961.
- (1958) *Inleiding in de empirische karakterkunde*. Leiden: Stenfert Kroese.
- (1958) *Een psychologische kijk op de vier evangelisten*. Heemstede: De Toorts; 2de druk 1965. Vertaald in 1961 als *Die Evangelisten als Menschen*. Essen: Ludgerus Verlag.
- (1959) *Psychologie van de menselijke levensloop*. Leiden: Stenfert Kroese.
- (1962) *Het beeld van de mens in de oude biografie en hagiografie*. Den Haag: H.P. Leopold.
- (1964) *De Nederlander uiterlijk en innerlijk. Een karakteristiek*. Leiden: A.W. Sijthoff; 5de druk 1967.
- (1966) *Vormen van zelfkennis in de autobiografie*. Den Haag: Leopold.
- (1969) *Het denkende dier. Enkele facetten van de betrekking tussen mens en dier in psychologische belichting*. Leiden: A.W. Sijthoff.
- (1969) *De nieuwe mens. Etappen van benadering in de moderne biografie*. Den Haag: Leopold.
- (1973) Julick, A.J. van (pseudoniem) *Een Chinees in Nederland*. Den Haag: Leopold.
- (1975) *De vrouw: Haar kwaliteiten en kansen. Een cultuurpsychologische visie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- (1982) *Capaciteiten en persoonlijke aard. Praktijkvoorbeelden van school- studie- en beroepskeuze*. Amsterdam: Pogen.
- (1994) *Liebeke kiekt weer! Herinneringen aan mijn ooms en tantes*. Eigen beheer.

ANDERE PUBLICATIES

- 1933 - Dietsland. *Vox Carolina* 7 april
- De Intellectueel. *Vox Carolina* 25 november
- 1934 - Psycholalogie. *Vox Carolina* 12 mei

- 1935 - Linkshandigheid. *Moederschapszorg* 12, 215-219 en 241-247
- 1936 - Iets over ruimte-opvatting van blindgeborenen. *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie en hare grensgebieden*, 3, 506-532 en 4, 17-48.
- 1937 - The acting of an operated blindborn as behaviour. XIme Congrès International de Psychologie Rapports & comptes rendus, 355
- 1938 - Het ongedurig kind, zijn kenmerken en uitingen. *Tijdschrift voor R.K. Buitengewoon Lager Onderwijs* 14, 220-228 en 237-245
- Psychologie van het zieke kind. *De Wacht* 4, 67-69 en 102-104
- 1939 - Buytendijk. *Vox Carolina* 28 april
- Jeugdwerklozenzorg of Arbeidsdienst? *DUX* 12, 137-143
- De eerste drie levensmaanden *Moederschapszorg* 16, 9-12 en 21-24
- Pintner Paterson: een intelligentietest? *Tijdschrift voor R.K. Buitengewoon Lager Onderwijs* 15, 92-94 en 173-177
- Moeilijke kinderen. *Katholieke Gezondheidszorg* 10, 71-73, 154-156, 167-170; 11, 5-7, 38-40, 104-109, 157-161
- 1940 - Kijken en grijpen, lopen en praten. *Moederschapszorg* 16, 33-36 en 58-61
- Schijndomheid. *Onze kinderen* 22, 5-9 en 27-32
- 1941 - Het Wit-Gele Kruis en de geestelijke hygiëne van het kind in Noord-Brabant. *Jaarboek Wit-Gele Kruis Noord-Brabant 1941* 33-41
- Het kleine kind en de andere mens. *Moederschapszorg* 18, 55-58, 70-72 en 76-78
- De vorming van goede gewoonten. *Moederschapszorg* 18, 90-93, 102-105, 117-119 en 123-126
- Beroepskeuzeproblemen. *Katholieke Gezondheidszorg* 12, 164-167
- De zorg voor het moeilijke kind. *Huwelijk en huisgezin* 12, 6
- 1942 - De taak der wijkverpleegster t.a.v. de geestelijke hygiëne van het kind. *Katholieke Gezondheidszorg* 13, 2-4 en 13-15
- Beroepskeuzeproblemen. *Katholieke Gezondheidszorg* 13, 65-67
- Les enfants instables (psychomoteurs purs). *Journal de psychiatrie infantile* 8, 5-6, 137-152 en 161-173
- De diagnostische waarde van het z.g. persoonlijke tempo. *Alg. Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie* 35, 173-179
- Het onderscheid tussen normaal en abnormaal in de kinderpsychologie (Openbare les als privaatchoort Nijmegen). *Tijdschrift voor Zielkunde en Opvoedingsleer*, 34, 5-37.
- Een nieuwe indeling van moeilijke kinderen. *Psychiatrische en Neurologische Bladen* 3, 177-191

- Gezinsstructuur bij jeugdige delinquenten. *Tijdschrift voor Strafrecht* 175-191
- De beroepssituatie bij jeugdige delinquenten. *Mensch en Maatschappij* 5, 294-313
- 1943 - Vertraagde spraakontwikkeling en psychische doofheid. *Logopaedie en Phoniatrie* 2, 7; 3, 9-11; 4, 15-17
- Psychologische verschillen tussen protestanten en katholieken in Nederland. *Het Gemenebest* 5, 34-57 en 65-89
- De psychologische achtergrond van het duimzuigen. *Tijdschrift voor Tandheelkunde* 6, 233-241
- Le rythme personnel (das persönliche Tempo) et le rythme de travail des enfants instables. *Journal de psychiatrie infantile* 10, 19 blz.
- 1945 - Praktische paedagogiek. (Openbare les als lector). *Dekker & Van de Vegt, Nijmegen* 1-12
- 1946 - De gedragsveranderingen van een geopereerde blindgeborene. *Mensch en Maatschappij* 1, 37-63
- Het gezin, bron van tucht. *Actio Catholica* januari, 5-15
- Opvoedingsproblemen in de puberteit. *Actio Catholica* april, 109-118
- Paedagogische reeks 1, 1-90 *Katholieke Actie Aartsbisdom Utrecht*
- Paedagogische moeilijkheden bij gestichtskinderen. *Mededelingen van het Opvoedkundig Instituut der R.K. Universiteit* 1, 1-23
- Ontstaan en ontwikkeling der psycho-analyse. *Mededelingen van het Opvoedkundig Instituut der R.K. Universiteit* 2, 1-56
- 1947 - Hedendaagse misvattingen omtrent aard en ontwikkeling van de psyche. *Vlaams Opvoedkundig Tijdschrift* 27 (1-2) 18-27
- Rechts- en linkshandigheid. *AO Actuele Onderwerpen* 186, 1-15
- Mensenkennis en mensen-typen *De Linie* maart en april 1947
- Een nieuwe psychologische typenleer. *Katholiek Cultureel Tijdschrift Streven* (?) 17-29
- 1948 - Kwalitatief intelligentie-onderzoek. *Oratie* Leiden.
- 1949 - The use of personality tests. In: *Proceedings of the International Congress for Applied Psychology*, Bern.
- Oude herinneringen. *Jaarboek 1949 Bisschoppelijk College Sittard*
- 1950 - Thomistische psychologie en psycho-analyse. *Katholiek Cultureel Tijdschrift Streven*, III, 483-491.
- Eetlust en opvoeding; Hoe maak ik mijn kind ongelukkig; Hoe moet men straffen; Ik-zucht en zelfstandigheid; Schrik, vrees, angst en verlegenheid; Wat kan en moet mijn kind worden? *Brochures Katholieke Actie*

- (later gebundeld in *Waarheen?* De Toorts 1957)
- De klassieke opvoeding – haar betekenis voor onze tijd. *Hermeneus* 71-81
 - 1951 - Le symbolisme de l'amour. *Inleiding internationaal congres voor katholieke psychiaters, psychologen en theologen, Amersfoort*. Gepubliceerd in: *Kleine keur uit de psychologische geschriften van A. Chorus* 193-204, Van Loghum Slaterus Deventer 1979
 - 1952 - The basic law of rumor. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 48 (2), 313-314.
 - Rapport betreffende de Katholieke Middelbare Hotelvakschool Maastricht. 1-35
 - 1954 - De empirische psychologie. *De Ontwikkeling der Wetenschappen in de Laatste Halve Eeuw. Gedenkboek van het Thijmgenootschap bij het vijftigjarig bestaan*. Amsterdam: Joost van den Vondel, hoofdstuk VIII
 - De gestalte van het dier als spiegel van de mens. *Mens en dier -opstellen voor Prof. Sassen bij zijn 60ste verjaardag* Philosophische Bibliotheek
 - Verhelpen of aanvaarden? *Opvoeding* 4, 83-86
 - De psychische gesteldheid van de Limburger. *De Bronk – Limburgs maandblad* 2,5 140-144
 - 1955 - Bedrijfspsychologie bij de Rijksoverheid. Lezing 1 april en 6 mei 1-30 *Centraal Bureau Organisatie*
 - Das Problem der Entwicklungstypen. *Das schwer erziehbare Kind* 128-145, Bagel Düsseldorf
 - 1957 - Voordracht Studiefonds Limburg. *Brochure lustrumviering 10 jaar Studiefonds Limburg* 3-25
 - Lucas als psychologische verteller. In *Rencontre, Encounter, Begegnung – contributions à une psychologie humaine dédiées à Buytendijk*
 - 1959 - Psychologie en pedagogische praktijk. *Tijdschrift voor Opvoeding* 208-220
 - 1960 - Wijsgerige en nationale krachtlijnen in de ontwikkeling der psychologie. *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie en hare grensgebieden* 15(2) 85-110
 - Gewone psychologie. *Bijdragen tot de empirische psychologie voor Prof. Rutten bij zijn 25 jarig professoraat* 77-80 Gawein 8, 3-4
 - De psychologie der toekomst. *De toekomst der psychologie. Verlangens en Verwachtingen. Opstellen tgv het 1ste lustrum van de psychologische faculteit der Leidsche studenten*. Leiden: Stenfert Kroese, 19-27.
 - Nieuwe feiten en gezichtspunten in het onderzoek en de opvoeding van zwakzinnigen. *Tijdschrift voor Opvoedkunde*, 59/60 129-148
 - 1963 -De Limburgse aard. *De nieuwe Limburger / Limburgnummer*

- Bepaling en indeling van zwakzinnigheid. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg*, 1(1) 5-23
- 1964 -De biografie in de psychologie. *Hypothese, Tijdschrift voor Psychologie en Opvoedkunde*, 8, 16-25
- 1966 - The image of man in the older biography. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 2(3), 225-232.
- De links-rechtsproblematiek, in het bijzonder bij zwakzinnigen. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg*, 3(4) 149-158
- Resonantie en reactie van de gehandicapte in de gemeenschap. *Toespraak Congres 'De gehandicapte mens'*, Amsterdam 24 mei
- 1967 - Normalisering van debielen en debilisering van normalen. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg* 2, 61-69
- Varieties of retarded maturation. Lezing Montpellier Congres International Association for the scientific study of Mental Deficiency. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg* 4, 139-145
- 1968 - Fysiognomiek, in het bijzonder t.a.v. zwakzinnigen. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg* 2, 33-46
- Gewone en buitengewone argumenten voor de vestiging ener universiteit in Limburg. *Maasland* 16, 86-91
- Bepaling en indeling van zwakzinnigheid. *Psychologen over het kind I*
- 1969 - Naïeve en natuurwetenschappelijke psychologie. *Hypothese, Tijdschrift voor Psychologie en Opvoedkunde* 1, 16-36
- Een onaangenaam mens in de Leidse Hout. *Hypothese, Tijdschrift voor Psychologie en Opvoedkunde* 2, 69-74
- 1970 - Weg met de BLO voor zwakzinnigen. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg* 4, 220-226
- Fabeltjeskrant of de terugkeer der dieren. *NRC wekelijks bijvoegsel* 23 mei
- 1971 - Nieuwe wegen in de menswetenschappen. *Handelingen van het 28ste Vlaams Filologencongres*, Leuven.
- 1972 - Natuurwetenschappelijke en gewone psychologie. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 4, 264-290
- De cultuurgeschiedenis en de agressie. *Algemeen Politieblad* 12, 288-290
- 1973 - Twee soorten psychologie. *Intermediair* 7, 21-23
- Gevoel en redelijkheid in de hulpverlening aan de geestelijk gehandicapte mens. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg* 3, 137-153
- 1974 - Geschiedenis als makro-psychologie. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 87,1 1-16

- Euthanasie bij zwakzinnigen. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg* 2, 62-71
- Mode sociaalpsychologisch gezien. *Wijsgerig perspectief* 14,4 188-197
- Overspanning en ontspanning, in het bijzonder in Nederland. *Relax Rieleks, liber amicorum afscheid Prof. Beerling* 107-124 Boom, Meppel
- 1975 - Een nieuw begin in de persoonlijkheidspsychologie. *Psychologie in 1975 – theorie en praktijk van een veranderende wetenschap* opgedragen aan Prof. J. Snijders 107-123 Tjeenk Willink, Groningen
- 1976 - De hiaat tussen theorie en praktijk in de zorg voor zwakzinnigen. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg* 13, 11-12
- Autisme en zwakzinnigheid. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg*, 13, 3 99-115
- Zwakzinnigheid van beiderlei kunne. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg* 13,4 147-158
- Leren door het voorbeeld van dieren. *Gedrag - Tijdschrift voor Psychologie*
- 1977 - Psychologie op de drempel van een nieuwe aera. *Gedrag - Tijdschrift voor Psychologie*, 5, 4 223-244.
- 1978 - De puberteit bij debielen. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid, Autisme en andere ontwikkelingsstoornissen*, 15, 1 3-29
- Het kind - product van omstandigheden? *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid, Autisme en andere ontwikkelingsstoornissen*, 89-96
- Gelukkige kinderjaren. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid, Autisme en andere ontwikkelingsstoornissen*, 133-151
- 1979 - Thucydides als psycholoog. *Gedrag - Tijdschrift voor Psychologie*
- 1980 - Benjamin Franklin (1706-1790). Prototype van de goede Amerikaan. *Actuele Onderwerpen* (AO-reeks) 1828 Stichting IVIO Lelystad
- 1981 - De Nederlandse Volksaard. In: Couwenberg, S.W. (red.), *De Nederlandse Natie*. Utrecht: Het Spectrum, 33-43.
- Mensen en typen in en buiten de dorpsgemeenschap. *Historisch jaarboek voor het land van Zwentibold* 11-23
- 1982 - Henri Pirenne - een historicus en zijn francofone verblinding *Civis Mundi*, januari, 22-25
- 1983 - Typen van levensstijl binnen een Limburgse familie rond 1900. *Historisch jaarboek voor het land van Zwentibold* 93-110

Lemmata psychologie in:

Katholieke Encyclopaedie 1933/39 en (2de druk) 1949/55

Katholieke Encyclopaedie voor Opvoeding en Onderwijs 1950/54

Standaard Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs 1974/82

Radiocauserieën (familiearchief):

KRO over schijndomheid (begin 1940)

Omroep Zuid: Over Limburg gesproken (1966/67)

RT 3 Dossier Fjodor Dostojevski (februari 1981)

Boekbesprekingen (vakliteratuur)

Ongepubliceerde manuscripten (familiearchief):

- *Autobiografie (160 blz.)*
- *Lessen der historie (1986; door historisch jaarboek Zwentibold geweigerd)*
- *Psychologie van de geschiedenis (18 blz.)*
- *Ideeën of harsenpopppen (over westerse ideologieën: 11 blz.)*
- *67 Losse artikelen, getiteld 'Humana' waarvan 10 in familiearchief afwezig:*

1. Dood van een geleerde (De Buck; 1959?)	16. Butterfield over Christendom en Geschiedenis
2.	17.
3. Een flinke Hollander (Hendrik Hooft)	18. Pessimisme en optimisme
4. Een licht voor het leven (Pouget over Napoleon)	19. Psychopaten
5. Jeugd-ideaal (Schliemann)	20.
6.	21. Literatoren onder elkaar (Van Eeden-Van Deyssel)
7. Geheugen	22. Rimbaud als voorbeeld voor literatoren
8. Antieke comedie en obsceniteiten	23. Politiek als spel
9. Definities	24. Bergson als docent
10. Ernst (Rousseau, Gorter)	25. Vader, moeder en kind (Weber, Joyce, Fontane, Trollope)
11. Oprecht en eerlijk (Gide)	26. Tertullianus en Latijn
12. De moeder van Gezelle	27.
13. Hoop	28. Eeuwigheid (Waddell)
14.	29. Theologen, Barth in 't bijzonder
15.	30. Geschiedschrijving in onze tijd

31. De Jiddische verteller:
I.B. Singer
35. Bertold Brecht
36. Kan wetenschappelijke psychologie de literatuur verbeteren?
37. Baden-Powell
41. Is wetenschap of literatuur beter voor de mens?
43. Een zeldzaam personage (St Simon-Vatteville)
44. Onheilsprofeten over het Westen (Spengler)
45. Rechten van het individu
46. Gerard Brom de geloofsijveraar
47. Plato: de grootste of de meest succesvolle filosoof?
49. Intellectueel en natuurwetenschapper
50. Papegaaiduiker
51. Mitscherlich
52. Gezelle verklaard en verknoeid (1983)
54. Het mensbeeld van Blaise Pascal
55. Franse geest en de stupiditeit rondom (Renard, Taine)
56. De rasters der volkswijsheid (Don Quichote)
57. Een Russische grootmoeder
58. Puritanisme in de Nederlandse wetenschap (Kouwer, De Groot)
59. De mikroscoop van Anthonie van Leeuwenhoek
60. Ibsen: een meester van de ziel?
61. Chinese cultuur
62. H.G. Wells – de profeet van de wetenschap
63. Het geboorten-niveau bij katholieken
64. Afrika en de negers
66. Jonathan Swift
67. Lawrence of Arabia (1985)
68. Proust en zijn maatstaven
70. De Napoleon van Presser
71. Thucydides' kijk op de mens
72. De Gelijkenissen der Evangelien als kernintuities van oecumenisch christendom (1982)
79. Johan Huizinga en onze tijd
80. Westerse illusies omtrent de Griekse cultuur
81. Fasen in de relatie van mens en dier
82. Het onderscheiden van mens en dier
83. Het verdreven en weer terugkerende dier
84. Bezield of mechanisch?
85. Wankelt onze opvoeding?
86. Illusie-scheppers (a. Havelock Ellis, b. Kinsey, c. Freud, d. Spock)
87. George Eliot's Middlemarch (1985)
88. Het bestaan der Ziel Mandeville (? blz. 3 en 4)

BIJLAGE OVERZICHT PLAGIAATSPASSAGES

Vergelijking passages Chorus (aangegeven als AC) ‘Grondslagen der sociale psychologie’ (1ste druk, 1953) met passages Krech & Crutchfield (aangegeven als KC) ‘Theory and problems of social psychology’ (1948)

	AC (blz, regel)	KC (blz, regel)	Onderwerp	Voetnoot KC (j/n)	Voetnoot ander (j/n)	Vervallen 2 ^{de} druk (j/n)	genoemd in lijst overleg AC (x)
1 (I)	8, 6-14	9, 11-19	Mens object psychisch veld	n	j	j	X
2	9, 21-22	18, 13-15	Definitie groep	n	n	n	X
3 (IV)	77, 18-29; 78, 1-13	33, 29-30; 34, 1-8	Systematisch vs genetisch	n	J (Lewin)	j	
4	78, 26-39; 79, 1-7	35, 17-35; 36, 1-11	Freud genetisch	n	j	j	
5	91, 7-15	41, 23-32	Psychologisch veld - spanning	n	j	j	
6	91, 25-41; 92, 3-7	44, 9-18; 27-31, 37-40; 45, 1-2	Motief bewust/onbewust (Freud)	n	J	J	
7	108, 30-37; 109, 1-8; 110, 9-22; 111, 1-4	50, 16-23; 28-32; 51, 1-3, 14-22, 22-29	Frustratie: oorzaak, fysieke/psychologische omgeving	n	Deels	Deels	
8	121, 33-38; 122, 1-10	55, 1-20, 36-39	Regressie	n	j (Barker cs)	n	
9 (VII)	237, 2-14	82, 15-23	Voorbeeld functionele invloed	j (vgl K&C)	j (Bruner cs)	j	X
10	238, 20-29	83, 1-10	Exp. hongerige studenten	j (vgl K&C)	J (Levine cs)	j	X
11	241, 37-40; 242, 1-17, 36-40; 243 fig.	85, 26-33; 86, 1-25	Karakters studenten	J (vgl K&C)	j (Asch cs)	j	X
12	251, 3-25	87, 28-34; 88, 1-10	Gezichten	j (vgl K&C)	j (Schafer cs)	j	X
13	252, 1-28	90, 16-29; 91, 4-24	Stemmingen	j (vgl K&C)	j (Leuba cs)	j	X
14	254, 21-31; 255, 1-5 + 2 fig.	94, 3-16	Stompe hoeken worden recht	n	j	j	
15	269, fig.1-4; 270, 1-13	125, 32-41; 126, 1-16	Geheugen wijzigt tekening	n	j (Wulf)	j	

Legenda: kolom 1: de bladzijden en regels bij AC; kolom 2: de vergelijkbare bladzijden en regels bij KC; kolom 3: het behandelde onderwerp; kolom 4: verwijzing door AC naar KC (ja/nee/geconditioneerd ja –‘vergelijk KC ...’); kolom 5: verwijzing door AC naar derde (ja/nee); kolom 6: passage al of niet vervallen in 2de druk; kolom 7: passage genoemd in onderstaande lijst AC voor overleg met Duijker en Koekebakker.

16 (IX)	352, 26-40; 353, 1-8	195, 9-22	Bezoek negers Harlem	J (vgl K&C)	j (Tredwell)	j
17 (X)	406, 35-38; 407, 408, 1-15	211; 212; 213; 214, 1-24	Criteria attitudeschalen (AC geeft samenvatting)	n	n	X
18	408, 22-29	214, 35-41; 215, 1-4	Opiniemeting	n	j (Thurstone)	n
19	415, 10-27; 416, 10-22	218, 6-20; 219, 20-26	Opiniemeting zonder oordeelgr.	n	j (Likert)	n
20	416, 22-39; 417, 1-4	220, 2-11	Vooroordeel studenten negers	n	j (Hinkley)	n
21	417, 26-38; 418, 1-14	221, 24-41; 222, 1-7	‘a-priori’-meting	n	j (Bogardus)	n
22	422, 12-22	234, 34-39	Metten vs schatten	n	j	
23	425, 14-39; 426, 1-3, 6-17	244, 11-22, 30-37; 245, 1-20	Taxatieschalen	n	j	X
24	427, 13-39; 428, 1-41; 429, 21-26, 33-35; 430, 8-30	258, 4-34; 260, 34-36; 261, 2-7, 13-18; 262, 4-7, 10-14	Betrouwbaarheidsmeting	n	j	
25	431, 23-38; 432, 1-12	276, 36-41, 277, 1-6, 25-28, 36-39	Poll- en ‘open end’vragen	n	n	
26	432, 13-38; 433, 3-14	281, 8-25; 283, 29-40	Poll-vraag met toelichting	n	j (Crutchfield)	j

NB: AC 405/406 vecht stelling KC 209 over meten individuele ‘gezindheden’ (opinions) aan

NB 2: onderzoek na KC (1948) wordt vermeld, maar dat vervalt in 2de druk, o.a. in hst 10 over onderzoek publieke opinie

NB 3: AC 522 verdedigt Duncker tegen KC

EINDNOTEN

Inleiding

- 1 Eisinga, L.K.A. (1978) *Geschiedenis van de Nederlandse psychologie*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 13
- 2 Mischel, Walter and Ebbesen, Ebbe (1970) Attention in delay of gratification *Journal of Personality and Social Psychology* 16, 329-337; Watts, Tyler, Duncan, Greg and Quan, Haonan (2018) Revisiting the Marshmallow Test, *Psychological Science* 25 May 2018
- 3 Zie Bakker, Nelleke (2016) *Kwetsbare kinderen – de groei van professionele zorg voor de jeugd*. Koninklijke Van Gorcum, Assen, 111
- 4 Mathijssen, Marita in *NRC Handelsblad* 18 november 2017
- 5 Zie Dresden, Sem, (1956) *De structuur van de biografie*. Bakker, Den Haag, 8-26
- 6 *De nieuwe mens* 202
- 7 Ponterotto, Joseph (2014) Best Practices in Psychobiographical Research *Qualitative Psychology* vol.1, 1, 78
- 8 Dresden, *De structuur van de biografie* 48
- 9 *De nieuwe mens* 203
- 10 Hilberdink, Koen (2000) *Ik ben een vreemdeling. Ik sta apart*. Meulenhoff Amsterdam, 11
- 11 Liagre Böhl, Herman de (2017) Miskotte in de moderne biografie, Symposium 16 maart 2017
- 12 Universiteit Leiden: notulen vergaderingen Senaat (ASE doos 4); verslagen College van Curatoren (AC3865-3887). Nationaal Archief: archief Ministerie van Onderwijs, persoonsdossiers Rijkspersoneel O27541)
- 13 *Vormen van Zelfkennis* 185
- 14 In het KDC werden naast het dossier over Chorus de dossiers van o.a. Kreling, Buytendijk en Prick bekeken. Daarnaast heb ik er de relevante jaargangen van het studentenblad de 'Vox Carolina' doorgenomen. In het archief van de Radbouduniversiteit heb ik het dossier-Chorus bekeken (bezoek 20 januari 2014)
- 15 Heerden, Jaap van (2007) Psychologie en levensbeschrijving. In: Dane, Jacques en Renders, Hans (red.) *Biografie & Psychologie*, Boom Amsterdam 106-115, 111

- 16 Zie hiervoor Schurgers, H.J.H (1972) *Waar de brede stroom der Maas*, 149 vv uitg. Het land van Valkenburg

Hst I

- 17 *De Nederlander uiterlijk en innerlijk* 152
- 18 Over de Groningse herenboeren zie Westerman, Frank (1999) *De graanrepubliek* Atlas, Amsterdam. Een goede beschrijving van het Zuidlimburgse boerenleven in die tijd is te vinden in *Liebeke kiekt weer! – herinneringen aan mijn ooms en tantes* o.a. 27-31
- 19 Zie voor de genealogische gegevens van de familie Chorus: <https://chorusgen.nl>
- 20 *Liebeke kiekt weer! – herinneringen aan mijn ooms en tantes* 8
- 21 *Conversions au XIXe siècle*, par J.M.A., missionnaire apostolique, Desclée de Brouwer et Cie, Lille 1891
- 22 Alexandre Dumas (1802-1870) bleef bekend met zijn boeken *Les trois mousquetaires* en *Le comte de Montecristo*
- 23 *Liebeke kiekt weer!* 14
- 24 Zie over de Chorushoeve de brochure Boeren, burgers en buitenlui van de Gemeente Sittard-Geleen, Open monumentendag 2017, 33-34
- 25 Heymans, G. (1909) De toekomstige eeuw der psychologie, rede bij de rectoraatsoverdracht R.U. Groningen
- 26 Arnold Chorus maakt eeuw vol, *De Limburger*, 8 maart 1980
- 27 Autobiografie 18-19 (manuscript in familiearchief)
- 28 Zie over de verzuiling in Limburg Luyten, Marcia (2015) *Het geluk van Limburg* 89-90, De bezige Bij
- 29 *Liebeke kiekt weer!* 17
- 30 Oude Herinneringen, *Jaarboek 1949*, Bisschoppelijk College Sittard 1-5
- 31 O.c. 2
- 32 Zie over de Bisschoppelijke Colleges: Rijswijck, A. van (1951?) Liberalen en clericalen in hun strijd rond het Bisschoppelijk College te Roermond, *Historische opstellen over Roermond en omgeving* 369-470
- 33 Oude herinneringen 2
- 34 Autobiografie 21, Familiearchief

- 35 Bekende 'Rolduciens' zijn Karel Alberdingk Thijm, die erover onder zijn pseudoniem Lodewijk van Deyssel in 1889 *De kleine Republiek* schreef, zijn tijdgenoten F. Wibaut en W. Nolens die de politiek in gingen, de sociaal bewogen priester Alphons Ariëns en Jo Cals
 - 36 Sassen, F. (1943) Rolduc van 1843 tot 1943, geschiedenis ener eeuw. In: Rolduc 1843-1943 45-87, 66
 - 37 In het jaarboek 1928 van Rolduc staat vermeld dat hij al na enkele maanden meespeelde als lakei van de baron in het blijspel 'De hoed van Italiaansch stroo'.
 - 38 Zie over Sassen: Laer, P.H. van (1979) in het Biografisch Woordenboek van Nederland
 - 39 De Rolducse leraren filosofie voerden de - niet erkende - titel professor. Zie Rolduc van 1843 tot 1943, 49
 - 40 Over de katholieke emancipatie zie het monumentale werk van Rogier, L.J. en Rooy, N. de (1953) *In vrijheid herboren – katholiek Nederland 1853-1953*, Pan Den Haag, en meer beknopt in *Herdenken en herzien* 132-145 het artikel van Rogier, L.J. (1969) Evolutie van het cultuurbegrip der Nederlandse katholieken in de nieuwste geschiedenis, Ambo Balthoven
 - 41 Fröbes, Joseph (1916) *Lehrbuch der experimentellen Psychologie*. Fröbes was een Duitse jezuïet en leerling van de psycholoog G. E. Müller. Hij doceerde later filosofie doceerde aan het Ignatiuskolleg van de Duitse jezuïeten in het Nederlandse Valkenburg. Zie: deutsche-biographie.de. Chorus vond overigens "het 'bewustzijn' waarmee Fröbes begon, zeurderig Duits begrippenspel, maar de weergave van veel onderzoek was indrukwekkend" (Autobiografie 24). Als gevolg van de Duitse Kulturkampf, die Bismarck na de stichting van het Duitse Keizerrijk begon om het onvoldoende nationaal geachte katholicisme te dwarsbomen, speelde Limburg nog tot de tweede wereldoorlog een belangrijke rol als opleidingsplaats voor Duitse katholieken, via de daar door Duitse orden (Jezuïeten, Franciscanen) opgezette scholen. Zo bezocht de latere Nazileider Joseph Goebbels het Augustinerseminar dat Duitse franciscanen hadden opgericht in Bleyerheide (deelgemeente van Kerkrade) Zie: [wikipedia/Joseph Goebbels](http://wikipedia/Joseph_Goebbels)
 - 42 Autobiografie 26
 - 43 O.c. 25
 - 44 *Liebeke kiekt weer!* 45
- Hst II*
- 45 Brief van Sassen aan Chorus van 19 augustus 1932 (familiearchief)
 - 46 Zie Sassen, Rolduc van 1843 tot 1943, 50 waarin hij schrijft over de Nederlandse universiteiten in die tijd: "Zij lagen te ver af, waren moeilijk bereikbaar, en wat erger was: zij stonden bij de Nederlandse katholieken in zo kwade reuk, dat het bezoeken van die instellingen vrij algemeen als een gelegenheid tot zonde werd beschouwd". Dat gold ook nog in de jaren twintig.
 - 47 Abma, Ruud (1983) *Methodisch zonder confessie. Uit de geschiedenis van de nijmeegse psychologie* 14
 - 48 Zie Brom, Gerard (1955) *Dies Natalis – stichting van de R.K. Universiteit* 101, Dekker & Van de Vegt
 - 49 O.c. 53
 - 50 Schrijnen, Jos. (1923) Eigen Kultuur, Openingsrede R.K. Universiteit Nijmegen
 - 51 Manning, A. et al. (red.) (1974) *Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1973, een documentenboek*. Ambo
 - 52 Eisenga, L.K.A. (1978) *Geschiedenis van de Nederlandse psychologie* 34, Van Loghum Slaterus
 - 53 Abma, *Methodisch zonder confessie* 42
 - 54 Over Rutten: Aarts, J.F.M.C. (1985) in Biografisch Woordenboek van Nederland
 - 55 Deze definitie van 'empirische' wetenschap werd zowel door Rutten als zijn leerling Chorus gehanteerd. Ze wilden ermee aangeven dat de psychologie niet 'speculatief' was, zoals in die tijd, waarin de psychologie zich losmaakte van de filosofie, benadrukt moest worden. Tegenwoordig ligt het begrip 'empirische psychologie' vaak dichtbij de 'experimentele' psychologie, zoals in de uitdrukking 'empirisch-analytische psychologie'.
 - 56 Abma, *Methodisch zonder confessie* 39

- 57 Autobiografie 35
- 58 Archief Radboud Universiteit dossier Chorus
- 59 Autobiografie 26-27
- 60 Het aardstralenverhaal was niet uniek, en kreeg een vervolg vanwege de grote belangstelling ervoor. In 1950 vroeg de Regering de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen het fenomeen van de aardstralenkastjes te onderzoeken. De Academie bracht in 1954 een vernietigend rapport uit, maar nog op 10 oktober 2009 stond in *Trouw* het artikel 'Wees voorzichtig met kritiek op aardstralenkastjes'. In dit artikel meldt de arts en publicist Bert Keizer dat de British Chiropractic Association nog steeds de verkoop van aardstralenkastjes bevordert. Een juridische actie daartegen leverde, vanwege de strenge Britse wetgeving tegen smaad, geen resultaat op. De aardstralen-rage werd ingezet in 1932 in Duitsland, toen Freiherr Von Pohl er het boek *Erdstrahlen als Krankheitserreger* publiceerde. Zie: wikipedia - aardstralen
- 61 Iets over ruimte-opvatting van blindgeborenen, *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie en hare grensgebieden*. Dit tijdschrift was enkele jaren eerder opgezet door de Amsterdamse hoogleraar psychologie Révész (1878-1955), die als linkse Hongaar na de val van het regime van de communist Béla Kun het land had moeten ontvluchten en in Nederland terechtkwam. Hij had werk gepubliceerd over de tastzin (o.a. Révész, G. (1928) Über taktile Agnosie; *psychologische Analyse der Störungen in der Tastwahrnehmung*; Erven Bohn Haarlem), waarop het onderzoek van Chorus aansloot. Zie over Révész: Busato, Vittorio (2013) Géza Révész. In: Busato V., Essen M. van, Koops W. (red.) *Vier grondleggers van de psychologie*. Bert Bakker Amsterdam 133-196
- 62 De gedragsveranderingen van een geopereerde blindgeborene. *Tijdschrift Mensch en Maatschappij* 27-63, januari 1946
- 63 De M.O.B.'s gaven advies aan ouders over de fysieke en psychische problemen van hun kinderen. Zie hiervoor Bakker, *Kwetsbare kinderen – de professionele zorg voor de jeugd* 140-151. Zij schrijft dat bij de katholieke M.O.B.'s omstreeks 1950 de psycholoog een hoofdrol speelde, bij gebreke aan katholieke psychiaters.
- 64 Een in 1920 door de Duitse psycholoog I. Norden op basis van de Binet-Simon test voor de Duitse markt ontwikkelde intelligentietest voor kinderen, die in die tijd veel in Nederland werd gebruikt
- 65 De 'vier-platentest' van de Amerikanen Pintner en Cunningham (1927) werd gebruikt als interpretatietest voor jonge kinderen. Chorus schreef enkele jaren later het artikel Pintner Paterson: een intelligentie-test? in het *Tijdschrift voor R.K. Buitengewoon Lager Onderwijs* 15, 92-94 en 173-177
- 66 Linkshandigheid in *Moederschapszorg* 12 215-219, 241-247; De eerste drie levensmaanden, o.c. 16, 9-12, 21-24; Kijken en grijpen, lopen en praten, o.c. 16, 33-36, 58-61: Het kleine kind en de andere mens o.c. 18, 55-58, 70-72, 76-78; De vorming van goede gewoonten o.c. 18, 90-93, 102-105, 117-119, 123-126
- 67 Over Rümke: Belzen, J.A. van (2002) in Biografisch Woordenboek van Nederland
- 68 Autobiografie 61
- 69 O.c. 29
- 70 Zie Wikipedia voor het werk van de Nobelprijswinnaar economie 2017 Richard Thaler en de psycholoog Daniël Kahneman
- 71 Duynstee bracht het thomisme in stelling toen de Nijmeegse Curatoren in 1946 moesten beslissen over een lectoraat voor Chorus' studiegenoot en vriend Jan Snijders. In 1955 zou Duynstee betrokken raken bij de zaak-Terruwe. Deze vrouwelijke psychiater, die veel Nijmeegse geestelijken als haar cliënten had, had in haar proefschrift *De Neurose in het licht der rationele psychologie* (1949) een poging gedaan het thomisme te verenigen met de psychoanalyse. Daarbij baseerde ze zich op een eerdere publicatie van Duynstee. Chorus zou haar proefschrift kritisch bespreken in 'Thomistische psychologie en psycho-analyse', *Streven* jrg. 3 dl 1 nr 5 van februari 1950. Zie voor Duynstees optreden in de zaken Snijders en Terruwe:

- Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1973 – een documentenboek* 112 en 115, Ambo 1974
- 72 De beroepssituatie bij jeugdige delinquenten. *Tijdschrift Mensch en Maatschappij* 294-313, september 1942; De gezinsstructuur bij jeugdige delinquenten. *Tijdschrift voor Strafrecht* 175-191, 1942.
- 73 Autobiografie 28
- 74 O.c. 28. In het interbellum was een kwart van de Tsjechoslowaakse bevolking Duitstalig. Het betrof vooral de Sudetenduitsers, die na de tweede wereldoorlog uit Tsjechoslowakije verdreven werden. Masaryk kwam vooral op voor de Tsjechisch sprekenden, die voor de eerste wereldoorlog een minderheid in Oostenrijk-Hongarije waren.
- 75 Taylor, A.J.P. (1963) *The First World War*, Hamish Hamilton
- 76 *Vox Carolina* 12 mei 1934
- 77 Stratton's experiment wordt beschreven in Wundt, W. (1902) *Grundriss der Psychologie*, Aufl. IV.
- 78 *Vox Carolina*, 8ste jaargang, nr 1 van 5 oktober 1935
- 79 De moderator van de Nijmeegse universiteit werd aangesteld door het Episcopaat. Hij was belast met de 'godsdienstige leiding...van alle studeerenden aan de R.K. Universiteit' (Instructie voor de Moderator der R.K. Universiteit 1928). Twee jaar later werd Hoogeweegen vervangen
- 80 De latere voorzitter van het Nederlands verbond van Christelijke Werkgevers (NCW) Paul van Boven
- 81 The acting of an operated blindborn as behaviour' (1937). Rapport 355, XIme Congrès International de Psychologie
- 82 Autobiografie 29
- 83 *Vox Carolina* 6de jaargang, nr 23 van 7 april 1933
- 84 In 1931 verschijnt de pauselijke encycliek Quadragesimo Anno, waarin als alternatief voor kapitalisme en communisme de corporatief georganiseerde samenleving wordt aangeprezen. Twee jaar eerder had paus Pius XI een concordaat met het corporatistische Italië van Mussolini gesloten, dat leidde tot de stichting van de Vaticaanse Staat.
- 85 Sassen, F. (1936) Het recht tot 'opstand'. Dekker & Van de Vegt.
- 86 Jeugdwerklozenzorg of Arbeidsdienst? in *DUX, tijdschrift voor allen die meewerken aan de vorming van de katholieke rijpende jeugd*, 12de jrg. 137-143. Het maandblad DUX was vooral bestemd voor priesters die zich met de jeugdvorming bezighielden.
- 87 De arbeidsdienstplicht is weer actueel: CDA-voorzitter Buma stelde de invoering ervan voor in het *Algemeen Dagblad* van 2 juli 2016.
- 88 *Methodisch zonder confessie* 27
- 89 Merkwaardig is dat van der Sterren een jaar later het onderwerp is van een briefwisseling tussen Freud en de filosoof –psychoanalyticus Reik. De laatste was aangesproken door de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse met de vraag of een praktiserend katholiek als Van der Sterren toegelaten mocht worden tot hun opleiding. In een brief aan Reik van 21 oktober 1937 schreef Freud dat het terecht is zich niet te bekommeren om de gelovigheid van een kandidaat en het aan hemzelf over te laten hoe hij zijn positie kan bepalen tegenover het onloochenbare conflict tussen godsdienst en wetenschap. Zie: Stroeken, Harry (1985) *Freud en zijn patienten*. Stichting Te Elfder Ure 36. Uit deze passage blijkt niet dat Freud Van der Sterren het jaar ervoor in Wenen zou hebben ontmoet.
- 90 Zie over Ida Frye: Drenth, A. van (2013) in *Digitaal Vrouwen Lexicon* van 14 augustus
- 91 Autobiografie, 32
- 92 Wolf, H.R. (1996), *Het huis op de berg – Stichting voor Paedologische Instituten 1936-1996*. De Waarden, Nijmegen
- 93 Zie over de kwestie-van der Sterren: Drenth, Annemieke van (2017) Rethinking the origins of autism. *Journal for the History of Behavioral Sciences*, 1-18
- 94 *Liebeke kiekt weer!* 24-25
- 95 *De Nederlander innerlijk en uiterlijk* 150

- 96 Het Wit-Gele Kruis was een katholiek netwerk van thuiszorg dat in de jaren 70 opgegaan is in de Nationale Kruisvereniging. De Medisch Opvoedkundige Bureau's (M.O.B.'s) waren consultatiebureau's die eveneens in de jaren zeventig opgingen in de RIAGC's: de regionale instellingen voor ambulante geestelijke gezondheidszorg. Zie wikipedia
- 97 In die tijd was het knippen van de neus- en keelamandelen bij kinderen met ademhalingsproblemen in zwang; pas later werd duidelijk dat die lympheklieren juist een ziektebestrijdende functie hebben
- 98 Mensen met een verstandelijke beperking werden in die jaren, en tot laat in de vorige eeuw, zwakzinnigen genoemd.
- 99 Wolf, *Het huis op de berg* 17
- 100 Onanie, of masturbatie, werd in katholieke kring gezien als een ongewenste seksuele activiteit
- 101 Stichting voor Paedologische Instituten Nijmegen, verslag over de jaren 1937 en 1938
- 102 Frye, Ida (1968). *Fremde unter uns. Autisten, ihre Erziehung, ihr Lebenslauf*. Boom, Meppel
- 103 Over het 'stenen beeldje', genoemd Siem, en zijn behandeling door Zuster Caudia zie ook: Drenth, Annemieke van (2013). Care and curiosity. Ida Frye and the first boy with autism in the 1930s in the Netherlands. In: *The Imperfect Historian. Disability Histories in Europe*, Peter Lang, Frankfurt/Main
- 104 Chorus in een in 1940 gehouden radiolezing voor de K.R.O, gepubliceerd in *Onze Kinderen*, Jrg 22, 5-9 en 27-32, 1940.
- 105 Stichting voor Paedologische Instituten Nijmegen, verslag 1937/38, 34
- 106 Moeilijke kinderen (1940) in *Katholieke Gezondheidszorg* 11, 38-40, 104-109 en 157-161.
- 107 Wij zouden dat nu 'in zichzelf gekeerdheid' noemen
- 108 Stichting voor Paedologische Instituten Nijmegen, verslag over de jaren 1939 en 1940, 37.
- 109 Een nieuwe indeling van moeilijke kinderen, *Psychiatrische en Neurologische Bladen*, jrg. 1942, nr 3, 177-191
- 110 O.c. 185. Syneidesis is de capaciteit om algemene morele principes toe te passen op het eigen handelen. Von Monakow (1853-1930) was een Russisch-Zwitserse neuropatholoog. Zie Sericoglu, Levent (2018). *Constantin von Monakow (1853-1930) and his legacy to science*, 34, 1-3.
- 111 Drenth, Annemieke van (2018) stelt in: Rethinking the origins of autism, *Journal for the History of Behavioral Sciences*, 1-18 op blz. 11 dat Chorus in zijn artikel van 1942 niet verwijst naar autisme: "The article does not refer to autism, neither as an autonomous disorder, nor as a symptom of schizophrenia". Dit is onjuist: hij wijdt er, zoals besproken, de bladzijden 188-190 van zijn artikel aan
- 112 Het *Digitaal Vrouwenlexicon* van 29-1-2013 over Ida Frye bericht ten onrechte dat Chorus' publicatie over autisme in de *Katholieke Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs* van 1951 (onder het lemma 'afwijkende kinderen') de eerste was die hij schreef over dit onderwerp
- 113 *Standaard Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs* 128, Standaard Uitgeverij Antwerpen 1974-1982
- 114 Berckelaer-Onnes, I.A. van (2007). Ook op 29 juni bestaat Sinterklaas. Rede ter gelegenheid van haar afscheid als hoogleraar in de Orthopedagogiek aan de Universiteit Leiden
- 115 Meyknecht, A. (1971). Historische en klinische gegevens van autistische kinderen op het P.I. te Nijmegen. In: *Persoonlijkheid en ontwikkeling*, bij het afscheid van Prof. Calon
- 116 Autisme en zwakzinnigheid (1976). *Tijdschrift voor zwakzinnigheid en zwakzinnigenzorg* 13de jrg, nr 3, juli
- 117 Stichting voor Paedologische Instituten Nijmegen, verslag 1939/40 35-38
- 118 *Het huis op de berg* 21
- 119 *Katholieke Encyclopaedie voor Opvoeding en Onderwijs* dl. I, 70-79, Pax, Den Haag, 1950
- 120 *Het tempo van ongedurige kinderen – een vergelijkend psychologisch onderzoek*, Paris, Amsterdam 1940.
- 121 Gesprek met Jozef Chorus' zoon Rob 17 mei 2014

- 122 Krevelen, D.A. van (1952), *Nederlands leerboek der speciale kinderpsychiatrie*, Stenfort Kroese Leiden
- 123 Bolt, Timo, Goei, Leonie de (2008), *Kinderen van hun tijd – 60 jaar kinderen jeugdpsychiatrie in Nederland 1948-2008*, Van Gorcum Assen. Zie ook Bolt, Timo (2009) *Van zenuwachtig tot hyperactief – Een geschiedenis van ADHD en aanverwanten, ca. 1900-2008* afstudeerscriptie Universiteit Utrecht
- 124 Les enfants instables (1942) en Le rythme personnel et le rythme de travail des enfants instables (1943) in de *Journal de Psychiatrie Infantile*, resp. vol. VIII en, vol. X; De diagnostische waarde van het zgn. persoonlijke tempo (1942). *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie*, jrg. 35, nr. 4
- 125 In 1930 werd de periodieke onthouding in Nederland geïntroduceerd. Zie Smulders, J.N.J. 'Tegen het neo-malthusianisme' in *De Tijd*, 16 augustus 1930
- 126 *Zuigeling en Kleuter*, De Toorts, Heemstede 1942
- 127 Deze weinig humane regel had te maken met het christelijke begrip 'erfzonde'. Die zonde maakte dat ongedoopten, die ermee belast bleven, niet in gewijde aarde begraven mochten worden Zij kwamen meestal terecht aan de rand van het katholieke kerkhof. In Nederland werd die kerkelijke regel vanaf de jaren zestig niet meer toegepast; zij werd in 1983 officieel afgeschaft. Zie: Andere Tijden, afl. 572 van 20 november 2001.
- 128 *Babyboomers*. Publicatie C.B.S. 2012
- 129 Zie Strien, P.J. van (1993) *Nederlandse psychologen en hun publiek* 161, Van Gorcum Assen
- 130 Termeer, H. (1979), *Nijmegen Frontstad*, De Walburg Pers, Zutphen
- 131 O.c. 24
- 132 *De Geus onder studenten* nr 2, oktober 1940
- 133 Jong, L. de (1990) *De bezetting na 50 jaar*, dl 1, 39-45
- 134 Have, Wichert ten (1999), *De Nederlandse Unie – aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd*, Prometheus Amsterdam
- 135 *De bezetting na 50 jaar*, dl 1, 43; *Nijmegen Frontstad* 25
- 136 Zie Ten Have over de Nederlandsche Unie
- 137 Moeilijke kinderen. *Katholieke Gezondheidszorg* 10 (1939), 71-73, 154-156, 167-170, en 11 (1940), 5-7, 38-40, 104-109 en 157-161; Beroepskeuzeproblemen o.c. 12 (1941) 164-167; De taak der wijkverpleegster t.a.v. de geestelijke hygiëne van het kind o.c. 13 (1942) 2-4 en 13-15 Beroepskeuzeproblemen o.c. 13 (1942) 65-67
- 138 In de tiende druk, die in 1961 verscheen, verving hij het 'katholieke' door 'christelijke' menszijn als einddoel van de opvoeding (blz 17).
- 139 Zoals Langeveld, M. (1938) *De opvoeding van zuigeling en kleuter* Meulenhof, Amsterdam, dat zich richtte op het meer vrijzinnige volksdeel, maar een vergelijkbaar opvoedingsmodel propageerde.
- 140 De eerste vertaling van Spocks boek in het Nederlands was de door de kinderarts Fiedeldij Dop bewerkte versie *Baby- en kleuterverzorging* die in 1950 werd uitgebracht.
- 141 Wubs, Janneke (2004). *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadviezen aan Nederlandse ouders 1945-1999 (diss.)*, Van Gorcum, Assen 2004 vergelijkt Nederlandse opvoedingsboeken zoals *Zuigeling en Kleuter*. Zij concludeert dat bij deze boeken het omslagpunt van het opvoeden tot zelfstandige volwassenen met gemeenschapszin, naar het vooropstellen van het psychisch welbevinden van het kind, ligt in 1970.
- 142 *Psychologie van de menselijke levensloop* 163. Ook zijn Leidse collega Van den Berg deelde die visie in de publicatie *Dubieuze liefde in de omgang met het kind* die een jaar eerder, in 1958, werd uitgebracht bij Callenbach, Nijkerk
- 143 Zie voor deze omslag Bakker, Nelleke (2016). *Kwetsbare kinderen – de groei van professionele zorg voor de jeugd*, 112, 113, Van Gorcum Assen
- 144 *El lactante y el parvulo* (1956). Ediciones Carlos Lohlé Buenos Aires
- 145 Dit kwam met name tot uiting bij de stellingname van de pedagogen

- Kohnstamm en Langeveld t.o.v. het afnemen van tests: zie *intelligentie-onderzoek en zijn kwalitatieve verdieping* 67-68
- 146 Toch stelt Chorus in zijn openbare les *Het onderscheid tussen normaal en abnormaal in de kinderpsychologie* 20 vast dat ook Freud tegen deze regel zondigde. Een van diens bekende analyses betreft de 'Kleine Hans', een vijfjarige jongen die aan fobieën leed. Chorus wijst erop dat Hans niet uit een natuurlijk milieu kwam: "...zowel zijn vader als zijn moeder zijn ge-psychoanalyseerd, en hun geneesheer, i.c. Freud, is de vader der psycho-analyse. Wat zal het kind anders kunnen zijn dan een analyse-paath? ”.
- 147 Stern, Wilhelm (1930). *Die Psychologie der frühen Kindheit*, Verlag Quelle & Meyer; Lewin, K. (1933), Eine dynamische Theorie des Schwachsinnigen. In: feestbundel Decroly
- Hst IV*
- 148 Reeser, Pepijn (2006). 'Universiteit in Oorlogstijd', *Algemeen Nijmeegs Studentenblad*, december 2006
- 149 Ds J.J. Creutzberg stamde uit een bekend domineesgeslacht. Hij richtte een club van protestant-studerenden aan de Nijmeegse universiteit op, was in de oorlog actief in het verzet en kreeg na de oorlog de Yad Vashem-onderscheiding. Hij verloor twee zonen in de oorlog. Zie wikipedia
- 150 Nederlandsche Unie – Manifest aan het Nederlandsche Volk
- 151 Zie wikipedia over kamp Sint-Michielsgestel
- 152 Zie Aerts, Remieg cs. (1999) *Land van kleine gebaren* 241, SUN Nijmegen
- 153 Psychologische verschillen tussen protestanten en katholieken in Nederland (1943). *Het Gemeenebest* vol. V, Van Gorcum. Bij het schrijven van deze artikelen werd Chorus geïnspireerd door het Rapport betreffende het onderzoek naar de volkshuisvesting ten plattelande in Gelderland, N. Samson 1943, dat de Provinciale Commissie Volkshuisvesting Gelderland uitbracht.
- 154 O.c. 1-2
- 155 *Ontstaan en ontwikkeling der psycho-analyse* (1946), nr.2 der reeks Mededelingen van het opvoedkundig instituut der R.K. Universiteit, Dekker & Van de Vegt
- 156 Pas op het tweede Vaticaans Concilie werd er, met het decreet *Nostra Aetate* van 1965, een streep gezet onder de kerkelijke leer dat de joden verantwoordelijk waren voor de dood van Christus
- 157 In de mondelinge versie van het interview dat R. Abma hem op 11 mei 1983 afnam zegt Chorus daarover: "De gewraakte passages zou ik nu niet meer zo opschrijven. De mensen zijn meer 'touchy' geworden hierover, je mag het woord ras niet meer gebruiken, terwijl daar toch een heel stuk wetenschap over gaat. Je kunt ras natuurlijk zo definiëren dat joden geen ras zijn maar een mengvolk. Maar ze zijn dan als volk toch goed herkenbaar".
- 158 Freud, S. (1920) *Jenseits des Lustprinzips*, Internationaler Psychoanalytischer Verlag
- 159 *Paedagogische Studien* 1947, volume 24 322-323
- 160 *Paedagogische moeilijkheden bij Gestichtskinderen* (1946) nr. 1 der reeks Mededelingen van het opvoedkundig instituut der R.K. Universiteit, Dekker & Van de Vegt
- 161 *Paedagogische Studien* 1947, 322-323
- 162 Zie voetnoot 71
- 163 Termeer, *Nijmegen Frontstad* 20
- 164 Cahier Levensreis van Rogier Constant Maria Chorus, negende blad (familiearchief)
- 165 Kohnstamm, Ph. (1938) *Democratie in de branding*, H. Meulenhoff
- 166 Archief Radboud Universiteit dossier Sint-Radboudstichting C2
- 167 P.J.A. Calon was toen psycholoog van het Canisiusziekenhuis. Hij promoveerde in 1950 bij Prick op een proefschrift *Over de persoonlijkheidsontwikkeling bij kinderen met aangeboren of vroeg verworven doofheid* en werd het jaar daarop hoogleraar ontwikkelingspsychologie en 'medische psychologie'. Zie Katholieke Documentatie Centrum over Calon.
- 168 In Nijmegen werd zoals in andere steden, na de bevrijding en voordat verkiezingen konden worden gehouden, een noodgemeenteraad aangesteld. De pas benoemde burgemeester Charles Hustinx

- vormde met vijf vertrouwensmannen uit het Nijmeegse middenveld een kiescollege van 111 personen, dat op zijn beurt de noodraad van 37 personen koos. Na de verkiezingen van september 1946 werd deze raad vervangen door een door het volk gekozen gemeenteraad. Herma Chorus-Borgers verliet de Nijmeegse gemeenteraad in januari 1948. Zie o.a. Wikipedia Nijmegen noodgemeenteraad
- 169 Brief Chorus aan zijn vrouw dd. 3 april 1946, familiebezit
 - 170 Autobiografie 103a. Zie bijvoorbeeld Spier, Jo (1934). *Per potlood door Nederland*, Blitz Amsterdam
 - 171 In de autobiografie 35 zegt hij "...zonder praktisch werk achtte ik psychologisch denken vlug steriel..."
 - 172 Zie over Buytendijk het artikel van Abma, R. (2014) in: Busato, V., Essen, M. van en Koops, W. (red.) *Van Fenomenologie naar empirisch-analytische Psychologie*, Prometheus-Bert Bakker Amsterdam
 - 173 Artikel in *De Gelderlander* van 1 april 1939
 - 174 Buytendijk, F. De eerste glimlach van het kind, oratie Dekker & Van de Vegt, 1947
 - 175 Abma, R.(1984) De Nijmeegse psychologie vroeger 12, *interviews Intern rapport van het Psych. Lab. Kath. Universiteit Nijmegen*, april 1984
 - 176 Bos, Jaap (2011) *M.J. Langeveld, pedagoog aan de hand van het kind*, Boom, Amsterdam
 - 177 Praktische Paedagogiek (1945) Dekker & Van de Vegt
 - 178 Een nieuwe Psychologische Typen-leer (1947), wschl. verschenen in het tijdschrift *Streven*
 - 179 Hedendaagse misvattingen omtrent aard en ontwikkeling van de psyche (1947), *Vlaams Opvoedkundig Tijdschrift*, jrg 27 nrs 1 en 2
- Hst V*
- 180 Over Van der Leeuw: Liagre Böhl, H. de (2007) in *Biografisch Woordenboek van Nederland*
 - 181 Otterspeer, Willem (2008) *Het bolwerk van de vrijheid* 23 (over dominees en bestuurders) en 110 (over het Praesidium Libertatis), Leiden University Press
 - 182 Over de benoeming van Sassen: Nationaal Archief Ministerie van Onderwijs Persoonsdossier Rijkspersoneel deel 58/ Sassen
 - 183 Archief Universiteit Leiden notulen vergaderingen Senaat ASE doos 4
 - 184 Brief faculteit der letteren en wijsbegeerte aan College van Curatoren der Rijksuniversiteit Leiden van 4 april 1947, Universiteitsbibliotheek Leiden archief vergaderingen College van Curatoren AC 3 doos 1545.
 - 185 Dat vertelde zijn vrouw aan de kinderen als het onderwerp van zijn benoeming ter sprake kwam, waarbij Chorus geërgerd de andere kant op keek
 - 186 Dit gerucht voerde Chorus' Leidse collega Prof. John van de Geer nogeens op in zijn In Memoriam Alphons Chorus in het Tijdschrift *De Psycholoog* van maart 1998
 - 187 Zie Koops, Willem (2013) Roels in en na de Tweede Wereldoorlog. In: Busato, V., Essen, M. van en Koops, W. (red.) *Vier grondleggers van de psychologie*, Bert Bakker 2013
 - 188 Zie Bos, *Langeveld* 239
 - 189 Abma, De Nijmeegse psychologie vroeger, 11-12
 - 190 Abma, Ruud (1984) De Nijmeegse psychologie vroeger: interviews, 12 (intern rapport Psychologisch Laboratorium K.U.N.)
 - 191 Zie over de ontvangst van teruggekeerde joden Gans, Evelien (2008) *Jaap en Ischa Meijer – een joodse geschiedenis* 413-419
 - 192 Curriculum 'studie in de psychologie' 1948/49 (?), familiearchief
 - 193 Autobiografie 103a
 - 194 Aangehaald uit een ongepubliceerd artikel van Chorus over 'Puritanisme in de Nederlandse wetenschap' (familiearchief).
 - 195 Het betrof het *Leerboek der Psychologie* van Bigot, Kohnstamm en Palland dat in 1947 bij Wolters, Groningen was uitgegeven
 - 196 Interview met Piet van den Broek 5 maart 2014
 - 197 Geer, J.P. van de (1957). De geschiedenis van tien jaren onderwijs in de psychologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden, Tijdschrift *Hypothese*, oktober 1957
 - 198 Dit zal de test over het concentratievermogen zijn, die een leerling van de Duitse psychiater

- Kraepelin opstelde op basis van diens studie over de menselijke 'Arbeitskurve' (1922). Zie Wikipedia over de arbeidscurve.
- 199 Zo Groot, A.D. de (1947) in zijn artikel Een experimenteel-statistische toetsing van karakterologische (grafologische) rapporten, *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 2(5), 380-473
 - 200 Chorus in lemma 'grafologie' in de *Standaard Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs*, dl 2, blz 231-232 (1977).
 - 201 Kwalitatief intelligentie-onderzoek. Rede bij de aanvaarding van het ambt van Hoogleraar in de Psychologie aan de R.U. te Leiden, 16 januari 1948, Universitaire Pers Leiden
 - 202 *Intelligentie-onderzoek en zijn kwalitatieve verdieping*, Het Spectrum, Utrecht 1948
 - 203 O.c. 64
 - 204 O.c. 50-53
 - 205 O.c. 122-123
 - 206 Zie hiervoor Eisenga, L.K.A. (1978) *Geschiedenis van de Nederlandse psychologie* 76-82, Van Loghum Slaterus Deventer
 - 207 Abma, R. (2016) Architect van de Nijmeegse psychologie (over Rutten). In: Busato, V., Essen, M. van en Koops, W. (red.) *Zeven grondleggers van de psychologie* 33-34, Bert Bakker Amsterdam
 - 208 interview met An Salomonson, 3 juni 2009
 - 209 Fasseur, C. (2014) schreef in *Minerva voor het leven*, Leiden 2014, over zijn aankomstjaar 1957: "De meeste studies waren bar slecht georganiseerd, sommige studieprogramma's, zoals dat van rechten, waren in een waas van geheimzinnigheid gehuld".
 - 210 Nationaal Archief, dossiers Rijkspersoneel deel 92 / Chorus, aantekening briefontwerp 23 juli 1949
 - 211 Brief Minister van Onderwijs aan Curatoren Leiden van 8 september 1949 Nationaal Archief, Ministerie van Onderwijs Persoonsdossier Rijkspersoneel deel 92/Chorus
 - 212 Brief Curatoren Leiden aan Minsiter van Onderwijs van 10 december 1949 Nationaal Archief, Ministerie van Onderwijs Persoonsdossier Rijkspersoneel deel 92/Chorus
 - 213 Sanders C. (1954) *De Rangeertest – quantitatief en kwalitatief intelligentie-onderzoek*, Staatsdrukkerij, Den Haag. Een model van deze rangeertest is te bezichtigen in het Rijksmuseum Boerhaave in Leiden.
 - 214 Sanders, A. F. (2007?) Veertig jaar in de functieleer: Een paar herinneringen, gepubliceerd als autobiografie op de ADNG-website. Hierin vertelt hij hoe hij ontdekte, dat de door de RPD gebruikte 'zwaai-test' laag scoorde op de door Eysenck ontworpen beoordelingsschaal voor 'sociale suggestibiliteits-tests'. Merkwaardig genoeg was die test door Eysenck zelf ontwikkeld. Hij hield in dat geblinddoekte proefpersonen gesuggereerd werd dat ze naar voren bogen. Hoever ze op grond van die suggestie feitelijk naar voren bogen zou dan hun beïnvloedbaarheid aangeven.
 - 215 Brief Curatoren aan minister van O.K.W. dd. 26 september 1952, Nationaal Archief, ministerie O&W persoonsdossiers Rijkspersoneel deel 92
 - 216 Het betreffend artikel 91 van de toen geldende Wet op het Hoger Onderwijs (van 1876) luidt: "Behoudens kosteloze behandeling van lyders in zieken-inrigtingen aan hunne zorg toevertrouwd en in hunne woningen, het uitoefenen van consultative medische praktijk en het geven van regtsgeleerde adviezen, oefenen de hoogleeraren noch medische noch regtspraktijk uit". Dit artikel lijkt weinig ruimte te geven voor betaald advieswerk, maar in de praktijk gebeurde dat geregeld. Dat alleen medici en juristen werden genoemd heeft te maken met de situatie bij het ontstaan van de wet. In de huidige Wet op het Hoger Onderwijs en het Wetenschappelijk Onderzoek (1992) wordt niet over (betaald) advieswerk gerept; wel is er een uit 2008 daterend afspraak over het openbaar maken door hoogleraren van nevenfuncties.
 - 217 Brief Chorus aan minister van O.K.W. dd. 1 juli 1953, Nationaal Archief dl. 92/chorus
 - 218 Brief Chorus aan College van Curatoren dd. 31 december 1954, waarvan afschrift aan minister van O.K.W. in Nationaal Archief dl. 92/chorus

- 219 Autobiografie 103c
- 220 Voor deze briefwisseling Curatoren / Chorus zie Nationaal Archief Ministerie van Onderwijs Persoonsdossier Rijkspersoneel 2.14.17, deel 92
- 221 Brief Minister van O.K.W. aan Curatoren dd. 31 januari 1956, Nationaal Archief dl. 92/chorus
- 222 Langeveld hield er, naast zijn hoogleraarschap, ook een (pedagogische) adviespraktijk op na, waarin zijn studenten praktijkervaring konden opdoen. De inkomsten gingen naar een stichting waarover de Utrechtse universiteit geen zeggenschap had (informatie van Jaap Bos, 28 juni 2017)
- 223 Ministerie van O.K.W interne notitie accountantsdienst aan chef Hoger Onderwijs dd. 24 november 1959, Nationaal Archief dl. 92/chorus
- 224 Centraal Planbureau (1960) De aantallen studenten aan de Rijksuniversiteit te Leiden tot 1980; Heiser, Willem (2013) A Chorus line: hoe de psychologie in Leiden westwaards keerde 39 in: Holsteyn, Joop van cs. (red.) *Vensters op het verleden – 50 jaar FSW*; Otterspeer, *Het bolwerk van de vrijheid* 293-295
- 225 Interview met An Salomonson. Zij was bij zijn eerste studenten, vanaf 1947. Interessant is te lezen in: Liagre Böhl, Herman de (2016) over *Miskotte – theoloog in de branding* Prometheus 69, dat Miskotte in 1926 overwoog te promoveren op Dostojevski: “De bedoeling is uit het oeuvre van Dostojevski een menskunde af te lezen die a) alle psychologie te boven gaat, b) in zichzelf een theologie en met name een theodicee vindiceert”. Chorus zou dat plan hebben toegejuicht.
- 226 Zie Drunen, Peter van en Conradi, Henk Jan (1998) *Bezielde wetenschap – een halve eeuw Nederlandse psychologie in vijf portretten* Van Gorcum 97 over John van de Geer; interview An Salomonson
- van een lezing voor het ‘IXth International Congress of Applied Psychology’ 1949 in Bern
- 229 *Kleine Keur uit de psychologische geschriften van A. Chorus* 11, Van Loghum Slaterus, 1979
- 230 Gesprek met Carel Stolker, 9 februari en aansluitende mail van 11 februari 2013
- 231 Jaarboek der Rijksuniversiteit te Leiden 1957, 64
- 232 *Grondslagen der sociale psychologie*, Stenfert Kroese, Leiden 1953
- 233 Krech, David & Crutchfield, Richard (1948) *Theory and problems of social psychology*, McGraw-Hill
- 234 Eysenck, H.J. (1947) *Dimensions of Personality* 161
- 235 Bartlett, F.C. (1932) *Remembering*
- 236 Scheler, M. (1931) *Wesen und Formen der Sympathie* 16
- 237 Pradines, M. (1946) *Traité de Psychologie générale* vol. 3
- 238 *Grondslagen* 471-474 over Maria Bos (1937). Experimental study of productive collaboration, *Acta Psychologica* III; Koekebakker, J. Wetenschap in samenwerking, oratie Gemeentelijke Universiteit Amsterdam, 1950
- 239 Interview Van den Broek
- 240 Interview met Frans van Oudenhoven 28 april 2009; interview met Willem van Hoorn, 17 november 2008. Navraag bij de Leuvense universiteit leverde geen informatie op over een sollicitatie van Chorus.
- 241 Zie Otterspeer, W. (2008) *Het bolwerk van de vrijheid* 212, Leiden University Press
- 242 Zie Abma, Ruud (2013) *De publicatiefabriek – over de betekenis van de affaire-Stapel* Vantilt Nijmegen
- 243 Kolf schooten, Frank van (1993) *Bedrog in de Nederlandse wetenschap* 42, L.J. Veen
- 244 *Grondslagen* 319-328
- 245 Allport, Gordon & Postman, Leo (1948) *Psychology of rumor*, Henry Holt
- 246 *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 48, nr. 2, 1953. Dit artikel werd volgens Google Scholar 71 keer geciteerd, vooral door de Amerikaanse psycholoog Ralph Rosnow. Andere voorbeelden van Engelstalige publicaties zijn Chorus’ artikelen The image of man in the older
- Hst VI*
- 227 Heiser, Willem (2016) Pionier van de psychonomie en de datatheorieover (over van de Geer). In: *Zeven grondleggers van de psychologie* 290
- 228 The use of Personality Tests, manuscript

- biography dat verscheen in de *Journal of the history of the behavioral sciences*, vol. II, nr 3, July 1966, en Varieties of specifically retarded maturation in mental deficiency, *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg*, 4de jrg. nr 4, okt. 1967
- 247 Brief aan A. De Groot van 8-11-1950 uit archief De Groot, Groninger Archieven nr 957. Het antwoord van De Groot is daar helaas niet te vinden.
- 248 Le symbolisme de l'amour. In: *Kleine keur uit de psychologische geschriften van A. Chorus*, Van Loghum Slaterus, 1979. Eindredacteur Dolph Kohnstamm van de *Kleine Keur* vond dat dit artikel niet paste in het geheel, maar Chorus was er erg aan gehecht, en kreeg zijn zin.
- 249 Groot, A.D. de (1949) Sint Nicolaas, patroon van liefde. Een psychologische studie over de Nicolaus-figuur en zijn verering in vroeger eeuwen en nu. Noord-Hollandse Uitgeversmij., Amsterdam
- 250 Thomistische psychologie en psychoanalyse, *Katholiek Cultureel Tijdschrift Streven*, jrg 3, deel 1 nr. 5 van februari 1950
- 251 Zie voor de affaire-Terruwe Abma, Ruud (1983) *Methodisch zonder confessie* 71-74
- 252 § VII, De empirische psychologie, in Gedenkboek Thijmgenootschap *De ontwikkeling der wetenschappen in de laatste halve eeuw*, Amsterdam 1954. Het Thijmgenootschap is een vereniging van katholieke wetenschappers
- 253 Zie over de empirisch-analytische psychologie Koops, W. *Een beeld van een kind – de ontwikkeling en opvoeding van het kind in historisch perspectief* 29-35, Boom Amsterdam 2016
- 254 Gewone psychologie. Een inleiding, uit de bundel ter gelegenheid van het 25-jarig hoogleraarschap van F. Rutten, *Tijdschrift Gawein* van de psychologische kring aan de Nijmeegse universiteit, jrg 8, nr 3-4, 1960
- 255 Autobiografie 104
- 256 Chorus onderscheidde vragenlijsten zoals de 'Bernreuter Personality Inventory'; gedragstests zoals de 'Downey-Will-Temperament Test' en de Arbeitskurve-test van Kraepelin (zie hiervoor voetnoot 198); en projectietests zoals de Rorschach-, Szondi- en Thematische Apperceptietests.
- 257 De Duitse scheikundige, filosoof en grafoloog Ludwig Klages bouwde zijn karakterindeling in *Prinzipien der Charakterologie* (1910) op met de begrippen 'Gefühlserregbarkeit', 'Willenserregbarkeit' en 'Äusserungsfähigkeit'.
- 258 Zie over Heymans en zijn typologie ook Strien, P.J. van (2013). In *Vier grondleggers van de psychologie* 27-97
- 259 Gross, Otto (1902) *Die zerebrale Sekundärfunktion* Vogel, Leipzig
- 260 De Griek Galenus (129-201 na Chr.) baseerde zijn medische leer op vier lichaamssappen: bloed (sanguis), slijm (flegma), zwarte gal (melancholè) en gele gal (cholè)
- 261 *Empirische karakterkunde* 174
- 262 O.c. 105-106
- 263 Als kardinale deugden gelden wijsheid, rechtvaardigheid, moed en matigheid, met daarnaast de drie 'goddelijke deugden' geloof, hoop en liefde. De zeven hoofdzonden / ondeugden zijn de hoogmoed, gierigheid, ontucht, afgunst, vraatzucht, toorn en luiheid. Zie Wikipedia
- 264 Zie Manning, A.F. *Zestig jaar KRO – uit de geschiedenis van een omroep* 234, Ambo Baarn 1985
- 265 *De vier evangelisten als menselijke typen – een psychologische kijk op de evangeliën*, De Toorts, Haarlem 1958
- 266 *De vier evangelisten* 54
- 267 Van het veertigtal recensies zijn de meest inhoudelijke die van M. Schoof in *De Bazuin* van 20-9-1959, van B. van Iersel in *Het Heilig Land* van februari 1959 en van Th. Gerrit in *Roeping* van december 1958. Van Iersel was hoogleraar Nieuwe Testament in Nijmegen en maakte de aangehaalde opmerking over het Johannes-evangelie
- 268 *Die Evangelisten als Menschen*, Ludgerus Verlag, Essen 1961; 'Een psychologische kijk op de vier evangelisten', De Toorts, Haarlem 1965
- 269 *Psychologie van de Menselijke Levensloop, hoofdstukken ener ontwikkelingspsychologie*, Stenfert Kroese, Leiden 1959, voorbericht
- 270 Bühler, Charlotte (1933) *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*

- Hirzel, Leipzig;
Rümke, H.C. (1938) *Levenstijdperken van de man*, Arbeiderspers, Amsterdam
- 271 *Menselijke Levensloop* 66
- 272 Krantartikel 'De Waarheid' 30 augustus 1971
- 273 Zie hs III met de bespreking van *Zuigeling en Kleuter*, en Bowlby's stelling over 'maternal deprivation' in de eerste kinderjaren
- 274 *Menselijke levensloop* 187
- 275 Beets, N. (1961) in *Paedagogische Studiën*, afl.5, 266-267
- 276 Breeuwsma, Gerrit (1994) *De constructie van de levensloop* 364, Boom Amsterdam
- 277 Wijsgerige en nationale krachtlijnen in de ontwikkeling van de psychologie. In: *Nederlands tijdschrift voor de psychologie en haar grensgebieden*, deel XV, 1960, afl. 2
- 278 Russell, Bertrand (1927) *An outline of philosophy*, 32-33, Allen & Unwin London
- 279 De toekomst der psychologie, verlangens en verwachtingen, speciaal nummer *Hypothese*, tijdschrift van de psychologische faculteit der Leidse Universiteit, Stenfert Kroese, Leiden 1960
- 280 De 'psychologische faculteit der Leidse studenten' verenigde alle studenten psychologie aan de Leidse universiteit. Zij is niet te verwarren met de eerder besproken 'Verenigde Faculteiten' waaronder de studierichting psychologie in die tijd viel.
- 281 Heiser, W. (2013) A Chorus Line: Hoe de psychologie in Leiden westwaarts keerde. In *Vensters op het verleden – 50 jaar FSW*, Leiden
- 282 Wijsgerige en nationale krachtlijnen 105
- 283 Koekebakker, J. (1960) in De toekomst der psychologie 59
- Hst VII*
- 284 Zenuwarts was tot na de oorlog de benaming van medici die zowel psychiatrie als neurologie hadden gestudeerd.
- 285 Het onderscheid tussen de verouderde benamingen 'krankzinnigheid' en 'zenuwziekte' loopt parallel met het nu gemaakte onderscheid tussen psychosen en neurosen.
- 286 Zie lemma dd. 23 september 2013 over Carp van de hand van Harry Stroeken
- in het *Psychoanalytisch Woordenboek*.
Zie ook noot 68 over godsdienst en de psychoanalyse.
- 287 Zie Ellerbeck, Paul (red., 1955) *Gesprekken over psychotherapie in het licht van godsdienst en moraal*, Dekker & van de Vegt, Nijmegen
- 288 Oud, Damien (2015) Amateurs en adviseurs – de opkomst van public relations in de KVP 1954-1960, werkstuk Radboud Universiteit Nijmegen
- 289 'Met de linkerhand', AO 186 van 23 december 1947; 'Benjamin Franklin' AO 1828 van 29 augustus 1980
- 290 Bos, *Langeveld* 263
- 291 De Katholieke Actie was een initiatief van paus Pius XI (1922); zij werd in Nederland begonnen in 1936. In de jaren zestig werd de KA een spreekbuis voor de kritische katholieke leek
- 292 *Waarheen? De opvoeding van het kleine kind*, De Toorts, Haarlem
- 293 Het gezin, bron van tucht, *Actio Catholica* januari 1946, 5-15 en Opvoedingsproblemen in de puberteit, *Actio Catholica* april 1946, 109-118
- 294 *Katholieke Encyclopaedie voor Opvoeding en Onderwijs*, Pax, Den Haag 1950, met lemma over afwijkende kinderen 70-79
- 295 Publicatie Lustrumviering van het Studiefonds Limburg, Maastricht 11 mei 1957
- 296 Abma, *Methodisch zonder confessie* 52
- 297 *Limburgs Dagblad*, 30 mei 1953
- 298 Zie bijvoorbeeld in *Trouw* artikel van 18-1-2018: 'Ook Nederlandse moeders werden onder druk gezet om hun kind af te staan'.
- 299 Aletta, archief Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind (FIOM), jaarverslagen 1930-1968
- 300 Archief FIOM, notitie FIOM-geschiedenis in detail
- 301 *Menselijke Levensloop* 181
- 302 Archief FIOM, notulen bestuursverslagen 1971/72
- 303 Zie voor dit woordgebruik wikipedia over 'mentale retardatie'
- 304 Stichting voor Paedologische Instituten, Nijmegen – Verslag 1937/38, 13 en 30
- 305 Zie hiervoor www.canonsociaalwerk.eu en www.watze.info

- 306 Nieuwe feiten en gezichtspunten in het onderzoek en de opvoeding van zwakzinnigen, *Tijdschrift voor Opvoeding* jrg 1959/60, 129-148
- 307 Chorus verwijst daarbij naar zijn eerder besproken boek *Intelligentieonderzoek en zijn kwalitatieve verdieping* waarin hij een onderscheid maakt tussen harmonische, disharmonische en 'meta-harmonische' testprofielen. Zwakzinnigen vertonen vaak een disharmonisch profiel, waarbij hun verbale en sociale intelligentie beneden 80 blijft, maar hun technische capaciteiten op of boven 100 kunnen liggen.
- 308 Website www.relief.nl van de Stichting Fonds Cupertino, de rechtsopvolger van de Vereniging van de heilige Jozef van Cupertino van
- 309 Zie over A.J.C.A. Nollen en SAMIVOX Beltman H. (2001) *Buigen of Barsten - Hoofdstukken uit de geschiedenis van de zorg aan mensen met een verstandelijke handicap in Nederland 1945-2000*, 61-68, diss. Universiteit Groningen
- 310 Rapport betreffende aard, voorkomen, verzorging en verzorgingskosten van zwakzinnigen in Nederland, Cupertino-stichting 1961
- 311 Beltman, *Buigen of Barsten* 62
- 312 *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg* (TZZ) 1, juli 1963, uitg. Samivox
- 313 Zie over Ida Frye / Zuster Gaudia het levensbericht van Drenth, Annemieke van (2013) in *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland* 29 januari
- 314 Het TZZ nam in 1977 'autisme' in zijn naam op, en ging in 1982 op in het tijdschrift RUIT. Het wordt nu voortgezet onder de benaming *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg voor mensen met een verstandelijke handicap* (NTZ).
- 315 *De Tijd* 6 december 1962
- 316 *De Tijd* 7 januari 1963
- Hst VIII*
- 317 *Menselijke levensloop*, hoofdstuk 1
- 318 De biografie in de psychologie. In: *Hypothese, Tijdschrift voor Psychologie en Opvoedkunde*, jrg 8 16-25, 1964
- 319 Zie voor de Leidse aansluiting bij de 'cognitieve revolutie' Heiser, Willem (2013) A Chorus Line. In: Holsteyn, J. van et al. (red.) *Vensters op het verleden - 50 jaar FSW* 29
- 320 *Het beeld van de mens in de oude biografie en hagiografie* 12. H.P. Leopold, Den Haag 1962
- 321 O.c. 121
- 322 O.c. 152
- 323 O.c. 220
- 324 The image of man in the older biography. *Journal of the history of the behavioral sciences*, vol II, nr 3 225-232, July 1966
- 325 *Vormen van zelfkennis in de autobiografie* H.P. Leopold, Den Haag 1966
- 326 O.c. 40
- 327 O.c. 60
- 328 O.c. 153
- 329 O.c. 149
- 330 O.c. 210
- 331 Brief F. Van der Meer aan Chorus 27 december 1966, Familiearchief
- 332 Brief F. Sassen aan Chorus 23 januari 1967, Familiearchief
- 333 Huisman, Margje (2008) *Publieke Levens - autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt 1850-1918* 34-35, Diss. Erasmus Universiteit
- 334 *De nieuwe mens - etappen van benadering in de moderne biografie*, Leopold, Den Haag 1969
- 335 O.c. 51
- 336 Dresden, S. (1956) *De structuur van de biografie* 136-138, Bert Bakker, Den Haag
- 337 *De nieuwe mens* 104
- 338 O.c. 157-158
- 339 O.c. 210
- 340 O.c. 208. *Young man Luther* verscheen in 1958 by Norton & Cy.
- 341 O.c. 218
- 342 O.c. 233
- 343 De belangstelling voor de biografie als genre was in het Nederland van de jaren zestig beperkt, zoals eerder beschreven. Chorus' collega's hadden juist in die tijd afscheid genomen van een literaire en kwalitatieve benadering van het vak, zoals beschreven in de Inleiding, 'de ontplooiing van de Nederlandse psychologie'
- 344 *De Nederlander uiterlijk en innerlijk. Een karakteristiek*, Sijthoff, Leiden 1964
- 345 O.c. 56

- 346 O.c. 26
- 347 Zie Benedict, Ruth (1946) *The Chrysanthemum and the Sword*
- 348 Het tweede Vaticaans Concilie werd gehouden van 1962 tot 1965. De teleurstelling over de in de praktijk gebrachte resultaten leidde tot een versnelde terugloop in de kerkgang van katholiek Nederland
- 349 O.c. 169
- 350 Onder andere de brief van K. Vos uit Staphorst aan Chorus van 23 juni 1965 (familiearchief)
- 351 Huizinga, J.H. (1965) Weerzien met Neerlandia felix. N.R.C. 16, 22, 23 en 25 september
- 352 Brief Jan Snijders en Nan Snijders-Oomen aan Chorus van 8 november 1964 (familiearchief)
- 353 Brief F. van Heek aan Chorus van 13 november 1964 (familiearchief)
- 354 Brief J.C. van Schagen aan Chorus van 19 november 1964 (familiearchief)
- 355 Brief F. Sassen aan Chorus van 15 november 1964 (familiearchief)
- 356 Brief P. Geyl aan Chorus van 22 januari 1965 (familiearchief)
- 357 Tijdschrift *Der Deutsche Lehrer im Ausland* 190-194, München, Juli 1965
- 358 De Volkskrant 31 oktober 1964
- 359 De Gids 100-104, jaargang 128, 1965
- 360 *Land van kleine gebaren* 297 vv.
- 361 *De Nederlander* 180
- 362 Betreffende tekst is te vinden op het relatiegeschenk dat op de Exportdag werd gepresenteerd (ex. in familiearchief)
- 363 Brief H. Janssen aan Chorus 1 november 1964, Familiearchief
- 364 *Het denkende dier. Enkele facetten van de betrekking tussen mens en dier in psychologische belichting*, Sijthoff, Leiden 1969
- 365 De gestalte van het dier als spiegel van de mens in de physiognomie van de renaissance en in de hedendaagse anthropologische psychologie. (1954) In: *Mens en Dier – een bundel opstellen door leerlingen en vrienden aangeboden aan Mgr. Prof. Dr. F.L.R. Sassen bij gelegenheid van zijn azestigste verjaardag* 138-160, Philosophische Bibliotheek
- 366 *Het denkende dier* 7
- 367 O.c. 53 en 56
- 368 O.c. 76
- 369 O.c. 150
- Hst IX*
- 370 Volgens recente persberichten zal de Fabeltjeskrant in 2018 weer op TV worden uitgezonden
- 371 Leren door het voorbeeld van dieren in *Gedrag, Tijdschrift voor Psychologie* 1976
- 372 Liagre Böhl, Herman de (2011). Crisis en herstel: Nederland, de corpora en Leiden sinds de jaren vijftig. in *1961 gespiegeld – Een vooruitziende blik* 53-54 Beugelsdijk Communicatie, Best
- 373 Zie de brief dd. 31 mei 1961 van Chorus aan de Leidse Senaat, en de brief dd. 29 november 1961 van de Minister van Onderwijs aan de Curatoren van de Nederlandse universiteiten en hogescholen, Universiteitsbibliotheek Leiden AB 227
- 374 Uittreksel van een brief van medio 1961 van de Nederlandse hoogleraren en lectoren psychologie aan de Minister van Onderwijs; zie over de rol van Chorus ook het voorwoord van Van de Geer in *Kleine keur* 12
- 375 Brief dd. 14 november 1963 aan het College van Curatoren, Leiden
- 376 Zie hiervoor Heiser, A Chorus Line in *Vensters op het verleden* 32-35
- 377 Jaarboek der Leidse Universiteit 1968/69, 154-155
- 378 O.c. met optelling vermelde medewerkers voor 1969 tegenover huidige opgave medewerkers psychologie website Universiteit Leiden
- 379 Geer, John van de (1998) In memoriam Alphons Chorus, *De Psycholoog*, 33(3) 120-121
- 380 Interview met Willem van Hoorn op 17 november 2008
- 381 Brief aan de Rector van de Senaat dd. 7 april 1965, Groninger archief dossier 1918 Chorus
- 382 Groninger Archieven dossier 11
- 383 Kok, Albert (2012). *Mijn levensverhaal 1939-2012* 58-59 Eigen beheer
- 384 Interview met Ina van Berckelaer-Onnes 24 juli 2009
- 385 Mail W. Hirs aan jaargenoot W.F. van Rappard 25 juli 2011

- 386 Mens en machine succesvol samen. In het Leidse alumniblad *Leidraad* 2003, 11
- 387 Jaarboek der Leidse Universiteit 1969/70, 154
- 388 Interview met Ko en Annelies van Meel 22 april 2009
- 389 Interview met Nico van Oudenhoven 17 december 2008
- 390 Mail Annelies en Ko van Meel 14 november 2015. De 'double bind' is een begrip uit de communicatieleer dat het geven van twee tegenstrijdige standpunten in één boodschap omschrijft.
- 391 Interview met Willem van Hoorn op 17 november 2008 en met Charles Vlek op 19 april 2011. Vlek sprak hierbij van 'een Gideonsbende van vijf', waartoe behalve de vier genoemde medewerkers ook Matthijs Koornstra behoorde
- 392 Tussen hulpverlening en statistiek. In Leids universiteitsblad *Mare*, 12 november 1992
- 393 Grumbkow, J. von (2010) Openbare les ter gelegenheid van het afscheid als gewoon hoogleraar aan de Open Universiteit, 11 juni
- 394 Over Bastiaans: Mooij, Annet (2013) in *Biografisch Woordenboek van Nederland*
- 395 Zie Wikipedia over de Stichting Centrum '45
- 396 *Liebeke kiest weer!* 59. Zie ook Liberalen en clericalen in hun strijd rond het Bisschoppelijk College te Roermond 432 uit *Historische opstellen over Roermond en omgeving* 1951 (?)
- 397 Brief van Van den Berg aan Chorus 16 januari 1970, familiearchief
- 398 Zie Otterspeer, W. (2008) *Het bolwerk van de vrijheid* 294, Leiden University Press
- 399 Over de SVB Liagre Böhl, Herman de in Crisis en Herstel, 60
- 400 de Liagre Böhl in het eerder aangehaalde Crisis en herstel, 69
- 401 In de 'Nacht van Schmelzer' stemde de KVP-fractie (waarvan Drs. W.K.N. Schmelzer voorzitter was) in de Tweede Kamer tegen de door het Kabinet-Cals ingediende begroting – 1967. Als gevolg daarvan kwam het Kabinet ten val
- 402 Schöffner, I. (1975) De Leidse universiteit van 1 september 1969 tot 1 januari 1975 – een historische schets. In *Jaarboek 1970-1975 der Leidse Universiteit*
- 403 Interview met Willem Heiser op 1 mei 2013
- 404 Ritsema, Beatrijs in *Vrij Nederland* van 31 mei 2014
- 405 Meehl, P.E. (1954) *Clinical versus Statistical Prediction, a Theroretical Analysis and a Review of the Evidence*, University of Minnesota Press, Minneapolis
- 406 Vlek, C.A.J. (1969) Wetenschappelijke psychologie en naïeve psychologie: een kritiek. *Hypotheek, tijdschrift voor Psychologie en Opvoedkunde*, jrg. 14 (2) 53-68
- 407 Verschenen in hetzelfde nummer van *Hypotheek*, aansluitend aan het artikel van Vlek
- 408 In het eerder genoemde interview met Charles Vlek zei hij dat hij ondanks dit meningsverschil een goede verstandhouding had met Chorus, van wie Vlek het waardeerde dat hij steeds ruimte gaf aan andere visies
- 409 Heiser, W.(2016) Pionier van de psychonomie en de datatheorie. In: *Zeven grondleggers van de psychologie* 313
- 410 Interview met Laura Chorus op 15 april 2011
- 411 Duijker, H. (1959) Nomenclatuur en systematiek der psychologie. In *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar Grensgebieden* 176-217
- 412 Kohnstamm, Dolph Mijn geschiedenis met de psychologie 27, website *Archief en Documentatiecentrum Nederlandse Gedragswetenschappen*
- 413 Mail van 23 november 2010 van Kohnstamm aan de schrijver .:
- 414 Kohnstamm, Mijn geschiedenis met de psychologie 8, 16, 29, 30 en 37
- 415 Telefoongesprek Laura Chorus 28 december 2017
- 416 Interview met Ko en Annelies van Meel
- 417 Interview met Laura Chorus
- Hst X*
- 418 Zie internet Klein-seminarie Leeuwenhorst
- 419 *De Nederlander* 175-176. 'De pil' was een jaar tevoren voor vrouwen beschikbaar gekomen, en vervolgens door Rome (maar niet door de Brabantse bisschop Bekkers) verboden voor katholieken
- 420 Zie voor het pastoraal concilie de betreffende Wikipedia-tekst

- 421 Tussen celibaat en macht bestaat een hechte band. Artikel *De Volkskrant* 6 november 1971
- 422 Brouwer, J.W.L. (2013) over Sidney van den Bergh in *Biografisch Woordenboek van Nederland*. Hierin tevens informatie over de stichting Radio Televisie Nederland die hij opzette
- 423 A.O. 1828 van 29 augustus 1980
- 424 Bepaling en indeling van zwakzinnigheid. (1963) *TZZ* 1, 5-24
- 425 Skeels, Harold M. (1966) Adult status of children with contrasting early experience: a follow-up study. In *Monographs of the Society for research in Child Development* 31 (3) 1-65
- 426 Normalisering van debielen en debilisering van normalen (1967). *TZZ* 2, 61-69
- 427 Types of retarded maturation in mental deficiency: a follow-up study in the Netherlands (1967). *Proceedings Montpellier Congress 1967 of the International Association for the Scientific Study of Mental Deficiency* 177-181
- 428 Deze test werd in Nederland alom gebruikt in het buitengewoon lager onderwijs. J.M. Schouten en N. van Oudenhoven toonden in 1969 aan dat gebruik van deze test wetenschappelijk en moreel niet meer te verantwoorden was: Schouten, J.M. en Van Oudenhoven, N.J.A. (1969) De Binet-Simon-Herderschêe-intelligentietest en haar waarde als selectie-instrument. *TZZ* 1969 4, 180-196
- 429 Weg met de B.L.O.-school voor debielen?. *TZZ* 1970 4, 220-226
- 430 De hiaat tussen theorie en praktijk in de zorg voor zwakzinnigen. *TZZ* 1976 1, 1-12
- 431 Autisme en zwakzinnigheid. *TZZ* 1976 3, 99-115
- 432 Zwakzinnigen van beiderlei kunne. *TZZ* 1976 4, 147-159
- 433 De puberteit bij debielen. *Tijdschrift voor zwakzinnigheid, autisme en andere ontwikkelingsstoornissen* 1978 1, 3-29. Dit artikel is een bewerking van een eerder verschenen bijdrage in N. van Oudenhoven (red.) *Debielen zijn gewone mensen* Swets & Zeitlinger 1973
- 434 Van Meurs, Rudie (1978) *Het Nollen-syndicaat: een zakenman in barmhartigheid*, Vrij Nederland Weekbladpers, Amsterdam
- 435 Kamervragen van de Leden der Tweede Kamer Drenth, De Graaf en Dolman (PvdA) in Zitting 1977/78, aanhangsel 247-251 en 271-373. De vragen werden voorzover ze Chorus betroffen door bevoegd Minister Van Kemenade doorgestuurd naar de voorzitter van het college van bestuur van de Leidse universiteit, Mr. K.J. Cath, voorgelegd ter beantwoording aan Chorus.
- 436 *Het Vrije Volk*, 27 oktober 1977
- 437 *TZZ* 1979 1, voorwoord Mw N. Snijders-Oomen, hoofdredacteur
- 438 Wilhelm Dilthey (1833-1911) gaf een nieuwe inhoud aan het begrip 'hermeneutiek', als methode voor de menswetenschappen, en maakte een onderscheid tussen de verstehende (menswetenschappelijke) en de verklarende (natuurwetenschappelijke) methodiek. Zie Wikipedia
- 439 Nieuwe wegen in de menswetenschappen (1971). In: *Handelingen van het 28ste Vlaams Filologencongres* 197-208, Leuven
- 440 Linschoten, J. (1964) *Idolen van de psycholoog*, 221-225 Bijleveld, Utrecht
- 441 Dijkhuis, J.H. (1965) Klinische benadering en klinische psychologie. Oratie Utrecht
- 442 Natuurwetenschappelijke en gewone psychologie (1972). *Nederlands tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 4 264-290
- 443 Geschiedenis als makro-psychologie (1974). *Tijdschrift voor Geschiedenis* jrg 87,1 1-16
- 444 Twee soorten psychologie (1973). *Intermediair* 23 februari jrg 9,7 21-25
- 445 Mulder, H.F. Van vele psychologieën naar één – poging tot analyse (1973). *Intermediair* 25 mei jrg 9,20 21-24; Ten Have, T.T. Van vele psychologieën naar één – poging tot synthese (1973). *Intermediair* 25 mei jrg 9,20 25-27
- 446 Psychologie op de drempel van een nieuwe aera (1977). *Gedrag, Tijdschrift voor Psychologie*, 77/5 223-244
- 447 *Een Chinees in Nederland* Leopold, Den Haag 1973
- 448 O.c. 123
- 449 O.c. 144,145
- 450 De andragogie of andragogie (pedagogiek voor of vorming van volwassenen) werd als zelfstandige studierichting erkend in het Academisch Statuut van 1970. Voorvechter van deze studie was T. ten Have, die ervoor

- in 1966 een leerstoel betrok in Amsterdam (G.U.). De meeste andere universiteiten volgden het Amsterdamse voorbeeld. In 1983 werd andragogie als zelfstandige studierichting opgeheven. Zie Wikipedia
- 451 *Een Chinees in Nederland* 171
- 452 *De vrouw - haar kwaliteiten en kansen. Een cultuurpsychologische visie* (1975). Van Loghum Slaterus, Deventer
- 453 O.c. 29
- 454 Buytendijk, F.J.J. (1951) *De vrouw, haar natuur verschijning en bestaan* Spectrum Utrecht
- 455 *De vrouw - haar kwaliteiten en kansen* 43
- 456 O.c. 72
- 457 *De vrouw* verwijst op p. 110 naar Burniers desbetreffend artikel in *Hollands Maandblad* 1973, 310
- 458 Joost van den Vondel in 'Hvigh de Groots verlossing – Aan mevrouvv Marie van Reigersbergh' (1632)
- 459 *Opzij* juni 1976, 5-6; Romein-Verschoor, Annie (1980) *Vrouwenwijsheid – een bundel kritieken en essays over de vrouw* 112-117, Arbeiderspers
- 460 Heymans, G (1932) *Psychologie der vrouwen* (oorspr. Duitse versie, 1910); Buytendijk schreef zoals bericht zijn *De vrouw* in 1951.
- 461 Tyler, Leona (1974) *Individual differences*, Longman New York
- 462 Mischel, Walter (1968) *Personality and assessment* 145, Hartshorne & May New York
- 463 Een nieuw begin in de persoonlijkheidspsychologie (1975). In *Psychologie in 1975 – theorie en praktijk van een veranderende wetenschap* opgedragen aan Prof. Dr. J.Th Snijders, Tjeenk Willink Groningen
- Hst XI*
- 464 Kohnstamm, Mijn geschiedenis met de psychologie 29
- 465 *Kleine keur uit de psychologische geschriften van A. Chorus* (1979), Van Loghum Slaterus Deventer
- 466 Memo Hulsman, Wil. Chorus ging weg: een katerig gevoel. 31 augustus 1979, Groninger Archieven 1918/3
- 467 'En vooral niet te hard slaan. Interview Chorus door Max Pam, *Vrij Nederland* 29 september 1979
- 468 Maatschappij stelt meer vragen dan psychologie met behoorlijk geweten kan beantwoorden. Interview Chorus door Quirien van Koolwijk, *Mare* 6 september 1979
- 469 *Capaciteit en persoonlijke aard – praktijkvoorbeelden van school- studie- en beroepskeuze*. (1982) Pogen, Amsterdam
- 470 O.c. 69-72
- 471 Hofstee, W.K.B. (1974) *Psychologische uitspraken over personen* Van Loghum Slaterus, Deventer
- 472 Thomas, Alexander and Chess, Stella (1977) *Temperament and Development* New York
- 473 De attributietheorie verklaart waarom mensen een bepaalde betekenis geven aan een voorval
- 474 Henri Pirenne – een historicus en zijn francofone verblindings. In tijdschrift *Civis Mundi*, januari 1982
- 475 Puritanisme in de Nederlandse wetenschap. Ongepubliceerd artikel (58) na 1982
- 476 'Je ziet ze denken: Goh, leeft die vent nog'. Interview met zes emeriti, *Mare* 11 oktober 1984
- 477 Geer, J. van de In memoriam Alphons Chorus. *De Psycholoog* maart 1998 120-121
- 478 Delft, Dirk van. Psycholoog met krachtig stempel. *N.R.C.* 16 januari 1998
- 479 Schmidt, Maurits. Een autoritaire autoriteit. *Parool* 22 januari 1998; ingezonden brief Laura Chorus, *Parool* 4 maart 1998
- 480 Hilberdink, Koen 'De kunst van de briljante keuze', *Biografie Bulletin* jrg 8, 1998/2 176-182
- Conclusies*
- 481 Zie Busato, Vittorio Essen, Mineke van en Koops, Willem (red.) *Van fenomenologie naar empirisch-analytische psychologie*, Prometheus-Bert Bakker 2014
- 482 Groninger Archieven, 1918, 12
- 483 Gestencild overzicht met 'indeeling van de afzonderlijke gevallen', met handgeschreven toelichting, 1939, familiearchief
- 484 *Het tempo van ongedurige kinderen* 3
- 485 Koops, Willem *Een beeld van een kind – de ontwikkeling en opvoeding van het kind in historisch perspectief* 32 vv, Boom 2016
- 486 *Een Chinees in Nederland* 124
- 487 Zie Wieser, Martin (2016). Psychology's

- “Crisis” and the Need for Reflection. A plea
for Modesty in Psychological Theorizing’ in
Springer Science and Business Media
- 488 *Een beeld van een kind*, 341 en 343
- 489 Zie Chorus, Caspar (2014) Turning the
light on in Virginia: New perspectives on
choice behaviour modelling. Oratie TU
Delft
- 490 Zie Vries, Jolanda de en Heck, Guus van
(2002) onderzoek ‘Fatigue’. In *Personality
and individual differences* Tilburg University
- 491 Zie bijvoorbeeld Plessis, Carolina du,
(2017) The method of psychobiography:
presenting a step-wise approach in
Qualitative Research in Psychology vol. 14 no.
2, 216-237
- 492 Zie Chorus, R. en Heiser, W. (2016)
Psycholoog van de menselijke levensloop
in *Zeven grondleggers van de psychologie* Bert
Bakker, Amsterdam

PERSONENREGISTER

(Verwijzing foto cursief)

- Abma, Ruud 24, 26, 89, 223, 228-233
 Albering, Leo 122
 Allport, Gordon 103, 113, 115, 200, 206, 245
 Anastasi, Anne 27
 Asperger, Hans 62, 63, 199, 204
 Augustinus, Aurelius 107, 134
 Avila, Theresa van 174
- Bacon, Francis 111
 Bakker, Nelleke 27, 222, 227
 Balfort, Johan 158
 Barendregt, Johan 180
 Bartlett, Frederic 100, 231
 Bastiaans, Jan 152, 153, 196, 236
 Beerling, Reinier 217
 Beets, Nicolaas 112, 147, 233
 Bekker, Frits 151
 Benedict, Ruth 174, 235
 Benedictus XVI 34
 Beneš, Edvard 47
 Berg, Jan H. van den 99, 113, 147, 148, 150, 152, 156, 207, 236
 Bergh, Sidney van den 162, 237
 Binet, Alfred 16, 45, 74, 91, 92, 115, 164, 224, 237
 Blankestein, Elisabeth van 23
 Bleuler, Eugen 61
 Boer, Wim den 121
 Borgers, Herma 48, 50, 51, 56, 57, 66-69, 114, 120, 129, 151, 159, 160, 177, 182, 229
 Borgers, Jan 48, 49, 50
 Bos, Jaap 13, 26, 123, 229, 231, 233
 Bos, Maria 100, 231
 Böttcher, Frits 90, 121
 Bouman, Leendert 16, 46, 198, 203
 Bowlby, John 73, 189, 233
- Braendlin, Kaethe 57, 182
 Braet, Caroline 27
 Brandsma, Titus 53
 Breeuwsma, Gerrit 127, 112, 233
 Brentano, Franz 16
 Broek, Piet van den 96, 97, 147, 178, 211, 229, 231
 Broekhoven, Paul 160, 177
 Broekhoven, Sophie 181
 Brom, Gerard 75, 219, 223
 Brown, Thomas 27
 Brugmans, Henri 17, 83, 84, 88
 Bryan, Bill 177
 Bühler, Charlotte 55, 110, 115, 207
 Bühler, Karl 53, 115
 Buma, A. 103
 Busato, Vittorio 26, 224, 229, 230, 238
 Buytendijk, Frits 82, 84, 88, 171, 173, 175, 192, 213, 215, 222
- Calon, Piet 81, 226, 2285
 Cals, Jo 67, 81, 95, 121, 123, 131, 159, 160
 Campen, Jan van 68, 70
 Carp, Eugène 90, 93, 106, 118, 152, 153
 Casimir, Rommert 87, 92
 Cattell, Raymond 115
 Chess, Stella 179, 238
 Chorus, Annamaria 69, 120, 177
 Chorus, Arnold 30, 32-34, 69, 120, 222
 Chorus, Boudewijn 212, 14, 120, 177
 Chorus, Caspar 14, 239
 Chorus, Claudius 69, 72, 124, 120, 177
 Chorus, Emilie 32, 120
 Chorus, Gerard 29
- Chorus, Jeroen 14, 69, 117, 119, 120, 177
 Chorus, Johann 29
 Chorus, Joseph 32, 33, 41, 66, 120
 Chorus, Katja 120, 177
 Chorus, Laura 13, 110, 120, 158, 177, 180, 183, 211, 236, 238
 Chorus, Lidwien 110, 117, 120, 177
 Chorus, Monica 14, 69, 117, 119, 120, 177
 Chorus, Rogier 69, 117, 120, 177, 228
 Churchill, Winston 85
 Claparède, Eugène 47
 Coan, Robert 170
 Cobbenhagen, M. 37
 Cornelissen, L. 77
 Creutzberg, Jelis 75, 228
 Crutchfield, Richard 100-102, 199, 205, 220, 221, 231
- Darwin, Charles 85, 11, 145
 Davis, Keith 180
 De Clercq, Staf 53
 Dehue, Trudy 27
 Delft, Dirk van 183, 238
 Descartes, René 145
 Dessaur, Ronnie 174
 Diekstra, René 102
 Dijkhuis, Jos 169, 237
 Dilthey, Wilhelm 169, 237
 Donders, Franciscus 42
 Dongen, Ad van 121
 Donner, Jan 126
 Dostojevski, Fjodor 18, 51, 97, 218, 231
 Drenth, Annemieke van 64, 103, 225, 226, 234
 Dresden, Sem 23, 24, 121, 133, 137, 195, 222
 Drion, Huib 70

- Duijker, Hubert 17, 23, 83, 88, 100, 101, 113, 157, 188, 221
 Duindam, S. 128, 130
 Dumas, Alexandre 31, 222
 Dunk, Hermann von der 141
 Duyff, Jan Willem 89, 93
 Duynstee, Willem 47, 81, 106, 224
- Ebbinghaus, Hermann 27
 Einthoven, Louis 70
 Eisenga, Ruut 15, 222, 230
 Ellerbeck, Paul 68, 77, 83, 233
 Erikson, Erik 138
 Essen, Mineke van 26
 Eysenck, Hans 100, 230, 231
- Fechner, Gustav 15
 Fontijn, Jan 22
 Franklin, Benjamin 123, 162, 217
 Freud, Sigmund 24, 46, 55, 74, 77-79, 85, 105, 106, 134, 136, 138, 189, 199, 204, 206, 219, 220, 235, 238
 Fröbes, Joseph 38, 223
 Frye, Ida (Zr Gaudia) 38, 55, 63, 130, 198, 203, 223, 225, 226, 234
- Calenus, Claudius 108
 Gans, Evelien 229
 Gans, Lilly 71
 Geer, John van de 13, 17, 24, 26, 70, 98, 115, 146, 148, 150, 151, 152, 155, 156, 164, 178, 183, 194, 229, 231, 235
 Geijl, Pieter 139, 141
 Gerretson, Carel 53
 Gerritsen, Els 151
 Gielen, Jos 88
 Ginneken, Jacobus van 44
 Greer, Germaine 174
 Groot, Adriaan de 17, 83, 91, 104, 105, 115, 168, 170, 172, 179-181, 187, 191, 219, 232
 Groot, Lenie de 151, 179
 Gross, Otto 108, 232
 Grumbkow, Jasper von 152, 236
 Gulik, Robert van 171
- Haeckel, Ernst 111
 Hart de Ruyter, Th. 128
 Have, Tjonko ten 88, 170, 237
 Have, Wichert ten 71, 227
 Haverschmidt, François 179
 Heber, R. 163
 Heek, Frederik van 93, 141
 Heekeren, Hendrik van 179
 Heerden, Jaap van 27, 222
 Heijden, Truus van der 67
 Heiser, Willem 13, 115, 154, 211, 231, 233-236, 239
 Hendriks, Jo 167
 Henri IV 111
 Henseler, Anna-Maria 48, 49
 Herbart, Johann F. 98
 Hermans, Fons 160
 Hermesdorf, Bernard 75
 Heymans, Gerard 15, 17, 32, 42, 87, 108, 109, 111, 112, 132, 139, 170, 175, 179, 194-196, 200, 202, 206, 210, 222, 232, 238
 Hilberdink, Koen 13, 24, 184
 Hirs, Willem 150, 235
 Hoefnagels, J. 67
 Hoefnagels, Riet 67
 Hofstee, Willem 179, 238
 Hofstra, Jan-Willem 109
 Hogewind, Frederik 94
 Holk, Lambert van 87
 Homberger, August 74
 Hoogveld, Jan 42, 81
 Hoorn, Willem van 146, 148, 151, 157, 183, 211, 231, 235, 236
 Houben, Carolus 34
 Huizinga, J.H. 140, 235
 Huizinga, Johan 87, 139, 219
 Hulsman, Wil 178, 238
 Hulst, Truus van der 151
 Hume, David 111
 Hutte, H. 83
- Idenburg, Philip 123
 Imkamp, Sef 167
 Ivens, Thea 68
- James, William 115
 Janse, Pieter 211
 Jansen, Annelies 13, 151, 158, 211, 236
- Jansen, Martinus 160, 161
 Janssen, Harry 67, 121, 142, 235
 Janssen, Joep 121
 Janssen, Rob 146
 Jaspars, Jos 115, 146, 147, 179, 180
 Jelgersma, Gerbrand 87, 117, 118
 Jones, Edward 180
 Jones, Kathleen 165
 Jong, Lou de 71
 Jonkergouw, J. 211
- Kallen, Netje 30
 Kamp, Leo van der 152
 Kanner, Leo 62, 63, 70, 163, 198, 204
 Kemenade, Jos van 167, 237
 Klages, Ludwig 108, 232
 Klerk, Len de 152
 Kloosterman, Hendrik 90, 92
 Koekebakker, Jaap 23, 100, 101, 113, 221, 233
 Kohnstamm, Dolph 157, 178, 183, 232, 236
 Kohnstamm, Philip, 78-80, 90, 91, 113, 122, 228, 229
 Kok, Albert 149, 211, 235
 Kolfschooten, Frank van 102, 103, 231
 Koops, Willem 13, 26, 27, 192, 193, 224, 229, 230, 232, 238
 Koornstra, Matthijs 151, 236
 Kossmann, Alfred 136, 137
 Kouwer, Benjamin 180, 219
 Kraepelin, Emil 90, 126, 230
 Krech, David 100-102, 199, 205, 220, 233
 Kreling, Gerhard 75, 222
 Krevelen, Dirk van 63, 66, 163, 227
 Kuiper, V. 42
 Kuipers, Christine 180
 Külpe, Oswald 53
- La Fontaine, Jean de 144, 145
 Laer, Henri van 92, 121
 Lammers, Cor 182
 Lange, J. de 124

- Langeveld, Martin 13, 26, 84, 88, 91, 112, 123, 172, 175, 227-229, 231, 233
 Leent, Jan van 124, 146
 Leeuw, Gerard van der 86, 87, 186, 229
 Lennep, Jacob van 22
 Leo XIII 42
 Levelt, Pim 152
 Levinas, Emmanuel 169, 171
 Lewin, Kurt 70, 74, 220, 238
 Liagre Böhl, Herman de 13, 24, 27, 115, 146, 222, 229, 231, 235
 Liem, Lie Pok 122
 Lijphard, Arend 15
 Linschoten, Hans 169, 180, 187, 237
 Linthorst Homan, Hans 70
 Lowry Clifford, James 20
 Ludwig, Emil 137

 Mackensen, August von 49
 Maeterlinck, Maurice 144
 Malone, John 27
 Manning, Ad 26, 232
 Marlet, J. 136
 Mathijssen, Marita 19, 20, 22, 222
 Mead, Margaret 80, 174, 209
 Meehl, Paul 155, 169, 192, 236
 Meel, Ko van 13, 115, 146, 151, 152, 164, 211, 236
 Meer, Frits van der 68, 121, 136, 161, 234
 Meertens, Piet 142
 Meijer, Mirjam 14, 151
 Menges, Louwrens 146-148
 Menken, Mária 13, 151
 Mercier, Désiré 42
 Merrill, Maud 91
 Metternich, Klemens von 111
 Meurs, Rudie van 167, 237
 Meyknecht, Anton 55, 58, 63, 64, 191
 Michotte, Albert 42, 43, 53
 Milikowski, Herman 125
 Millet, Kate 174
 Mischel, Walter 18, 176, 222, 238
 Monakow, Constantin von 62, 226

 Montaigne, Michel de 18, 134, 136
 Montesquieu 171
 Mulder, H.F. 170, 237
 Müller, Georg 17, 45, 53, 223
 Murchison, Carl 135

 Neuwahl, Nita 151
 Niemer, Rudolf 121
 Nieuwenhuyzen, van 75
 Nollen, Ad 127-131, 166, 167, 207, 208, 234, 237
 Nooteboom, Uri 68
 Norden, I. 45, 224

 Onnes, Ina 63, 149, 150, 211, 226, 235
 Oomen, Nan 79, 168, 235, 237
 Otterspeer, Willem 27, 229, 231, 236
 Oudenhoven, Frans van 211
 Oudenhoven, Nico van 13, 151, 152, 165, 211, 236, 237

 Pam, Max 178
 Pascal, Blaise 18, 105, 107, 219
 Paterson, D.C. 213, 224
 Paton, Keith 14
 Paulus V 161
 Pavlov, Ivan 135
 Peursen, Kees van 121
 Pevzner, M. 163
 Piaget, Jean 53
 Pijls jr., Constant 67
 Pijls, Constant 153
 Pijls, Pauline 30-32, 34, 120
 Pijls, René 52
 Pijls, Vincent 39, 40, 57
 Pincus, Gregory 175
 Pintner, R. 45, 213, 224
 Pirenne, Henri 180, 217, 238
 Pius XI 225, 233
 Pius XII 106
 Plutarchus 133
 Polak, Leo 47
 Pompe, Willem 53
 Ponterotto, Joseph 21, 222
 Pos, Hendrik 47
 Post, van der 151
 Postman, Leo 103, 131, 200, 206

 Pradines, Maurice 100, 231
 Prick, Joseph 82, 83, 222, 228
 Prins, Pier 27

 Quay, Jan de 70

 Reijt, Adriaan van der 151
 Renders, Hans 20, 22, 23, 222
 Révész, Geza 17, 8, 100, 224
 Rijpperda Wierdsma, J. 187
 Ritsema, Beatrijs 154, 236
 Roels, Frans 16, 17, 43, 88, 92, 229
 Rombouts, Peter 151
 Romein, Jan 24, 133, 134, 139, 195, 278
 Rorschach, Hermann 71, 145, 149, 232
 Rümke, Hen 16, 17, 46, 99, 110, 111, 189, 193, 196, 198, 203, 207, 221
 Russell, Bertrand 113, 233
 Rutten, Theo 16, 17, 43, 44, 46, 50, 54-56, 58, 63, 66-68, 71, 73, 77, 88, 92, 94, 95, 97, 107, 124, 168, 175, 178, 187, 189, 190, 191, 194, 198, 203, 215, 223, 230
 Ruys de Beerenbrouck, Charles 38

 Sainte-Beuve, Charles-A 137
 Salomonson, An 114, 121, 189, 211, 230, 231
 Sanders, Andries 94, 230
 Sanders, Cees 94, 146, 230
 Sassen, Ferdinand 37, 38, 39, 40, 42, 47, 48, 50, 52, 54, 57, 74, 86-88, 92, 93, 98, 121, 136, 141, 144, 161, 186, 189, 198, 203, 215, 223, 225, 229, 230, 234, 235
 Schaepman, Herman 41
 Schagen, J.C. van 141
 Scheler, Max 120, 174, 231
 Schermerhorn, Willem 75, 86
 Schmidt, Maurits 183, 238
 Schöffner, Ivo 134, 236
 Schouten, Johan 151, 237
 Schrijnen, Joseph 42, 67, 223
 Schuyt, Kees 13, 27
 Schwartz, Max 75

Sheldon, William 84, 85
 Simon, Théodore 92, 164, 224, 237
 Simonis, Adriaan 161
 Sitwell, Sacheverell 140
 Skeels, Harold 163
 Slavenburg, Pauline 151
 Slikboer, J. 90
 Smeets, Paul 158
 Snijders, Jan 79, 140, 141, 161, 175, 188, 217, 224, 235
 Sopper, Arthur de 86
 Spier, Jo 82, 229
 Spock, Benjamin 73, 189, 219, 227
 Stalpers, Jacques 90
 Stapel, Diederik 102, 231
 Steenkamp, Piet 161
 Stendhal 136, 137
 Stern, William 16, 17, 74, 91, 113, 115, 228
 Sterren, H.A. van der 55, 193, 225
 Stolker, Piet 90, 98, 114, 124, 151, 231
 Strachey, Lytton 133
 Stratton, George 51, 225
 Streep, L. 151
 Strien, Pieter van 16, 114, 227, 232
 Susante, Jan van 63, 104
 Suurland 149, 156

 Taine, Hippolyte 137, 219
 Talleyrand, Charles-M de 111
 Terman, Lewis 91, 115
 Termeer, Henk 26, 227, 238
 Terruwe, Anna 79, 106, 224, 238
 Thierry, G. 89
 Thijm, Karel Alberdingk 22, 23, 223
 Thomas, Alexander 179, 238
 Thorbecke, Rudolph 111
 Timmermans, Felix 43
 Tinbergen, Niko 89, 92
 Tolenaar, Jan 121
 Tredgold, Alfred 162
 Tyler, Leona 175, 238

 Veringa, Gerard 154, 156, 178, 209
 Verschoor, Annie 133, 175, 238
 Vinci, Leonardo da 138
 Vlek, Charles 152, 155, 156, 209, 211, 236
 Voltaire 171
 Vondel, Joost van den 175, 238
 Vos van Steenwijk, J de 87, 90, 187
 Vuure, Ab van 129

 Walkate, D. 93
 Washington, George 111
 Waterink, Jan 54, 84, 94
 Wellington, Arthur W. 111
 Wiedhaup, C. 162
 Wijngaarden, H. 83
 Willems, W. 77
 Wilson, Woodrow 138
 Wing, Lorna 62
 Withuis, Jolande 23
 Woesik, G. van 77
 Wolff, Charles de 147
 Wollstonecraft, Mary 173
 Woltjer, H. 94
 Wundt, Wilhelm 37, 45, 51, 76, 107, 225
 Zweig, Stefan 137

ZAKENREGISTER

- ADHD 27, 65, 198, 204, 237
 ADNC 12, 27, 184, 230
 Andragologie 172, 237
 Arbeidsdienstplicht 54, 225
 Attributietheorie 180
 Autisme 24, 59, 60-64, 70,
 124, 130, 163, 165, 166,
 178, 179, 191, 198, 217,
 226, 234, 237
 AWBZ 128, 166, 190, 207
- Behaviorisme 83
 Biografische methode 18, 19,
 110-112, 132, 134, 170, 185,
 193-195, 200, 201
 Bisschoppelijk College 35, 67,
 198, 214, 222, 236
- Celibaat 161, 191, 237
 Cognitieve revolutie 132, 234
 Conflictpsychologie 99, 147,
 148, 183
 Cultuurpsychologie 107, 138,
 143, 172, 190, 201, 212, 238
 Curatoren, College van 24,
 86-88, 90, 94-96, 147, 222,
 224, 229-231, 235
- Diagnose 58, 65, 82, 91, 130,
 183
 Diagnostiek 90, 112, 147, 158
 Dienstplicht 33, 41
 Differentiële psychologie 17,
 27, 115
 Double bind 152, 236
 Dyslexie 179, 180
- Empirisch-analytische psycho-
 logie 17, 18, 20, 106, 191,
 192, 194, 200, 203, 229,
 238
 Empirische psychologie 18,
 42, 84, 87, 88, 106, 113,
 193, 200, 215, 223, 232
 Experimentele psychologie 15,
 42, 53, 74, 92, 98, 104, 115,
 132, 134, 147, 152, 155,
 169, 187, 188, 192, 195,
 201, 203
- Fenomenologie 16, 17, 82, 83,
 113, 171, 187, 229, 238
 Fenomenologisch 56, 99, 104,
 113, 115, 169, 171, 193
 FIOM 14, 125, 162, 184, 188,
 190, 200, 207, 233
 Five factor model 194
 Fysiologie 42, 82, 89, 93, 170,
 173
- Geheugen 37, 77, 85, 89, 91,
 100, 143, 182, 196
 Gerucht 103, 193, 199, 200
 Gestalt 16, 56
 Gevoel 46, 108, 111
 Geweten 62, 78, 180
 Gewone psychologie 106, 107,
 168, 191, 215, 216, 232, 237
 Gezichtsbedrog 43
 Grafologie 90, 91
- Hagiografie 12, 133, 201, 208,
 212, 234
 Hermeneutica 156, 168, 169,
 237
 Hysterie 74, 77
- IVIO 122, 123, 129, 162, 190,
 217
- Karakterkunde 20, 107, 109,
 139, 194, 195, 200, 206,
 212, 232
 Katholieke Volkspartij (KVP)
 81, 122, 127, 128, 188, 200,
 207, 235
 Kinderpsychologie 45, 74, 80
 Klinische psychologie 16, 46,
 82, 148, 157, 164, 169, 237
- Longitudinaal onderzoek 74,
 111, 164, 179, 193, 200
- Maternal deprivation 73, 233
 Medisch-Opvoedkundig Bu-
 reau (M.O.B.) 45, 46, 54,
 58, 70, 71, 164, 190, 193,
 203, 224
 Metabietica 148, 152
- Methodologie 155, 168, 170,
 181, 187, 191
 Monisme 15
- Narijping 126, 163-166, 193,
 200
 Nederlandsche Unie 70, 75,
 86, 186, 227, 238
 Nederlandsche Volksbeweging
 75, 86, 186
- Ongedurige kinderen 27, 63-
 66, 191, 198, 204, 212, 213,
 226
- Ontwikkelingspsychologie 16,
 21, 27, 46, 70, 89, 109, 111,
 112, 114, 157, 158, 192,
 194, 200, 201, 228, 232
- Paedologisch Instituut (P.I.)
 24, 54-56, 58, 59, 61-65,
 69-71, 73, 79, 80, 81, 91,
 97, 104, 126, 139, 166, 190,
 191, 198, 199, 203, 204,
 226
- Partiële intelligentie 163-165
 Persoonlijkheidspsychologie
 89, 98, 100, 107, 113, 148,
 157, 158, 175, 176, 194,
 201, 217
- Plagiaat 13, 23, 24, 100-103,
 120, 183, 187, 196, 199, 206
- Psychobiografie 21, 195
 Psychologisch Instituut 14, 90,
 94, 96, 99, 117, 148, 149,
 152, 154, 156, 158, 187,
 190, 201
- Psychoanalyse 27, 46, 55, 77-
 79, 89, 106, 124, 135, 138,
 152, 169, 199, 204, 214,
 224, 225, 228, 232, 233
- Psychopathologie 16, 46, 82,
 90, 198
- Psychotechniek 16, 17, 20,
 90, 92
- Psychotherapie 106, 118, 233

Relationele biografie 22
 Rijkspsychologische Dienst
 (RPD) 93-95, 124, 187, 199,
 205, 230
 Rolduc 36-39, 42, 43, 48, 51,
 67, 118, 186, 188, 198, 203,
 223

 SAMIVOZ 127-131, 166, 167,
 189, 200, 207, 234
 Shell shock 80
 Sint-Radboudstichting 73, 81,
 228
 Sociale psychologie 23, 24, 70,
 100-104, 114, 115, 124, 147,
 157, 187, 193, 199, 205, 212,
 220, 231
 Subfaculteit psychologie 147,
 148, 154, 156, 177, 178, 188
 Syneidesis 62, 226

 Temperament 164, 85, 108,
 111, 112, 120, 157, 179,
 194, 195, 200, 206, 207,
 232, 238
 Thomisme 37, 38, 42, 47, 54,
 82, 106, 124, 214, 232
 Tweelingen 110
 Typologie 108, 109, 111, 112,
 132, 139, 194, 195, 200,
 201, 204, 232

 Verenigde Faculteiten 92, 118,
 146, 233
 Verzuiling 15, 19, 34, 41, 71,
 75, 76, 86, 87, 118, 122, 127,
 142, 154, 159, 162, 186,
 188, 190, 222
 Volkenpsychologie 76
 Volksopvoeder 12, 123, 190
 Vox Carolina 48, 51-53, 68,
 82, 212, 213, 225

 Waarnemingspsychologie 17,
 37, 43, 45, 52, 56, 83, 89,
 90, 101

 Zwakzinnigenzorg 13, 28, 58,
 60, 74, 126-131, 145, 151,
 162-166, 168, 182, 189,
 190, 193, 197, 200, 215-217,
 226, 232, 234, 237

COLOFON

Alfons Chorus

Beeld van de mens en psycholoog

Rogier Chorus

ISBN 978 90 8850 888 2

NUR 681

Foto's

Het beeldmateriaal is, indien niet anders aangegeven, afkomstig uit het Chorus familiearchief.

Vormgeving

Antje ontwerpt, Heeswijk-Dinther

Uitgever

Paul Roosenstein

Voor informatie over overige uitgaven van Uitgeverij SWP:

Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost

Telefoon: (020) 330 72 00

E-mail: contact@mailswp.com

Internet: www.swpbook.com